

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 19 том 2

Одеса
2015

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України
відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 455 від 15.04.2014 р.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 4 від 24 грудня 2015 р.

Видавнича рада:

С.В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А.Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М.П. Коваленко**, д-р фіз. мат. наук, проф.; **С.А. Андронаті**, акад. НАН України; **В.Д. Берназ**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **О.М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д.А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В.М. Запорожан**, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М.З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **В.А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **І.В. Ступак**, д-р філол. наук, доц.; **Г.П. Пекліна**, канд. мед. наук, проф.; **О.В. Токарев**, Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – доктор філологічних наук, професор **І.В. Ступак**

Відповідальний секретар – кандидат філологічних наук, доцент **Л.І. Морошану (Демьянова)**

Редакційна колегія серії «Філологія»:

Н.В. Бардіна, доктор філологічних наук, професор; **О.А. Жаборюк**, доктор філологічних наук, професор; **К.Б. Зайцева**, кандидат філологічних наук, доцент; **М.І. Зубов**, доктор філологічних наук, професор; **Е. Пирву**, кандидат філологічних наук, професор; **В.Д. Каліущенко**, доктор філологічних наук, професор; **Т.М. Корольова**, доктор філологічних наук, професор; **В.А. Кухаренко**, доктор філологічних наук, професор; **В.Я. Мізецька**, доктор філологічних наук, професор; **І.Б. Морозова**, доктор філологічних наук, професор; **О.М. Образцова**, доктор філологічних наук, професор; **Н.В. Петлюченко**, доктор філологічних наук, професор; **В.Г. Таранець**, доктор філологічних наук, професор.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідectво про державну реєстрацію KB № 16819-5491P від 10.06.2010

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 502,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (+38) 099-547-85-90, www.vestnik-philology.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Філологія», 2015

© Міжнародний гуманітарний університет, 2015

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

Абрамович С. Д.,

доктор филологических наук, профессор, академик АН ВО Украины,
заведующий кафедрой славянской филологии и общего языкознания
Каменец-Подольского национального университета имени Ивана Огиенко

СТРУКТУРА ПОЭТИЧЕСКОГО ОБРАЗА У МАРИИ ТИЛЛО (СТИХОТВОРЕНИЕ «ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ»)

Аннотация. В статье проанализированы языковые решения, образный строй и трагико-сотеариологическая ментальность стихотворения «Жизненный путь», написанного безвременно ушедшей из жизни молодой украинской поэтессой М. Тилло.

Ключевые слова: поэтическая танатология, литературно-художественный образ, экзистенциальные проблемы человека, трагизм, катарсис, сотеариология.

*Имя накроет зеленый мох
С меткой "Забвение": канет в высь
Странно-красивая птица Жизнь.
М. Тилло*

ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ

Город градом раскрыт до падения башен без боли,
До развернутых окон на стенах разбитых домов.
Эта странная радость животного мира раздолбя,
Где не нужно значения краскам беспомощных слов.

Мы спешим, не заметив, куда убегает дорога,
Мы не чувствуем горечи луж и пространства для ям.
Мы куда-то идем в состоянии простого потока,
Где бездумное сердце стучит, как расшатанный ямб.

Там горит светофор обесцвеченной троицы света,
И кричащей вороною время садится на грудь.
А назад нет пути: возвращаться – плохая примета,
И не хочется, страшно опять в пустоту повернуть...
15.10.03 [10, с. 126].

Постановка проблемы. Мария Тилло (1977–2006) – украинский поэт. Писала стихи на русском и украинском языках. Неоднократно печаталась – сначала в местных газетах и альманахах; впоследствии вышли в свет четыре поэтических сборника; из них два последних – в Киеве. Подборки ее стихов напечатаны в «Буковинском журнале» и киевском журнале «Радуга»; еще одна подборка была помещена в немецком журнале Partner-Nord. О ее поэзии благожелательно отзывались в черновицкой и киевской прессе, в московском журнале «Знамя». Несмотря на сильно осложнявшую ее жизнь болезнь, провела ряд встреч с читателями, принимала участие в творческом вечере поэтов Буковины в Киеве (Киев, 2000), в семинаре молодых поэтов Украины (Ирпень, 2001). Мария Тилло защитила кандидатскую диссертацию по творчеству И. Бродского, на основе которой была создана небольшая монография (между прочим, включенная в список обязательной литературы для студентов-славистов Геттингенском университета). Была автором ряда научных статей; выступила как автор и соавтор учебников и учебных пособий, которые выходили с грифом МОН

в Черновцах и Киеве и по которым учатся тысячи студентов по всей Украине. Увлеченно вела студенческую поэтическую студию «Экспромт». В память о поэтессе на ее родном доме в Черновцах установлена мемориальная доска. Развернутую справку о ней можно найти в «Википедии» [3].

Поэтическое наследие безвременно ушедшей из жизни Марии Тилло, в целом не прошедшее мимо внимания литературно-критической общественности, все же требует достаточно углубленного изучения. В частности, критики по вполне понятным причинам не слишком охотно освещают неповторимую специфику ее авторской позиции. Не дожившая и до 30 лет, она рано научилась смотреть в лицо смерти, создав в своем творчестве некую поэтическую танатологию, безбоязненно трактуя сложные экзистенциальные проблемы человека и ни на йоту не утратив ни пьянящей любви к жизни, ни глубокой христианской веры в смысл всего существующего – прежде всего, в смысл собственного существования.

Верно замечено: «Збірка поезій «Лирика» стала по-смертним рекієм для поетеси. У збірку ввійшли твори російською мовою, переважно філософського змісту. У них поетеса розмірковує про швидкоплинність людського життя і його приреченість <...> Та рано чи пізно кожній людині доведеться переступити ту межу, яка веде у вічність <...> У поезіях цих – міркування про вічність буття, про сенс життя, про Бога, про призначення людини на землі, про неповторну індивідуальність кожної людини» [12, с. 54]. Не утратила М. Тилло и эстетической меры, чувства красоты жизни и творчества. Бесспорна содержательность ее постоянной «езды в неизвестное» – увь, той, которая неминуемо предстоит каждому из нас и которая для нее составляла, к сожалению, практически повседневный опыт. Бесспорно естественное желание обычного человека знать обо всем этом как можно меньше и узнать как можно позже. Но бесспорно и то, что если поэзия все-таки чему-то учит, то лишь тогда, когда говорит об экзистенциально значимых вещах. А что может быть более важным, чем твое неминуемое предстояние смерти? Лев Толстой хорошо сказал, что лишь тот научился думать, кто думает о ней, о смерти...

Все это – сложно, но в то же время все это делает задачу изучения художественного мира поэта Марии Тилло столь же актуальной, сколь и достаточно непростой. Ведь тут в каждой лирической миниатюре отражен, так сказать, диалог Мгновения и Вечности, каждое стихотворение требует пристального внимания к художественному воплощению духовного опыта поэта, его аксиологии, равно как и к сумме наиболее интересных поэтических приемов сложения художественного образа. Поэтому целью данной статьи является монографический анализ стихотворения «Жизненный путь», написанного за несколько лет до ухода его автора из жизни.

Поэтическое наследие Марии Тилло довольно активно исследовалось в общем ракурсе, в том числе именитыми учеными, такими как П. Михед и Т. Пахарева [5, 7] (Киев), М. Михайлова и Г. Якушева [4, 14] (Москва), О. Николенко [6] (Полтава), М. Ткачук [11] (Тернополь), М. Чикарькова [13] (Черновцы) и др. Заслуживает особого внимания сделанная Г. Якушевой характеристика идейно-эстетического контекста этого наследия: «Изысканная простота, органичная утонченность и сдержанный драматизм стихов Марии Тилло заставляют вспоминать прежде всего о поэзии Серебряного века – об ахматовской созерцательности и мандельштамовской грустной философичности, о цветаевской трагической «неукорененности» и Брюсовском символично-мистическом урбанизме, о блоковской тоске по прекрасному и неосуществимому и есенинском ощущении обостренно-живой связи с природой» [14, с. 29]. Добавим к этому и наблюдение М. Чикарьковой: «Находит известное преломление в ее стихах и новаторство футуристов. Так, ее поэзия удивляет неожиданными, казалось бы, «непоэтическими» сравнениями: «На Землю звезды опадают, словно крошки» («В разбитом зеркале искрится отраженье...»); в другом месте она назовет россыпь светил в ночном небе «крошками горящего звездного хлеба». Конечно, вспоминается здесь любимый ею ранний Маяковский («Вселенная спит, положив на лапу / с клещами звезд огромное ухо»). Впрочем, эпатажного снижения «космического» образа, продиктованного футуристической установкой, здесь вовсе нет: небо неизменно остается для М. Тилло источником того хлеба, что насущен для души. Богоборчество футуристического и постфутуристического заката вызывало у нее совершенно неповторимое сочувствие человеку, определившему себе быть в обезбоженном мире» [13, с. 7]. Научно и вместе с тем необычайно проникновенно описан поэтический космос М. Тилло, в частности его «небесный топос» (статья Т. Пахарева). В ходе такого анализа некоторые стихотворения брались и «крупным планом». Вот разбор стихотворения «Орех», сделанный М. Михайловой: «В стихотворении «Орех» М. Тилло, желая подчеркнуть агрессивную жадность нарушителя покоя и гармонии, подбирает слова, рисуя едва ли не отвратительную жажду разрушения и насилия: «раздавить», «сосать кровь», «залезть», «нарушить»... При этом «жертва» обладает «тончайшей шкуркой», источает «белоснежный аромат»... Возникает сочувствие, жалость, сопереживание. О ком же и о чем идет речь? О насильнике, воре? Нет, всего лишь о человеке, вгрызающемся в ядро ореха и получающем удовольствие от этой процедуры. Но это написано так, что понимаешь, как яростен и непросто процесс соприкосновения с миром, где самое простое действие может обернуться поглощением другого» [4, с. 45].

Но отдельное стихотворение при обзорном подходе обычно с неизбежностью «растворялось» в контексте. По сути, исключением стала лишь статья С. Абрамовича «Стихотворение М. Тилло „Ренессанс“» [1], в которой раскрывается масштаб «лирического дерзания» молодого поэта, вместившего в небольшой стихотворный текст глубокую философскую рефлексию над целой эпохой – Ренессансом, трактованным в неожиданно трагическом ключе.

Изложение основного материала. Таких емких стихотворений у М. Тилло немало, и каждое требует особого внимания. В частности, это избранное здесь в качестве главного объекта исследования стихотворение «Жизненный путь» (2003). Оно во многом продиктовано личной человеческой драмой – пре-

дательством близкого человека. Но структура поэтического образа здесь необычайно масштабна по художественному обобщению и настолько неповторимо-оригинальна, что заставляет лишний раз задуматься над выразительными возможностями литературно-художественного слова.

Современное понятие образа обосновано (на фоне торжества классицистической эстетики) Гегелем, и в основу здесь имплицитно поставлены гомеровская «живопись словом» плюс антично-ренессансное изобразительное искусство: «В целом мы можем обозначить поэтическое представление как представление образное, поскольку оно являет нашему взору не абстрактную сущность, а конкретную ее действительность» [2, с. 384]. Взору, конечно, открывается многое, и Леонардо имел основания для знаменитого афоризма: лучше один раз увидеть, чем сто раз услышать. Между тем в византийской эстетике, повлиявшей на восточнославянское сознание и раньше, и глубже, чем Гегель, существует понятие *eikónas*, которое переводится у нас как «символ»: тут материальное виделось в неоплатоническом духе – как несовершенное отражение небесного прообраза. Позже, благодаря А. Потебне, к этому добавилось еще и представление об образности как о сфере субъективно-поэтического сознания. Тут – установка на «видение невидимого», неких силовых линий, пронизывающих зрительно-тактильно воспринимаемую и мыслимую как нечто объективно-материальное «реальность», сомневаться в существовании которой, впрочем, сегодня куда больше оснований, чем в несомненной реальности субъективно-психологического переживания. Оба эти вектора столкнулись в обстановке «борьбы за реализм» в марксистской эстетике 1-й пол. XX в., где восторжествовало представление о художественном образе как «субъективном отражении объективной реальности». Но стихотворения М. Тилло, в частности «Жизненный путь», строятся не столько на «отражении реальности», сколько на выявлении неких силовых линий, ее пронизывающих, и здесь слово насыщено не стремлением к мимезису, «отражению», а напряженной интеллектуально-философской энергетикой духовного поиска. Очень верно наблюдение: «Однією з визначальних рис поезії М. Тілло є велика кількість символів, які проступають до читача майже кризь кожну строфу, передаючи філософський характер думок їх творця, образність мислення та індивідуальну мовну картину <...> Прочитавши підбірку віршів М. Тілло, написаних українською мовою, неможливо не звернути увагу на цілий пласт неповторних символічних мовних засобів, які письменниця вплітає в канву своїх творінь. Впадає в око архетипний характер символів, які використовує поетеса» [8, с. 49–50]; см. об этом также содержательную статью И. Прокофьева [9].

По сути, образ бытия в стихотворении «Жизненный путь», подчеркнуто «разорван», деконструирован. Он возникает с самого начала как некое в прямом смысле павшее с небес «разрушение цивилизации», крах всякого человеческого дерзания:

Город градом раскрыт до падения башен без боли,
До развернутых окон на стенах разбитых домов.

Звукопись тут, в основном построенная на аллитерации (б, г, д, з, р), энергично передает неотвратимость апокалиптического градобоя, разрушающего налаженную жизнь. И рушится не только горделивое творение рук человеческих – архитектура. Рушится и культура словесного выражения; из недр подсознательно выплескивается нечто «простое, как мычание»; как будто перед

лицом катастрофы в человеке выпросталось неудержимое стремление к свободе, неприязнь ко всему, что его утесняло:

Эта странная радость животного мира раздолья,
Где не нужно значения краскам беспомощных слов.

Но путь освобождения от «земного» напрочь лишен радости; он тревожен и не имеет четко обозначенной цели; он вовсе не гладок, как не гладки и заполнены препятствиями дороги, по которым лирическая героиня пытается уйти из рушащегося града – значительное место здесь занимает «пространство для ям» (это более пугающе, нежели просто «ямы», будто эти провалы заранее кем-то спланированы). Этот странный, будто бы происходящий во сне, описанный в поэтике симулякра Исход эмоционально окрашен горечью; сознание беженца отупляет, низводится до «состоянья простого потока»:

Мы спешим, не заметив, куда убегает дорога,
Мы не чувствуем горечи луж и пространства для ям.
Мы куда-то идем в состояние простого потока,
Где бездумное сердце стучит, как расшатанный ямб.

Понятно, что это иррациональное бегство не способно успокоить. Сравнение ритмов испуганного сердца с расшатанным (т. е. насыщенным пиррихиями) ямбом при всей своей интимности приобретает типизирующее, обобщающе-личное значение. И вдруг катастрофически, будто обусловленная вспышкой внезапного дальтонизма, уравнивается сигнификация огней в светофоре, все огни которого вспыхивают сразу, будто недобрый знак разлада:

Там горит светофор обесцвеченной троицы света...

Взятое из сакрального лексикона и в то же время отчетливо «сниженное» звучание слов троица света (т. е. испорченный светофор) усиливает трагическое предчувствие тупика: трихотомическое искажение сигнализирует неотвратимость беды. Этот зрительный образ служит предварением не менее пугающего образа звукового – крика вороны, птицы тоже возникшей из архетипно-фольклорного слоя коллективного бессознательного, где оно издревле означало зловещего вестника несчастья:

И кричащей вороною время садится на грудь.

Безбоязненное и агрессивное поведение птицы, нарушение ею естественного пространства, отделяющего природную тварь от человека, знаменует конец времени, истощенность ослабшего беглеца и неминуемое, как в известной народной песне, торжество черной силы. Время, материализовавшееся в нахальной черной птице, – уже «отмеренное», истощенное.

Бежать же некуда, так как позади – разрушение и пустота. Повтор фольклорного мотива (*плохая примета*) призван, как вторичное гадание у нашего обывателя, подтвердить безысходность ситуации:

А назад нет пути: возвращаться – плохая примета,
И не хочется, страшно опять в пустоту повернуть...

Встревоженный ритм стиха, напоминающий сбои работы сердца при мерцательной аритмии, поддерживает трепетную

интонацию лирического рассказа о бесполезном, неудавшемся бегстве от Рока. Но все же этот извечный и безысходный поединок Человека с собственной судьбой исполнен пронзительной, трагедийной музыки борющегося с темными силами сознания и молчаливого, печального достоинства, и в этом противостоянии – катарсис. Как писал проф. Н. Ткачук, «...вкотре переконуємося в „чуді творчості“: поетеса магічно вибудовує свій художній світ, сповнений віри, любові і надії, виривається зі звичних норм у трансцендентальний вимір буття. Розгортається метафора трагіко-екзистенційної візії світу, духовні прозріння ліричної героїні, що маркуються трансцендентальними вимірами буття. На очах у читача відбувається метаморфоза, таємниче перетворення звичайного мовлення у мистецтво слова – поезію, яка бентежить читача своїм душевним теплом, щирістю висловленого, незвичним поглядом на світ» [11, с. 84].

Впрочем, похоже, что это тепло черпается не из человеческого источника, и какое-нибудь оптимистическое «Возьмемся за руки, друзья!» не даст успокоения. Как не даст его и простое сопереживание: ведь лишь до поры до времени мы, в отличие от лирической героини стихотворения, отделены от великого и загадочного Исхода в Смерть. А стихи Марии Тилло, уже как бы и пережившей ужас умирания (болезнь ее включала в себя и т. н. птимальи, припадки, подобные эпилептическим), внимательного читателя к такому неминуемому Исходу подготавливают.

Это в античной трагедии безысходность снималась через сопереживание гибнущему герою – через катарсис. Стихи Марии Тилло, однако, пробуждают в читателе нечто большее, чем простое сопереживание. Ушедшая из этого мира в состоянии молитвы, она всей душой исповедовала христианское представление о спасительности веры и надежды, исповедовала библейский взгляд на жизнь как на радость, дар Божий, и вторая после античности великая составляющая европейской культуры – христианство – представлена у нее имплицитно, без восклицаний и деклараций, но зато здесь сдержанно, но твердо выражена надежда на вечную жизнь за пределами мира временного и временного. И – на самом пороге небытия! – возникает воистину никак не чаянная радость быть, благословение жизни во всех ее проявлениях; даже вдохновение, рождение стиха тут трактовано более чем смело – оно сравнивается, простите, с животновитальным актом, облегчением желудка сытой лошади. Власть земных ценностей и условностей исчезает, подобно теням языческих божеств; «событий / рассеивается туман», зато открывается «пустой коридор» какого-то иного измерения:

Радость, как сытая лошадь, навозом из рифмы
Опустошает желудок распухших мозгов.
Боги разбились об небо, ушедши из Рима –
Нет больше цокота цепких и скользких шагов.

Что это, Господи? Может быть, все-таки счастье?
Странно, как странно листать перекошенный вздор.

Там, впереди, на заре истлевающей власти
Время опять открывает пустой коридор.
[10, с. 128].

Думается, многие стихотворения М. Тилло обладают этой толикой *сотериологического ободрения читателя*, несколько напоминая своей сверхзадачей то преодоление страха и рас-

терянности, к которому призывают древние психагогические трактаты вроде древнеегипетской или тибетской Книг мертвых. Они учат живущего безбоязненно идти навстречу своей участи сквозь сонмы призрачных чудовищ, которые возникнут на пути к подлинному и окончательному освобождению духа. С этой точки зрения поэтическое наследие Марии Тилло далеко не исчерпано и ожидает новых исследователей.

Література:

1. Абрамович С. Стихотворение М. Тилло «Ренессанс» / С. Абрамович // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – В. 27. – К.-П. : Аксіома, 2011. – С. 10–13.
2. Эстетика : В 4 т. / Г. Гегель ; под ред. М. Лифшица. – М. : Искусство, 1969. – Т. 3 : Система отдельных искусств. – 1971. – 621 с.
3. Марія Тилло [Електронний ресурс]. – Режим доступу : uk.wikipedia.org/wiki/Тилло.
4. Михайлова М. Дальше – ... не тишина / М. Михайлова // Науково-поетичні читання пам'яті Марії Тилло. – В. 1. – К. : Видавничий дім Д. Бурого, 2007. – С. 44–46.
5. Михед П. «Печальна музика судьбы» / П. Михед // Науково-поетичні читання пам'яті Марії Тилло. – В. 1. – К. : Видавничий дім Д. Бурого, 2007. – С. 46–47.
6. Ніколенко О. «Неопубліковане» – нерозгадане, непочуте... Про вірші М. Тилло кінця 1990-х – початку 2000-х років / О. Ніколенко // Науково-поетичні читання пам'яті Марії Тилло. – В. 3. – К. : Видавничий дім Д. Бурого, 2010. – С. 88–89.
7. Пахарева Т. Небесный топос в поэзии М. Тилло / Т. Пахарева // Науково-поетичні читання пам'яті Марії Тилло. – В. 2. – К. : Видавничий дім Д. Бурого, 2008. – С. 32–35.
8. Пацаранюк Ю. Архетипні символи в поезіях Марії Тилло (на матеріалі україномовної лірики) / Ю. Пацаранюк // Науково-поетичні читання пам'яті Марії Тилло. – В. 1. – К. : Видавничий дім Д. Бурого, 2007. – С. 50–53.
9. Прокоф'єв І. Медитативні інтенції в поезії М. Тилло / І. Прокоф'єв // Науково-поетичні читання пам'яті Марії Тилло. – В. 3. – К. : Видавничий дім Д. Бурого, 2010. – С. 93–95.
10. Тилло М. Лірика / М. Тилло. – К. : Издательский дом Д. Бурого, 2006. – 202 с.
11. Ткачук М. Екзистенційне осмислення буття людини в ліриці Марії Тилло / М. Ткачук // Науково-поетичні читання пам'яті Марії Тилло. – В. 3. – К. : Видавничий дім Д. Бурого, 2010. – С. 84–87.
12. Філіпчук М. «Лишь улыбка заостренным зигзагом скользит сквозь лицо» / М. Філіпчук // Науково-поетичні читання пам'яті Марії Тилло. – В. 1. – К. : Видавничий дім Д. Бурого, 2007. – С. 53–56.
13. Чикарькова М. Поэзия Марии Тилло / М. Чикарькова // Тилло М. Лірика. – К. : Издательский дом Д. Бурого, 2006. – С. 4–13.
14. Якушева Г. «Слишком много счастья – это скучно. Слишком много счастья – это страшно...» (о стихах Марии Тилло) / Г. Якушева // Науково-поетичні читання пам'яті Марії Тилло. – В. 2. – К. : Видавничий дім Д. Бурого, 2008. – С. 29–31.

Абрамович С. Д. Структура поетичного образу у Марії Тилло (вірш «Життєвий шлях»)

Анотація. У статті проаналізовано мовні вирішення, образний лад і трагіко-сотеціологічна ментальність вірша «Життєвий шлях», написаного молодого українською поетесою М. Тилло, яка передчасно пішла з життя.

Ключові слова: поетична танатологія, літературно-художній образ, екзистенціальні проблеми людини, трагізм, катарсис, сотеціологія.

Abramovich S. The structure of the poetic image of Mary Tilló (poem "Life Path")

Summary. The article analyzes the linguistic solutions, imagery and tragi-soteriological mentality of poem "Life Path", written untimely deceased young Ukrainian poet M. Tilló.

Key words: poetic thanatology, literary-artistic image, man's existential problems, tragedy, catharsis, soteriology.

Біличенко О. Л.,*доктор наук із соціальних комунікацій,
професор кафедри української мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету*

ПОЕЗІЯ БОГДАНА ЛЕПКОГО В РЕАЛІЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ДІЙСНОСТІ (СУЧАСНЕ ПРОЧИТАННЯ)

Анотація. Стаття присвячена творчості Богдана Лепкого, котрий являє собою потужний інтелект, є багатогранною особистістю, велетнем українського патріотизму, поетом і письменником, художником і мистецтвознавцем, дослідником літературних процесів і перекладачем, автором численних музичних творів і теоретиком феномена Українського січового стрільцтва, видатним педагогом і активним громадським діячем. Життя письменника було сповнене драматизму, оскільки жив він у складну і драматичну епоху. Ім'я і твори цього видатного українця в радянські часи були суворо заборонені, з бібліотек вони були вилучені, за їх зберігання приватними особами жорстоко переслідували. І в наш час це ім'я надто рідко згадується й недостатньо шанується, повільно повертається, далеко не всі розуміють його велич. Наша літературознавча наука тільки починає осмислення його багатогранної творчості на тлі літературного процесу сучасної епохи, сповненої складних історичних процесів і важких випробувань.

Ключові слова: українська література, модернізм, поезія.

Постановка проблеми. Осмислення героїчної минувшини мало б правити за приклад сучасникам. Наша історія має конкретні й повчальні дороговкази, які можуть указати правильний і праведний шлях українцям сьогоднішнім. Серед них – постаті видатних письменників, яких щедро дарувала доля України і які далеко випереджали сучасних їм світочів інших народів, інших культур. Але не завжди українці вміли їх достойно цінувати, не помічали велетнів духу, страждаючи натовість комплексом власної меншовартості.

Богдан Лепкий – це саме така постать, котра являє собою потужний інтелект, є багатогранною особистістю, велетнем українського патріотизму, поетом і письменником, художником і мистецтвознавцем, дослідником літературних процесів і перекладачем, автором численних музичних творів і теоретиком феномена Українського січового стрільцтва, видатним педагогом і активним громадським діячем. Життя письменника було сповнене драматизму, оскільки жив він у складну і драматичну епоху. Ім'я і твори цього видатного українця в радянські часи були суворо заборонені, з бібліотек вони були вилучені, за їх зберігання приватними особами жорстоко переслідували. І в наш час це ім'я надто рідко згадується й недостатньо шанується, повільно повертається, далеко не всі розуміють його велич. Наша літературознавча наука тільки починає осмислення його багатогранної творчості на тлі літературного процесу сучасної епохи, сповненої складних історичних процесів і важких випробувань, що свідчить про актуальність статті.

Сучасні літературознавці не оминають увагою творчість Б. Лепкого: рецепція до творчої особистості митця активно зростає; побачили світ його твори, які оприлюднив для широкого загалу Ф. Погребенник; проводяться наукові конферен-

ції, вийшли популярні нариси життя і творчості Б. Лепкого, науковцями осмислюється проблемно-тематичне поле творів письменника, їхній образний світ, жанрова своєрідність [3; 4]. Проте цілісної моделі його художньої системи в єдності історіософських, суспільно-політичних і естетичних проблем ще не представлено.

Серед дослідників Б. Лепкого варто відзначити Є. Пеленського, який відкинув твердження С. Єфремова й запропонував називати Б. Лепкого «ліриком», при цьому наголосивши, що його твори написані на вимогу дня, відповідають естетичним смакам вибагливого читача, оскільки естетизують душу людини, світ її почуттів, помислів, високо оцінивши здобутки прозаїка в жанрі повісті. В Україні в 1993 р. вийшла друга монографія М. Сивіцького, де висвітлено життєвий і творчий шлях митця, окреслено еволюцію художніх шукань, зокрема, і в жанрі повісті. Літературознавець виділяв «повістярський» період творчості письменника. Звернення прозаїка до жанрового різновиду він пояснює тим, що Б. Лепкому в межах малої прози стало вже тісно [5].

Дослідники розкрили ідейно-змістове багатство його творчості, описали художню семантику творів, визначили місце письменника в літературному процесі доби. Заслужують на увагу праці М. Жулинського, Р. Гром'яка, М. Ільницького, В. Качкана, Т. Комаринця, М. Рудницького.

Метою статті є спроба висвітлити творчість видатного митця періоду 1914–1917 рр. у зв'язку з процесами національної самоідентифікації й консолідації, які посилюлись в Україні після подій 2014 р. Мета дала можливість визначити завдання: показати місце творчості Б. Лепкого в процесі відновлення цілісної та єдиної картини нашої культури й літератури зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Богдан Лепкий – видатна постать в українській літературі. Сучасник Івана Франка, Василя Стефаника, Марка Черемшини, Осипа Маковця, він гостро усвідомлював соціальні й національні проблеми рідного народу.

Богдан Лепкий – поет і новеліст, драматург і романіст, публіцист і критик, збирач народної творчості та її популяризатор, історик і філософ, літературний дослідник і пропагандист творчості Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Миколи Гоголя. Він написав ґрунтовне дослідження про Великого Кобзаря, видав понад двадцять томів української класичної літератури, перекладав твори польських, німецьких, англійських і скандинавських письменників. Поет, прозаїк, перекладач, літературознавець, видавець, він у кожному із цих галузей зробив вагомий внесок в історію української культури.

Творчість Б. Лепкого тривала майже півстоліття, на яке припали складні і драматичні події та суспільно-політичні процеси. Вона органічно вписана в процес розвитку української

літератури від початку XX ст., що розгортався під впливом, з одного боку, традицій української класичної літератури, а з іншого – новітніх західноєвропейських літературних течій. Творчість письменника протягом десятиліть посідала одне з провідних місць у розвитку української літератури на західноукраїнських землях.

У всій своїй багатогранній діяльності Богдан Лепкий – насамперед видатний письменник. Для нащадків найбільш вагомим його здобутком є літературна творчість. Поезія митця охоплює багато явищ життя: історичне минуле України, національно-визвольну боротьбу нашого народу, його морально-етичні пошуки, духовно-культурний розвиток, звичаї, традиції тощо, вона розмаїта за жанрами (вірші-пісні, сонети, поеми, поеми-казки).

На початку минулого століття Богдан Лепкий був одним із найбільш відомих і шанованих на західноукраїнських землях і в європейській діаспорі майстрів слова. Обсяг написаного Лепким-письменником вражає. За кількістю написаного Богдан Лепкий поступається в українській літературі тільки Івану Франкові. Творча спадщина письменника становить понад 80 власних книг, у тому числі цикл романів «Мазепа», повісті, оповідання, казки, спогади, збірки віршів і поем, а також переклади, літературознавчі розвідки, статті літературного й мистецького спрямування, що були опубліковані в численних газетах, журналах, альманахах, збірниках. Він був упорядником і видавцем 62 томів творів української класики з ґрунтовними дослідженнями, примітками, коментарями. Вагомими були праці Богдана Лепкого в галузі літературознавчих досліджень. Його перу належать «Начерк історії української літератури», дослідження творчості І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Шашкевича, Марка Вовчка, Ю. Федьковича, І. Франка, які ставлять його на одне з чільних місць в українському літературознавстві першої половини XX ст.

Його твори надзвичайно зворушливі та сумовиті, як життя рідного народу, як доля України, над якою він щиро вболівав. Вразливого на людську несправедливість поета мучило те, що його народові довелося зазнати царського й цісарського гніту, трагедії Першої світової війни, «ходіння по муках» під час громадянської війни, голоду, сталінських репресій у Радянській Україні. Але Б. Лепкий не був співцем безнадії, не присипляв народ віршами, а, навпаки, закликав його до боротьби за кращу долю, вселяв надію на краще майбутнє.

Події Першої світової війни дали нові мотиви, наклали нові кольори на його поетичну палітру – червоний (колір крові) і чорний (колір згарищ). Рефлексійна споглядальність і самозаглибленість змінюються експресією, публіцистичними інтонаціями («Ударте в дзвін...»), тонкий ліризм поступається місцем епічному розмахові, панорамній картині (поеми «Буря», цикли «Листки Катрусі», «В лазареті»); в образну тканину вплітається фольклорна, біблійна символіка, що визначає кардинальні питання буття і смерті, в образах червоного коня, ворона, хреста, Голгофи («Вороне чорний...», «Батько і син», «Весна 1915», «В церкві») з'являються історичні асоціації, зокрема ремінісценції «Слова о полку Ігоревім» (Слідами Ігоря)).

Усі ці якості поезії Б. Лепкого періоду воєнного лихоліття виявилися в «Ноктюрні» – своєрідній скорботній поемі-плачі. До цього часу талант Б. Лепкого не досяг ще такої висоти у вираженні трагізму народної долі.

Події війни відображено в багатьох поетичних і прозових творах Б. Лепкого. Передусім це поема «Буря», з якої, на жаль,

збереглися тільки фрагменти, цикли «Intermezzo», оповідання й нариси «Вечір», «Дзвони», «Душа», «Свої» тощо.

Богдан Лепкий сприймав жорстоку дійсність такою, якою вона насправді була. У 1917 р. з'явилася збірка «Доля». Чимало його віршів під різними псевдонімами і криптонімами було надруковано на сторінках журналу «Шлях» (1919) і в газеті «Нове слово» (1920). На них позначилася трагічна доба Першої світової війни та національно-визвольних змагань. Ці вірші засвідчували творчу еволюцію автора від гармонійного світовідчуття до візії катастрофізму, переповнених апокаліптичною символікою, пов'язаних із трагічними подіями Першої світової війни, розв'язаної Російською й Австро-Угорською імперіями на землях Західної України:

Йдуть, аж земля стугонить,
Яма могильна – їх слід,
Збіжжя за ними горить.
Води стинаються в лід.

Глянув ліс – всох, онімів.
Місяць зирнув – і поблід...
З заходу сонця на схід
Йшла скорботна тисяча літ.

Розділ «1914–1920» відкривався віршем «Спочинь, серце, на хвилину...», який шокував «великим пожарищем» і «чорною руїною» рідної землі, сплюндрованої двома ворожими імперіями. Такі мотиви властиві поезіям «Де ж ви?», «Ой колосися, ниво, колосися...» тощо.

Основну думку антимілітарних віршів сфокусовано в «немолитовній» молитві «І в мене був свій рідний край...»:

О краю мій! Свята руїно,
Новітня Троя в попелаш!
Перед тобою гну коліно
І кличу: Боже в небесах.
За кров, за муки, за руїну
Верни, верни нам Україну!

Богдан Лепкий сприйняв Першу світову війну не лише як спалах всесвітнього божевілля. Імперські амбіції Росії поет розкрив у поемі «Буря», наводячи аналогії між придушенням повстання мадярів у 1848 р. та репресіями російських військ під час Першої світової війни. У поемі «Буря», циклах віршів «Ударте в дзвін», «Листки Катрусі», «В лазареті» відчутна експресія духу, публіцистичність роздуму, політичний символізм, філософське узагальнення. У творах Б. Лепкого зображена наша історія з її глибоким трагізмом.

Резистансний сплеск патріотизму галичан, котрі, вступаючи до лав Українських січових стрільців, протистояли північним завоювникам, які розстрілювали їх за патріотичну відданість Україні, відображено в хронікально-документальній поемі «Батько і син». Цю ідею поет увиразнив у поемі «Останній лист Катрусі», у якій показав катастрофу Львова. Частину національно свідомих городян було або знищено, бо вона не хотіла «опоганитися зрадою», або депортовано до Сибіру. Цикл «Листки Катрусі» також розкриває жакливі сторінки російської окупації Галичини й протистояння гуцулів завоювникам.

Богдана Лепкого обурювала цинічна поведінка російських військ, які, прикриваючись гаслами захисту слов'ян, насправді поводитися в Галичині як окупанти, викликаючи в українства ненависть до «відвічного ворога-звіра» з північних борів («По долині дим і порох»). Поет у багатьох віршованих рядках склав сумний мартиролог як Галичини, так і України, уподібненої до

Трої. Він сподівався на її відродження, що акцентовано в поемі «В храмі Св. Юра», написаній під враженням арешту московськими «визволителями» «первозданного Андрія», тобто митрополита А. Шептицького.

Серед антимілітарних творів привертає увагу ораторія «Ноктюрн» із євангелічною містикою Судного дня. В оніричному видінні постав «мартиролог українського народу» через монологи дванадцятьох дітей-сиріт, образи старців, матерів, котрі втратили дітей, їздців, стрільців у «чотирикутниках смерті», без набоїв і взуття. За епіграф Б. Лепкий узяв фрази зі «Слова про Ігорів похід» та І. Франка («А кров із руських ран / Все рине, рине»), що дають ключ до прочитання твору, у якому досягнуто «висоти у вираженні трагізму народної долі, поєднанні конкретних сцен, ситуацій з їх смисловою насиченістю, філософським узагальненням».

Прибічник суб'єктивної, вишуканої «чистої поезії», Б. Лепкий показав актуальні моменти національного буття в катастрофічній ситуації не тому, що перейшов на лексику громадянської лірики, а тому, що він як український модерніст, обстоюючи свою творчу автономію, завжди міг глибоко, без зайвих декларацій, проникнути в сутність справи, нікого не повчаючи. То був ліричний щоденник сучасника й водночас учасника світової катастрофи та національного відродження. Поезія Б. Лепкого відображала авторські роздуми венцлярського періоду, коли поет співпрацював у СВУ (до 1918 р.), викладав українознавство, працював у Комітеті культурної допомоги полоненим українцям у Німеччині, в Українській військовій місії (з 1919 р.). У цей період він пише переважно патріотичні вірші, наснажені енергією пасіонарного відродження, зокрема «Ми Господа не кличем в бій...», «До волі з неволі зривайся, лети...», «Україно, рідний краю...». Деякі з них мали жанрові ознаки героїчної балади («Поставили його на границі...»), народної пісні («Гаряча днина...», «Сії веселі співаночки...», «Фрагмент»). Лейтмотив «архівних» віршів сконцентровано на увічненні синів України, котрі віддали своє життя за її волю («Сину, як побачиш на полю...», «Фрагмент»).

Богдан Лепкий свідомо звертався до публіцистичного стилю, резистансного пафосу («Ми народились не для руйни...», «Хіба ж ми квіт?», «Ми віримо...», «Ми єсть народ...»), неонародницької рефлексії («До народної пісні», «Сподівався...», «Коли б не віра...»), повчань («Рада», «Ти не жахайсь!», історичної ремінісценції («Цить-цить») тощо. Іноді з'являлися сатиричні акценти, наприклад, вірш «Загадка», у якому було викрито справжні наміри Російської імперії («Старий цей лис»), яка прагне, «щоб з України не було й сліду».

У складній картині літературного процесу тої доби, у переосмисленні сучасності й минулого України позиція Б. Лепкого позначена історичним критицизмом у ставленні до національних «міфів»: автор мав своє бачення причин поразок і перемог українства, а тому візії наповнював загальногуманістичним змістом. За його творами можна було б вивчати українську історію, учитися справжньої любові до рідного краю. Яскраві постаті його творів можуть слугувати й для нас чудовими зразками служіння Україні, здатності підпорядкувати особисті інтереси й прагнення високій національній ідеї.

Висновки. Твори Богдана Лепкого могли б навчити справжньої любові до Вітчизни, піднести національну свідомість українського народу. Нам, сучасним нащадкам письменника, варто стати його духовними дітьми, учитися на його творах справжньої любові до України. Повернення спадщини Б. Лепкого, інтенсивне

освоєння його творчості українським літературознавством спонукає до аналізу його творів, якісного переходу від інформаційного накопичення фактичного матеріалу у вигляді текстів автора, його літературно-критичної рецепції й ознайомлення з ним широкого читачького загалу до докладного висвітлення глибин естетичної системи митця, його жанрового репертуару, поетикальних вимірів творчості, що може становити перспективу подальшої роботи.

Література:

1. Білик-Лиса Н.І. Богдан Лепкий у духовному відродженні українського народу / Н.І. Білик-Лиса. – Тр.: Збруч, 1999. – 144 с.
2. Білик Н. Богдан Лепкий: життя і діяльність / Н. Білик. – Тр.: Джур, 2001. – 172 с.
3. Погребенник Ф. Невтомний ратай / Ф. Погребенник // Культура і життя. – 1997. – 5 листоп.
4. Погребенник Ф. Доля Богдана Лепкого і його спадщина / Ф. Погребенник // Літ. Україна. – 1997. – 30 жовт.
5. Сивіцький М.К. Богдан Лепкий: життя і творчість / М.К. Сивіцький. – К.: Дніпро, 1993. – 375 с.

Беличенко О. Л. Поезія Богдана Лепкого в реаліях української дійсності (сучасне прочтіння)

Анотація. Стаття посвячена творчості Богдана Лепкого, який представляє потужний інтелект, багатогранну особистість, він – видатний патріот, поет і письменник, художник і мистецтвозець, дослідник літературних процесів і перекладач, автор численних музичних творів і теоретик феномена Українського сечевого стрелцтва, видатний педагог і активний громадський діяч. Життя письменника було исполнено драматизма, оскільки він жив у складну і драматичну епоху. Ім'я і твори цього видатного українця в радянські часи були суворо заборонені, вони вилучалися з бібліотек, за їх зберігання приватними особами слідували жорстокі репресії. І в наше час це ім'я ще занадто рідко згадується, йому недостатньо проявляється повага, воно повільно повертається, далеко не всі розуміють його величчя. Автор пише про те, що наша літературознавча наука тільки починає осмислювати його багатогранне творче життя на фоні літературного процесу сучасної епохи, исполненої складних історичних процесів і важких випробувань.

Ключові слова: українська література, модернізм, поезія.

Bilychenko O. Bohdan Lepky's poetry in the realities of Ukrainian actuality (contemporary reading)

Summary. The article is devoted to Bohdan Lepky's works, representing a powerful intellect, many-sided individual. He is the giant of Ukrainian patriotism, a poet and a writer, an artist and an art historian, the researcher of literary processes and a translator, an author of numerous musical works and theoretical phenomenon of Ukrainian Sich Riflemen, a prominent educator and an active public leader. The writer's life was full of drama, since he lived in difficult and dramatic times. The name and works of this prominent Ukrainian in Soviet times were strictly banned. Also his works were withdrawn from the libraries and there were the repressions for their storage by private individuals. Nowadays this name is rarely mentioned and honored insufficient because not everyone understands his greatness. The author writes that our literary science only begins to understand his complex creative thinking against the background of the literary process of the modern era, full of complex historical processes and hardship tests.

Key words: Ukrainian literature, modernism, poetry.

Владимирова В. М.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури
факультету іноземної та слов'янської філології
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ХУДОЖНЬО-РЕЦЕПТИВНА МОДЕЛЬ БУТТЯ В РОМАНАХ ОЛЕНИ ПЕЧОРНОЇ «ГРІШНИЦЯ» Й «ФОРТЕЦЯ ДЛЯ СЕРЦЯ»

Анотація. У статті досліджуються художньо-рецептивна модель буття і специфіка характеротворення в романах Олени Печорної «Грішниця» й «Фортеця для серця». Автор у світлі жіночої екзистенції звертає увагу на такі загальнолюдські проблеми, як добро і зло, любов і ненависть, злочин і кара.

Ключові слова: сучасна проза, «жіночий роман», психологізм, філософський підтекст.

Постановка проблеми. Серед молодих українських письменників Олена Печорна заявила про свій талант досить потужно. Представляючи жіночу літературу, так звані «жіночі романи», які відразу надійно закріпилися на читацькому рівні, виокремилася самобутньою манерою моделювання художньої дійсності, психологічним розкриттям характерів своїх героїнь. Її твори приваблюють читачів динамічністю сюжетної схеми, актуальною проблематикою, емоційною наснаженістю, філософським підтекстом.

Творчість письменниці, попри активне входження в літературний процес, і досі залишається на початковому етапі багатогранного осмислення сучасною літературознавчою наукою, а тому актуальність дослідження є очевидною. Романи Олени Печорної значною мірою відображають інтенсивний стиль життя сучасної людини, орієнтують читача на дотримання споконвічних морально-етичних імперативів, пошук справжніх духовних цінностей із позиції гуманістичної етики, зрештою, учать, як цінувати справжні почуття й відстоювати їх.

Мета статті – розглянути особливості художнього осмислення письменницею багатогранного духовного світу сучасної жінки та специфіку характеротворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Олена Печорна зображує різнопланові характери, багатогранні форми психологічного захисту своїх героїнь у різних несприятливих життєвих ситуаціях, передає тонкі нюансування емоційних станів, що є виразними ознаками психологічної прози. Розгортання сюжетів протягом тривалого проміжку часу надає можливість читачам простежити різні моделі поведінки героїнь, які репрезентативні нашому часу, його морально-духовним запитам. Автор індивідуалізує кожного персонажа психологічними рисами, що є важливою складовою творення характеру.

Олена Печорна моделює багатопланові життєві ситуації, прагне зазирнути в безодню психологічних станів головних персонажів. Героїні її романів «Грішниця» й «Фортеця для серця» – жінки, на долю яких випадають різні життєві випробування, перебування їхнього «Я» в широкому спектрі екзистенційних станів. Психологічно-чуттєве, психоаналітичне начало, делікатне передання жіночої експресивності, тонке нюансування в зображенні психологічного стану жінки різних періо-

дів життя вирізняє її з-поміж сучасних молодих письменниць. Примітно, що в романі «Грішниця» автор звертається до такого прийому, як зворотна хронологія, що дає змогу актуалізувати попередні реалії життя героїні. У модифікованій ретроспективі минулого проступають важливі деталі внутрішнього стану головних героїнь, які надають можливість читачам зрозуміти мотиви та причини їхньої поведінки.

Домінуючим типом героя в зазначених романах Олени Печорної є жінка зі своїм складним внутрішнім світом, драматичними перипетіями життя, набуттям на різних етапах свого земного шляху життєво-психологічного досвіду. Фактично кожен із вищезгаданих творів є унікальною добре виписаною історією становлення жіночої особистості, пошуку нею духовних стрижнів у складних життєвих ситуаціях.

Життя головних героїнь романів «Грішниця» й «Фортеця для серця» зображене від раннього дитинства до зрілості, що дає авторові змогу на глибокому філософсько-екзистенційному рівні представити об'ємну рецептивну модель буття, вивести читача на широку проблематику як сферу, у якій виявляється авторська концепція світу й людини. Реалізована на різних рівнях тексту, вона частіше за все втілена в зображенні характерів персонажів, художньому конфлікті. Цей конфлікт будується на антиноміях *добро/зло, любов/ненависть, гріх/каяття, щасливе життя/життя, сповнене випробувань, життєвих потрясінь*.

У спектрі широкого діапазону проблематики художніх текстів письменниці виділяється проблема психотравматичної ситуації в житті людини, яка загострено сприймається через перебування в ній героїнь із раннього дитинства. Як відомо, усі процеси, що відбуваються в суспільстві, емоційно-духовна атмосфера сім'ї прямо чи опосередковано впливають на дітей, визначають характер їхнього мислення, особливості пам'яті, світосприйняття. Дитина, яка почувається в сім'ї зайвою, самотньою, непотрібною, тяжко переживає втрату батьківської уваги, любові, у майбутньому може потрапити в низку психотравматичних ситуацій, що закономірно призведе до зникнення в неї довіри до світу, близьких людей, внутрішнього спустошення, може стати причиною драми в дорослому житті. Реакція на психотравматичні дитячі ситуації, як констатував свого часу Зигмунд Фройд, має широкий часовий діапазон, може бути відтермінованою на багато років, а внутрішні невідреаговані страхи блокують надалі шлях індивідуума до самореалізації [1, с. 307]. «Перші фобії функцій у дітей, – зауважував психоаналітик, – це страх перед темрявою й самотністю; перша часто зберігається все життя, в обох випадках відсутнє улюблене обличчя, котре за ними доглядає, цебто мати» [1, с. 410].

У романі «Грішниця» родинна оселя як духовно-буттєвий простір не тільки позбавлений сакральності, а й усвідомлюється як початок духовного спустошення, що надалі значною мі-

рою вплине на вибір специфічного засобу заробітку для врятування хворого сина, відчуття постійного внутрішнього страху. Із перших згадок жінки окреслюється непривабливий будинок батьків, у якому вона почувала себе непотрібною в маленькому брудному куточку: «У ньому лежав кинутий кимось обдертий матрац і хустка, вся в дірках, проїдених міллю. Це й було ліжко дівчинки, яка не любила дивитися вгору. Вірніше, боялася, адже зі стелі спускалося довжелезне густе павутиння... Я знала, що в павутинні живуть павуки, і страшенно їх боялася, як і голоду, холоду, лайок матері, побоїв батька» [2, с. 19]. Батьки асоціюються в Лариси з постійними сварками, пиятикою. Мати – «завжди була напідпитку з черговим синцем на обличчі», батько «так люто ненавидів увесь світ, що часом здавалося здаден нищити самою силою думки, хоча зазвичай використовував для цього фізичну силу – грубу, дику, сліпу, помножену на якесь звіряче натхнення ... самотня дівчинка боялась самої думки про батька, вважаючи його найсильнішою істотою у світі своїх примар» [2, с. 20].

Джон Боулбі обґрунтував необхідність для дитини перебування в ранньому віці в атмосфері емоційної теплоти і прихильності до матері або людини, яка її замінює [3]. Ключова ідея його теорії полягає в тому, що мама не тільки дає життя, а й забезпечує дитині острів безпеки, з якого вона починає освоювати світ, періодично повертаючись туди, де їй комфортно й ніщо не загрожує. Емоційна прихильність дітей до батьків дає їм відчуття безпеки та захищеності, а різноманітні порушення створюють підґрунтя для виникнення неврозів, особистісних проблем. Уже з раннього дитинства обидві героїні Олени Печорної перебувають у стані психічної депривації, коли їхні основні психічні потреби не задовольняються достатньою мірою впродовж значного проміжку часу. Лариса («Грішниця») і Леся («Фортеця для серця») позбавлені щоденного гармонійного спілкування з батьками, родиною, у якій би вони почували себе затишно та безпечно. Травматичні події для малої Лариси виникають при живих батьках, які ведуть аморальний спосіб життя, а Леся стає напівсиротою, з волі матері опиняється на вихованні в бабусі, де відчуває постійну потребу в спілкуванні з мамою.

У романі «Грішниця» письменниця психологічно тонко зображує низку життєвих ситуацій, пов'язаних із родинними взаєминами, які сприяють не тільки виникненню в подальшому житті головної героїні невротичних ситуацій, а й формують і закріплюють ще в дитячому віці почуття самотності, непотрібності, втрати довіри до людей. У романі увесь час спостерігаємо пов'язане з цим тонке нюансування переживань Лариси, різноманітність чуттєвих деталей. Героїня твору змушена переживати глибоку душевну кризу через постійні життєві потрясіння, невиліковну хворобу, що призвело її до психічного виснаження, відчуття тривоги, психічно-емоційної дискретності. Ці симптоми негативно впливають на стиль життя головної героїні, внутрішній світ, у якому все «вже давно чорного кольору» [2, с. 11].

Леся з роману «Фортеця для серця» теж із раннього дитинства опиняється в психотравматичній ситуації, коли втрачає батька, залишається покинутою рідною матір'ю, потрапляє на виховання бабусі. Каталізатором нещастя в їхній родині стають спогади Зої Матвіївни про самогубство сина. З подальшої канви тексту постає негативне ставлення прибитої горем жінки до невістки, матері Лесі. Саме вона асоціюється в старій жінки з усіма негараздами в колишній родині її покійного сина, є причиною його самогубства. Щоразу звинувачення бабусі на

адресу мами болем відгукується в серці маленької Лесі, яка знаходить для себе розраду від життєвих негараздів у малюванні, у спогадах про маму та надії її зустріти.

Поринаючи в колізії сюжету, відчуваємо актуалізацію автором мотиву прощення. Зоя Матвіївна не віддала решту життя після смерті сина на поталу вічному болю, а відкрила з часом свою закам'янілу від страждань душу маленькій онуці. Притлумлення материнського горя, душевних тортур відбувається поступово, проте невпинно: «... жінка таки потеплішала. Сама не збагнула, як це сталося ... і будинок без онуки – труна труною, хоч дошками двері й вікна забивай. А з дитиною живе...» [4, с. 44]. Із прощенням невістки до Зої Матвіївни приходять бажане вивільнення від ненависті та її руйнівного впливу на душу. За спостереженнями Н. Шевченко, «у «Фортеці для серця» головною героїнею є любов. А головним геросом, напевне, прощення... Сирота, яку виховала бабуса, вона щедро повертає душевне тепло й піклування всім, хто про неї дбає: бабі Зої, тітці Дусі, своїм подругам, – і не тому, що повинна, – вона просто не може інакше» [5, с. 6]. У романі один смисловий центр – сюжетні перипетії долі Лесі, її дорога до щастя, прагнення своїми вчинками, талантом робити світ добрішим, природнішим.

Як і в «Грішниці» в цьому романі красномовними є пейзажні деталі, що увиразнюють душевний стан героїв у різних життєвих ситуаціях, допомагають глибше зрозуміти їхню модель поведінки. На думку Н. Герасименко, визначальною ознакою письменницького стилю Олени Печорної є такий важливий авторський прийом, як «введення у твір абстрактних понять та оживлення явищ природи. У романі вони стають персонажами і навіть можуть впливати на перебіг подій» [6, с. 60], це стає «родзинкою сучасної жіночої прози, адже від часів «Інтермеццо» М. Коцюбинського вітчизняні письменники такий психологічний прийом не використовували» [6, с. 60]. Пейзаж у романі є тим духовним простором, у якому завдяки вдало виписаним художнім деталям створюється емоційна тональність, суголосна стану душі персонажів. У творі наявні не масштабні, а ситуативні пейзажі, що втілюються в поодиноких реченнях. Персоніфікований образ вітру часто виконує релактивну функцію, гармоніює сприйняття маленькою дівчинкою складного дорослого світу чи сугестує її внутрішню рівновагу: «Вітер із рук крихти злизує й шумить вкрадливо, от тільки димар не збагне про що. Хоч, здавалося б, кому. Як не димареві, вітер розуміти? Аж ні, лише дівчинка той голос чує, бо киває головою... і плаче. Тоді вітер кучерики їй крутить врізnobіч, по обличчю пестить. Лоскоче. Втішає» [4, с. 45].

Устами головної героїні роману «Фортеця для серця» Олена Печорна наголошує на відповідальності людини не тільки за власні вчинки, а й за долю інших, стверджує, що людські серця «... гарячі. Холодні. Байдужі. Щирі. Скупі. Щедрі. Всякі. Однак більшість людей ховають серце за стінами, щоб воно не явилось світові, бо той, граючись, може й спопелити. Леся хоче крикнути голосно-голосно, щодуху: «не треба ховатися! Любіть! Краще згоріти, аніж жити за стінами!» [4, с. 360].

У рецептивній моделі буття автор уміло транслює читачам буттєво-метафізичні проблеми сучасної жінки, домінантними з яких є внутрішній стоїцизм, пошук справжніх духовних цінностей, любов, милосердя. «Невимушеність, невивагливість сюжету, композиції та обов'язковий хепі-енд відволікають читачок від проблем сьогодення й налаштовують на позитивні емоції, дають віру в щасливе майбутнє, зрештою, нагадують про вічні цінності. Та, власне, і в «фемінних» творах, окрім

теми саморежисури жінки в житті, авторки намагаються розкрити й донести таємниці жіночої душі. Тому не дивно, що таку літературу читають і чоловіки, аби краще пізнати жінку», – зауважує Н. Герасименко [6, с. 64].

Висновки. Романи Олени Печорної переконують читачів у тому, що добро перемагає зло, а сила справжньої любові допомагає не тільки зберегти власний духовний простір, а й гармонізувати його зі світом. Саме тому вони й мають щасливе завершення. Твори Олени Печорної, на нашу думку, ще раз засвідчують, що креативна практика сучасного жіночого письма, яке посідає значне місце в загальнонаціональному літературному процесі, заслуговує на подальше докладне вивчення. Перспективи майбутніх літературознавчих досліджень можуть бути пов'язані з інтерпретацією художнього стилю письменниці, проблематики її романів, засобів характеротворення.

Література:

1. Фрейд З. Введение в психоанализ : [лекции] / З. Фрейд ; пер. с нем. Г.В. Барышниковой. – СПб. : Издательская группа «Азбука-классика», 2010. – 480 с.
2. Печорна О. Грішниця : [роман] / О. Печорна ; передм. М. Іванцової. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. – 288 с.
3. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей / Дж. Боулби ; пер. с англ. В.В. Старовойтова. – М. : Академический Проект, 2006. – 238 с.
4. Печорна О. Фортеця для серця : [роман] / О. Печорна ; передм. Н. Шевченко. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 368 с.
5. Шевченко Н. Чи буває боляче небу? / Н. Шевченко // Печорна О. Фортеця для серця : [роман] / О. Печорна ; передм. Н. Шевченко. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – С. 5–6.
6. Герасименко Н. Жіноча література: чи справді «рожева»? / Н. Герасименко // Слово і час. – 2015. – № 3. – С. 59–64.

Владимирова В. Н. Художественно-рецептивная модель бытия в романах Елены Печорной «Грешница» и «Крепость для сердца»

Аннотация. В статье исследуются художественно-рецептивная модель бытия и специфика создания характеров в романах Елены Печорной «Грешница» и «Крепость для сердца». Автор в свете женской экзистенции обращает внимание на такие общечеловеческие проблемы, как добро и зло, любовь и ненависть, преступление и наказание.

Ключевые слова: современная проза, «женский роман», психологизм, философский подтекст.

Vladymyrov V. Literary receptive model of being in the novels by Olena Pechorna “The Sinner” and “The Fortress for the Heart”

Summary. Literary receptive model of being and specifics of creating characters in novels by Olena Pechorna “The Sinner” and “The Fortress for the Heart” is researched in this article. The author in the light of female existence pays attention to such universal problems as good and evil, love and hate, crime and punishment.

Key words: modern prose, “women novel”, psychology, philosophical subtext.

Ворова Т. П.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних спеціальностей
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ПРО ДЕЯКІ ВІДПОВІДНОСТІ КАЗКИ «КНЯЖНА МИЛУША» П. О. КАТЕНІНА Й «КАЗКИ ПРО МЕРТВУ ЦАРІВНУ» О. С. ПУШКІНА

Анотація. У статті порівнюються «Казка про мертву царівну» О.С. Пушкіна і казка «Княжна Милуша» П.О. Катеніна. Розглядаються відповідності в системі дійових осіб в обох казках; відзначається, що трійця жіночих персонажів у П.О. Катеніна ідентична трьом жіночим персонажам в О.С. Пушкіна; водночас спостерігається подібність у презентації й деяких чоловічих персонажів. Зіставляються характеристики та функції основних/епізодичних героїв і героїнь в аналізованих казках із зазначенням їх подібності або повної тотожності.

Ключові слова: казка, порівняльний аналіз, функціональна характеристика персонажа, модель стосунків героїв.

Постановка проблеми. Безперечно, талановитий поет, критик, драматург, перекладач, член Російської Академії наук і генерал-майор у відставці П.О. Катенін залишив помітний слід в історії розвитку російської словесності. І.Н. Розанов називав його ім'я серед низки пушкінської плеяди «остановившихся на полдороге между Жуковским, Батюшковым и Пушкиным» [7, с. 6], сам письменник співвідносив власну творчість з епохою класицизму.

Віршована казка «Княжна Милуша» (1833) П.О. Катеніна була, мабуть, найбільш значним і оригінальним твором, який вирізняється вражаючою цілісністю й відсутністю фрагментарності, унаслідок чого не раз привертала увагу літературознавців [1; 2; 5; 8 тощо]. Проте вважаємо, що не всі переваги авторської казки були досліджені належним чином, тому, можливо, стаття допоможе розкрити нові грані неординарного твору. Завданням статті є проведення порівняльного аналізу «Княжни Милуші» П.О. Катеніна й «Казки про мертву царівну» О.С. Пушкіна.

Виклад основного матеріалу дослідження. Короткий зміст казки полягає в такому сюжеті: могутня чарівниця Проведа випробовує нареченого (богатиря Всеслава Голицю) на вірність нареченій (княжні Милуші, племінниці Проведи) за допомогою чарівниць-спокусниць, які є насправді втіленням самої чарівниці; Голиця, що легко закохується, з великими труднощами долає випробування. Хоча казка названа ім'ям юної Милуші, головною дійовою особою твору, без сумніву, є Проведа, тому важливо визначити поведінкові характеристики цієї героїні в комбінаториці домінуючих рис її коханого – київського князя Володимира. Історія їхніх стосунків пов'язана з пропозицією руки й серця юного князя шанованій Проведі – 17-річній неприступній красуні. Умовляння палкого князя могли б легко закрутити їй голову, змусивши повірити в щирість і правдивість його любовних клятв і завірянь у відданості, проте ж не на вік розважлива героїня підсвідомо відчуває перепони на шляху реалізації особистого щастя й має рацію: доглядаючи за дівчиною, легковажний князь водночас спокушає її молодшу сестру Любеду. Глибоко ображена Проведа смертельно ненави-

дить обох лиходіїв-коханців і присягається помститися жакли-во; її жага відплати безмежна, героїня готова покласти життя на вівтар помсти своїм кривдникам. І все ж у глибині душі дівчина продовжує плекати ніжні почуття до шахрая-князя, лишається вірною йому, підсвідомо, винятково по-жіночому, бажаючи повернення коханого. Натомість князь неупереджено характеризується як бабій: у нього понад 100 дружин і наложниць, тому безмежно віддана йому (подібно до Проведи) нехитра Любеда тяжко страждає від незліченних зрад чоловіка, народивши єдину дочку, умирає, заповівши старшій сестрі, замінити нещасній новонародженій матір. Яскравим штрихом до моделі взаємин цього любовного трикутника є не просто ревності, а суперництво двох сестер за переважну увагу князя: у вирішальний момент Проведа з'являється перед смертельно хворою сестрою як перед конкуренткою, яка повинна бути покарана за посягання на нареченого та бажання першості над сестрою; і тільки смерть однієї з двох героїнь є єдиною можливою формою вибачення й умовою припинення конфлікту/чвари (показово, що помста не зачіпає князя Володимира як винуватця розбрату між сестрами).

Розповідь про любовний трикутник й довірливе розлучення молодих співвідносяться з такими самим колізіями в зачині «Казки про мертву царівну» О.С. Пушкіна: тут цариця І також умирає після пологів, а цар довгий час перебував десь в іншому місці, можливо, у щасливої суперниці своєї дружини (оскільки «и он был грешен» [6, с. 634]), яка, природно, стає царицею ІІ, милостиво залишивши пасербицю під своїм наглядом. Відповідність поведінкових характеристик князя/царя підкріплюється тим фактом, що Володимир задалегідь дає слово молодому Всеславу одружити його на одній із дочок, і від свого слова він не має наміру відмовлятися, сприймаючи Проведу, котра перешкоджає весільним планам, як прикру перепону в справі реалізації свого задуму; він поволі, дипломатично вживає необхідних заходів, намагаючись домовитися з чарівницею й нівелювати причини застарілого конфлікту, що йому вдається тільки в щасливому фіналі казки: «... так умел заговорить Проведу, / Что с той поры прошла ее вражда / И дружбою сменилась навсегда» [4, с. 337]. Зазначимо додатково до цього, що пушкінський цар з'являється епізодично – лише на початку й кінці казки для благословення молодих і великої ролі в розвитку сюжету не відіграє; точно так само й князь в аналізованій казці з'являється на початку й кінці твору, великої ролі в оповіданні не відіграє. Що стосується Любеди (народила єдину дочку та померла після цього), то її роль явно співвідноситься з функціями цариці І, тоді як емоційний малюнок образу Проведи з її агресивною активністю й напористою діяльністю, спрямованою проти щастя юної красуні Милуші (в поєднанні з яскраво вираженим прагненням висловлювати правду безпо-

середньо впливовому князю, не кажучи вже про власну сестру, що прямо співвідноситься з функцією правдивого дзеркальця з пушкінської казки), безсумнівно, сумісний із такими самими характеристиками цариці II. У підсумку вимальовується картина взаємин героїв за моделлю любовного трикутника, знайомого за казкою О.С. Пушкіна: ревниве суперництво між двома жінками за право назвати себе найкрасивішою та улюбленою, що природно зачіпає делікатну галузь прав на увагу чоловіка, котрий своїм вибором зводить на п'єдестал краси одну з них і неминуче відкидає іншу, яка мріє посісти місце конкурентки, переважно довівши її до смерті. Другий трикутник взаємин також виникає із жіночих ревностей: пушкінська цариця II всіма способами намагається перешкодити щастю падчерки та Єлисея, при цьому її ревності не знають кордонів, поширюючись аж до ймовірності вбивства ні в чому не винної дівчини; точно так само Проведа, повна рішучості жити зі світу нареченого племінниці, усіляко перешкоджає щастю Милуші зі Всеславом.

Щодо інших чоловічих персонажів варто виділити батька Голиця та бойового напарника/товариша князя – Інгваря: його основними характеристиками є військова доблесть і чоловіча вірність єдиному другу. Дізнавшись із передбачень про власну смерть на полі битви під час захисту князя, він пишається такою долею, гідною воїна, безсумнівно, взаємини Інгваря/Володимира співвідносяться з військовою/братською дружбою семи богатирів із пушкінської казки: «Друзья выросли и свыклись с колыбели, / Одну хлеб-соль с одной же плошки ели, / Одним ковшом мед пили и вино, / И смех и плач делили заодно» [4, с. 258]. Військова фортуна/безумовна відданість цінуються Інгварем понад усе: життя воїна недовговічне, отже, найкраща доля для нього – померти за друга; у повній відповідності з цим він на момент оповіді «со славою лежит, добыча гроба» [4, с. 270].

Князь незмінно пам'ятає про бойового товариша, який порятував його життя, і опікується залишеним сиротою-«приймаком» Всеславом Голицею, якого виховує істинним воїном – у повній відповідності з духом того часу і стандартами бойової майстерності.

Трикутник чоловічих персонажів Володимир/Інгвар/Голиця дзеркально відображає жіночу трійцю героїнь Проведа/Любеда/Милуша, але тільки з явно позитивним знаком – оспівуванням достоїнств міцної чоловічої дружби (в О.С. Пушкіна це відтворено на основі колективного образу семи богатирів), яка пройшла випробування боями, у якій усиновлення сироти є справою честі й обов'язку (втім ту саму станову кастову честь і борг можна відзначити й у разі удочеріння падчерки пушкінської царицею II). Юний богатир Голиця, успадкувавши військову майстерність і волю до перемоги Інгваря, ввібрав у себе також і закохуваність прийомного батька, що стає причиною його проблем під час проходження довірливого випробування: з одного боку, явно небайдужа до багатиря Проведа з готовністю бере участь у спокушанні юного красеня на шкоду інтересам Милуші; з іншого боку, сам Голиця не раз демонструє бажання завести любовні інтрижки, не відчуваючи докорів сумління перед незмінно вірною та відданою молодому донжуанові нареченою, котра терпляче на нього чекає. В образі Милуші проглядаються риси пушкінської молодої царівни/цариці I, для яких якраз і характерна лебедина вірність; тоді як модель поведінки чоловічих персонажів в обох авторів визначається готовністю до інтрижок/легкістю зрад.

Ще один чоловічий епізодичний персонаж – стольник і думний боярин Студ – представлений уже в іншому плані: це

спритний, старанний і дипломатичний царедворець, він точно знає, що потрібно його володарю, перед яким уміло «гнет спину»; філософське кредо Студа полягає в незмінному дотриманні практичного життєвого принципу – «не болит с поклонов голова, / И, право, лествь вернее колдовства»; / «Ему легко под гривной золотою, / И на ходу, чтоб не споткнуть ноги, / Глядит он в пол и гнется в три дуги» [4, с. 270]. В образі Студа втілений збірний портрет усіх царедворців: гнучкість/вибірковість життєвих пріоритетів, життєва вправність/практична спритність Студа настільки великі, що він зумів украстися в довіру навіть до прискіпливо-вимогливої Проведа. У цьому герої проглядаються риси ще одного пушкінського персонажа – Чернавки: як і Студ, вона спритна, розумна, дипломатична й надзвичайно виконавча, уміє знаходити вихід із найбільш каверзних ситуацій і готова виконати навіть особливо делікатні доручення господині. Безсумнівно, персонажі Студ/Чернавка є втіленням одного й того самого образу спритного підручного/слуги/царедворця, якому довіряють реалізацію вельми непростих, тонких, справ, що вимагають обачності й не терплять розголосу.

Варто зазначити ще один епізодичний важливий персонаж – старого чарівника, чиї функції відповідають функціям королевича Єлисея. Подібно пушкінському герою, наділеному шаманською майстерністю спілкування з природою та пошавлення мертвих, маг-чарівник П.О. Катеніна володіє чарівними талантами, уміє керувати природними силами й читає таємниці людських долі. Його поява в оповіданні жорстко ув'язана з долею Проведа (аналогічно, уведення Єлисея сюжетно продиктовано долею царівни): Проведа, котра інфантильно мріє про елементарну помсту кривдникам, несподівано для себе відкриває неосяжний світ магії та чаклунства, який перебудовує її світогляд, мислення, помисли, ставлення до світу й самої долі. Героїня виявляється тією єдиною особистістю з неординарними здібностями та силою духу, що необхідні для унікальної спеціалізації в чарівній майстерності (потрібно відзначити, що кандидатури інших претендентів жорстко відкидалися магом, тому що не виявили належної наполегливості для специфічного навчання), а гірка історія дівочої любові зіграла роль своєрідного тригера, необхідного для вияву в героїні прагнення пройти підготовку в старого лісового відлюдника, який, у свою чергу, не міг піти з життя, не залишивши гідного наступника/носія таємних знань. Тому спостерігається певна аналогія між пушкінською парою Єлисей/царівна (яка пройшла поріг смерті, але повернута до життя шаманською майстерністю Єлисея) і катенінською парою Проведа/старий чарівник (пішов із життя внаслідок благополучного передання власного досвіду і знань талановитій продовжувачці його магичного мистецтва).

Варто зазначити також, що чарівниця Проведа фактично являє сукупність поведінкових характеристик жінок загалом, будучи глобальним збірним образом, що підкреслюється самим автором: «А вы, давно отрезавшие косу, / Чье бархатом прикрыто серебро, / Вы, матушки и тетушки! <...> / С вас лик писал спасительной Проведы (виділено нами – Т. В.) / За что и жду к ней милости от вас» [4, с. 256–257], тобто це узагальнений портрет зрілих жінок, котрі багато пізнали на своєму віку, тоді як княжна Милуша (в алегоричному плані) є невиразно-символічний образ юних дівчат-красунь, які стоять на порозі заміжного життя: «Вам, красные! И помните, как слово / Мы поведем о русской старине, / Что древнее опять выходит ново, / И женщины живут всегда одне; / Что если песнь, чести княжну Милушу, / Гостям в ушко закрадется и в душу, / Найдет свою

голубку всяк сокол, / И скромность вам глядеть заставит в пол» [4, с. 256].

Тому з неприхованою повчальністю на казку нанесено легкий глянець чистого дидактизму для повчання молодих; хоча у творі й відсутня мораль у чистому вигляді, зате подано стабільні чоловічі/жіночі особистісні характеристики з можливими варіаціями їх взаємозв'язків, які в майбутньому подружжі сформуються в певну модель поведінки. І дівчатам (тобто Милуші) доведеться волею-неволею вибирати власну сімейну модель, яка з найбільшою ймовірністю подарує сімейне щастя. У цьому й полягає приховане значення невідповідності імені, виведене в заголовок твору, й імені основного персонажа, так як будь-яка незаміжня дівчина залишається *милою/Милушею* для власного нареченого; проте ж завчасно до весілля їй необхідно *відвідати* всілякі тонкощі й хитросплетіння майбутніх взаємин із чоловіком для здобуття щастя в шлюбі, тому в оповіданні активно діє *Проведа*, чий образ задіяний як накопичувач інформаційного ресурсу/постачальник заархівованого в глибинах підсвідомості життєвого досвіду.

Висновки. Отже, в аналізованих казкових творах П.О. Катенина й О.С. Пушкіна можна відзначити очевидні відповідності, що стосуються системи жіночих дійових осіб Милуші/Любеди/Проведи і молоді царівни/цариці І/цариці ІІ з відповідною подобою їх функціональних характеристик, а також чоловічих персонажів Голиці Інгваря/Володимира і Єлисея/сімох богатирів (при цьому потрібно особливо відзначити тотожність шаманських функцій Єлисея з магічними функціями старого відлюдника/Проведи); прямий збіг характеристик і функцій епізодичних персонажів Студа/Чернавки.

Література:

- Дереза Л.В. К вопросу об особенностях сказки П. Катенина «Княжна Милуша» / Л.В. Дереза // Научные записки Харк. держ. пед. у-та им. Г.С. Сковороды. Серия «Литературоведение». – Вып. 1 (25). – Х., 2000. – С. 89–95.
- Дереза Л.В. Особенности жанра сказки в творчестве П.А. Катенина / Л.В. Дереза // Литература в контексте культуры : сб. науч. тр. – Днепрпетровск, 2000. – С. 166–172.
- Касторский В.В. Писатели-костромичи. XVIII–XIX вв. / В.В. Касторский. – Кострома : Костромское книжное изд-во, 1958. – 100 с.
- Катенин П.А. Избранные произведения / П.А. Катенин. – М.-Л. : Сов. писатель, 1965. – 744 с. – С. 255–338.
- Орлов В.Н. Пути и судьбы / В.Н. Орлов. – Л. : Сов. писатель, 1963. – 668 с.
- Пушкин А.С. Стихотворения. Сказки. Руслан и Людмила : [поэма] / А.С. Пушкин // Пушкин А.С. Собрание сочинений : в 3 т. / А.С. Пушкин. – М., 1985. – Т. 1. – 1985. – С. 735.
- Розанов И.Н. Пушкинская плеяда / И.Н. Розанов. – М. : Задруга, 1923. – 74 с.
- Тынянов Ю.Н. Пушкин и его современники / Ю.Н. Тынянов. – М. : Наука, 1968. – 424 с.

Ворова Т. П. О некоторых соответствиях сказки «Княжна Милуша» П. А. Катенина и «Сказки о мертвой царевне» А. С. Пушкина

Аннотация. В статье сопоставляются «Сказка о мертвой царевне» А.С. Пушкина и «Княжна Милуша» П. А. Катенина. Рассматриваются соответствия в системе действующих лиц в обеих сказках; отмечается, что троича женских персонажей у П. А. Катенина идентична трем женским персонажам у А. С. Пушкина; одновременно наблюдается подобие в презентации и некоторых мужских персонажей. Сопоставляются характеристики и функции основных/эпизодических героев и героинь в анализируемых сказках с указанием их подобия или полного тождества.

Ключевые слова: сказка, сопоставительный анализ, функциональная характеристика персонажа, модель взаимоотношений героев.

Vorova T. Some Correlations of the Fairy Tale “Princess Milusha” by P. A. Katenin and “Tale of Dead Princess” by A. S. Pushkin

Summary. “Tale of the Dead Princess” by A. S. Pushkin and “Princess Milusha” by P. A. Katenin are compared. It is regarded the correspondences in the system of dramatic personae in both fairy tales; it is paid attention that three feminine characters in the literary work of P. A. Katenin are identical to three feminine personages in the fairy tale of A. S. Pushkin; simultaneously, it is observed the resemblance in the representation of some male characters. In the analysed fairy tales the descriptions and functions of main/episodical heroes and heroines are introduced with the indications of their similarity or absolute identity.

Key words: fairy tale, comparative analysis, functional characteristic of personages, pattern of interrelations of heroes.

Заєць В. Г.,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри української мови
Київського університету імені Бориса Грінченка

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ СЛОВОТВОРЧИХ ЗАСОБІВ ДІЄСЛІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ МАРКА ВОВЧКА

Анотація. У статті розглядаються стилістична роль словотворчих засобів дієслів у художньому дискурсі Марка Вовчка. Проаналізовано погляди мовознавців на стилістичні властивості дієслів. Досліджено словотворчі афікси дієслів. Обґрунтовано вплив словотворчих афіксів дієслів, тавтологічних сполук, притаманних розмовному стилю, на художній дискурс Марка Вовчка.

Ключові слова: дієслово, афікс, словотворчі засоби, стилістика, художній дискурс, тавтологічні сполуки.

Постановка проблеми. Стилiстична категорiя дiєслова найбiльш представлена в сучаснiй українськiй лiтературнiй мовi, зокрема в художньому дискурсі. Призначення словотворчих афіксів дієслів у текстах художніх творів Марка Вовчка пов'язане з розмовним стилем та розповідною манерою героїв.

Мета статті – проаналізувати художній дискурс Марка Вовчка, розкрити роль словотворчих засобів у реалізації стилістичного навантаження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стилiстичнi функцiї дiєслова закладенi природою граматичних категорiй, якими надiлена частина мови. Саме словотворчi засоби підкреслюють приналежність дієслів до певного стилю.

Сучасні дослідники П. Дудик, Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько суголосні в думці про стилістичну силу дієслів, яка «міститься в їх семантиці, і в розгорнутій системі морфологічних форм», завдяки яким «художній текст ніби рухається» [4, с. 200; 6; с. 45–46]. О. Пономарів також розглядає природу дієслова, як «один із засобів відтворення динаміки, тому художній та розмовний стилі широко послуговуються цією частиною мови» [7, с. 157]. Думки вищезгаданих вчених підтримує в наукових дослідженнях І. Прокопенко [8].

Українській мовознавчій науці відомі дослідження І. Білодіда, В. Ващенко про стилістичні явища в національній мові [1; 2]. Зокрема, В. Ващенко, аналізуючи дієслова, радив «зважати на факти живого функціонування граматичних категорій, не миричись із системами, які спрощують і схематизують численні розрізнення» [2, с. 79].

Цілком погоджуємося з думкою Т. Возного про те, що відсутність «методики аналізу стилістичних властивостей словотвору» позбавляє можливості принагідно розкрити особливості художнього дискурсу, побудованого на розмовному стилі, тому вважаємо актуальним дослідження впливу афіксів на творення дієслів з урахуванням стилістичного навантаження [3].

Роль стилістичних функцій словотворчих засобів художнього дискурсу Марка Вовчка є малодослідженим питанням сучасної мовознавчої науки з огляду визначення місця, здатності творення слів за допомогою афіксів (префіксів та суфіксів), тавтологічних сполук тощо.

Загальновідомо, що у стилістичному забарвленні дієслів особлива роль належить префіксам, яких сучасна українська

літературна мова нараховує 15, тоді як із фонетичними варіантами кількість налічується до 30, як-от: в- (у- уві-, вві-), ви-, від- (од-), воз-, до- (ді-), з- (зо-, зі-, із-, ізі-, с-), за-, на-, о- (об-, обі-), пере-, під- (піді-), по- (пі-), при-, про-, роз- (розі-).

У художньому дискурсі Марка Вовчка зустрічаємо словотворчий афікс *в-*, який вживається для утворення форм доконаного виду, водночас підкреслює завершеність, результат дії або процесу (впала, вразив, всміхнулася, вгодила, втерла, вскочила, вгоджу, вмилосерджу): «Парубки наші кинулись, тільки дзвеніло скло в вікнах, вскочили в покої, вхопили Оксану та й помчали до отця Андрія» [5, с. 88]; «Може, вгоджу, може, вмилосерджу» [5, с. 128]. Інколи автор використовує різновид префікса *у-*, здійснюючи взаємозамін попереднього, що не вносить відмінностей у значення або стилістичне навантаження: «Взяла свій тлумочок та тихенько й вийшла з хати»; «От там узяла кілька грошенят, то те купила, то те» [5, с. 28, 33]. Використання фонетичних варіантів префікса *в-*, як-от: *ві-, вві-, уві-* (вгнути – вігнути; вбрати – вібрати; *ввійшла* – *увійшла*) передають багатство національної мови і характерні для розмовного стилю: «Ввійшла до покою; пані сидить і гадає на картах, не помітила її приходу» [5, с. 52]; «Бачу, і вона увійшла: старесенька, малесенька, ледве од землі видно, а ще чуйненька, говірка» [5, с. 31].

Письменниця використовує дієслова з антонімічними префіксами *в-* та *ви-*, *роз-* та *за-*, *од-* та *за-*, *зі-* та *розі-*, що надає висловленому оповідачем твору особливої динамічності. «А про ту заморську нісенітницю, то я в одно ухо впускала, а в друге випускала, та й зовсім-таки не знаю» [5, с. 104]; «<...> люд, як комашня, копошиться, одно на одного наступає, зіходяться, розіходяться, гомонять, кричать – і люди, й пани, і міщани» [5, с. 36].

Уживання префікса *о-* є якісно-виражальним засобом передачі стану героя, його поведінки, внутрішнього світу (охмурніла, осмугніла, опалила, омертвіла, оступачу, острахнувся, осміхнутися, оскіряються, оплакувати): «Іду, іду і не оглядаюся», «А дітки як очепились за шию, то й не вступаються, цілують та просять» [5, с. 28]; «Я зо всього викручусь, іще й їх оступачу» [5, с. 104]; «Тоді вона побиватися та оплакувати дзвінким голосочком» [5, с. 178]; «А далі, як схаменулась вона, як глянула на дочку, охмурніла і осмугніла знов тяжко» [5, с. 269].

В аналізованому дискурсі зустрічаємо дієслова з префіксом *од-, оді-* (оддала, оділлються, одкупитися, одливаються, одмовляють, одперти). Як відомо, префікс *од-* притаманний розмовному стилю, тоді як у науковому й офіційно-діловому стилях використовується його варіант *від-*: «Смерті, кажуть, не одперти» [5, с. 24]; «Господь їх святий знає, що таке! Може, то ваші сльози їм одливаються» [5, с. 39]; «Оділлються мені твої сльози»; «Куди не вступить, усюди одмовляють, інші аж плачуть» [5, с. 48]; «Оддала ту бумагу, що панотець мені дав, узяла гроші, подякувала, та й до брата» [5, с. 41]; «А ти думаєш за скільки

одкупитися» [5, с. 79]. Для передачі стану героїв письменниця використовує обидва варіанти: «Його Катря одиуралася – він усіх за те віддиурался людей: і своїх рідних, і чужих» [5, с. 248].

У художньому дискурсі письменниці найбільш уживаним є дієслівний префікс *по-*, який вказує на завершеність дії до моменту мовлення (*погладив, покинула, посідали, поговорили, покохались, поставив, побратався, побралися*): «Покинула робити й вийшла з городу»; «Покинула вечеряти й з хати пішла»; «брат змовчав, тільки по голівці дівчинку погладив» [5, с. 26, 27]; «Посідали, поговорили, покохались – усе лихо забулось» [5, с. 127].

Разом з тим письменниця використовує префікс *по-* на позначення початку дії, її неповноту або епізодичність, частковість (*поплакала, погримав, поглядає, пождала*): «Пождали ми ще трохи, поки пані радилась із тим Захаровичем» [5, с. 81]; «Ще ми постояли, подивились. Маруся пішла до своєї господи, а я її провела і в неї трохи посиділа» [5, с. 256]; «Як п'яна, то, було, ще заговорить до мене і дитину попестить, пожалує» [5, с. 266].

У художньому дискурсі префікс *за-* також вживається автором на позначення початку дії або її завершеність, а також підсилює їх емоційність (*застукотить, загримить, заплакала, закрила, заспівав, забурчав, заворушивсь*): «Якось сидимо ми в своїй хаті, говоримо собі таки про його, недобрим словом згадуючи, як застукотить у сінях, загримить – сам пан у двері!» [5, с. 62]; «Задумала Орлиха свого Василя одружити, стала шукати людей» [5, с. 83]; «По тій печалі зовсім захиріла, занепала Катря» [5, с. 129]; «Уранці вийти забороняє, увечері сам двері замикає» [5, с. 205].

Марко Вовчок використовує префікси *при-, на-, під-* у значенні *із-* на позначення досконалості дії, виконаної героєм (*ізучив, ізучилась, ізвела, ізглядуємось*): «Ізглядуємось, та сміх нас так і бере»; «Ти, мабуть, усіх так ізучив, що вони з тобою запанібратя!»; «І вона ізучилась бігати, не питаючись» [5, с. 102, 119–120]; «Горюючи-плачучи, ізвела голову, погляну – як то округи мене сумно усе, а у вікно вже світання синіє» [5, с. 197].

Характерним для художнього дискурсу письменниці є використання префікса *зо-*, який зустрічається лише в розмовному стилі (*зостанеться, зомліла, зов'яв*): «Боже мій! Світе мій! Та я й зомліла: одно, що радість велика – побачила, а друге – згадала своє горе й лихо» [5, с. 34].

Загальновідомо, що префікс *пере-* позначає доконаність дії, її повторення, рух поверх чогось тощо. У художньому дискурсі автора префікс *пере-* несе значення *по-, про-, при-*, що підтверджує народність мови, її виразну вишуканість і водночас стильову приналежність: «Перше він переставився, а за їм і вона: вкупі поруч і поховали» [5, с. 30]; «І марно її літа молодії перейдуть» [5, с. 47]; «Марина – перечули ми через люди – скоро вмерла: кажуть, дуже лихий чоловік був» [5, с. 60].

Подвійні префікси *зана-, запро-, опо-, спо-, одпо-, пона-, попри-, попо-, пороз-, пови-* також характерні для розмовного стилю і відображають довготривалу дію, стан, процес: *одповіщає, повиливала, порозбуджує, понаїздило, понаставлявала, помучилась, попричиняла, розпозичив, спозирає*. У дискурсі письменниця використала їх для увиразнення дії, передаючи стилістичну забарвленість експресивністю дієслівних форм: «А що помучилась вона, що сліз повиливала над ними, – Мати Божа!» [5, с. 49]; «Розпозичив гроші то тому, то іншому, ще до того й погуляти любив, та й не схаменувся, як подвір'я

спустило і ковані скрині спорожніли» [5, с. 96]; «І по кімнатах водить, усе показує, усе розказує; а панночка тільки обертається туди-сюди та все цікавим оком спозирає»; «Наїдків, напйтків понаставлявала, сама сіла коло неї»; «На весілля панів, паній понаїздило, – гуде у будинку, як у вулені»; «Метнулась я та двері всі попричиняла, щоб пани не почули»; «Бабуся спокійненько одповіщає» [5, с. 103, 116, 121, 135]; «Вдосвіта, раненько, вона вже прокинулася, вже робить і співає, було, й сусід порозбуджує своїм голосочком» [5, с. 143].

У художньому дискурсі тавтологічні сполуки дієслів використовується як стилістичний прийом, що підкреслює походження з розмовного стилю. Письменниця використовує тавтологічні сполуки для передачі тривалості дії, стану (*плачу-плачу, плакала-плакала, погомоніли-погомоніли, мордувались-мордувались*), наростання дії (*летить-летить*): «Проводжу того чоловіка за село та плачу-плачу» [5, с. 33]; «Плакала-плакала, та треба було привикати» [5, с. 42]; «Парубки погомоніли-погомоніли та розійшлись» [5, с. 45]; «Плачеш-плачеш, та й чхнеш» [5, с. 47]; «Сидять, було, просиджують ніч темну рука з рукою, а в серці горенить, мов отрутою» [5, с. 152]; «Як то ви живете-проживаєте» [5, с. 52]; «Мордувались-мордувались, таки мусили дати два рублі за копію» [5, с. 84]; «Як хто гукає, кажуть, так і одгукується» [5, с. 84]. Потрійний повтор дієслів, ужитий в наказовому способі, увиразнює сприйняття героїнею свого становища: «бо стара хоче те у хазяйстві навести, що дочка витратила, – та й д'хнути мені не дає: *роби, та й роби, та й роби*» [5, с. 39].

Дієслівні словосполучення-синоніми (*ридає-плаче, поспішує-прискорює, оддаліло-промайнуло, гукала-питала*), схожі на тавтологічні сполуки, використані автором для підсилення співпереживання героєві художнього дискурсу: «Що таке замислив ти? – *гукала-питала*» [5, с. 172].

Певного стилістичного ефекту досягає письменниця поєднанням дієслова з однокореновими словами, що допомагає донести читачеві стан героїв, природи, підсилити певні риси, властивості тощо: «Перво *тугою тужила* я тяжко, а там усе мені стало невидовижу, усяка ганьба байдуже» [5, с. 94]; «Ішов він та думав, дівчину згадував: чи то ж і сьогодні плаче вона? Як то вона *журилась журно*», «Став він *дивитись* у віконце, у той вечір темний *вдвлялись*, задумався» [5, с. 147]; «Вона вже *червоніє*, як жар *найчервоніший*» [5, с. 80]; «То одна *моргне* бровою, а друга їй *одморгує*»; «*Квіток*, було, назриваєм та *позаквітчуємось*» [5, с. 102–103]; «Такеньки уся *зима-зимська перезимувалась*» [5, с. 144]; «Вона у *куток закуталась*, очі заплющила – *болям їй голова боліла, у стук серце стукало*» [5, с. 171]; «Подивилася я на неї пильно, та аж у *крик* покрикнула» [5, с. 229]; «воно було у горі, то слюзи виплаче, у radoшах – *сміх висміє*» [5, с. 260].

Створений автором опис природи сполуками спільнокоренових слів, (*цвіте-процвітає, блискавка блискає, грім гримне*) попереджає читача про подальше розгортання подій і їх фінал, часом трагічний: «Ніч темна-темна, тільки *блискавка блискає*. А *грім гримне*, то наче всі гори наддніпрянські луснуть» [5, с. 92].

Як відомо, суфікси є малопродуктивним способом творення дієслів, однак ті, що використані письменницею, надають експресивності мовлення і мають стилістичне забарвлення: «Усяко роз/важ/ува/ли, мірк/ува/л/и/ся, див/ува/л/и», «То іншим молодим мак сіять та моркву садить, а вам, їй же Богу могому, вам отаман-ува-ти» [5, с. 174, 183]. У поєднанні із префіксами

суфікс *-он-* передає грубість, раптовість дії: «Та раптом як спів-он-е» [5, с. 130]; «Як ірв-он-е з себе коралі дороги» [5, с. 229]. Суфікс *-от-* та *-ихт-* посилюють раптовість дії: «Якось сидимо ми в своїй хаті, говоримо собі таки про його, недобрим словом згадуючи, як за/стук/от/и/ть у снігах, за/грим/ихт/и/ть – сам пан у двері» [5, с. 62].

Експресивністю відзначаються дієслова, які походять від вигуків за допомогою суфіксів *-ну-*, *-а-*, *-ка-* (ух/ну/в, з/ойк/ну/л/а, ох/а/ти, ой/ка/ти): «Воно зітхнуло разочок – і душечка її одлетіла» [5, с. 267].

Суфікси можуть надавати дієсловам синонімічного значення: по/мил/ува/ти – жал/ува/ти; за/не/дуж/а/ти – з/не/дуж/а/ти; у/глед/и/ти – о/глед/и/ти.

Зустрічаються в художньому дискурсі письменниці дієслова-дублети, експресивності яким надають суфікси (*при/цін/юється* – *при/цін/я/ється*, *в/говор/юва/ти* – *в/говор/я/ти*, *багат/и/ти* – *багат/иш/а/ти* – *багат/иш/а/ти*, *бід/н/и/ти* – *бід/н/иш/а/ти*, *весел/и/ти* – *весел/иш/а/ти*): «Я й позичила йому ті гроші, що за хату й за худобу взяла, та ніби в нас і в хаті повеселішало» [5, с. 25].

Висновки. Багатство національної мови, використане письменницею в художньому дискурсі підкреслює роль словотворчих засобів дієслів, за допомогою яких передаються почуття, настрої героїв. Стилістичне навантаження дієслів у художньому дискурсі Марка Вовчка посилене словотворчими афіксами (префіксами, суфіксами, префіксами і суфіксами), тавтологічними сполуками, які вносять національний колорит в мистецтво слова, поповнюючи лексичний склад української мови.

Література:

- Білодід І. Стилістичне використання засобів словотвору / І. Білодід // Українська мова в школі. – 1951. – № 3. – С. 24–31.
- Вашенко В. Стилістичні явища в українській мові / В. Вашенко. – Х., 1958. – 227 с.
- Возний Т. Стилістичні можливості дієслівного словотвору в сучасній українській літературній мові [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs>.
- Дудик П. Стилістика української мови : [навчальний посібник] / П. Дудик. – К. : Видавничий центр «Академія», 2005. – 368 с.
- Марко Вовчок. Народні оповідання: повісті та оповідання / Вовчок Марко ; передм. О. Засенка. – К. : Веселка, 1983. – 276 с.
- Стилістика української мови : [підручник] / [Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько] ; за ред. Л. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
- Пономарів О. Стилістика сучасної української мови : [підручник] / О. Пономарів. – 3-тє вид., перероб. і доповн. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
- Прокопенко І. Синтаксичні функції синсемантичних дієслів : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Прокопенко ; Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. – К., 2005. – 18 с.

Заец В. Г. Стилистические функции словообразовательных средств глаголов в художественном дискурсе Марко Вовчок

Аннотация. В статье рассматривается стилистическая роль словообразовательных средств глаголов в художественном дискурсе Марка Вовчка. Проанализированы взгляды лингвистов на стилистические свойства глаголов. Исследованы словообразовательные аффиксы глаголов. Обосновано влияние словообразовательных аффиксов глаголов, тавтологических соединений, присущих разговорному стилю, на художественный дискурс Марка Вовчка.

Ключевые слова: глагол, аффикс, словообразовательные средства, стилистика, художественный дискурс, тавтологические соединения.

Zaiets V. Stylistic functions word-formative means of the verbs in Mark Vovchok artistic discourse

Summary. The article deals with the role of formative stylistic means of verbs in Mark Vovchok artistic discourse. The views of linguists on stylistic features of verbs were analyzed. Word-formative affixes of the verbs were studied. The influence of formative affixes of the verbs, tautological compounds inherent in a conversational style on Mark Vovchok artistic discourse was proved.

Key words: verb, affix, word-formative means, stylistics, artistic discourse, tautological compound.

Захарова В. А.,

доцент кафедри української літератури

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ЗАСОБИ ЕСТЕТИЧНОЇ ВИРАЗНОСТІ В ІНТИМНІЙ ЛІРИЦІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Анотація. У статті аналізуються засоби естетичної виразності поетичних творів Ліни Костенко. Приділено увагу ролі засобів естетичної виразності у творенні поетичного образу інтимної та пейзажної лірики поетеси. Доведено, що втілення емоційних станів у художнє слово Ліни Костенко відбувається на високому мистецькому рівні за допомогою досконалих засобів поетичної техніки. Особлива увага приділена колористичі, яка розглядається як засіб поетичної виразності.

Ключові слова: поезія Ліни Костенко, естетична виразність, колористика, семантика кольору, образ ліричної героїні.

Постановка проблеми. Серед естетичних засобів мови виділяється образність художнього мовлення, що виражається в інтонації, милозвучності, використанні звукоповторів, а також стилістичних фігур (анафора, паралелізм, повтори, антитеза, полісиндетон тощо). Названі засоби відіграють істотну роль у семантиці, синтаксисі і звуковій організації художнього мовлення, виділяють і посилюють елементи мовленнєвої комунікації. Поетика віршів Ліни Костенко цікавить не одне покоління її дослідників, а проблема підсилення емоційно-естетичного сприйняття художніх образів стоїть досить гостро. Тому закономірною є увага, яку літературознавці та методисти приділяють творчому доробку Ліни Костенко. З огляду на вищевідзначене констатуємо актуальність обраної теми. У статті орієнтувалися на дослідження психологів, згідно з якими збудження, що виникає в зорових центрах мозку людини, поширюється на слухові органи, і, навпаки, слухові відчуття розповсюджуються на зорові центри. Так створюються переживання в якісно новому форматі, бо виникають на основі цілісної реакції людської свідомості. Повноцінне сприйняття художнього образу уподібнюється сприйняттю навколишньої багатоплощинної дійсності, яка відображається в головному мозку цілісно, тобто в єдності слухових і зорових вражень. Ця теза є пріоритетною в роботі над текстами поезій Ліни Костенко саме в аспекті смислового навантаження художніх деталей, у передачі неповторного внутрішнього світу ліричної героїні, який проектується на навколишню дійсність, що є багатоплощинною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Шляхи вирішення порушеної у статті проблеми знаходимо на сторінках наукових публікацій. Спробу розглянути питання особливостей поетичного світу Ліни Костенко знаходимо в Л. Ставицької, яка визначає ядро таланту поетеси як «ліричну пристрасть, задушевність, щирість і шляхетність поетичного голосу, в якому плачуть <...> сні, нуртос національний дух і повнокровно існує українська мова» [1, с. 30]. Аналізуючи «самоцінний поетичний світ» [1, с. 26], критик звертає увагу на тонке філологічне чуття поетеси. Досліджуючи глибини індивідуальної поетики Л. Костенко, Л. Ставицька прагне віднайти образ, що закорінений в українську поетичну традицію, і визначити естетич-

ну вартість самоцінної реальності творів поетеси. На її думку, «на сторінках поетичних творів Ліни Костенко оживає архетип світового дерева» [1, с. 29]. Етико-гуманістичний зміст лірики Ліни Костенко став предметом дослідження Олеси Ковальчук [2]. Свого часу не помилився Євген Маланюк, коли назвав Ліну Костенко поетесою «потужної інтелектуальної сили, громадянської позиції, з тонким відчуттям поетичного слова» [3, с. 32]. Однак малодослідженою залишається проблема поетичної ролі засобів естетичної виразності в мові поетеси.

Мета статті – здійснити аналіз засобів естетичної виразності в поетичній мові Ліни Костенко. Завдання: з'ясувати смислову та емоційну роль засобів естетичної виразності у віршах Ліни Костенко, дослідити семантичну роль зорових художніх деталей у творенні поетичного образу інтимної та пейзажної лірики поетеси. Об'єктом дослідження є поезія Ліни Костенко, а предметом – засоби естетичної виразності в ліриці поетеси.

Виклад основного матеріалу дослідження. У статті поетичні тексти Ліни Костенко розглядаємо як «поле методологічних змагань» [4, с. 491], оскільки в процесі їх аналізу вдаємося до усвідомлення потенційних можливостей та сприймаємо їх як такі, що рухаються в межах літературного напрямку. Пізнаємо та осягаємо поетичні тексти, ураховуючи, що їм властива багатозначність. А це означає, що «він (поетичний текст – В. 3.) має не просто кілька значень, але те, що у ньому здійснюється властива йому множинність сенсу – множинність така, що не підлягає усуненню, а не та, що є тільки припущенням» [4, с. 493]. Дослідження доводить, що в поетичному творі Л. Костенко чітко виділяються такі естетично важливі аспекти слова, як фізичний (він же чуттєвий) і семантичний (він же смисловий), необхідні для створення художнього образу. З'ясувати обидва аспекти означає повноцінно осягти художній світ Ліни Костенко – неповторний, майстерний, самобутній.

Згідно з методологією Р. Барта «текст вимагає, щоб ми зліквідували, або хоча б скоротили дистанцію між письмом і текстом, не намагались екстраполювати усе сильнішу персону читача на твір, а об'єднували читача й письмо в єдину знакову дійсність» [4, с. 494], скорочуємо відстань між ліричним твором та безпосередньо текстом Ліни Костенко. Ліричній героїні дано глибоко почувати і точно розуміти; вона знає, що таке любов, не терпить приниження цього почуття. У ліриці поетеси виклала силу своєї емоційно-ліричної наснаги, майстерно використала досконалі засоби поетичної техніки. Серед невичерпних мовних запасів насамперед виділяємо образність художнього мовлення, що передбачає вживання слів і словосполучень у метафоричному значенні, створення тропів (епітетів, порівнянь, метафор) та звукове оформлення, що виражається в інтонації, милозвучності, використанні звукоповторів, а також стилістичних фігур. Послуговуємось тим, що в основі будь-якого художнього образу лежать конкретно-чуттєві враження про

навколишній світ, що вибудовують нову художню модель світу. Автор ліричних творів пропонує читачу систему образів іншого рівня – систему поетичного мислення, в якому кожне окреме слово-образ є аспектом, ділянкою неподільного поетичного контексту, елементи якого перебувають у нерозривному зв'язку та підпорядкованості один одному. Емоційно-естетичне сприйняття художніх образів літературних творів відбувається тоді, коли поєднуються почуття, уявлення, асоціативне мислення. Це складний багаторівневий процес, зумовлений духовним світом особистості, яка сприймає твір, орієнтуючись на рівень літературного кругозору, життєвого досвіду, творчої уяви та фантазії, що, згідно з Г. Гегелем, робить зміст поетичним, осягаючи його таким способом, що він не стоїть перед нами як архітектурний, скульптурно-пластичний чи живописний образ і не вчувається більше в тонах музики, які звучать, а може бути переданий лише мовою, словами, гармонійним їх поєднанням [5, с. 192–193], тому змістом лірики є «суб'єктивність, внутрішній світ, споглядальна, чуттєва душа» [5, с. 225].

Поезії Ліни Костенко про сад, осінь і ліс створюють в уяві читача неповторні картини української природи, багаті на кольори. Часто лірична героїня уподібнює себе до поля – осіннього, покинутого, спустошеного, змученого. Осінній пейзаж передає почуття ліричної героїні. «Стриптизи осені» малюють картину печалі і смутку, беззахисності, покинутості, убогості. У поля забрали все, після мук та терзань залишилося воно з надією, що його страждання не минули марно. Зів'яли квіти, із дерев злетіли останні листочки, і лірична героїня, ототожнена з полем, розуміє цю безпомічність, оголеність перед будь-якою загрозою. Для яскравішого відображення вищесказаного поетеса використовує перифраз «стриптизи осені», щоб передати самотність ще вчора багатобарвної і неповторно красивої природи, коли осінь стає пустою.

«Крапля багрецю» – перифраз, що характеризується насиченістю кольору, вжито для образного відображення головної риси – багряного кольору, який уже відцвів, вигорів. Художні засоби увиразнюють вірш, роблять рядки глибокими за суттю, охудожнюють звичні фізичні процеси та явища, роблять їх виразними, наближають до розуміння, що все це знає кожен. Метафоричний епітет «самотканий дощ» є водночас зоровою деталлю. Вислів «цвітастий ситець літа» збільшує контраст між літом та осінню, набагато скупішої на кольори. Адже переважає лише багряний колір, а золото полів, сині світанки залишилися позаду. Афоризм «гори золоті» використаний для гіперболізації зображуваного. Незважаючи на те, що переважають сумні мотиви печалі, покинутості, відчаю, залишається надія на потрібність усього цього людині. Подібні кольори спостерігаємо у вірші «Виходжу в сад, він чорний і худий» [6, с. 342], що є зразком інтимної лірики. Лірична героїня прийшла до саду підтримати вірного друга та розрадики в дуже складний для нього період – у час його смутку. Сад постає живим, він здатен переживати, захоплюватися, страждати. Вірш написаний у формі уявної розмови ліричного героя з садом. Саме наодинці з садом людина почуває себе захищено і впевнено, може поспілкуватися та поділитися наболілим. Вірш пройнятий почуттям любові до природи, що облагороджує людину, робить її думки чистими, світлими, а погляди – піднесеними, гармонійними, неповторними. Дослідження доводить, що Ліна Костенко майже не використовує складних стилістичних конструкцій, рим, застосовуючи типовий і майже єдиний віршовий розмір – класичний ямб. Семантика кольору

визначена джерелом поетичної експресії ліричних творів Ліни Костенко. Виходимо з позицій про естетичну природу мови, що полягає в універсальності слова, у багатоманітності його образних значень, які реалізуються та актуалізуються через художній контекст. Для поетичного тексту Ліни Костенко характерними є змістово-концептуальна і змістово-підтекстова інформація, що потребують проникнення в глибинний зміст тексту і мають естетично-художній характер. Л. Ставицька зауважує, що в поезії Ліни Костенко «читач легко віднайде відлуння архетипів саду, лісу, вогню, дороги, своєрідне смислове та емоційне нюансування назв конкретних дерев, рослин, квітів» [1, с. 29]. Показовою є висока поетична експресія неба. Відповідно до власних духовно-світоглядних орієнтирів поетеса трансформує його зміст: небо – це духовна суверенність («маю тільки небо над собою, маю тільки душу при собі»). Звучить щире ліричне і людське зізнання, своєрідний пієтет до неба, якого, за словами поетеси, «трохи треба мати». Для неї ліс є живим («Цей ліс живий»), бо в нього «добрі очі», як у людини. Усе, що бачить у лісі, набуває в її очах олюднення (антропоморфізації): «Старезні пні, кошлаті поторочі, / Літопис тиші пишуть у траві. / Дубовий Нестор дивиться крізь пальці / На білі вальси радісних беріз. / І сонний гриб в смарагдовій куфайці / Дощу напився і за день підріс» [6, с. 95]. У цьому баченні лісу присутні чіткі нагадування про характер сприйняття всього живого на землі предків. Ставлення ліричної героїні до природи інколи набуває інтимно-довірливих інтонацій. Найбільше вражає це виявлення в поезії «Виходжу в сад, він чорний і худий» [6, с. 342]. Сад старий – «йому вже ані яблучко не сниться». До того ж в осінню пору він негарний – «чорний і худий». Ліна Костенко показує читачам осінь різною – то ранньою, такою, що тільки вийшла з літа і сповнена жагучості («Осінь жагуча») [6, с. 333], то пізньою, коли «од холоду в ногах посиніли дуби» [6, с. 333]. Бачимо осінь то як свято золотавих барв, то як виписаний темним кольором один живописний мазок. Колірна ознака неба привертає увагу читача. Поетеса також використовує підтекстну колірну ознаку, що має сильний естетичний вплив: «У закутку душі хай буде трохи сад. / Вже дожились, – забули колір неба, / Воно буває кольору досад» [6, с. 98]. У поезії Ліни Костенко знаходимо поетичну словосполучку «блакитний сад», що об'єднує експресією два ключові символи: небо і сад. Л. Ставицька відзначає особливості семантичних глибин використаних слів: «Вони лягають в основу образності метафор, порівнянь, епітетів, перифраз. Акцентологічні варіанти слова, відчуті Ліною Костенко, слугують джерелом поетичної експресії, яка увиразнює семантику цих варіантів» [1, с. 29–30].

Семантику кольору як джерело поетичної експресії спостерігаємо у вірші «Осінь жагуча», який є суцільною метафорою, що наповнена кольорами і переливами врожайної осені, щедрої на золотий хліб, «цитрини, груші й виноград». Віршорядок «могутні чресла золотого стану» [6, с. 333] створює яскраву картину, наповнену сонячними кольорами. Це багата на пшеничне добро нива, яка «золотом» і переливами притягує зір, змушує кожного перехожого милуватися працею невтомного хлібороба. «Червонощокі ружа» [6, с. 333] доповнюють зорову картину і надають їй емоційності. Лірична героїня поезії сприймає світ як такий, що постійно змінюється, рухається, бо на зміну теплій порі приходить осінь, багата на фарби літа, осінь змінюється зимою. Образна метафорика допомагає авторці передати змінність природи і людини.

«В косі янтарній нитка сивини» [6, с. 333] – вислів, після прочитання якого виникає гама кольорів, характерних для ранньої осінньої днини. Якщо звернути увагу на змістовий компонент віршів поетеси, то можна припустити, що осінь – це та пора року, яка є для неї найулюбленішою та найбільш привабливою з точки зору її краси та різнобарв'я. До такої думки спонукає скрупульозна робота над поезією досліджуваного автора. Використані зорові деталі створюють неперевершену картину багатого на щедрий урожай літа. У цьому безсюжетному творі, що зветься етюдом, пейзажні мотиви переплітаються з філософськими. Поетесі вдалося порушити проблеми плинності життя, його нескінченності. Внутрішнім стрижнем твору є опис переходу літа в осінь. Художні засоби передають неповторні барви літа й осені. Картина постає зримою, переконливою, привабливою і рухливою. Колористика відіграє пріоритетну роль у творенні картини багатой української природи, а зорові образи поезії розвивають емоційно-естетичну чутливість.

У вірші «На оболонях верби у болонях» Ліна Костенко використовує епітет із ознаками колористики: «пелехатий сонях пасе траву в блакитному дощі» [6, с. 341]. Дещо незвичний епітет звучить у тексті свіжо і неповторно. Поезія в цілому метафорична й афористична. Вірш, що відноситься до «Осінніх карнавалів», поєднує пейзажні та інтимні мотиви, душевний стан ліричної героїні подано через опис стану природи ранньої осінньої днини, коли «у верховіттях вітер колобродить, сумує стежка дичками внагус» [6, с. 341]. Лірична героїня поезії бачить «небачене» іншими, досить уважна та спостережлива. Завдяки зоровим деталям створюється яскрава і переконливо прекрасна пора ранньої осені з її дощами, «пелехатим» соняшником, «мислителем-чорногузом». Із метою передати таємниці природи автором використані метафори: «у верховіттях вітер колобродить», «сумує стежка дичками внагус» [6, с. 341]. За допомогою влучних і неповторних метафор в уяві читача створюється яскрава картина осені. Авторські неологізми «пелехатий», «колобродить» додають поезії свіжості, вирізняють її автора. Колір золота знаходимо та спостерігаємо його смислове навантаження у вірші «Рожеві сосни». Поезії властива така форма виявлення авторської свідомості, як суб'єктивований ліричний герой. Центральною позицією є людська особистість у світі природної краси. Динаміку почуттів ліричної героїні вдалося передати через метафоричний епітет «дорога, золотом прошита». Людське життя плинне: швидкоплинна молодість, золоті літа юності, сивина з образом «березової зими». Метафоричний епітет продукує семантику кольору та увиразнює поетичний образ плинності часу. Дві строфи цієї поезії – це суцільна колористика, майстерно виписана поетесою. Лірична героїня милується строкатою палітрою життя: «рожеві сосни», «смарагдова вечірня тишина», «золотом прошита <...> березова зима». Саме такий тип ліричної героїні приваблює автора «Рожевих сосен». При відсутності сюжету взаємозв'язок ліричного героя і читача створює враження особистого бачення світу динаміки природної гармонії. «Кольорові» епітети діють у вірші як основні чинники зображення вечірньої пори. Остання строфа поезії є суцільним перифразом, мета якого полягає у тому, щоб переконати, що людина – лише частина природи, за законами якої вона повинна жити і рухатися далі. П'ятистопний ямб надає віршованому рядку певної розміреності, допомагає читачу «доторкнутися» до прописних життєвих істин, іще раз продумати відповідь на питання: «Для чого живе людина на цій землі?».

Зорова картина «смарагдової діброви» постає в уяві читача при читанні вірша «Після дощів смарагдова діброва» [6, с. 113]. Твір присвячено темі зображення незрівнянної краси української природи, в ній підкреслено ніжну красу діброви, вкритої дощовими краплями, швидкоплинної річки, безкрайнього неба, осяяного золотими промінцями сонця, безмежно прекрасного та напрочуд мальовничого українського села. Між рядками поезії проглядається безмежна любов до батьківського дому, рідної оселі, де промайнули безтурботні дитячі літа і куди прокралося перше кохання. «Смарагдова діброва», «смушка сонця тонко пурпурова» [6, с. 113] – ці вирази передають кольорову красу українського села. Кольорові деталі збагачують поезію, викликають оптимістичний настрій.

«Золоті герби дубів» у поезії «Ліс» [6, с. 124] наповнені золотистим кольором. «Біліють храми беріз» – таким висловом поетеса передає святість відчуттів від спілкування з природою. «Золотий» колір часто використовується Ліною Костенко для передачі захоплення від краси природи. Підтвердженням є такі рядки: «Осінній вітер одгуляв, затих. Стоїть берізонька – як в іскрах золотих». Зорова деталь використана для передачі емоційності, для підсилення враження від побаченої краси. Короткі речення допомагають висловитися лаконічно і переконливо, без зайвих слів та емоцій. Подібне спостерігаємо при розгляді поезії «Буває мить якогось потрясіння», в якій з'являються «золоті барви». Така колористика з'являється з настанням осінньої днини, багатой на різнобарв'я. Навіть «звичайна хмара, сіра і осіння» золото осені не зітре. У цю мить життя людина розуміє, що немає нічого важливішого за саме життя, за ті хвилини щастя, проведені на білому світі, коли душа прозирає «всесвітом очей». Думки ліричної героїні спрямовані у простір, що переповнений душевними потрясіннями та глибинними роздумами про сенс людського існування-перебування на землі. Естетична картина створюється за допомогою кольорових зорових деталей, що, об'єднуючись, творять поетичний образ дощу. Натхнення Ліни Костенко змогло осягнути багатогранний світ, зрозуміти його неповторну красу і висловити тривогу за можливі наслідки недбайливого та непродуманого втручання людини в природу.

У поезії «Цей ліс живий» Ліна Костенко використовує зорові деталі на позначення кольору: «білі вальси радісних беріз», «сонний гриб в смарагдовій куфайці», «багряне сонце сутінню лісною», «сива сосна». Як свідчать спостереження над лірикою поетеси, слово «багрянний» часто вживається на позначення червоного кольору. Ці вислови чітко увиразнюють висловлені думки, передають захоплення ліричної героїні та свідчать про вміння тонко підмічати та влучно і точно передавати красу навколишнього світу, засвідчують оптимізм автора. Поетичне бачення автора «Люблю чернігівську дорогу» досить глибоке, бо в одиничному факті відкриваються істотні закономірності буття. Рядки «Там досі моляться Стрибону високі в сонці ясени», «Дівчата ходять, мов княгині. Цвітуть смарагдові луги. Русавок очі Березині позолотили береги» [6, с. 123] засвідчують відчуття багатогранності сьогодення дня і минулого. Від поетичних образів поетеса повертає до реалій, зображених опоетизовано: «Під осінь в кожному селі немов димки димлять жертівні – копають люди картоплі» [6, с. 123]. У вірші передано повагу, любов, увагу до рідних, знайомих «розкішних натюрмортів» «уздовж доріг на спориші» та людей, які зображені у творі, хоча й узагальнено «хтось», але яскраво уявляємо постать жінки, яка «несе яблука в приполі», чоловіка, який «несе груші в кар-

тузі». Вірш збагачений метафорами: «моляться Стрибону високі в сонці ясени», «бори стоять такі соснові! Ведмедів бачать уві снах», «світяться в душі натюрморти» [6, с. 123], що створюють незрівнянний етико-естетичний ефект. Вжиті поетесою порівняння передають стан душі ліричної героїні, яка споглядає цю картину, перш ніж промчатись, «як метеор». Завдяки персоніфікованим образам в уяві уважного читача постає динамічна, жива, яскрава картина. Використання художніх деталей, зокрема зорових («ясени моляться», «бори стоять і ведмедів бачать уві снах», «шофер гальмує мимоволі» [6, с. 123]), дозволяє створити картину дороги та неповторного узбіччя. Віршем підкреслюється гармонія людини і природи. Доречними і неперевершеними є епітети: «смагадкові луки», «вінки цибулі бурштинові», які підкреслюють любов і захоплення яскравими і рідними до болю картинами рідного краю. У вірші багато повторів, що точно відтворюють картину природи, приваблюють увагу читача. Вірш не поділений на строфи, що підтверджує спробу створити образ безперервної дороги. У творі домінують почуття щирості, відчуття землі, коли людина починає розуміти й переживати міцну єдність із природою, відповідальність за збереження та примноження її багатств. Під час читання таких віршів спостерігаємо емоційно-безпосереднє спілкування, коли прониклива мудрість образного узагальнення набагато перевищує суто семантичний зміст висловлювання.

Аналізуючи рядки «Сосновий ліс перебирає струни» [6, с. 108], виділяємо сильну енергетику. Вірш є зразком філософської лірики, що має також чітко виражений пейзажний характер. Поезія є суцільною метафорою, яка майстерно використана поетесою. Змальовуючи світанок, автор досягає неперевершеної краси і демонструє майстерність справжнього митця. На фоні природи лірична героїня роздумує над вічними проблемами людського буття, милується красою ранкового лісу. Від поезії віє смутком, але це не безнадійність. Вислів «світає світ в терновому галуззі» [6, с. 108] викликає в читача картину пробудження природи, яка в непокорі, в таїні, повністю не пізнана людиною. Те, що передає поетеса, подається сприйняттям ліричної героїні. За допомогою влучних метафор («ліс перебирає струни», «рокоче тиша», «бринять берези», «блукать луни» [6, с. 108] поетеса «малює» стан ранкового лісу, коли все незабаром прокинеться і почнеться звичне для всіх життя – і для природи, і для людини. Різноманітні та незвичні метафори – це персоніфіковані образи, завдяки яким картина постає динамічною, живою. Використання художніх деталей – зорових («блукать луни», «світає світ в терновому галуззі») і слухових («кладуть вітри смичок на тятиву», «сосновий ліс перебирає струни») – дозволило поетесі внести елемент роздуму та створити рухливу картину ранку в лісі. Ліна Костенко живописно бачить і сприймає навколишній багатобарвний світ, тому в її поетичних малюнках переважають зорові кольорові образи-деталі. У вірші постійно звучить гармонія, підкреслюється зв'язок людини і природи, їх взаємозалежність та обумовленість. Наскрізна метафора «усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки» є стрижневою в поезії, через що в ній спостерігаються філософські мотиви. Вірш можна вважати афоризмом. Ліна Костенко вдало змогла помітити найдрібніші елементи, що їх не бачили пересічні споглядачі, і підібрати лаконічні та яскраві зорові деталі, що зливалися і творили поетичний образ та передавали яскраву картину.

У багато віршів Ліна Костенко намагалася вкласти свіжу силу емоційно-ліричної наснаги. За допомогою досконалих за-

собів поетичної техніки автору вдалося передати найрізноманітніші деталі любовного почуття. Кохання в інтимній ліриці Ліни Костенко – багатоголосе, неосяжне, пристрасне, обнадійливе, почуття, у якому немає місця зраді. Поетична конструкція «Моя любов! Я перед тобою» [6, с. 315] своєю формою та змістом нагадує молитву, замовляння. У цілому поезія сприймається як своєрідний гімн любові – вірній і одухотвореній. Почуття ліричної героїні своїми витоками мають ознаки національної ментальності, це сповнює душу ліричної героїні почуттям гордості, гідності і честі. Як свідчать спостереження над інтимною лірикою Ліни Костенко, її героїня – завжди поважна, самодостатня жінка, до обранця долі звертається на «Ви». «Очима ти сказав мені: люблю» [6, с. 14] – неперевершений зразок інтимної лірики. Героїня сповнена нероздільних почуттів. Використаний у назві оксиморон засвідчує свіжість поетичного почерку. Оксиморон «світили ночі, вечорили дні» передає рух, кардинальні зміни в особистому житті героїв, яких не покидають спогади про щасливі хвилини любові. Також цей художній засіб увиразнює образ героїні, окриленої високими почуттями кохання, яка втратила відчуття і відлік часу. Світлі кольори поетеса використовує для передачі перших ніжних і тендітних душевних поривів, у яких домінують почуття сповіді, зізнання.

Колір золота часто використовує Ліна Костенко при передачі краси природи в пейзажній та інтимній ліриці. Не винятком є поезія «Стоїть у ружах золота колиска». «Золота колиска» постає символом дитинства, родинного затишку, спокійного і безхмарного часу. Метафора «блакитні вії хата підійма» [6, с. 28], що підсилена зоровою деталлю, доповнює яскравий образ. Метафоричні «кольорові» епітети («золота колиска», «блакитні вії», «хата казкова», «оком загадковим») вжиті автором для передачі відчуттів радості від давніх спогадів про безтурботне дитинство. З їхньою допомогою створюється «тепла» картина синьоокого дитинства і родинного благополуччя. «Казкова» хата і сонце «загадкове» – усе пов'язане з тими безпроблемними роками, що назавжди залишилися в пам'яті поетеси як символ світла і краси. Колір золота зустрічаємо в поезії «Вечірнє сонце, дякую за день!» [6, с. 9]. Лірична героїня складає подяку «за волошку в житі золотому». Такий прийом створює ідилічну картину затишку і безтурботності, передає безмежну подяку людині за прожитий день, за отриману від цього радість. Автор органічно і непомітно поєднує те, що, на перший погляд, неможливо поєднати, таким чином стверджує єдність світу, його неподільність, нерозривність буття в усіх його проявах і в часі. Золотистий колір знаходимо в поезії «Я виросла у Київській Венеції»: «І слухав місяць золотистим вухом / Страшні легенди про князів і ханів» [6, с. 71]. Як і в попередніх віршах, поетеса використовує семантику кольору для передачі яскравих поетичних образів. Цілісна історія кохання постає при розгляді вірша «Я дуже тяжко Вами відболіла». Почуття ліричної героїні закодовані у восьмирядковий текст. Зорова деталь із елементом кольору «на білих вікнах змерзли міражі» посилює сприйняття болю героїні. Фраза «такі вже рідні і такі чужі» досить точно передає внутрішній стан двох людей, що пережили в житті велике кохання. Літературознавець В. Панченко так характеризує особливості інтимної лірики Ліни Костенко: «Бунт проти ерзац-почуттів, напівлюбові, лукавства й розрахунку. У цьому розумінні вони дещо «старомодні» – вірші Ліни Костенко про любов. У них не знайдете поширеної в модерній літературі сексуальної розкритості, еротичних

екзальтацій, буйства плоті. Вони так само «старомодні», як і вічно молоді сонети Данте, Петрарки, Шекспіра, як пушкінське «Я помню чудное мгновенье», як Лесине «Хотіла б я тебе, мов плющ, обняти» [7, с. 12]. Вірші про кохання та природу – це суцільний живописний мазок, у якому переважають світлі, пастельні кольори. Колористика відіграє важливу роль у створенні чарівної картини багатой на кольори української природи, що несе людині матеріальні цінності, добробут, достаток, а також неперевершену естетичну насолоду. Естетичний вплив віршів Ліни Костенко досягається за допомогою метафоричного текстового матеріалу, його змістового та виражального навантаження. Під час читання таких віршів пріоритет надається емоційно-безпосередньому спілкуванню, коли прониклива мудрість образного узагальнення набагато перевищує суто семантичний зміст висловлювання.

Висновки. Колористика є засобом поетичної виразності у віршах Ліни Костенко, де слово-образ випромінює енергію, співвідноситься з іншим, внутрішня форма його багатозначна і нарощує нові відтінки значення. Образна система віршів поетеси насичена метафорию і глибинним підтекстом, який слід розшифрувати, бо кожен віршовий рядок – то філософська думка, здатна звучати і читатися крізь віки через свою актуальність.

На нове прочитання чекають останні твори, потребує освоєння мемуарна спадщина поетеси про шістдесятників, про митців української діаспори, яких вона цінувала і якими гордилася.

Література:

1. Ставицька Л. «О скільки слів, і скільки снів мені наснилося...» / Л. Ставицька // Дивослово. – 2000. – № 3. – С. 26–30.
2. Ковальчук О. «Нехай тендітні пальці етики торкнуться вам серце і вуста» / О. Ковальчук // Дивослово. – 2000. – № 3. – С. 33–35.
3. Поезія Ліни Костенко в часах перехідних і вічних : матеріали круглого столу / Ред.-упоряд. Т. Шаповаленко. – Х. : Прапор, 2006. – 164 с.
4. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доп. – Львів : Літопис, 2001. – С. 491–496.
5. Гегель Г. Сочинения : в 14 т. / Г. Гегель. – М., 1929–1958. – Т. 14 : Лекции по эстетике : в 3 кн. / Г. Гегель. – М., 1938–1958. – Кн. 3. – 1958. – 440 с.
6. Костенко Л. Вибране / Л. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
7. Панченко В. Поезія Ліни Костенко / В. Панченко. – Кіровоград, 1997. – 48 с.

Захарова В. А. Средства эстетического выражения в интимной лирике Лины Костенко

Аннотация. В статье анализируются средства эстетической выразительности поэтических произведений Лины Костенко. Обращено внимание на роль средств эстетической выразительности в создании поэтического образа интимной и пейзажной лирики поэтессы. Доказано, что воплощение эмоциональных состояний в художественном слове Лины Костенко происходит на высоком художественном уровне с помощью совершенных средств поэтической техники. Особое внимание уделено колористике, которая рассматривается как средство поэтического выражения.

Ключевые слова: поэзия Лины Костенко, эстетическая выразительность, колористика, семантика цвета, образ лирической героини.

Zakharova V. Techniques of esthetic expression in intimate lyrics of Lina Kostenko's poetry

Summary. Methods of artistic expression are analyzed in Lina Kostenko's poetic essays. Thoughtfulness is dedicated to the role of esthetic manifestation in creation of an intimate character and landscape's lyrics. It is proven that the personification of emotional bearings in artistic literature of Lina Kostenko is happening on the higher, masterpiece level with the help of comprehensive methods of artistic techniques. A great deal of attention is devoted to the meaning of color, as a method of delivering poetic meaning. Communicated methods help the author formulate a particular disposition of poetic message. System of various imagery methods in the authors' poetry is filled with metaphor and deep meaning of the pretext.

Key words: poetry of Lina Kostenko, artistic expression, coloristic articulation, poetic depiction of main character.

*Майстренко С. В.,**кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри правознавства
Черкаського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи»*

ПРОБЛЕМИ МОРАЛІ ТА ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЕТИКИ У ДРАМАТИЧНІЙ СПАДЩИНІ М. КРОПИВНИЦЬКОГО

Анотація. Проведено проблемно-тематичний аналіз п'єс з метою визначення авторської морально-естетичної концепції у зображенні українського селянина, відзначено вплив християнських етичних норм та настанов на формування світоглядних орієнтирів особи.

Ключові слова: християнська мораль, духовність, етичні категорії, моральний кодекс поведінки, драматична спадщина, соціальний суб'єкт.

Постановка проблеми. Політичні та соціальні трансформації, які зараз відбуваються у нашій країні, призвели до руйнації усталених суспільних стереотипів та етичних категорій, до зміни світогляду значної частини громадян. У період становлення українського суспільства як демократичної системи, у момент переосмислення моральних засад побудови суспільних відносин важливу роль у процесі теоретичного осягнення явищ і процесів багатогранної й суперечливої реальності грає духовне відродження, зокрема відновлення забутих, а почасти втрачених, нівельованих духовних засад. Існує необхідність наукового обґрунтування ціннісних основ духовного відродження нації у контексті світової соціокультурної системи, що актуалізує звернення до традиційної системи цінностей українського народу, морально-релігійних поглядів та переконань селянської спільноти, які знайшли своє відображення в художньому доробку видатних майстрів слова, зокрема у творчій спадщині видатного українського драматурга Марка Кропивницького.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчий доробок М. Кропивницького було оцінено належним чином ще за часів життя самого драматурга. Серед сучасників драматурга творчості М. Кропивницького приділяли увагу Д. Мордовцев, О. Огоновський та М. Вороний. У дослідженнях М. Йосипенка, Є. Кирилюка, П. Киричка, М. Киричка, О. Кисіля, Й. Куриленка, І. Мар'яненка, З. Мороза, А. Новикова [4], Г. Пільгука, М. Смоленчука значна увага приділяється аналізу ідейно-художньої тканини творів драматурга, історії їх написання, постановки та заборони цензурою, досліджується творча манера М. Кропивницького, окремі періоди його життя і творчості, а також місце драматурга у контексті європейського літературного процесу. Незважаючи на численність праць, творчість М. Кропивницького, як і більшості українських письменників, саме в плані вивчення морально-естетичної концепції людини, впливу на неї християнських етичних норм та настанов не досліджувалась і досі під таким кутом зору не розглядалась.

Мета статті – вивчити та осмислити творчий доробок українського драматурга в аспекті відображення релігійного вірування народу, творчого освоєння проблем духовності, моральності, визначення основоположних етичних категорій, які мають сприяти духовному відродженню національних засад мирного співіснування, особливо в сучасних умовах зовнішнього інформаційного впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В усі часи природа виникнення, психологія, складові, межі та принципи існування етичних явищ залишалися предметом наукового пізнання, художнього осмислення. Духовність та моральність поведінки людини залишається у фокусі уваги релігії, що надають їй унікальності й водночас універсальності перед фізичним світом. Предмет дослідження – соціальний суб'єкт (особистість, особа, соціальна спільнота, громада, народ), який класифікований за соціальними інституціями і стратифікований за ступенями складності, складає сукупність ізоморфних систем. Існуюча система «соціальний суб'єкт – ціннісне соціальне і техногенно-природне (життєве) середовище» і є об'єктом художнього змалювання у драматичній спадщині М. Кропивницького. Людська особистість з її своєрідними й водночас типовими характеристиками, які розкривають національну специфіку, і є головною дійовою особою його творів.

У певному суспільному середовищі залежно від умов життя формується і розвивається чітко виражений соціальний тип людини, який має ряд характеристик, що відображають загальні темпоральні та системні ознаки розвитку всієї людської спільноти: вихованість – переконаність; ввічливість – доброзичливість, повага до інших; гуманність, почуття міри, гідність – відчуття єдності з іншими, родиною, ближніми, громадою, народом; інтелігентність – активне утвердження ідеалів соціальної справедливості.

Наявність названих якостей та властивостей і є основою загальнонаціональної культури українця. Історично склалося, що основою етичних цінностей нашого народу є християнські настанови, які мають стати одним з найважливіших факторів, що впливає на формування й розвиток національної культури, політики, освіти та інших сфер суспільного та духовного життя.

Літературна й епістолярна спадщина М. Кропивницького свідчить про те, що митець у своїх п'єсах порушив важливі етичні питання, що стали провідними для української драматургії того часу. Домінантними є теми, пов'язані з соціальною нерівністю, боротьбою за українське національне відродження, зі збереженням національної ідентичності українського народу, духовного здоров'я нації.

Перша п'єса М. Кропивницького «Дай серцю волю, заведе у неволю» завдяки оригінальності й правдивості сюжету, образній народній мові завоювала велику популярність та визнання глядачів. Написана під безпосереднім впливом «Наталки Полтавки» І. Котляревського та «Назара Стодолі» Т. Шевченка, вона знаменувала новий етап у розвитку тогочасного суспільства, висуваючи на передній план соціальні суперечності, показуючи розрізненість моральних норм селян як закономірний результат матеріального розшарування села [2, с. 58].

Важка селянська праця є життєвою потребою, обов'язком кожного селянина. Водночас вона є й необхідним атрибутом життя віруючої людини, яка дотримується норм та правил

християнської етики. Праця є релігійним обов'язком, виконанням Божих настанов примноження земних багатств. Нелегким було життя в мандрах сільського парубка Семена, героя названої п'єси: «таки ні одного буденного дня не прогуляв, а іноді й у празник робив, хай господь милосердний простить» [3, с. 62]. У розумінні селянина-трудівника гріх за невідсвяткований «празник» є значно меншим, ніж лінь та безпросвітні гулянки, а сумлінна праця, навіть у свята, не підлягає осудові, бо того вимагає сама земля, сама землеробська доля. Бог виправдовує своїх учнів, які рвали колосся в суботу, бо чесна праця на користь суспільству не може бути гріховною.

Віра в Бога, його доброту та всемогутність, істинність та справедливість релігійних постулатів є неодмінною складовою психологічної характеристики селянства. У щоденній праці, в радості та смутку селяни звертаються до Бога. Сільська дівчина Маруся, якій не відповідає взаємністю Микита, вірить в справедливість вислову: «За терпіння бог дає спасіння».

Народна мораль – це християнська мораль добра і злагоди. Допомога бідним і знедоленим, сиротам і старезним – основа добропорядного життя, джерело добра, що врятує світ. «Оце саме спасенне діло: нагодуй сироту раз, то бог милосердний, як кажуть: воздасть тобі десятицею!» – говорить бідний парубок-сирота. Устами Івана автор говорить: «Повинні ділитися! <...> Коли б всі так думали та робили, то бідних не було б на світі» [3, с. 113].

Мораль сина заможного селянина Микити Гальчука, виплекана класом багатих власників, егоїстична, хижа. Заради задоволення власних потреб, він ладен піти на гріх – вбити людину. Однак драматург, будучи сповненим віри в перемогу добра, зобразив процес перетворення, зміни моральних принципів багатія. Микита полишає намір помститись Семенові, відчуваючи щирість й добросердечне ставлення своїх ворогів. У його словах звучить каяття в гріхах та визнання своєї провини: «Боже, милосердний боже! Прости!.. Свята душа!» [3, с. 118]. Мотив всепрощення провідний для п'єси «Дай серцеві волю...». Біблійна заповідь, що закликає відповідати добром на зло, знайшла відгуки в серцях Івана, Семена та Одарки. М. Кропивницький наголошує на перевазі моральних принципів добра, що здатні змінити психологію людини, розбудити в її душі світлі та щирі почуття. Семен як праведний християнин говорить Микиті: «Я ні над чим горем ніколи не сміявся; з якого ж побиту стану знущатись над тобою?» [3, с. 115]. Семен вибачає всі злочинства Микиті, братається з ним: «Бог з тобою, Микито!.. Братом рідним ти мені будеш» [3, с. 118]. Його слова та поведінка є підтвердженням дієвості принципів добра та справедливості, які складають основу християнської моралі. Таким чином, драматург розкриває моральну велич людської особистості, перевагу справжніх етичних цінностей над хибним ідолопоклонством перед владою грошей.

Водночас М. Кропивницький зобразив спотворення християнського віровчення окремими представниками селянської спільноти, використання релігійних норм та обрядів задля виправдання непорядних вчинків. Головний герой п'єси «Гли-тай» Бичок, здобувши свої статки нечесним шляхом, став жорстоким експлуататором: «Продав Бога, тепер запанував та й обдира мир хрещений!» [3, с. 478]. Славу про себе як доброго й порядного, милосердного багача він створює сам, роздаючи милостиню бідним й одночасно експлуатуючи їх у скруті, примовляючи при цьому: «Я ніколи не зверну з того шляху, на який напуть мене сам господь і яким належить

іти кожному християнину і богобоязному чоловікові, я ніколи не перестану помагати кожному бідоласі, як і доперва помагав і кожного визволяти з оказій, навчатиму якнай-краще» [3, с. 442]. Релігійні настанови про добросердечне ставлення до ближнього слугують прикриттям, виправданням аморальних вчинків глитаю. У передчутті розплати за скоєні злочинства, за знівечену долю молоді Олени Бичок намагається спокутувати свої гріхи молитвами, випросити прощення, але не перед громадою, для якої є святими біблійні заповіді добра й справедливості, а перед церквою. У виконанні обрядових дій, задобренні грішми церковно-служителів вбачає він спокуту гріхів: «Коли б господь допоміг цього лиха позбутись, поїду на прощу у святий Київ, пожертвую аж двадцять п'ять на монастир!.. Вже сьогодні аж дві лампадки засвітив». Розв'язка твору виступає як мелодраматичний епізод і за своєю суттю є вирішенням соціального конфлікту, адже слова Андрія звучать як вирок всьому суспільному устроєві: «Люди добрі, мир хрещений!.. Дивіться, дивіться, як знущаються над нами ті, що святе письмо своїми очима бачать, ті, що правдою торгують і бога купують!.. Дивіться у нього повна хата образів та лампадок!.. Церква – не хата! Він і богу молиться по тричі на день, і поклони б'є, і цілу обідню вистоює навколішках!» [3, с. 492–493]. Викриваючи справжні причини такого вірування, драматург наголошує на невідворотності розплати за недобропорядні вчинки, водночас ступінь моральної відповідальності визначає часто не сама людина, а громада. Тому після скоєного вбивства Андрій звертається до селян зі словами: «Тепер, люде добрі, беріть мене, в'яжіть, закуйте у заліза!.. Убийте, я мертвець!» [3, с. 493]. Проте помста за знівечене життя – вбивство Бичка – не викликає осуду селян, які прийшли з Андрієм до хати глитаю, а сприймається як закономірний результат злочинів багача. Смерть мироїда символізує кінець зла й насилля, стверджуючи ідею перемоги добра над злом.

Спотворення принципів християнської моралі представниками заможних верств населення зображено й у п'єсі «Пошилися у дурні». Богомільні та богобоязливі Кукса та Дранко старанно виконують усі обряди, щоденно моляться, проте справжнє вірування підмінюється маніпуляціями. В душах цих заможних селян панує розпуста та прагнення до збагачення, проте важливими для них залишаються й громадська думка, осуд чи схвалення сусідів. М. Кропивницький наголошує на залежності поведінки заможних власників від норм суспільної моралі. Віддаляючись від простого люду, вони не могли повністю змінити свою психологію, яка залишалася селянською: потреби, інтереси, звички змінювалися, але етичні норми лишалися, адже навіть з плином часу й зміною умов вони не втрачають своєї універсальності.

Докладну характеристику психології заможного власника подає М. Кропивницький в одноактній комедії «Помирились». Осуд моральної розпусти міщан, ганебної поведінки чиновників – провідний мотив твору. Драматургічний конфлікт між міщанином і кулачником переростає в конфлікт між внутрішніми настановами та нормами, власними переконаннями Гурина та канонами християнської моралі. Автор майстерно розкриває внутрішній світ людини, яка намагається підпорядкувати власній вигоді все: навіть мораль суспільства, традиції та звичаї селянської спільноти. Виправдовуючи лінь та гультайство, він дає доньці пораду: «Проти неділі гріх шити, проти середи –

гріх, проти п'ятірки – гріх. Люде богобоязливі проти неділі або проти свята цілісінський день і голки в руки не візьмуть, а проти п'ятінки то й сирівцю не запарюють... А ще є такі, що й поне-ділкують!» [3].

Гурин, як і більшість представників новоствореного про-шарку заможних власників, використовують релігійність се-лян для власної вигоди, спотворюючи при цьому справжню суть релігійного вчення. Гурин та його дружина визнають, що експлуатація простолюду – джерело накопичення ба-гатств, проте вони знайшли чудодійний спосіб виправдан-ня своїх вчинків: молитвами, задобрюваннями священика грішми намагаються випросити прощення за скоєні злоді-яння. Степанида, згадуючи старанне моління чоловіка, го-ворить: «Як він стоїть у церкві та цілісінку обідню, сер-дешний вихитає головою та все молитви шепче... Аж піт з нього ллється!» [3, с. 125]. Гурин влаштував вдома справж-ній храм: світить лампадки, кадить курилку: «Он аж чотири лампадки щопразника й щонеділі горять! А задля чого то? Задля того, щоб заробить спасіння душі, он як! А скільки ми тратимось задля бога і на оливу, і на свічі?... Або й попові мало даємо, чи на молебствіє, чи на панахиду? Хоч би й були які гріхи, то ми їх замолили» [3, с. 125]. Дії Гурина та його розуміння сутності людського існування суперечать нормам християнської моралі: своє преклоніння перед Господом він вимірює кількістю грошей, затрачених на церковні обряди. На думку Гурина, шепотінням молитов до знемоги можна спокутувати будь-який гріх. З християнської моралі він ви-брав те, що найбільше відповідало його інтересам. Водночас драматург зазначає, що поведінка заможного селянина є за-кономірним відображенням суспільної моралі. Епоха, в яку довелося жити і працювати драматургові, мала своє гасло, свій усталений канон, що визначає місце людини в суспіль-ній ієрархії. Слова Гурина є вираженням авторської думки: «Тепера світ такий настав, що хто грошовитий, того всі й почитують, і шанують» [3, с. 124].

М. Кропивницький змалював образи бідних селян, для яких чесна й сумлінна праця є обов'язком перед батьками, родиною, громадою, запорукою добробуту і щастя. Праце-любність, самовідданість, чуйність, простота, скромність, гостинність – риси, які передаються в селянських родинах з покоління в покоління. Старанності в роботі, покірності в думках та судженнях вимагали від малечі і батьки, й гро-мада, й століттями сформована мораль. Батько-селянин («За сиротою й бог з калитою») повчає свого сина: «Бувало отець Спиридон кажуть: «Трудись, Якове, бог за труди нагороджає. Зароблена чесним трудом копійка краще краденого рубля... Через те бідний чоловік і трудиться, що на бога уповає!» [3, с. 157]. В уста бідних селян М. Кропивницький вкладає споконвічні роздуми про життя, його цінність, відзначаючи глибину філософського осмислення дійсності простим лю-дом [4, с. 63]. Намагаючись розібратися в непростих реаліях життя, з'ясувати причину невдач, селянин говорить: «Звіс-но, простий чоловік дума собі, що як яка йому невдача, то бог його карає за якісь гріхи, і молитися, і гіркими сльозами умивається, стоячи навколішках перед образами спасите-ля, і гірко зароблену копійчину віддає на свічку» [3, с. 157]. Лише народна стихія зі своїм примітивним сільським устро-єм, традиційними обрядами та віруваннями, життєдайною спорідненістю з природою дозволяє досягнути велич і непов-торність селянина-трудівника, його силу й душевну міць,

яка виплекана попередніми поколіннями й тісно пов'язана з релігійним вченням.

Селянська маса в творах М. Кропивницького неоднорідна. Соціальне розшарування суспільства призводить до руйнації християнського фундаменту життя, сприяє появі ворожнечі між людьми. До втрати самоповаги, гідності призводить надмірне прагнення до збагачення. Згубний, деморалізуючий вплив грошей на людину змінює психологію як окремо взятої особи, так і спільноти в цілому. Розкриваючи психологію лю-дини-трудівника, М. Кропивницький наголошує на тому, що «діти землі» морально чисті, духовно багаті, безкомпромісні. Краса й велич селянина вбачаються драматургові в працелюб-ності, життєвому оптимізмі, вірній любові та дружбі, в бажан-ні допомогти іншим, в моральній стійкості.

Безвихідь селянського буття була задана, запрограмова-на всім ходом суспільного розвитку. Єдиним джерелом натх-нення, опорою в найскрутніших ситуаціях була надія, віра в могутність неземної сили. «І бог нам допоможе!» – говорять селяни в час скрути й відчаю. Звертаються до нього з каят-тям та проханням:

«Боже милий, милостивий,
Зглянься на нашу долю,
Спаруй серця наші й душі, –
Вчини святу волю!
Хоч благаю, не вблагаю,
Горя я не змушу, –
Бо немає йому краю:
Воно палить душу!» [3, с. 174].

Віра в Бога, його всемогутність в думках і помислах, в естві селянина. Вона складає основу його моральної по-ведінки, надаючи сенс життю, приносячи спокій в серця й душі людей. Максим Хвортуна, герой п'єси «Доки сонце зі-йде, роса очі виїсть», засуджуючи мораль і вчинки панича, наголошує на плинності життя, на волі Божій, що підпоряд-ковує мирські будні: «Гріх, вам паничу, так вбиватися! Не люде її одіймають у вас, бог милосердний! Бог дав їй життя, бог і бере. Він один властивець над нами, і ми не повинні ремствувати на його святу волю» [3, с. 437]. Отже, як зазна-чає драматург, покірливість – складова психології селянина як наслідок дії суспільної моралі та релігійних канонів.

М. Кропивницький наголошує й на позитивній ролі ре-лігійного вірування як джерела моральної міцності, стійкості на-роду. Для селян, звиклих до виснажливої праці та постійних зневаг, єдиною втіхою в житті є віра у всемогутність й Божу доброту. Перенісши не одне лихо, вони здатні боротися за своє щастя або хоч за можливість помріяти, повірити у здійс-нення своїх задумів. Християнство – надія на визволення й процвітання людства, народ у творах М. Кропивницького – невичерпне джерело моральності, віри та терпіння.

Висновки. М. Кропивницький, викриваючи потворну мораль панівних верств, нещадно таврував спотворення християнської віри, підпорядкування її приватновласниць-ким інтересам. Для драматурга християнська мораль, хри-стиянська гуманність мають цінність як акумулятор певних людських ідей, моральних норм та настанов, що визначають поведінку окремо взятої особи. Релігійні настанови є не-від'ємною складовою людського ества, що нагадують люди-ні як члену спільноти про обов'язок перед собою, близьки-ми, всім людством. Таким чином, християнство допомагає людині знайти себе, виробити певний моральний кодекс

поведінки, для якого базовими засадами є етичні принципи добра і справедливості. Подальшого глибокого вивчення та осмислення потребують такі етичні категорії, як братерство, єдність спільноти, у контексті сучасних геополітичних змін.

Література:

1. Біблія або книги святого письма Старого й Нового Заповіту: із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно ново перекладена / пер. проф. І. Огієнка. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.
2. Валуца С. Михайло Старицький та Марко Кропивницький: взаємовплив на розвиток театрального мистецтва в Україні у другій половині XIX століття / С. Валуца // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. Карпенка-Карого. – 2015. – Вип. 17. – С. 58–63.
3. Кропивницький М. Твори : в 6 т. / М. Кропивницький. – К. : Держ. вид-во художньої літератури, 1960– . – Т. 6. – 1960. – 541 с.
4. Новиков, А. Драматургія Марка Кропивницького в контексті європейської літератури / А. Новиков // Історико-літературний журнал. – 2007. – № 14. – С. 86–98.
5. Потапенко В. Спогади про український театр / В. Потапенко // Спогади про Марка Кропивницького / упоряд. П. Перепелиці і В. Яроша. – К. : Мистецтво, 1990. – С. 63.

Майстренко С. В. Проблемы общественной морали и христианской этики в драматическом наследии М. Кропивницкого

Аннотация. Проведен проблемно-тематический анализ пьес с целью определения авторской нравственно-эстетической концепции в изображении украинского крестьянина, отмечено влияние христианских этических норм и установок на формирование мировоззренческих ориентиров личности.

Ключевые слова: христианская мораль, духовность, нравственные категории, моральный кодекс поведения, драматическое наследие, социальный субъект.

Maistrenko S. The problems of public morality and Christian ethics in dramatic heritage of M. Kropyvnytsky

Summary. The problem and thematic analysis of plays is implemented to determine the author's moral and aesthetic concepts of image of the Ukrainian peasant. It is mentioned the influence of Christian ethics and guidelines on the formation of ideological orientations of a person.

Key words: christian morality, spirituality, moral categories, moral code of conduct, dramatic heritage, social subject.

Масловська Т. О.,

старший викладач кафедри перекладу та мовознавства
Міжнародного гуманітарного університету

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ПОЕТИКИ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

Анотація. В. Симоненко – поет-неоромантик. Він щиро говорить про любов до України понад усе на світі. Поет відверто, без фальші протистоїть тоталітарному режиму, системі. Підтвердженням цьому є його гнівні інвективи, епітафії, казки, спрямовані на відверту критику системи. Україна невіддільна для поета від образу матері і від образу коханої. Поетика В. Симоненка своєрідна, з багатою фольклорною тематикою та сюжетами. Символи у поезіях В. Симоненка допомагають психологічно відобразити внутрішній світ, настрої, переживання, розкривають смисл. Метафори В. Симоненка психологічно пов'язані з контрастними переходами. Прості метафори, створені на основі різних смислових ознак.

Ключові слова: архетип, колективне, реальне, надреальне, фольклор, символ, метафори, внутрішній світ, інвективи, епітафії.

Постановка проблеми. Молодим витязем поезії називав О. Гончар В. Симоненка. Його поезія є глибоко аналітичною, він показав себе індивідуальним митцем, в якого було щось «і від діда Тараса, і від прадіда Сковороди». Доступний формою та змістом кожній людині, він умів говорити про те, що тривожить людей. Є. Сверстюк наголошував на тому, що його вірші – це елементарні істини, а на Симоненкову простоту треба поглянути очима його самого. Генератором правди – навстіжним, природним, котрий не умів бути іншим, – називав В. Симоненка В. Коротич.

Лірика В. Симоненка традиційна, та, попри цю риторичну традиційність, видно іншого поета – неоромантика. Неоромантизм вивільнює неповторну особистість в самому натовпі, не підносячи її над іншими людьми, розширює її права, дає їй можливість знаходити собі подібних або ж підносити до свого рівня інших, а не понижуватися до їхнього рівня. У неоромантиків героєм історії може бути і є будь-яка «людина натовпу», що зробила зусилля і піднеслася над власною людською слабкістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом творчість В. Симоненка привертає увагу багатьох дослідників. За свій короткий життєвий шлях В. Симоненко написав небагато, але його творчі здобутки є довершеними, його поезія є глибинною, багатогранною, яка потребує переосмислення та нового поетичного обґрунтування і вивчення. Дослідженням його творчості займалися В. Моренець, С. Буряченко, М. Сом, І. Кошелівець, Р. Корогодський, В. Пахаренко, Є. Сверстюк, А. Ткаченко та інші.

Мета статті – дослідити поетику творів В. Симоненка на основі своєрідних художніх засобів, які за походженням та структурою зумовлені еволюцією національної художньої свідомості на кожному етапі її саморуху. Виходимо також із того, що художні засоби – це видимий аспект мистецької майстерності, інструмент творчості. Актуальність нашого дослідження вбачаємо в тому, що літературна творчість і поетика В. Симоненка досі залишається недостатньо вивченою.

Виклад основного матеріалу дослідження. В. Симоненко прийшов у літературу зі «сформованою поетичною ідеєю світу, яку проголосив одразу, недвозначно і розвивав протягом усієї творчості» [3, с. 84]. Поет мав свій погляд на світ: «*Світе мій гучний, мільйонноокий, Пристрасний, збурунений, німий, Ніжний, і ласкавий, і жорстокий, Дай мені свій простір і неспокої, Сонцем душу жадібну налий!*» [5, с. 11]. На думку І. Кошелівця, «щоб дійти до сприймання Симоненка як поета, треба побачити його – як людину. Вона виявляється в самій такій поезії, але й поза тим Симоненко залишив не одне свідчення про себе, своє розуміння світу і власного місця в ньому» [6, с. 27]. Світ у поезії В. Симоненка безмежний «ні краю, ні кінця». Любов до світу, яка починається з любові до рідної землі, Вітчизни, позначені поетом у багатьох віршах, а також у статті «Наша рідна Вітчизна». Поет відчуває єдність із землею, народом і його історією, що, зокрема, виразно простежується у поезії «Я чую у ночі осінній».

У громадянській українській ліриці 60-х років ХХ ст. відчутна неповторна симоненківська лінія. Пробудження індивідуальної гідності людини, усвідомлення нею своїх прав, свободи і обов'язків, возвеличення «людини праці», утвердження права на безсмертя, себто поцінування кожної особистості незалежно від її соціального статусу – одна з основних етичних підвалин творчості В. Симоненка. Поет вмів говорити від імені багатьох, хоча і був далекий від декларативної апологетизації пересічної людини, від «оспівування мозолів», він виразно розділяв щоденну працю і неповторний вроджений потенціал (сьогодні б сказали: «Божий дар») самої людини («Дума про щастя», «Піч», «Жорна»). Найважливішим для поета є етос, моральний рушій, те, що змушує людину виявляти ці свої творчі можливості («*Йти на рідне поле босим, І мучити себе й ледачого серпа, І падати з втоми на покоси, І спати обнявши власного снопа*» [5, с. 15]). «Це – життєва соціально-історична заангажованість особистості, її небайдужість до долі народу, країни і світу. Це – особиста причетність до життя у кожному його прояві, «постійне горіння духу, протиставленні байдужості, індивідуальності. Це – позиція, що включає споглядальність і лише обов'язок і право» [3, с. 87]: «*З людьми сміятись, плакати і любити*», «*На землі сміятись і страждати, жити і любити поміж людьми*». З творів В. Симоненка постає образ людини чесної і благородної у своїх пориваннях, випосної соками рідної землі, духовно багатой, сповненої почуттями гідності, людини виняткової у своїй звичайності: «*Я живу тобою і для тебе, Вийшов з тебе в тебе перейду, Під твоїм високочолім небом Гартував я душу молоду*». Основоположним критерієм оцінки людини, її творчих можливостей є для митця пристрасне ставлення до дійсності. Тут варто пригадати мудрі слова: «Не бійтеся ворогів. Усе, що вони можуть зробити, – це вбити вас; не бійтеся друзів. Усе, що вони можуть зробити, – це зрадити вас. Бійтеся байдужих, бо це з їхньої мовчазної згоди кояться на цьому світі усі злочини».

Симоненкова емоційність світосприймання, постульована небайдужість фактично є утвердженням найвищої причетності («повної присутності» [3]). В. Симоненкові *«хочеться так любити, Щоб навіть каміння байдуже захотіло ожити і жити»*, поет звертається до сучасника: *«Хай серце дивиться! Хай тільки правду слуха! Хай сльози в нього котяться з очей!»* У байдужості поет вбачає ознаки духовного занепаду, а у палахкотінні почуттів – істинне життя: *«Живе лиш той, хто не живе для себе, Хто для других виборює життя!»*.

Водночас слід наголосити на тому, що світ у поезіях В. Симоненка далекий від ідилічного. Поет захоплюється земною красою, але бачить і осуджує все те зле і ганебне, що протистоїть їй або загрожує («Кирпатий барометр», «Симфонія прощання»), підтвердженням цього є вся громадянська лірика В. Симоненка. Філософську основу його поезики складає гуманістична концепція людини, винесена з доби раннього модернізму, основана, як ми вже наголошували, на поцінуванні кожної окремої особистості та її відповідальності перед своєю суспільною множиною: нерозривність ланок «людина – народ – Батьківщина» простежується в усій громадянській ліриці поета. Головними мотивами багатьох поезій В. Симоненка є турбота про Батьківщину – рішуча відсіч будь-якого «словоблуддя» і недругів, і «друзів» України («Ні, не вмерла Україна»), готовність самопожертви в ім'я Вітчизни, тривога за її день завтрашній на планеті: *«Україно! Ти – моя молитва, Ти моя розпука вікова. Грімить над світом люта битва За твоє життя, твої права»*. Поет сміло кидає виклик тоталітарному режиму. В. Симоненко – один із перших шістдесятників, хто абсолютно відверто і на повний голос оголосив про свою любов до України, що як духовно-культурна цінність підноситься над усіма геополітичними розломами доби: *«Хай мовчать Америки й Росії, Коли я з тобою говорю»*. Викриття тоталітарної системи та її імперської політики («Гранітніobelіски, як медузи...»), утвердження самосвідомості українства, – таким є пафос більшості поезій «Тиші і грому». Підтверджують сказане і Симоненкові гнівні інвективи, епітафії, казки, спрямовані на відверту критику системи (принаймні, без фальші і лицемірства, бо іншим він бути не вмів). Мабуть, це нарешті уповні збагнула радянська цензура, бо тривалий час його поезії взагалі не друкувалися (щоденник «Окрайці думок»), а збірка «Лебеді материнства» (1981 рік), яка була надрукована після тривалого замовчування самого імені поета, містить вірші, які пошматовані, перероблені і суттєво відрізняються від тих, які зберігаються в архіві Інституту літератури НАН України. Уже за часів незалежності, аж 2004 року, з'явиться двотомне зібрання творів В. Симоненка, представлених читачеві у нескаліченому цензурою вигляді, а 2005 року побачать світ іще невідомі твори, що збереглися в архіві митця.

Себто за життя В. Симоненка владою робилося все для того, щоб приглушити, а то й просто вивести з обігу його щире, відверте, правдиве слово. Поет написав низку віршів, у яких розкривається неретушована гірка правда. Так, вірші «Дума про щастя», «Злодій», «Некролог кукурудзяному качанові, що згнів на заготпункті» – це виклик «радянському щастю» (вони відразу були заборонені цензурою). Домінуючими є, насамперед, такі пріоритети: любов до України, засудження тоталітарної системи, зображення людей праці, утвердження неповторності, мотиви материнства (передусім жіночі долі), інтимна та пейзажна лірика. Доля України, любов до рідної землі, ненависть до ворогів, віра в народ – це основні моральні критерії

поетового духовного світу. Цікаво, що вже у В. Симоненка (а потім ми це бачитимемо й у М. Вінграновського та в інших шістдесятників) Україна невіддільна і від образу матері, і від образу коханої (у творі «Чорні від страждання мої ночі» поет вдається до персоніфікації, що надає поезії філософської глибинності), що ясно вказує на духовно-культурне першоджерело цього образу, а саме архетип Великої Матері. Правдивість і глибина відображення життя (є синонімічними і передбачають адекватне розкриття сутнісних прикмет і проблем світу). Любов до Вітчизни, за В. Симоненком і загалом великою українською культурною традицією, – це творча любов. «Захоплюватися треба людиною», – писав В. Симоненко.

Поетизуючи людину праці, поет був далекий від оспівування рольових функцій та виробничих процесів (що абсолютно визначальне для пересічної лірики 1950-х років), натомість він практикував таке художнє відображення дійсності, в якому кожна, будь-яка корисна людська праця має свій внутрішній духовний зміст. У поезіях В. Симоненка пристрасне ставлення до людини-трудівника відчувається і тоді, коли «поет викриває її антиподів» («Монархи», «Пророцтво 17-го року», «Де зараз ви, кати, мого народу?»), інвективно змальовує ряд шкідливих рис і властивостей, що обмежують духовну свободу людини («Вихваляти, славити й кричати»), створює цілу низку кумедних карикатурних персонажів. Василю Симоненку також властива гостра, в'їдлива іронія цілком у дусі народного невіддільного здорового глузду: «Гострий плуг», «Заячий дріб», «Мандрівка по цвинтарю», епітафії, казки, поезії-інвективи. Іронія нерозривно пов'язана з комічним, гумором та сатирою. Коли ж почуття обурення чи гніву стає надмірним, поет вдається до прямої полум'яної інвективи – давнього творчого прийому в кращих традиціях європейської риторики («Злодій», «Гранітніobelіски»). Іронія є художнім принципом, що дає змогу автору розкрити та оцінити дійсність. Переважно це – карикатурне зміщення / спотворення, поєднане різкими контрастами, сполученням реального з фантастичним, трагічного зі смішним або дотепним. Через химерне, незвичайне розкриваються сутність явищ, їхні взаємозв'язки, глибина (поема «Кирпатий барометр», а також казки «Казка про Дурила», «Подорож у країну Навпаки»). Не раз митець вдається й до оксиморона – різновиду тропа, що полягає у поєднанні контрастних, логічно несполучуваних, взагалі протилежних за значенням слів, внаслідок чого утворюється нове смислове поле, якість, несподіваний вражаючий ефект. В українській художній літературі цей прийом широко використовували Т. Шевченко, Є. Плужник, В. Стус, В. Голобородько та ін.

У В. Симоненка: *«Люди часто живуть після смерті! Вріже дуба, а ходить і їсть, Перепродує мислі підперті У завулках тісних передмість. Гниють зуби,дає поради, Носить лантухи настанов, Підмічає серйозні вади У діяльності установ. Не втомляється спати і жерти, На мильцях часом біжить. Йі-право, не страшно вмерти, А страшно мертвому жити»* [5, с. 143]. Або у поезії «О земле з переораним чолом» є такі рядки *«О земле з переораним чолом, З губами пересохлими від сміху! Тебе вінчали з кривою і злом, Байстрятим шматували на утіху. Вкраїнонько! Гуде твоє багаття, Убогість корчить ся і дотліває в нім. Кричиш мені ти в мозок, мов прокляття І зайдом, І запроданцям твоїм. Любове грізна! Світла моя муко! І радосте безрадісна моя!»*. Ми бачимо тут катахрезу (використання та поєднання несумісних понять) – різновид

гіперболічної метафори, в основі якої також поєднано слова, логічно між собою не узгоджені.

В. Симоненко поглиблює своє бачення, розуміння тем і мотивів, які ще від перших віршів привернули його увагу: людина і світ як нероздільне органічне ціле, самоцінність людської особистості, окремого, індивідуального «Я» і людського життя, невіддільність долі людини від долі рідної землі, від долі своїх сучасників, свого народу. Творчу уяву поета живлять конкретні психологічні імпульси, що йдуть від самого життя і на очах розростаються до всеосяжного відчуття болю, гніву, любові, страждання, а далі, пережиті, вони викристалізуються в образи, що є для митця головними, основоположними [3]. Сповнені живої конкретики, ці образи мають архетипну природу, отже, промовляють до кожного із сучасників, актуалізуючи цим свою моральну і духовну значимість у часі.

Такими у В. Симоненка є образ жінки, матері, рідної землі, Вітчизни, України. Майже кожний вірш Симоненка про Україну – це в той же час ніби вірш про рідну матір. Для поета велика радість лист від матері («Лист»). Рідна мати і Україна – це найвища нерозривна і неподільна святість. З цього погляду морально-етичну, справді виховну, хоч і не в примітивному трактуванні цього поняття, людинотворчу значимість поета та його художнього спадку не тільки для доби шістдесятництва, а й наступних, більш глухих часів, важко переоцінити, бо вони повертали із забуття одвічні цінності. Не випадково ім'я Василя Симоненка поряд з іменем Ліни Костенко від 60-х й аж до 80-х років (коли зникла цілковита заборона їх згадувати) були ясними символами духовного опору тоталітарній системі.

Митець відчував себе одним цілим зі своїм народом і пов'язував свою долю із драматичною історією України: «Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок» і як відчуття спільності своєї долі з долею народу, національної історії: «Упаду я зорею, Мій вічний народе, На трагічний і довгий Чумацький твій шлях» [5, с. 21]. І. Шанковський називає поета новатором – шукачем у площині нових ідей. На думку Х. Ортега-і-Гасета, поет починається там, де закінчується людина: «Людині випадає проживати своє людське життя, поетові – вигадувати те, чого не існує. Поет розширює світ, додаючи до його реальності континенти своєї уяви» [4, с. 257]. Поетична асоціативність проникає у глибину шарів підсвідомого, звисно, залежить як від творчої індивідуальності, так і реципієнта, і за доби модернізму, про яку ми й ведемо мову, перебуває у прямій залежності від складності поетичної метафори. Метафора – головний елемент модерної техніки письма. Метафоричне сприйняття світу, змалювання його за допомогою метафори – це завжди сутнісне узагальнення, не гра, а проникнення в сутність життя. У поезіях В. Симоненка присутній елемент спостереження, візуальність, показ неосяжного простору, відчуття безмежності на землі, у світі краси, любові. Він опоетизовує естетичні категорії (прекрасне, величне, потворне, комічне, трагічне). Ще одна особливість метафоричності Симоненка – це послідовність розвитку метафори, яка за умови уважного прочитання змушує нас повсякчас відчувати щось нове. В силу свого етосу, зіпєртого на моральний досвід народу, поет вельми широко користується абстрактними поняттями, що однозначно свідчить про успадкування ним інтенцій раннього (перерваного більшовизмом!) українського модернізму. Добро, зло, правда, брехня, пристрасть, гнів, радощі, муки, доблесть, слава, істина, щастя, сум, щирість – це значимі абстракти, густо розсипані текстами поета. Так само метафори: «ненависть регоче на вітрах»; «душа горить»; «шкварити

байдужість на вогні». Метафори В. Симоненка психологічно пов'язані, мотивовані динамікою почуттів, іноді виступають у протиріччя з предметно-логічним смыслом оточуючих слів: «І задуми безпомічно-крилаті Шукають – не знаходять берегів» [7, с. 24]. Поет створює оригінальні та смислові метафоричні неологізми, замінюючи звичну метафору іншою, більш оригінальною за змістом.

Письму Василя Симоненка також властива медитаційність, розмисловість, цілісність тематично-проблемного плину. Роздуми в поезіях Симоненка незрідка мають характер зізнання або ж розмови з самим собою: «У душі моїй – Місця немає туманам, У душі моїй – Сонце червоне буя, І регоче, й гримить Голубим океаном Нерозтрачена радість моя». Одна з характерних особливостей метафори В. Симоненка – це її схожість на загадку. Н. Кожевнікова називає такі метафори «метафорами-загадками», їх не потрібно розшифровувати, бо з подальшого контексту саме собою випливає розкодування: «Сонце впало на сизу хмарку, Обрій полум'ям запалав» (як спосіб створення недомовленості, загадковості). Поет вимальовує прості суцільні розгорнуті, а подекуди складні метафори. Виникають ряди досить несподіваних, незвичних, вражаючих картин (поезія «Тиша і грім»). Прості метафори, створені на різних смислових ознаках, поширені у всьому тексті. Багатозначність однієї і тієї ж реальності створює ряд асоціацій, інколи вони об'єднані в один складний образ із різними смисловими відтінками. В поезіях складні метафори на рівні строфи розгортаються в надметафори, себто в параболи на рівні всього вірша: «На цвинтарі розстріляних ілюзій Уже немає місця для могил. Мільярди вір зариті в чорнозем, Мільярди щастя розвіяні у прах. Душа горить. Палає лютий розум І ненависть регоче на вітрах» [5, с. 15].

Аналізуючи у віршах В. Симоненка зоровий план, зоровий образ, потенційно приховані у кожній окремій частині мовної побудови, ми отримуємо складну цілісність, або ціле – внутрішньо суперечливе, ірраціональне ціле. Через метафору поет вдало розкриває філософські елементи буття: «В труні лежить не вождь і не маєстро, А просто – кукурудзяний качан. Труна із тупості, бездарністю оббита. Мозолі, піт думок гарячий щем Лягли з тобою поруч в домовину І догнівають під густим дощем» [6, с. 191]. Ще один ступінь Симоненкового метафоризму – це перехід до суцільного метафоричного бачення світу. Метафори у збірці «Тиша і грім» черпають свою самобутність із фольклорної стихії.

У поетичних творах В. Симоненка зустрічаємо фольклорні мотиви, символи («Русалка», «Кирпатий барометр»). Використовуючи народопісенні мотиви і символи, В. Симоненко надає їм художньо індивідуальних ознак, водночас вони лишаються носіями тієї аксіології, на якій зіперта вся народопісенна культура України: «Не шкодуй добра мені, людині, Щастя не жалій моїм літам – Все одна ті скарби по краплині Я тобі закохано віддам». Елементи пейзажу симоненківських віршів (море штормить, блискавки, пагорби, сонце тощо) набувають особливого символічного змісту. Індивідуальна символіка В. Симоненка не раз слугувала розширенню поетичного простору до безмежного, в чому також добре видно генетичний зв'язок цього письма зі схильними до гіперболізації видами раннього модернізму.

Незрідка В. Симоненко будує свою поезію на стикові двох світів – реального і надреального, так що у підсумку малюнок підноситься до міфологічно-символічного виміру. Так, на перший погляд, здається, ніби поет говорить про елементи пейза-

жу чи явища природи, або про рослинний світ, а у віршах вони передають узагальнені духовні стани. У В. Симоненка традиційні фольклорні символи (тополя, верба, вітер, крила, півні, сонце, краплина, блискавиці тощо), попри їх інофункціональне модерне використання, зберігають архетипну первинність, що насамперед зумовлюється їх аксіологічним навантаженням: воно у поета дорівнює фольклорним смислам.

Висновки. Отже, метафорична система поетичного мовлення В. Симоненка – надзвичайно багатогранне явище, яке зумовлює оригінальне художнє мовлення поета, відображає особливості поетового світосприймання і творчу індивідуальність митця, що було виявлено в семантичних і структурних різновидах метафоричних утворень, у їх образному різноманітті. У поезіях В. Симоненка багато різних фольклорних тем, мотивів, образів, які допомагають розкрити глибшу суть поезії, емоційне піднесення, настроїв, внутрішньо відтворюють переживання, душевний біль поета і визначають ціннісні орієнтири його поетичного світу. Символи у поезіях В. Симоненка допомагають ширше розкрити діапазон його світу і помітити генетичну спорідненість його індивідуальної поезики з раннім українським модернізмом.

Література:

1. Гейзінга Й. Homo Ludens / Й. Гейзінга. – К. : Основи, 1994. – 242 с.
2. Метафора в языке и речи / [В. Гак, В. Телия, Е. Вольф и др.]. – М. : Наука, 1988. – 350 с.
3. Моренець В. На відстані серця / В. Моренець. – К., 1986. – 238 с.
4. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори / Х. Ортега-і-Гасет. – К. : Основи, 1994. – 412 с.
5. Симоненко В. Лебеді материнства / В. Симоненко. – Дніпропетровськ, 1989. – 223 с.
6. Симоненко В. Берег чекань / В. Симоненко. – Мюнхен : Сучасність, 1973. – 310 с.
7. Симоненко В. Тиша і грім / В. Симоненко. – К., 1962. – 155 с.

Масловская Т. А. Индивидуальность поэтики Василия Симоненка

Аннотация. В. Симоненко – поэт-неоромантик. Он открыто говорит о любви к Украине. Поэт открыто, без фальши противостоит тоталитарному режиму, системе. Подтверждением этого являются его гневные инвективы, эпитафии, сказки, направленные на открытую критику системы. Украина неотделима для поэта от образа матери и от образа любимой. Поэтика В. Симоненка своеобразна, с богатой фольклорной тематикой и сюжетами. Символы в произведениях В. Симоненка помогают отобразить внутренний мир, настроения, переживания, раскрывают смысл. Метафоры В. Симоненка психологически связаны с контрастными переходами. Простые метафоры, созданные на основе разных смысловых признаках.

Ключевые слова: архетип, коллективное, реальное, свехреальное, фольклор, символ, метафоры, внутренний мир, инвективы, эпитафии.

Maslovskaya T. Individuality of poetry by Vasyl Symonenko

Summary. V. Symonenko – poet and neo-romanticism. He openly speaks of love for Ukraine. Poet openly, without hypocrisy is opposed to the totalitarian regime, the system. Proof of this are his angry invective, epitaphs, fairy tale, aimed at an open criticism of the system. Ukraine for the poet is inseparable from the mother image and the image of the beloved. Poetics by V. Symonenko distinctive, rich folk themes and subjects. The characters in the works of V. Symonenko help display inner peace, moods, emotions, reveal the meaning. Metaphors V. Symonenko psychologically associated with contrasting transitions. Simple metaphors that are based on different semantic features.

Key words: archetype, collective, real, svrehrealnoe, folklore, symbol, metaphor, inner peace, invective, epitaphs.

Морошану (Демьянова) Л. И.,
кандидат філологічних наук, доцент
Міжнародного гуманітарного університета

ЛЕКСИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ К СЛОВАРЮ ГОВОРА СЕЛА ЛИПОВЕНЬ-СОКОЛИНЦЫ СУЧАВСКОГО ОКРУГА РУМЫНИИ (VI)

Аннотация. Впервые публикуются диалектные лексические материалы, записанные в современном русском старообрядческом говоре румынской части Буковины. Публикация представляет собой шестую часть словаря (Лётось – Мазаться).

Ключевые слова: говоры, старообрядцы, диалектный словарь, Буковина, Румыния.

Постановка проблемы. В статье представлено продолжение материалов диалектного словаря старообрядческого русского говора Буковины, начатого в предыдущих (№ 5–8, 10) выпусках «Наукового вісника Міжнародного гуманітарного університету» [1; 2; 3; 4; 5]. В условиях современного интенсивного исчезновения русских народных говоров создание диалектного словаря актуально и своевременно. Для русских переселенческих говоров в Румынии словарь – первый опыт такого рода работы. Сказанным определяется актуальность и новизна исследования.

Преобладающую часть населения русских сел Буковины составляют потомки крестьян из центральных губерний России.

Цель статьи – представить лексику русского старообрядческого говора, расположенного в отрыве от основного диалектного массива, в иноязычном окружении.

Изложение основного материала исследования. При сборе материала использовались наиболее распространенные методы сбора диалектологических данных: непосредственное наблюдение, анкетирование, интервьюирование. Материалы Словаря частично отражены в публикациях [6; 7; 8; 9].

В конце словарной статьи в квадратных скобках приводится справочный материал, отражающий фиксацию тождественной лексики в «Словаре русских народных говоров» [10].

Лётось, лётася, нареч. Прошлым летом. С дятішками лётось была. Ана лётася делала. Лётось не была. Ані были лётася дома. Лётось была дочка. Лётася были. // СРНГ: *Лётось, лётося, лётосе, лётоси, нареч.* 1. В прошлом году. / *Лётось.* Азерб. ССР, Арх., Беломор., Брян., Великолукск., Влад., Волог., Ворон., Вост., Вят., Дон., Иван.-Вознес., Казаки-некрасовцы, Казан., Калинин., Калуж., Костром., Краснояр., Куйбыш., Курск., Латв. ССР, Ленингр., Лит. ССР, Мар. АССР, Моск., Нижегород., Новг., Олон., Оренб., Орл., Пенз., Перм., Петерб., Пск., Ряз., Самар., Саратов., Свердлов., Симб., Смол., Ставроп., Сталингр., Тамб., Твер., Тобол., Том., Тул., Ульянов., Урал., Эст. ССР, Южн., Ярослав. / *Лётося.* Влад., Ворон., Дон., Калуж., Костром., Курск., Моск., Нижегород., Орл., Пск., Свердлов., Смол., Тамб., Твер., Тул., Ярослав. / *Лётоси.* Пск., Свердлов., Тул. 2. Прошлым летом. *Лётось.* Арх., Беломор., Брян., Великолукск., Волог., Ворон., Калинин., Костром., Ленингр., Моск., Новг., Олон., Петерб., Печор., Пск., Сев.-Двин., Ставроп., Твер., Тул., Ярослав.

Лётося, см. Лётось.

Лётошний, яя, ее. Относящийся к прошлому лету. Лёташние маю. Делала с винаграду лёташниг^{то}. То лёташнее – прошлава года. Я маю давний, лёташний, эта пожарница. // СРНГ: *Лётошний, яя, ее и лётошный, ая, ое.* 1. Прошлогодний. Ряз., Свердлов. / *Летошний.* Азерб. ССР, Брян., Влад., Ворон., Дон., Иван., Калуж., Костром., Курск., Латв. ССР, Лит. ССР, Моск., Нижегород., Новг., Новосибир., Оренб., Орл., Перм., Пск., Рост., Ряз., Саратов., Смол., Сталингр., Тамб., Твер., Тул., Эст. ССР, Ярослав. / *Летошный.* Азерб. ССР, Арх., Костром., Куйбыш., Новосибир., Пенз., Пск., Тюмен., Ульянов.

Лёука, ж. Лев (денежная единица Румынии). Лёука и шидисят. // СРНГ: нет.

Леустян, леуштян, м. Любисток аптечный (Levisticum officinale). Паклала целины, леуштян (у борщ) – зато май кислей. Ды укропу наклáдыла, ды леуштяну. // СРНГ: нет.

Леуштян, см. Леустян. // СРНГ: нет.

Леуштянчик, м. Ум.-ласк. к леуштян. // СРНГ: нет.

Лечіти, несов. Лечить. Будем нóженьку лячіти. // СРНГ: нет.

Ліберно, нареч. Свободно. Штоб ліберна булó, свабóдна. // СРНГ: нет.

Лигиянчик, м. Ум.-ласк. к Лигьян. А как хочеш кашкавал делать – ды тады мýсиш той сыр у легиянчик паклáсть. Ды далá легиянчик. Ана тóю тарелку у легиянчик паклала, скарей у карóбку залéзла. // СРНГ: нет.

Лигьян, м. Миска. // СРНГ: нет.

Лимóнки, мн. Лимонное дерево. А то есть лимóнки, партакáлки. Перясóдим ету; лимóнки расту́т. // СРНГ: *Лимонка, ж.* То же, что лимон (во 2-м знач.). Казаки-некрасовцы.

Липоване, липованы, мн. // СРНГ: *Липоване и липованы, мн.* (ед. липованин, а, м.). 1. Название русских переселенцев на Буковине. Русские на Буковине. 2. Название старообрядцев (в Добрудже, Австрии, на Дунае). Даль [без указ. места]. Дельта Дуная. Казаки-некрасовцы.

Лісти́ки, мн. Лавровый лист. Делали стúдню, халадéц: клáдеш нóшку ат парасёначка, дабавля́ли чясно́к, лісти́ки дабавля́ли. // СРНГ: *Листики, мн.* Тонкие, кислые ресные блинчики. Ряз.

Лістички, мн. Ум.-ласк. к лісты. Етай чай май инáче, цвято́чки-лістички. // СРНГ: *Лістичек, чка и листичо́к, а, м.* Листочек. Том., Краснояр., Свердлов., Олон.

Лістушки, мн. Ум.-ласк. к лісты. Лістушки расклáдены. Ды зачáл делáть чаю. Она́ отáк ма́ет лістушки, набóк, назáт. // СРНГ: *Лістушек, м. Листочек.* Тамб., Костром., Пск. Казаки-некрасовцы, Кубан.

Лісты, мн. Листья. Лісты ат винаграду, лісты ат хрёну. // СРНГ: нет.

Лиша́ть, см. Лиши́ть.

Лиша́ться, несов., лиши́ться, сов. Остататься. Ётай лиша́ицца. Дяржись за зубы, не лиша́йтесь без зубо́в никагда́. Може еше лиши́ся. Так што мы а́кты зде́лали, ды тады́ ха́та яво́ лиши́лась. Брат памёр ды лиши́лася кумна́та, жена́ бра́та. Дом лиши́лся. Како́й ты наради́лся – тако́й ты лиши́ся. Лиши́ся той каро́вы. // СРНГ: 1. *Лиша́ться, несов.; лиши́ться, сов.* 4. Несов. Остататься где-либо. Русские на Буковине.

Лиши́ть, сов., лиша́ть, несов. 1) Остатить. И той вазьме́т и там не ли́шет. Те ру́сский ка́жут: лиши́, бо то дятёна́к. Лиши́ ёта! Ма́ма тут адна́ астала́ся – не магла́ я её лиши́ть. Нам на́да було́ лиши́ть уся́чину. Мертве́ц тут у ха́ти, фсе иду́т у це́ркву, а мене́ лиша́ли дома́, я му́сю дагда́де́ть. Всегда́ лиша́ют што́сь. А он и не бяре́т, и не лиша́ет. Ёсли ма́ишь свой – не лиша́й де-нибу́дь. Сабяре́ш смята́ну, а кисля́к лиши́ш, чтоб он сел, бо он не ду́жи сади́тся. На́да чтоб малако́ не лиши́ла сы́варатку – сабра́ть смята́ну. Я не маю́ жо́нку лиша́ть. Лиша́ют тут ши́роки́нька, лиша́ют прасто́рна. Там ли́шила малако́, на ста́ле. Ну, не лиша́ю, бо аны́ пая́дят, саба́ки, те́и пира́шкі. Жа́на лиши́ла яво́, ды нема́, ды нема́. Ни лиши́ла мяне́ ни па́трёт ади́н, ни фатагра́фию. Паё́хала – па́трёт мяне́ не лиши́ла, с кем я буду́ гаво́рить? Так усё лиши́ла, ни даканчи́ла рабо́ту. 2) *Позволя́ть.* А вон не лиша́л (разре́шал) мене́ па ву́лицы петь. Я хател́ францу́зский учи́ться – ды ни лиша́ли мяне́. // СРНГ: *Лиша́ть, несов.; лиши́ть, сов.; перех. и неперех.* 1. Сов., перех. Разлучи́ть, отде́лить. Олон. 2. В сочета́ниях. / Лиши́ть с неопр. формо́й глаг. Фольк. Отня́ть возмо́жность де́лать что-либо. Новг.

Литьс́я, несов. Обливаться. Лю́ди молю́тся, лю́ди кланя́тся, а я ллю́ся сля́зами [из песни]. // СРНГ: нет.

Лоды́жка, ж. 1) Бедро. А он мене́ па лады́жки. Бедро́ у чело́века – лады́шка. 2) *Верхняя часть ноги у коровы.* Лады́шки – бе́дра у каро́вы. // СРНГ: 1. *Лоды́жка, ж.* 1. Кость, мосол. Волог., Ворон. 2. Сустав. Бурят. АССР. 3. Голень (человека). Южн.-Сиб., Перм., Тобол., Саратов., Орл., Тул. 4. Бедро (человека или животного). Терск., Калуж., Ряз., Брян., Смол., Ворон., Урал. / Часть ноги. Казан., Свердлов.

Лозы́, мн. Сучья. Была́ у лёсе, што́б руба́ть лозы́. // СРНГ: *лозье, я и лозьё, ср., собир.* 1. Лозье. Лозня́к (ивовый кустарник). Смол. 2. *Лозьё.* Дли́нные ги́бкие ветви́ некото́рых кустарни́ков, преимущест́венно ивы. Даль [без указ. места]. Новг. 3. *Лозьё.* Ветви́ березы́, из кото́рых дела́ют вени́ки. Костром., Ярослав., Моск.

Лоши́ца, ж. Кобыла-одногодка. // СРНГ: 1. Молодая кобыла (еще не жеребившаяся). Дон.

Лоши́чка, ж. Ласк. к лоши́ца. // СРНГ: *Лоши́ца, ы, ж.* 1. Молодая кобыла (еще не жеребившаяся). Дон.

Лошо́нок, м. Жеребенок в возрасте одного года. Лашо́нак ма́йт гот. Как вон – то лашо́нак. // СРНГ: *Лошо́нок, м.* 1. Низкорослая лошадь. Терск., Кубан. 2. Жеребенок. Южн., Курск., Ворон., Рост., Дон., Терск., Кубан. / Жеребенок по первому году. Юго-вост. Кубани, Ворон., Курск., Азерб. ССР. / Жеребенок до года. Курск., Орл., Азерб. ССР.

Лошо́ночек, м. Ласк. к Лошо́нок. Увида́ли капы́тца лашо́начка. Лашо́начик та́ма прабе́г. Нет, не пей, Ива́нушка, ста́неш лашо́начкам. // СРНГ: *Лошо́ночек, м.* Жеребенок по первому году. Казаки-некрасовцы.

Лу́жка, ж. Кровать. Мой ха́зяин зача́л на лу́жке спатъ, де́ти – на пе́чке. Купи́ла лу́жку, купи́ла шка́ф. Ста́рая я, - ста́рая лу́шка ма́я. Пакрыва́ла на лу́шку. Раскла́ду лу́шку друго́ю. Ана́

сама́ не го́ден ево́ паднима́ть на лу́шки. Але́ памилу́й Бог, ни хачу́ у лу́жки. Мама ляжи́т на лу́шке. // СРНГ: нет.

Лу́пнуть, сов. Ударить. Ана́ как наго́й лу́пнула. // СРНГ: *Лу́пнуть, сов., перех. и неперех.* 1. Ударить. Даль [без указ. места]. Курган., Урал, Ср. Урал. 2. Лу́пнуть гла́зами, неперех. Моргну́ть, мигну́ть. Юго-вост. Кубан.

Лу́снуть, сов. То же, что Лу́пнуть. А ана́ мене́ как лу́снула наго́й да ту́та-о́. // СРНГ: *Лу́снуть, сов., перех. и неперех.* 1. Перех. Ударить, стукну́ть. Пск., Твер., Твер., Смол., Курск., Калинин., Новг.

Лы́санка, ж. Нищета. С лы́санки наради́лся, с лы́санки и памре́т. С лы́санки наради́лся, с лы́санки и памре́шь. // СРНГ: *Лы́синка, ж.* 1. Кличка лошади с белым пятном на лбу. Твер., Иркут. 2. Кличка коровы. Вят.

Люби́зник, м. Сорт сельдерея с узким плоским корнем. Э́та люби́зник, э́та ни де́лаит рада́чину. Люби́зник. Рада́чину у люби́зника то жа́на́тым тре́ба. // СРНГ: *Люби́ста, ж.* 1. Растение любистик аптечный, зоря. Смол., Орл., Курск. 2. Растение поручейник. Екатеринбург. [?] / Огородный сорняк. Брян. / *Люби́сток, м.* 1. Любистик аптечный, зоря. Курск. 2. Любисток [удар.?). Растение лютик ползучий. Екатеринос.

Люми́н, м., люми́на, ж. Свет. Не мо́жу спатъ фы́ра люми́на. Люми́ну савсем не бу́ло. Мы тады́ не ма́ли люми́ну. Не маю́ люми́ну та́ма. Апаса́ешь на бутон – засве́тится люми́на? Да́й Бог, што́б пусти́ли там люми́ну. Загу́шишь люми́ну ты? // СРНГ: нет.

Лют, м. Смесь для самодельных кирпичей. Де́лали кирпи́чи, лют, э́та фо́рма. // СРНГ: в этом знач. нет.

Ляда́ца, см. леда́цо.

Ля́тачки, неизм. Ласк. В значении лечь на спину (при обращении к маленькому ребенку). Ну-ка ля́тачки так. // СРНГ: нет.

Ма́заться, несов. Перен. Насмешл. Учи́ться. Вана́ на маши́. ни ма́заласа. // СРНГ: 3. Ласкаться к кому-либо, ластиться, выражать радость и преданность. Петрогр., Ленингр. / Увиваться, вертеться около кого-либо, добиваясь внимания. Твер., Пск. / Ухаживать за кем-либо. Тамб.

Выводы. Таким образом, в статье представлено продолжение материалов диалектного словаря старообрядческого русского говора Буковины. Продолжение публикации лексических материалов к Словарю планируется представить в следующих выпусках этой серии.

Литература:

1. Морошану (Демьянова) Л. Лексические материалы к словарю говора села Липовень (Соколинцы) Сучавского округа (Румыния) (I) / Л. Морошану (Демьянова) // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2012. – Вип. 5. – С. 8–14.
2. Морошану (Демьянова) Л. Лексические материалы к словарю говора села Липовень (Соколинцы) Сучавского округа (Румыния) (II) / Л. Морошану (Демьянова) // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2013. – Вип. 6. – С. 19–31.
3. Морошану (Демьянова) Л. Лексические материалы к словарю говора села Липовень (Соколинцы) Сучавского округа (Румыния) (III) / Л. Морошану (Демьянова) // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2013. – Вип. 7. – С. 41–54.
4. Морошану (Демьянова) Л. Лексические материалы к словарю говора села Липовень (Соколинцы) Сучавского округа (Румыния) (IV) / Л. Морошану (Демьянова) // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2014. – Вип. 8. – С. 72–74.
5. Морошану Л. Лексические материалы к словарю говора села Липовень (Соколинцы) Сучавского округа (Румыния) (V) // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2014. – Вип. 10. – С. 62–65.

6. Морошану (Демьянова) Л. Географический ареал русской лексики старообрядческого говора села Липовень (Соколинцы) Сучавского Уезда Румынии / Л. Морошану (Демьянова) // Одесский лингвистический вестник. – 2013. – Вып. 1. – С. 88–99.
7. Морошану (Демьянова) Л. О диалектном словаре русского старообрядческого говора с. Липовень (Соколинцы) (Сучавский Уезд, Румыния) / Л. Морошану (Демьянова) // «Филология XXI столетия: теория, практика, перспективы» 24 квітня 2013 р. : матеріали II Міжнародної наукової Інтернет-конференції. – С. 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rgdept.onua.edu.ua/index.php/internet-konferentsiji/12-filologiya-xxi-stolittya-teoriya-praktika-perspektivi>.
8. Морошану (Демьянова) Л. Рефлексы древнерусского ять в старообрядческом говоре с. Липовень / Соколинцы (Сучавский округ, Румыния) / Л. Морошану (Демьянова) // Наукові записки МГУ – 2013. – Вип. 18. – С. 214–217.
9. Морошану (Демьянова) Л. Особенности существительных среднего рода в русских старообрядческих говорах Южной Буковины / Л. Морошану (Демьянова) // Наукові записки МГУ. – 2014. – Вип. 21. – С. 196–199.
10. Словарь русских народных говоров : в 46 т. / под ред. Ф. Филина. – Л. : Наука, 1965–2013. – Т. 1–46.

Морошану (Дем'янова) Л. І. Лексичні матеріали до словника говірки села Ліповень-Соколинці Сучавського округу Румунії (VI)

Анотація. Вперше публікуються діалектні лексичні матеріали, записані в сучасній російській старообрядницькій говірці румунської частини Буковини. Публікація є шостою частиною словника (Лётось – Мазаться).

Ключові слова: говірки, старообрядці, діалектний словник, Буковина, Румунія.

Moroshanu (Demyanova) L. The lexical material for dialect's dictionary of the village Lipoveni-Sokolintsy (Suceava district) of Romania (VI)

Summary. The article presents the first publication of the vocabulary of modern Russian starovery's (Old Believers) dialect. The publication is the 6 part of the dictionary (Létось – Mázаться).

Key words: dialects, Old Believers, dictionary of the dialect, Bucovina, Romania.

Мошноріз М. М.,*викладач кафедри мовознавства**Вінницького національного технічного університету*

МІФОЛОГЕМА НОЧІ В ПОЕЗІЇ С. ЧЕРКАСЕНКА

Анотація. У роботі досліджено міфологічний фактор поезії С. Черкасенка, зокрема висвітлюється специфіка художнього втілення міфологеми ночі. Інтерпретовано образ ночі в руслі міфологічного символу та визначено роль цього образу для розвитку індивідуально-авторської міфотворчості.

Ключові слова: міф, міфопоетика, міфологема, модернізм, символ.

Постановка проблеми. Одним із актуальних напрямів сучасного літературознавства визнається міфологічний аналіз художнього тексту. Основними поняттями міфоаналізу є міф, міфема, міфологеми, міфообрази, міфологічні мотиви. Зокрема, проблемі дослідження міфологем у творчості письменників присвячені публікації С. Белевцової, С. Богдан, О. Ломакіної, О. Слоньовської та інших. З'являються окремі дисертації, у яких висвітлено сутність міфологем, як-от: «Міфологеми вогню і сонця в українській літературі: інтерпретація моделі» (2006 р.) Тетяни Федотової, у якій дослідник аналізує визначене питання у творах Г. Сковороди, Т. Шевченка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Винниченка; «Міфологеми поезії Павла Тичини: спроба інтерпретації» (2001 р.) Тетяни Шестопалової; «Міфологема дитинства в ліриці Ф. Гарсія Лорки» (2014 р.) Ольги Москаленко. Але, незважаючи на активний інтерес учених, ми поки мало що можемо сказати про міфологеми однозначно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ім'я Спиридона Черкасенка з'явилося в літературному процесі тільки в 1990 р. Представник українського модернізму, поет, прозаїк, драматург довгий час був невідомий українському загалу. Його ім'я ввійшло в літературний процес завдяки Н. Антоненку, В. Бойченку, О. Бабишкіну, Л. Дем'янівській, Л. Дякуновій, С. Дяченко, Г. Калантаєвській, О. Мишаничу, В. Погребеннику, В. Школі та ін. Зокрема, Л. Дякунова, Т. Жицька, В. Школа, С. Хороб досліджували драматургію С. Черкасенка. Ліричні твори письменника розглядалися О. Єременком. І. Котяш систематизувала та проаналізувала літературні джерела епістолярного спадку С. Черкасенка. Незважаючи на наявність багатьох розвідок творчості С. Черкасенка, досі ще не створено довершених універсальних теорій дослідження міфопоетичних структур у творчості письменника. У цьому і полягає актуальність нашої статті.

Розгляду ж низки підходів учених до тлумачення терміна «міфологема» ми присвятили статтю «Міфологема води в поезії С. Черкасенка», де детальніше визначили основні риси міфологем у поетичній моделі світу. Заслугує на увагу стаття Ірини Костюк, у якій автор визначила межі поняття «міфологема», простежила побутування терміна в науковому дискурсі та виокремила його науково обґрунтовані дефініції. Автор зазначає: «Міфологема є одиницею міфологічної картини світу, реалізує концепти міфологічного мислення; містить стабільний зміст (цим наближається до алегорії); проявляє свої семантичні можливості й всередині заданої походженням змістової тради-

ції (цим тяжіє до символу), і в поєднанні з іншими міфологемами; здатна формувати нові понятійно-образні композиції; міфологема – ціннісна форма культурної пам'яті, суспільного сумління, мета національного діалогу. Перелік міфологем обмежений: основні архетипи мислення й фантазії, лексикон соціального символізму, універсалії культури, центральні опозиції картини світу, хронотопи, космографічні моделі Універсуму, риторичні формули»[1, с. 414]. Ми погоджуємося з цією думкою І. Костюк.

Мета статті – дослідити міфологемний шар творчості С. Черкасенка та інтерпретацію образу ночі в руслі міфологічного символу, визначити роль цього образу для розвитку індивідуально-авторської міфотворчості. Досягнення поставленої мети передбачає виконання низки завдань: виявити міфологеми ночі в поезіях С. Черкасенка, проаналізувати її на рівні міфопоетики художнього твору, дослідити її значення для вираження авторської світоглядної позиції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ніч належить до поширених міфологем у літературі, міфах і фольклорі. У модерністській світовій та українській літературі міфологеми ночі відводиться містична, незбагненна роль, з якою пов'язані події і явища від радісної й казкової ейфорії до гнітючої атмосфери страждання, неволі, смерті [2, с. 82]. У західній міфології ніч постає у вигляді жіночої фігури з білою [сон] чи чорною [смерть] дитиною на руках. У слов'янській міфології втіленням ночі є Мара – богиня зла, темної ночі, ворожнечі, смерті [4, с. 335–336].

Міфологема ночі – один із центральних образів всієї поетичної творчості С. Черкасенка. Міфологема ночі яскраво виражена в циклах «Тихої ночі», «Симфонія ночі», «Діти міста», «Усміх міста». Міфологема ночі в поезії С. Черкасенка здебільшого негативно маркована семантично. Звичними є епітети «чорна ніч», «ніч, як сатана», «лукава ніч», «вакханка ніч».

Ніч – темрява, яка викликає почуття тривоги та відчуття страху, з якою пов'язані події гнітючої атмосфери страждання, неволі, смерті. Позитивно маркована фольклорно-міфологічна ніч: «ніжна», «ласкава», «дрімлива», «пестлива», «збавителька пречиста», «мати кохання». У поезії С. Черкасенка міфологема ночі дволика. Як п'ятьма, вона пов'язана з первісними страхами перед невідомим, злом, відчайдушністю, божевіллям, смертю. Цей прояв міфологеми ночі в ліриці С. Черкасенка несе негативний символізм, що запозичений із міфології. У цих поезіях відсутні будь-які ознаки національної забарвленості образу ночі. У поезії події відбуваються часто вночі: «Колись було: батьки тихенько / Збирались в хаті уночі», «Не ходи у сад сонливий / Ти ніколи у ночі», «Тут вічна ніч. Але не та, / Що після стомленого світу / Клопітну землю обгорта»[4, с. 55]. С. Черкасенко створює свій міфологічний світ, де владарює «вічна ніч» – це Царство Ночі, «царство сонне»: «Чорно... душно... Сліпить очі, / Впалі груди не дихнуть / Під землею в Царстві Ночі / Квіти сонця не цвітуть»[4, с. 54]. Ніч уподібнюється богині, яка має

своє царство, як в грецькій міфології Геката, що була богинею підземного царства. У багатьох народів ніч уособлюється з жіночим образом. У віруваннях давніх українців бог ночі Чорнобог – мав чоловічу постать і вважався ворогом світла [2, с. 336]. У поезії автор використовує прийом антитези «темного» та «світлого»: «Зірвем сонце! – море світла / Кинем в чорну глибину, / Кинем квіти в рабські житла – / В житла п'їтьми і терпіння!» [4, с. 55]. Мотив змагання темряви і світла присутній і в поезії із циклу «Дзвін»: «Дужий я! Я сонце бачу, / П'їтьму ночі розбію», «Чорна ніч поплотніє, / Зло здригнеться, затремтить / І від жаху заніміє / Лютий ворог в одну мить» [4, с. 109]. У ліриці С. Черкасенка міфологема ночі має антропоморфний вигляд, який зберігся в язичницьких світоглядних уявленнях. Згідно з уявленнями Мара – богиня зла, темної ночі, ворожечі, смерті [4, с. 288]. Удень її ніхто не бачить, а вночі вона творить свої темні справи: «Хто не втоне в царство сонне – / Всіх розбудить і розпудить / Мари сну і забуття» [4, с. 63]. Образ Царства Ночі є типовим для більшості слов'янських уявлень про пекло. Як і в поезії С. Черкасенка, пекло під землею, при цьому воно охоплене вогнем.

Міфологема ночі ототожнюється з мотивом смерті: «Тут вічна ніч. Вона не сні / Несе утішній людині: / Землі занедбані сини / Помалу гинуть в домовині» [4, с. 54]. В уявленні автора цей світ асоціюється з тяжкою працею людей у шахті. Негативного значення отримує міфологема ночі, яка постає в образі «ваханка ніч» – жінка, яка нестримна в проявах своєї пристрасті [4, с. 95]. Негативного семантичного значення міфологемі ночі дають порівняння ночі зі звіром: «Але вже звіром лукавим чигає, / Десь притаївшись ніч» [4, с. 130]; із сатаною «Нехай довкола / Режоче ніч, як сатана» [4, с. 133].

Міфологема ночі в поезії «Безсоння» постає як символ глибини та незбагненності психологічних переживань ліричного героя, причини яких не завжди зрозумілі: «Думки сумні у тишині / Серденько крають, / Примар страшні баньки в вікні / Мені кивають» [4, с. 62]. Ніч постає як темрява, страх перед образами, які виникають із міфологічного світогляду наших предків: «проклятий сич», «страшні баньки примар», павук.

Дуалістичний мотив виявляється в зображенні образу ночі. У ліриці С. Черкасенка міфологема ночі в нічному місті – це час, коли в людській душі активізуються тілесні пристрасті та бажання: «Нічка дрімливая, / Нічка пестливая – / Мати кохання – / Розкоші, пестощів, / Любощів, лестощів / Родить бажання» [4, с. 96]. Підтвердженням того, що ніч – це міфологізований концепт, є зооморфний вигляд ночі. Ніч постає і в образі птаха, що накриває своїми крилами землю: «Ніч востанне / Махнула ще знеможеним крилом» [4, с. 98]; «Не ніч, а птах, як чорний птах, / Крилами тихо має, / І чорний крик, мов тихий жаж, / Над містом скрізь літає» [4, с. 92].

Птахами-супутниками ночі в поезії виступають сич та ворон. Ці птахи у визначеному контексті є пересторогою, віщуними печалі і смерті: «Сумно.. важко... Над водою / Ходить смутко уночі / Десь в руїнах за рікою / Стогнуть жалібно сичі» [4, с. 59]. Ще одну картину міської ночі знаходимо в порівнянні ночі з гадом: «Не ніч, а гад, отруйний гад / Сичить поза кутками: / Він любить гук і п'яний чад, / Вино, жінок з квітками» [4, с. 93]. Таке поєднання не випадкове. Змій як символ представлений майже в усіх міфологіях, і зв'язується також із чоловічим запліднюючим началом. Зокрема, у єврейській традиції змії уособлює зло, спокусу, гріх, статеву пристрасть. А всім цим людським гріхам можна піддатися лише вночі. Невипадковими супутниками такої ночі є Смерть, яка співає свою колискову, мати-Хвороба, чорний Сум, мертвий Жаж, які характерні для модерністської поезії. Саме в місті ніч постає як володарка, якій підкоряється усе місто зі своїми проблемами та турботами.

Протилежною є міфологема ночі, побудована за законами фольклорної традиції. Це нічка лагідна, ніжна, покровительська, пречиста, святая, ніч-чарівниченька, яка несе в собі позитивний символізм. Фольклорно-міфологічний характер має інтерпретація образу ночі в поезії С. Черкасенка «Ніч»: «Тихая ніченька, ніч-чарівниченька / Землю вкриває. / Князь наш ясенський – місяць повнесенький / Лагідно сяє» [4, с. 61]. У цій поезії використання автором фольклорних епітетів, які виражають позитивне оцінне значення, створює образ містичної й метафізичної, чарівної ночі, у час якої багато що стає можливим: «Не ніч – о, ні! – Се казка чарівна!» [4, с. 66]. Супутниками ночі тут виступають місяць, зірки: «Нічка розсипала зорі злотисті: / Ось вони в річці на дні» [4, с. 60]. У цій поезії міфологема ночі С. Черкасенка змальована в оптимістичніших тонах.

Для С. Черкасенка ніч – бажаний час, час розквіту любові й випробування пристрасті. З міфологемою ночі пов'язуємо мотив кохання. Саме вночі в поезії С. Черкасенка приходить довгоочікуване кохання: «Воно прийшло... Промінням золотим / В нічній п'їтьмі кохання засіяло» [4, с. 74]. Іноді ніч виступає єдиним свідком зізнань та зустрічей закоханих: «Моливсь тобі, як ти шептала: «мій коханий»... / Мовчала ніч, благословляючи признання, / Над щастям десь ридав у співах соловей» [4, с. 74]. У цій поезії соловей як символ гармонії закоханих уночі. Експресивні метафори «за садом тиск рухливий, неспокійний», «в знемозі вінчики схилили квіти», «твої стривожені чеканням очі» передають психологічний стан ліричного героя, його неспокій, переживання через ще невідоме почуття кохання. Неспокій ліричного героя та хвилювання його коханої «ховала ніч завісою мовчання». Чому саме ніч автор обирає часом спілкування? Бо ніч закриває все, що може побачити людське око, а ліричний герой хоче керуватися у своєму виборі почуттями. Тому автор зображує кохання у вигляді світла, яке перемагає нічну п'їтьму: «Воно прийшло... Промінням золотим / В нічній п'їтьмі кохання засіяло: / В квітках душа розкрилась перед ним, / А серце ... серце щастям засіяло» [4, с. 74].

Ніч осмислюється як «час сновидінь». Із міфологемою ночі асоціюється характерний для модерністів мотив забуття: «Хоч у сні тобі щастя всміхається, / Серце намучене сном навтішається, – / Доле проклятая, згинь» [4, с. 58]. Ще один мотив покровительства ночі, бо тільки вночі людина може отримати спокій, порятунк від важкої праці, жахливого життя: «Радість хвилину й працю невпинну / Нічка приспала. / З ними й жахливу долю зрадливую, – / Бодай не встала!» [4, с. 61]. Але не завжди можна отримати жаданий спокій вночі, бо «лагідна ніч» не всевладна і не завжди може спинити біль у серці, не може допомогти: «Лагідна ніч в душі не має перемоги / І серця гострий біль не в силі припинити, / Не може зняти дум страшної облоги, / Бо відгук життєвий не дасть їй відпочити» [4, с. 60]. Ніч – час дії, коли кояться всі потаємні справи, а ніч захищає та прикриває тих, хто має гарні наміри. Так, у баладі «Бранка», козаки саме під покровом ночі викрадають Дівчину-бранку із замку страшного. І ніч допомагає їм у цьому: «Несуть нас, як вітер, до чорних тих гір, / Де з ніччю таємно шепочеться бір, / Що в ночі ясній / На горах високих, на прірві стрімкій, / Чарує і надить всіх замок страшний, / Де сховано

бранку...»[4, с. 139]. У цій поезії міфологема ночі несе додаткове смислове навантаження, підкреслюючи національний мотив. В образі Дівчини-бранки автор бачить Україну. Ніч як символ відтворює часи занепаду країни, духовної темряви, у якій перебувала Україна: «А бранка Дівчина, / Що в замку, аж поки прийшли козаки, / Закута в кайдани, марніла віки, – / То люба Вкраїна»[4, с. 139].

Висновки. Отже, міфологема ночі в ліро-епосі С. Черкасенка має антропоморфний вигляд, який втілює в собі фольклорні елементи та міфологічні уявлення світових культур. У поезії С. Черкасенка ніч стає одним із головних образів, що виражає почуття тривоги та відчуття страху ліричного героя; з яким пов'язані події гнітючої атмосфери страждання, неволі, смерті. Міфологема ночі, побудована за законами фольклорної традиції, несе в собі позитивний символізм. У поетичному доробку Спиридона Черкасенка міфологема ночі постає засобом вираження авторської картини світу.

Вважаємо, що подальше дослідження міфологем у поезіях Спиридона Черкасенка є перспективним і необхідним та дозволить глибше дослідити особливості індивідуального міфомислення.

Література:

1. Костюк І. Міфологема: історія поняття / І. Костюк // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – 2011. – Вип. 22. – С. 405–416.
2. Калантаєвська Г. Багатоаспектність образу ночі в ліриці О. Олеся / Г. Калантаєвська // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологія. – 2008. – № 2. – С. 82–87.
3. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
4. Черкасенко С. Твори : в 2 т. / С. Черкасенко. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1 : Поезія. Драматичні твори / упоряд., приміт. та передмова О. Мишанич. – 2001. – 891 с.
5. Чебанюк О. «Ніч має своє право»: нічний час у календарних віруваннях у фольклорі українців / О. Чебанюк // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – 2011. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 332–337.
6. Плачинда С. Вірий. Короткий словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда. – К., 1992. – 26 с.
7. Потебня А. Этика и поэтика / А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.

Мошнориз М. М. Мифологема ночи в поэзии С. Черкасенко

Аннотация. В работе исследован мифологический фактор поэзии С. Черкасенко, в частности освещается специфика художественного воплощения мифологемы ночи. Интерпретировано образ ночи в русле мифологического символа и определена роль этого образа для развития индивидуально-авторского мифотворчества.

Ключевые слова: миф, мифопоэтика, мифологема, символ, модернизм.

Moshnoris M. Mythologeme of the night in the poetry by S. Cherkasenko

Summary. The work examines the mythological factor in the poetry by S. Cherkasenko, in particular, high lights the specificity of artistic embodiment of the mythologies of the night. Interpreted the way of the nights in keeping with the mythological character and the role that image for the development of the author's individual mythology.

Key words: myth, mythopoetics, mythologem, symbol, modernism.

Новиков А. О.,

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри української мови, літератури та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

РОМАН ОКСАНИ ЗАБУЖКО «МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ»: ОСНОВНІ ТЕМИ І ОБРАЗИ

Анотація. У статті висвітлюються основні проблеми, порушені в романі Оксани Забужко «Музей покинутих секретів», – колективізації початку 30-х і кінця 40-х років ХХ ст. і голодоморів, жертвовної боротьби УПА і зв'язку поколінь, зради і відповідальності за гріхи своїх пращурів, продажності політиків і журналістів; детально аналізуються образи головних і другорядних персонажів.

Ключові слова: колективізація, голодомор, більшовицькі репресії, УПА, зрада, покинуті секрети.

Постановка проблеми. Другий роман Оксани Забужко «Музей покинутих секретів» (2009 рік), на відміну від першого «Польові дослідження з українського сексу» (1994 рік), значно більший за обсягом (832 с.), а головне, за кількістю порушених проблем. Це масштабне художнє полотно, в якому упродовж багатьох десятиліть на прикладі трьох поколінь простежуються основні етапи історії України, в тому числі й ті, які широким загалом ще до кінця не осмислені. Письменниця торкається таких болючих питань, як Голодомор, колективізація, національно-визвольні змагання 40-х років, проводить своїх героїв через непрості часи хрущовської відлиги, добу брежнєвського застою, перші роки незалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Музей...», як і «Польові дослідження...», викликав справжній фурор. І не тільки в Україні. Твір перекладено на низку іноземних мов: англійську, німецьку, чеську, польську, російську. Йому присвячено чимало наукових розвідок, рецензій (О. Вох, Л. Давидова, Я. Дубинянська, В. Костюк, Л. Печерських, Я. Поліщук, Т. Тебешевська-Качак та ін.), причому як беззастережно позитивних (Л. Плющ), так і таких, де він піддається нищівній критиці (Є. Кононенко).

Мета статті – проаналізувати основні проблеми, а також головні та другорядні образи в романі О. Забужко «Музей покинутих секретів».

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку критиків, новий роман О. Забужко можна трактувати як сімейну сагу, історичний, соціальний, виробничий, ідеологічний, політичний, любовний чи навіть еротичний роман. Водночас це приклад типового феміністичного твору, оскільки жіноче начало в ньому домінує. З-поміж інших чи не найяскравіше письменниця вимальовує образи трьох своїх героїнь (журналістки Дарини Гоцинської, її подруги художниці Влади Матусевич й упівки Олени Довган), між якими існує певний духовний зв'язок. Їхні художні портрети відзначаються взірцевою бездоганністю, при тому авторка явно симпатизує цим своїм персонажам.

Наскрізним у романі є концепт пам'яті, який реалізується через зв'язок поколінь, а також мотив утрачених секретів, суть яких полягає в тому, що під час лихоліть – більшовицьких репресій, голодоморів – українці змушені були ховати (здебіль-

шого закопувати) свої коштовності, значна частина яких так і залишилась у схованках, оскільки їхні власники давно пішли з життя. Згодом ці скарби поволи стали повертатися українському народові як антикваріат, а також в інших формах (наприклад, новаторською технікою в живописі Влади Матусевич).

Основні події в «Музеї...» розгортаються в першій половині 2004 року, але завдяки спогадам та снам центральних персонажів сюжетна лінія постійно переноситься в минуле – здебільшого в часи Другої світової війни та в повоєнні роки. В центрі уваги три покоління родин Гоцинських і Довганів-Ватаманюків, наймолодші представники яких – Дарина і Адріан – є головними героями твору, що на початку нового ХХІ ст. поєднують свої долі. Цікаво, що одна з цих родин зі східних теренів (з Полтавщини), а інша – з Галичини, що, очевидно, символізує єднання двох частин України. Вперше члени цих родин перетинаються у далекому 1947 році, коли одна з Довганів (Олена), по суті, врятувала від голодної смерті матір і бабцю головної героїні Дарини Гоцинської. Автор спеціально робить акцент на тому, що в повоєнні голодні роки чимало мешканців Наддніпрянщини шукали порятунку в Галичині, де збройний опір націоналістів не дозволив більшовицькій владі остаточно пограбувати селянство. Притому повстанці не чинили перешкод нужденним зі східних областей. Більше того, допомагали всім, чим могли. Це була свідомо й цілеспрямована політика командування УПА. Коли «в Галичину хмарою насунули голодні з Великої України й Бесарабії», головнокомандувач розпорядився відкрити «стратегічний запас іще в німців одбитого збіжжя, так що стало й на поміч голодним» [1, с. 472].

До теми голоду О. Забужко звертається у романі неодноразово, в тому числі й до Голодомору на початку 1930-х років. Один із вояків УПА на псевдо Карий, наприклад, згадує, як у ці страшні часи у них на Слобожанщині «бідарка по селу їздила, збирала трупи по хатах» і навіть були випадки, коли людей ще живими в землю закопували. «Мати ще дихали, – зауважує Карий, – то об'їщик каже – їй один день остався, то що я по неї ще завтра буду їхати? Та так і закопали...» [1, с. 209].

Все це було наслідком колективізації, під час якої селянство обібрали до нитки. Влада ж не тільки не здійснила жодних заходів задля врятування зубожілих, а ще й мала намір у повоєнну добу повторити свій жажливий «експеримент», розповсюдивши його на щойно приєднані західноукраїнські землі, де в ці роки створювалися колгоспи. Селяни, звичайно ж, добре усвідомлювали, яким лихом для них обернеться це примусове об'єднання (був сумний досвід колективізації у Наддніпрянщині), але вдіяти нічого не могли, оскільки в артілі їх заганяли силою: «В серпні, на самі жнива, в найгарячішу пору наскочили гарнізонники, привезли з собою шмірака-українця десь із східних областей, і той, розмахуючи наставленим автоматом,

замкнув усіх мужчин в оборі, поставив довкруги цеп солдатів і заявив – оце доки не впишетеся до колгоспу, ні один живим не вийде! Виходити, з піднесеними догори руками, стали на третій день – як уже почали пити власну сечу. Так постав колгосп імені Молотова. Зібране збіжжя конфіскували, оголосили, що видаватимуть назад тільки тим, хто працює на колгосп, по п'ятдесят грамів за так званий «трудодень». Це була панщина, якої не бачили тут і за «сто літ перед тим, за небіжки Австрії» [1, с. 471–472].

Сцени насильства в Західній Україні, а надто під час організації колгоспів, неважко віднайти і в попередників Забужко. Наприклад, у романі Марії Матіос «Солодка Даруся» (згадаймо відповідний епізод за участю майора МДБ Дідушенка). Однак Забужко чи не вперше наголошує на тому, що звірства на щойно приєднаних до радянської імперії теренах нерідко взагалі нічим не були вмотивованими. Так було, зокрема, у перший прихід більшовиків у Галичину (вересень 1939 – червень 1941 років), коли вони трактували ці землі «як ворожу територію – і вивозили на Сибір цілі села в чім стоялося, без суда мордували людей на місці, піднімали на багнети, прив'язували до коней, розпорювали животи вагітним і гвалтували дівчат перед очима матерів» [1, с. 471]. Не надто церемонилися «визволителі» з галичанами і під час німецько-радянської війни. За найменшу підозру у зв'язках з УПА місцеве населення піддавали тортурам, котрим, ймовірно, позаздрили б і гестапівці. Автор, зокрема, описує як «советські партизани-«медведівці»» покарали вчительку-українку – «прив'язали за ноги до двох нахилених беріз, а тоді пустили...» [1, с. 203]. (Цікаво, що подібні сцени насильства радянська пропаганда зі знанням справи згодом стала активно приписувати «кривавим бандерівцям»). Неймовірні прояви жорстокості з боку представників радянської влади в романі О. Забужко навряд чи перебільшені. Варто пригадати хоча б сцену з документального фільму, що подається в книзі колишнього майора ГРУ В. Різуна (літературний псевдонім – Віктор Суворов) «Акваріум», як ГРУшники живцем спалюють у крематорії свого колегу-зрадника. А от у повоєнні часи, коли західноукраїнські терени бачилися кремлівським очільникам уже своїми, хати тут більше бездумно не спалювали. Тепер нова влада вимагала від місцевих жителів лояльності і податків. Як правило, непосильних – «по сім центнерів від гектара землі, хоч би та земля була й неорна, по чотириста літрів молока від кожної корови в хліві» [1, с. 471].

Торкається О. Забужко і злочинів для її героїв суспільно-політичних проблем, у тому числі брудних технологій напередодні президентських виборів восени 2004 року. Невід'ємними їх складовими є продажність політиків найвищої ланки й безцеремонне втручання у виборчу кампанію політтехнологів з Російської Федерації, які через підставних осіб перекупують один з українських телеканалів і ладні платити Дарині по-справжньому великі кошти (двадцять п'ять тисяч доларів на місяць), аби, користуючись своєю популярністю телезірки, вона безсоромно зомбувала своїх довірливих шанувальників на користь їхнього кандидата. Досить показово, що в ролі змія-спускусника виступає Вадим – чоловік її загиблої подруги Влади Матусевич, який є народним депутатом України.

Паралельно з усіма цими перипетіями відбувається, по суті, детективне розслідування Дариною обставин загибелі Влади, а також загадкового зникнення колекції її картин.

Оповідь у романі почергово ведеться від трьох дійових осіб: журналістки Дарини Гошинської й торгівця антикваріатом Адріяна Ватаманюка (закоханої пари), а також вояка УПА

Адріяна Ортинського, який з'являється центральним персонажем твору у снах. Проте основна сюжетна лінія все ж таки вибудовується здебільшого за участю Дарини Гошинської – незаміжньої жінки бальзаківського віку (39 років), емансипованої інтелектуалки, що веде досить розкутий спосіб життя і своїм характером та поведінкою нагадує Оксану з «Польових досліджень...», а разом і саму авторку твору. Рецензенти звертають увагу на те, що образ Дарини значною мірою зітканий з образів інших героїнь О. Забужко, але й не тільки її. «Саме прізвище – алюзія на героїню «Блакитної троянди» Лесі Українки Любов Гошинську, хвору на спадкове божевілля (Дарина теж мала батька – пацієнта психіатрії, проте не лікувальної, а репресивної). Спадкове Даринине «божевілля» вигулькує у сцені вибору нового шляху і стає вдалим пуантом у довгій розмові перед її звільненням із телебачення. («Так і є – «сумасшедшая». Це в мене спадкове, ти не знав?»). Дариною звати героїню двох, далекі, найвдаліших творів Забужко: оповідання «Сестро, сестро...» та повісті «Дівчатка». В кожному з них задано теми, тепер розгорнуті в «Музеї»: сімейної трагедії, спричиненої зіткненням із тоталітарною державою, та зради самого себе і почуття провини перед тими, хто загинув <...> У «Сестро, сестро...» виникає мотив снобачення, спілкування уві сні з мертвими і ненародженими <...> У «Дівчатках» апробовано тему жіночої дружби і жіночої зради» [2].

Наявні в романі й інші паралелі. Варто, зокрема, звернути увагу на взаємини Дарини з її судженням Адріяном Ватаманюком. Можна сказати, що це ідеальна пара. Така собі високоінтелектуальна нова порода українців, рафінованих аристократів. На кшталт тієї, що у «Польових дослідженнях...». Там викладачка університету й художник (Микола К.), а тут краща у своїй професії красуня-журналістка й імпульсивний антиквар, випускник фізфаку. У їхніх відносинах цілковита гармонія. Вони ніколи не сваряться й називають одне одного здебільшого пестливими іменами («Лялюська», «Адюська»). Манера вживати пестливо-слащаві слівця перекочувала, ймовірно, з оповідання «Я, Мілена», де вперше з'являється образ успішної журналістки і телеведучої. До Дарини й Адріяна не пристає жодна похабщина (вони вище за все це), хоча у своїх інтелектуальних розмовах не цураються нецензурної лексики і не надто розбірливі у статевих стосунках (принаймні Дарина).

Персонажі роману різко діляться на позитивних і негативних (біле й чорне). Притому позитивних не так багато. Вірніше, крім головної героїні і її коханого, всі вони покійні (Влада Матусевич, Олена Довган, вояки УПА). Деяким винятком є хіба що юна студентка консерваторії Віроніка Бухалова, до якої в головної героїні (читай авторки) прокидається якесь тепле почуття, але не більше. Просто у Ніці, щільно опікуваній батьком, Дарина побачила свою тінь, двійника-навіпаки, антипода свого «вимушеного сирітства» [1, с. 754]. І це її розчулило. Своїх героїв-аристократів (живих) О. Забужко протиставляє іншим персонажам, котрі «не дотягують» до визначених автором високих стандартів. «Позитивний герой усе робить позитивно, хоча така сама поведінка у виконанні негативного героя неодмінно заслуговує на осуд. <...> Позитивна героїня і в тридцять вісім років хвалиться «класним пупком», тоді як негативна вже в «двадцять з хвостиком» мусить мати целюліт» [3]. Така ж категорична О. Забужко і в змалюванні образу Юлічки. Можна було б, напевно, з розумінням поставитися до того, що її бос ніяк не запам'ятає, звідки вона (з Мелітополя чи Маріуполя), яки це був пересічний, неперебтяжений розумовими здібностями торгаш.

В устах же рафінованого аристократа Адріяна Ватаманюка це звучить як натяк на меншовартість. Більше того, Юлічкіна розпуста безапеляційно засуджується, тоді як духовна аристократка Дарина Гошинська не тільки дозволяє собі подібні речі, а ще й відверто хизується своєю розкутістю. Їй «просто, по фіг», що вона «валаялась під білицями гола, зі страпоном у руці, заляпана чужою спермою» [1, с. 630]. О. Забужко «не вважає за потрібне обґрунтовувати, чому так є, – вона просто нав'яже читачеві свою картину світу, карикатурно розділену на чорне та біле («є ми, і є вони»)» [3].

Досить цікавий образ полковника КДБ Павла Івановича Бухалова. Його прийомний батько – той самий капітан Бухалов, що керував військовою операцією зі знищення повстанської криївки восени 1947 року. Біологічною матір'ю Павла Бухалова була єврейка Леа Гольдман на псевдонім Рахеля, яка під час Другої світової війни двічі дивом врятувалася від неминучої смерті, однак змушена була покінчити життя самогубством (повісилася на власній косі) у львівській в'язниці на початку 1948 року після групового зґвалтування чекістами.

Не такою вже безхмарною була й доля сина Леї Гольдман, попри те, що виховувався він у привілейованій чекістській родині. У свого прийомного батька бандерівський нащадок був ніби за штрафника. Цю свою родинну «провину» він з раннього дитинства мав спокутувати бездоганною поведінкою і самовідданим служінням комуністичній владі. І Павло у цілому справився зі своїм нелегким завданням (став «справжнім чекістом»), що було своєрідною помстою Бухалова-старшого його біологічним батькам – упівцям Адріану Ортинському й Леї Гольдман.

Образ Павла Бухалова – типовий образ радянського кадебіста, який згодом перейшов працювати в Службу безпеки України. За словами экс-директора архіву СБУ Володимира В'ятровича, «це збірний персонаж есебушика кінця 90-х – початку 2000-х років». Цікаво, що сам В'ятрович «на роботі легко впізнавав кількох осіб, які сконцетровані в образі Бухалова» [4].

Водночас Бухалов до певної міри нагадує образ полковника КДБ Олега Барського – героя роману Едуарда Тополя «Русская дива», який теж був складовою системи (відзначався навіть антисемітизмом) і так само у зрілому віці несподівано дізнався про своє єврейське походження. Однак, на відміну від літературного попередника і свого названого батька, залізного чекіста, Бухалов-молодший, попри все, зумів зберегти в собі частинку людяності. Яскравим свідченням цього є те, що він, ризикуючи власною кар'єрою, врятував від неминучої в'язниці матір головної героїні Ольгу Гошинську, а отже, і її саму, тоді ще маленьку дівчинку, від нелегкої сирітської долі і ймовірного життя в дитбудинку.

Дарина, як уже йшлося вище, працює на телебаченні, де веде авторську програму під назвою «Діогенів ліхтар», котра користується у глядачів великою популярністю. Свою роботу вона намагається виконувати, дотримуючись високих стандартів журналістики, оскільки переконана, що «чесний журналіст продається один раз» [1, с. 620]. На тлі масової продажності представників мас-медіа це, звичайно ж, дорогого коштує. Головну свою журналістську, а точніше громадянську, місію героїня О. Забужко бачає у тому, аби створити документальний фільм про молоду жінку Олену Довган (Гелю), що кілька років разом зі своїми товаришами з УПА самовіддано боролася за незалежну Українську державу, проте через зраду найближчої людини, свого коханого, у листопаді 1947 року, напередодні тридцяті річниці жовтневого перевороту, героїчно загинула у бою з заго-

ном МДБ. Хоча б ціною власного життя вона хотіла поквитатися зі зрадником, який в іншому випадку міг би продовжувати свою чорну справу. Для Довганівни це була подвійна зрада. Вона «прийняла чужого за свого, а в любові не можна так помилятися, в любові це смертельно» [1, с. 638]. Дарина так і говорить, що її майбутній фільм про зраду. «Всяку. Батьківщини. Любови. Себе. Зраду – як дорогу, що веде до смерті». А «за кожну зраду хтось так чи інакше має заплатити, щоб виправити порушений нею в світі баланс сил» [1, с. 815].

Через багато десятиліть потому так же помилилась у виборі судженого і Даринина подруга Влада Матусевич і за цей свій необачливий вибір жорстоко поплатилась. Втім, Влада мусила нести свій хрест ще й за гріхи пращурів – діда й бабу, які «в тридцять третьому «на голоді працювали»» [1, с. 700], тобто брали участь у так званому розкуркулєнні. А тому її загибель на місці масових поховань жертв Голодомору не була випадковою. Це була її Голгофа. Ця смерть єднає Владу з Оленою Довган. Адже обидві вони загинули через зраду близьких людей, і їхні смерті, як і смерть Спасителя, були платою за чужі гріхи, за зраду близької людини. Тож цілком виправдано, що у майбутньому фільмі «буде і Владаина смерть також <...> І байдуже, що мужчина, через якого вона загинула, матиме в кадрі інше обличчя – те, крайнього справа на старій повстанській фотографії» [1, с. 631].

В Олені Довган Дарина на рівні інтуїції відчула споріднену душу, побачила своє alter ego (таким другим була для неї і Влада). Саме завдяки Довганівні вона познайомилася зі своєю другою половинкою – Адріаном Ватаманюком. Більше того, у фіналі, по суті, відбувається своєрідна реінкарнація. Дарина нібито має народити ненароджену дитину героїні свого майбутнього фільму. Таким чином, ланки ланцюга, що символізує зв'язок поколінь, з'єднуються.

Роман, звичайно ж, не позбавлений недоліків. Серед його найбільших хиб – перенасиченість еротичними сценами, іноді досить відвертими, притому не завжди виправданими розвитком сюжету, що, звичайно ж, не відповідає високій меті твору. Це, до речі, дало привід одному з рецензентів назвати «Музей...» «Дискурсом ненависти в оболонці порногламуру» (В. Костюк). Хоча подібна різка оцінка, судячи з усього, обумовлена не тільки змістом роману, а й політичною позицією О. Забужко між першим і другим турами президентської кампанії кінця 2009 – початку 2010 років, коли за сприяння Катерини і Віктора Ющенко публікувався її роман, а також не надто толерантними висловленнями на адресу колег за письменницьким цехом. Так само кидається в око невідворотна фатальність, на яку приречені герої твору. Як зауважує Є. Кононенко, «у «Музеї» все передбачувано: упівці – герої, кадебісти – негідники, олігархи – купують, журналісти, здебільшого, продаються, але головна героїня – непродажна, погані люди – погані коханці, хороші люди – хороші коханці, а борці за волю в химерний спосіб передають як не дітям, то онукам своє червоно-чорне знамено» [5]. Явно дисонують у романі й численні моралізаторські відступи, які інколи не тільки відволікають від основної лінії сюжету, а й відверто дратують.

Висновки. З огляду на масштабність, а також важливість порушених проблем твір О. Забужко «Музей покинутих секретів» у цілому має відіграти свою велику позитивну роль у справі виховання національної самосвідомості українців, а відтак, під цим кутом зору заслуговує на подальше, більш глибоке дослідження.

Література:

1. Забужко О. Музей покинутих секретів / О. Забужко. – 2-е вид., доп. – К. : Факт, 2009. – 832 с.
2. Костюк В. Дискурс ненависті в оболонці порногламуру / В. Костюк // Критика. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://krytyka.com/ua/articles/dyskurs-nenavysty-v-obolontsi-pornoglamuru>.
3. Вох О. «Музей покинутих секретів»: «дорослий» роман для підліткової нації / О. Вох // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sumno.com/literature-review/muzej-pokynutyh-sekretiv-doroslyj-roman-dlya-pidli>.
4. Екс-директор архіву СБУ Володимир В'ятрович: «Наливайченко зустрів мене: «Вітаю, тепер ти теж кагебіст!»» // Тексти. ORG. UA. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://texty.org.ua/pg/article/solodko/read/24327/>
5. Jeksydyrektor_arkhivu_SBU_Volodymyr_Vjatrovych_Nalyvajchenko_zustriv.
6. Кононенко Є. Гей, хто в лісі, озовися, або Чи можна повіситися на косі? / Є. Кононенко // ЛітАкцент. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2010/04/22/hej-hto-v-lisi-ozovysja-abo-chy-mozhna-povisytsja-na-kosi>.

Новиков А. А. Роман Оксаны Забужко «Музей заброшенных секретов»: основные темы и образы

Аннотация. В статье освещаются основные проблемы, затронутые в романе Оксаны Забужко «Музей покинутых секретов», – коллективизации начала 30-х и конца 40-х годов XX в. и голодоморов, жертвенной борьбы УПА и связи поколений, предательства и ответственности за грехи своих прадедов, продажности политиков и журналистов, детально анализируются образы главных и второстепенных персонажей.

Ключевые слова: коллективизация, голодомор, большевистские репрессии, УПА, предательство, заброшенные секреты.

Novykov A. The novel «Museum of Abandoned Secrets» by Oksana Zabuzhko: major themes and characters

Summary. The article is devoted to the main problems which are raised in the novel «Museum of Abandoned Secrets» by Oksana Zabuzhko, such as collectivization and holodomor in the 30's and 40's of the XX century, sacrificial struggle of the UPA and connection between generations, betrayal and responsibility for the sins of their ancestors. There are analyzed the major and the secondary characters.

Key words: collectivization, holodomor, Bolshevik repressions, UPA, betrayal, abandoned secrets.

Романова І. В.,

кандидат філологічних наук, завідувач кафедри сучасних європейських мов

Харківського інституту фінансів

Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІМЕН ТА ПРИЗВИЩ У РОМАНІ І. БАГРЯНОГО «МАРУСЯ БОГУСЛАВКА»

Анотація. У цій статті проаналізовано семантико-функціональну специфіку імен та прізвищ у романі І. Багряного «Маруся Богуславка», підкреслено, що літературні антропоніми є важливим складником художнього мовлення, а їхній добір передусім зумовлений ідейним задумом письменника.

Ключові слова: онім, антропонім, літературне ім'я, літературне прізвище, семантика антропоніма, символ, характеристична функція.

Постановка проблеми. Майстерність будь-якого письменника багато в чому зумовлена ретельним добором власних назв. Творчість І. Багряного слугує вдячним матеріалом для вивчення онімів, що є предметом лінгвістичних студій. Це порівняно невелика кількість праць. Так, розвідка Л.П. Зеленко містить міркування про «тропоїстичне наповнення, семантичну трансформацію та символізацію власних назв...» [1, с. 50] у романі «Тигролови». Про виділення символічної функції літературно-художніх антропонімів у цьому ж таки творі йдеться у студії О. Лавер [2]. У дослідженні І.В. Муромцева та О.Г. Муромцевої мова про те, що «суспільно-політична, національно-культурна конотація майже постійно супроводжує власні назви у творах І. Багряного» [3, с. 274]. У контексті аналізу біблійних образів «Саду Гетсиманського» витримано статтю Н.М. Сологуб [4]. Як бачимо, найчастіше науковці зверталися до так званих хрестоматійних творів письменника, оминувши увагою останній роман «Маруся Богуславка». На нашу думку, саме він демонструє унікальний онімний простір, який, безперечно, потребує належної фахової оцінки. Серед власних назв антропонімам належить чільне місце, бо «антропонім, потрапляючи до вторинної моделюючої системи (література, театр, кіно), долає свою жорстку систему координат особового іменування. Обертаючись у соціумі, він відбиває його ціннісні характеристики» [5, с. 195].

Мета статті – аналіз семантико-функціональних особливостей імен та прізвищ у романі І. Багряного «Маруся Богуславка».

Виклад основного матеріалу. У творі відображено традиційний іменник, характерний для українського простору (виняток становить онім *Ата*). Крім повних імен (*Петро, Павло, Григорій, Харитон, Людмила*), функціонує низка здрібнених форм: *Данко, Люся, Христя, Ната, Ліда*. Вони використовуються для номінації персонажів молодого віку. Позитивне ставлення автора до головної героїні забезпечується за допомогою зменшено-пестливого суфікса *-очк-* (*Аточка*), який наявний і у власній назві *Людочка*. Проте в цьому випадку ставлення персонажів до поіменованої особи змінюється на зневажливе (*Людочка* – повія, з якою близько знайомі представники місцевої влади). Пейоративним суфіксом *-к-* оформлено імена *Колька* та *Людка*, але у них не спостерігаємо негативного відтінку, навпаки, автор співчуває персонажам.

В ідейному задумі роману ім'я головної героїні *Ати* відіграє провідну роль. Серед її номінацій переважає називання на ім'я *Ата* як здрібненої форми, що походить від повного *Ата-лея*. Про це говорить сама героїня: «Мене зовуть Ата-лея, а для товаришів – Ата» [6, с. 92]. На перший погляд, пріоритет здрібненої форми покликаний указати на молодий вік українки, але в контексті твору саме цей онім стає символом. Він збігається з першою частиною прізвища головної героїні *Аматюрк*, семантика якого обертається довкола слів «*батько*», «*предок*» як авторитетів родини, ширше – народу. Щодо власної назви *Ата-лея*, то можемо припустити, що її актуалізація зумовлена знаковістю семантики апелятива: «... по-латині чи на якійсь там іншій древній мові це означає Пальма...» [6, с. 92]. Відомо, що це дерево символізує духовний тріумф людини [7, сс. 108–109]. Значення цього імені суголосне внутрішньому стрижню українки, її прагненню вивищитися над радянськими чиновниками – «тузами» міста Нашого. Цікавою асоціацією набуває кореляція апелятивів, якими мотивовано форму імені героїні та її повне ім'я: «*батько*», «*предок*» (рід, ширше – народ) та «*пальма*» (дерево). Родове дерево стає знаком пам'яті роду (народу). А тому ці номінації головної героїні становлять певний національний код і виконують символічну функцію.

Не менш скрупульозно автор підійшов до добору імен персонажів-чоловіків. Літературні антропоніми *Павло* та *Петро* варто розглядати як пару, що не є випадковою: вони мають виразну християнську маркованість. За словником С. Аверинцева, «Павло... «апостол язичників», що... через особливе покликання і надзвичайні місіонерсько-богословські заслуги вшановується як „першопрестольний апостол“... слідом за Петром і разом з ним» [8, с. 163]. Відомо також те, що до хрещення Павло був юдеєм консервативних поглядів, який ненавидів перших християн єрусалимської громади [8, с. 163]. Відданість ідеї, затяте служіння партії художньо передають такі умотивовані називання багрянівського Павла: «... суцільний марксизм-ленінізм. Де! Суцільний святий подвижник, лицар світової революції...» [6, с. 98]. Утім, у діалогах Ати та Павла аргументи останнього щодо радянської ідеології як єдиноправильної звучать непереконливо. Натяк на метафізичне прозріння секретаря Обкому ЛКСМУ (порівняймо з «Видінням у Дамаску» Павла-юдея) стає очевидним після прем'єри вистави «Маруся Богуславка»: «Не було з начальства Павла Гука, він, стривожений і усміхнений, пішов десь з масою молоді» [6, с. 559].

Іпостась Петра-апостола певним чином корелює з багрянівським Петром-будівничим: «...нагібає з піску вали, будує козацькі фортеці, вежі, церкви... Діти з ентузіазмом зустрічають цього будівничого...» [6, с. 133]. У цьому контексті антропонім *Петро* сприймається метафорично, передусім мова про потужний внутрішній потенціал людини у відновленні та плеканні національних цінностей як основ українського буття.

Страта «першопрестольних апостолів» за часів переслідувань Нерона на християн обертається метафоричною перспективою для багрянівських Павла та Петра: «Чекали арештів, обшуків, слідства, допитів...» [6, с. 560]. Проте письменник ніби відкладає, а може, навмисне знімає таку можливість, повідомляючи про початок війни.

На нашу думку, увиразненню образів Павла та Петра сприяє семантика імен. Відомо, що *Павло* – латинізм, який походить від *paulus* – *малий* [9, с. 88] і вказує на антропометричні дані людини невеликого зросту. У творі опис зовнішності героя прямо не демонструє цього, але автор вдається до метафоричного переосмислення семантики оніма. Невипадково І. Багрянний уживає деминутивну форму *Павлик*, яка водночас відповідає апелюванню *павлик* – «фонетичний варіант форми *равлик*, що виник у результаті її зближення з власним ім'ям *Павлик*» [10, с. 248]. Але в багрянівській концепції *Павлик* має негативне значення «*радянський конформіст*», що зраджує себе як людину. Духовно малий *Павло* може перетворитися на «маленького», долучитися до когорти «зайвих» людей. Власне, дослідник О. Шугай, розглядаючи «Марусю Богуславку» як першу частину запланованої трилогії, окреслює такі перспективи Павла Гука в трилогії: «Павло Гук – переконаний комуніст – приходить до ідейної переоцінки цінностей і втікає з фронту додому, щоб будувати нове життя; приходить до тих, хто його брутально розчавить, розстріляє...» [11, с. 18].

Літературний антропонім *Петро* з'являється не відразу. Йому передують такі емоційно-забарвлені еквіваленти, як «самашедший», «форменний ідіот», «маньяк». *Петро* – давньогрецизм, доантропонімне значення якого співвідноситься зі «*скелею*», «*каменем*» [9, с. 91]. Ця семантика увиразнюється достойною оцінкою внутрішнього стрижня героя з боку начальника НКВС Сазонова: «Такі люди зроблені зі сталі» [6, с. 151]. Отож, письменник виділяє провідну рису характеру Петра – стійкість, загартовану складними життєвими перипетіями (арешт, ув'язнення, утеча та переховування від влади). Прикметно, що політична неблагоннадійність, спротив системі розкриваються вповні в характеристиці «*Петлюра недорізаний*» [6, с. 128]. Як бачимо, за тоталітарного режиму онім *Петлюра* набув негативної маркованості – ворог радянського народу. Нині його соціальна значущість пов'язана з тяглістю поколінь у змаганнях за українську державність.

Для аналізованих нами прізвищ персонажів характерною є прозора семантика, що забезпечує їхню «промовистість», утілюючи в такий спосіб виразно характеристичну функцію літературного антропоніма.

Прізвище *Ати* – *Дахно* – належить до українських антропонімів з формантом *-хно*. Воно утворене від християнського чоловічого імені *Дасій* [12, с. 110], що в перекладі з грецької означає «*волосатий, волохатий, патлатий*» [13, с. 101]. Утім, як дізнаємося з роману, це прізвище не є справжнім (дане як сироті). Його функціонування демонструє втрату зв'язку з батьком, репресованим через ідеологічні погляди. Натомість автентичним онімом є *Діденко*. Твірна основа цього прізвища збігається зі словом «*дід*» у значенні «*батько матері або батька*» [14, с. 86]. Указівка на справжність саме антропоніма *Діденко* має важливе значення: донька репресованого продовжує справу свого батька – визволити народ з радянської «неволі». Звернімо увагу на те, що й ім'я *Ата*, і прізвище *Діденко* співвідносяться зі словом «*батько*». Це трактується в міфологічному ключі й виявляє головну іпостась героїні як матері-визволительки (прикметно, що дівчина грає роль Марусі Богуславки).

Щодо прізвищ *Павла та Петра*, то зазначимо, що вони відзначаються цікавою внутрішньою формою. За історико-етимологічним словником, *Гук* мотивується подвійно: чоловічим онімом *Гукъ* або апелюванню *гук* [15, с. 165], серед значень якого – «*звук; крик; гомін; грюкіт...; глухий відголос...*» [16, с. 615]. Поєднуючись зі словом «*малий*» (семантика імені Павла), ці слова підкреслюють приглушений голос «*змалілої*» радянської людини. А ось «промовистість» антропоніма *Сміян* може виражати або оптимістичне світовідчуття чоловіка, або іронічне сприйняття радянської дійсності, що виконує функцію внутрішнього захисту.

Посиленої уваги потребує аналіз номінацій персонажів тільки на прізвище. У творі переважно це – представники радянської влади (виняток становить *Гук*) або ті, хто з нею активно співпрацює. Прізвища більшості з них не є автентичними для українського онімного простору, що підкреслює їхню «чужорідність». Скажімо, до типово російських належать літературні антропоніми таких великих «риб», як *Сазонов, Маслов, Калашніков, Говоров, Шубін, Добриня-Романов* (друга частина прізвища), *Орлова*. Добре виписаним є образ начальника НКВС *Сазонова*. За В.А. Ніконовим, прізвище *Сазонов* має подвійну етимологію: походить або від канонічного чоловічого імені *Созонт*, що означає з давньогрецької «*рятувати*» або «*берегти, оберігати*», або від загальної діалектної назви «*созон*» у значенні «*нехороша людина*» [17, сс. 118-119]. Обидві семантики розкривають ество персонажа: «Хто може викликати неприємність і острах...? За людськими душами тут полують лише одна особа...» [6, с. 204]. Негативним є і ставлення автора до вірного помічника Сазонова – «лотіша» *Зайдешнера*, чие прізвище в контексті роману може мотивуватися українською основою, що походить від розмовного слова «*зайда*», тобто немісцева людина. Отож, і *Сазонов*, і *Зайдешнер* – чужинці, яких письменник перифрастично називає «*варвар з своїм цербером*» [6, с. 267].

Асоціативно-характеристичним потенціалом відзначається подвійне відонімне прізвище професора літератури *Добрині-Романова*, яке, без сумніву, є претензійним. Позитивно конотований онім *Добриня* не відповідає ані внутрішньому світу персонажа, ані його вчинкам, про що зізнається сам «інтелектуал»: «Шляхетність, героїзм, велич – це все атрибути мистецтва <...> Я не герой...» [6, с. 115-116]. Це підкреслює іронічне ставлення автора до професора. Друга частина прізвища *Романов* є виразно конотованою: «Від його прізвища віє імперією...» [6, с. 111]. Він намагається вислужитися перед «модерною» імперією – Радянським Союзом, відтак пише розгромні статті на замовлення влади. Подвійне прізвище персонажа вказує на «подвійність» його натури й викликає осуд як з боку Ати, так і самого автора.

За художньою логікою І. Багряного, чужими стають і кар'єристи-українці, названі тільки на прізвище. До них належить редактор газети «Червоний Комунар» *Страменко*. Старослов'янська основа цього літературного антропоніма вказує на почуття збентеження денотата. Проте в романі така семантика не збігається з аморальною поведінкою товариша *Страменка* (спроба згвалтувати Ату під час майвки).

Висновки. Отже, функціонування антропонімів у романі І. Багряного «Маруся Богуславка» підпорядковане передусім його ідейному задуму – показу звільнення української людини від радянської картини світу. З огляду на це митець уважно поставився до добору імен та прізвищ персонажів, серед яких є ті, що стали символами національної перемоги (наприклад, *Ата*).

Автор засвідчив широку обізнаність щодо значення актуалізованих антропонімів, що найчастіше виконують характеристичну функцію, продемонстрував здатність деяких антропонімів набувати нових відтінків семантики завдяки метафоризації. Оскільки роман «Маруся Богуславка» є помітним явищем української літератури, то перспективними можемо вважати ті розвідки, у яких досліджуватимуться топоніми в цьому творі.

Література:

1. Зеленко Л.П. Власна назва в концепції художнього твору (на матеріалі роману Івана Багряного «Тигролови») / Л.П. Зеленко // Записки з ономастики. Opera in onomastica: збірник наукових праць / Ред. кол.: Ю.О. Карпенко (відп. ред.). – Одеса: Астропринт, 2012. – Вип. 15. Fasciculum XV. – С. 40-51.
2. Лавер О. Символічна функція літературно-художніх антропонімів у романі Івана Багряного «Тигролови» / О. Лавер // Науковий вісник Ужгородського університету. – № 32. – Серія Філологія. Соціальні науки. – Вип. 2. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2014. – С. 28-32.
3. Муромцев І.В., Муромцева О.Г. Конотована ономастика у творах Івана Багряного (соціолінгвістичний аспект) / І.В. Муромцев, О.Г. Муромцева // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – № 742. – Серія Філологія. – Вип. 48. – Х., 2006. – С. 270-280.
4. Сологуб Н.М. Біблійні образи в художній творчості І. Багряного / Н.М. Сологуб // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 43-47.
5. Лукаш Г. П. Актуальні питання української конотоніміки : монографія / Г. П. Лукаш. – Донецьк : ТОВ «Видавничо-поліграфічне підприємство «ІПРОМІНЬ», 2011. – 448 с.
6. Багрянний І. Вибрані твори. У 2 т. Т. 1. [Буйний вітер. Маруся Богуславка : роман ; Держіть поїзд! : уривок] / Іван Багрянний / Упоряд. О. Коновал, О. Шугай; за ред. О. Шугая; худ. оформл. В. Василенка. – К. : Юніверс, 2006. – 584 с.
7. Баешко Л.С., Гордиенко А.Н., Гордиенко А.Н. Енциклопедія символів / Л.С. Баешко, А.Н. Гордиенко, А.Н. Гордиенко / Под ред. О.В. Перзашкевича. – М. : Ексмо, 2007. – 304 с.
8. Аверинцев С. Софія-Логос: словник / С. Аверинцев. – 2-е вид. – К. : Дух і Літера, 2004. – 640 с.
9. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Словник-довідник / Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська / За ред. В.М. Русанівського. – 3-тє вид., випр. – К. : Наукова думка, 2005. – 335 с.
10. Етимологічний словник української мови. У 7 т. Т. 4 : Н-П / Національна академія наук України. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наукова думка, 2003. – 656 с. – (Словники України).
11. Шугай О. Одиссея української людини, або джерела епічного мислення Івана Багряного / О. Шугай // Багрянний І. Вибрані твори. У 2 т. Т. 1. [Буйний вітер. Маруся Богуславка: роман ; Держіть поїзд! : уривок] / Іван Багрянний / Упоряд. О. Коновал, О. Шугай; за ред. О. Шугая; худ. оформл. В. Василенка. – К. : Юніверс, 2006. – С. 5-78.
12. Бучко Г., Бучко Д. Українські відіменні прізвища на –о (До 125-річчя з дня народження В. Сімовича) / Г. Бучко, Д. Бучко. Історична та сучасна українська ономастика: Вибрані праці. – Чернівці: Букрек. – С. 102-114.
13. Трійняк І.І. Словник українських імен / І.І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.
14. Етимологічний словник української мови. У 7 т. Т. 2: Д-Копці / Академія наук Української РСР. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні / Упоряд. О.С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1985. – 572 с.
15. Чучка П. Прізвища закарпатських українців : Історико-етимологічний словник / П. Чучка. – Львів: Вид-во «Світ», 2005. – 704+XLVIII с.
16. Етимологічний словник української мови. У 7 т. Т. 1: А-Г / Академія наук Української РСР. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні / Ред.-упоряд. О.С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1982. – 634 с.
17. Никонов В.А. Словарь русских фамилий / В.А. Никонов; сост. Е.Л. Крушельницкий. – М. : Школа-Пресс, 1993. – 224 с.

Романова И. В. Особенности функционирования имен и фамилий в романе И. Багряного «Маруся Богуславка»

Аннотация. В этой статье проанализировано семантико-функциональную специфику имен и фамилий в романе И. Багряного «Маруся Богуславка», подчеркнуто, что литературные антропонимы являются важной составляющей художественной речи, а их подбор обусловлен идейным замыслом писателя.

Ключевые слова: оним, антропоним, литературное имя, литературная фамилия, семантика антропонима, символ, характеристическая функция.

Romanova I. The peculiarities of names and surnames functioning in I. Bahryany's novel «Marusya Bohuslavka»

Summary. The article deals with semantic and functional peculiarities of the names and surnames in I. Bahryany's novel «Marusya Bohuslavka», it is emphasized that literary anthroponym is an important component of literary language, and its selection is primarily motivated by author's ideological conception.

Key words: onym, anthroponym, literary name, literary surname, semantics of an anthroponym, symbol, characteristic function.

Савченко А. Л.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри інженерної педагогіки та мовної підготовки
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

КОНСТРУКТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИСЛІВНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ЗІ СПОЛУЧНИМИ СЛОВАМИ *ХТО, ЩО*

Анотація. У статті досліджені структурні характеристики прислівних складнопідрядних речень (присубстантивних і з'ясувальних), де вживаються синтаксичні скріпи *хто, що*, в українській мові. Виявлене загальне й різне.

Ключові слова: поліпредикативні структури, присубстантивні речення, з'ясувальні конструкції, лексичні й семантичні обмеження.

Постановка проблеми. У сучасному синтаксисі складне речення подане з погляду трьох автономних аспектів своєї організації: формальної, смислової і комунікативної. Проте в наукових роботах, на наш погляд, поки що не повною мірою здійснюється системний підхід під час аналізу поліпредикативних структур, об'єднаних певною формальною ознакою.

До аналізу сполучних засобів, які функціонують у складнопідрядних реченнях, науковці зверталися неодноразово. Професор Р.О. Христіанінова розглянула функції сполучних засобів у формально-синтаксичній, семантико-синтаксичній, власне-семантичній і комунікативній структурі складнопідрядних речень. Акцент було зроблено на тому, що сполучні засоби виступають кваліфікаторами синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень між ними, а також виразниками реченнєвої актуалізації та комунікативної настанови [1]. І.Р. Вихованець, застосовувавши різномірні критерії аналізу, дійшов висновку про не-частининомовний характер сполучників і витлумачив їх як елементи суто синтаксичного призначення – аналітичні синтаксичні морфеми, які поєднують речення у межах складних синтаксичних конструкцій та оформлюють синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення між ними [2, с. 81]. Ю.І. Ледньов наголошував на тому, що сполучники та сполучні слова виступають не тільки засобами оформлення, але й функціональними елементами – показниками зв'язку предикативних частин [3, с. 4]. Синтаксисти зауважують, що сполучні засоби не тільки оформлюють підрядну частину як залежний компонент складнопідрядного речення, але й визначають закономірності внутрішньої структури самої підрядної частини, зокрема використання в ній тих чи інших видочасових, способових форм предикатів, тобто сполучні засоби впливають на модальність підрядної частини, є її показниками [3, с. 5; 4, с. 152-153]. Але відсутність спеціального ґрунтовного опису обраних нами синтаксичних конструкцій узагалі та їхніх структурних характеристик зокрема і зумовлює актуальність нашого дослідження.

У нашому міні-дослідженні ми розглянемо лише деякі аспекти формальної організації складнопідрядного речення на прикладах прислівних конструкцій (присубстантивних і з'ясувальних), що мають у своєму складі зв'язуючі засоби *хто, що*. Компоненти складного речення (предикативні одиниці)

об'єднані в його складі за певними зразками, які декретують кількість об'єднаних предикативних одиниць, їх істотні властивості, вид синтаксичного зв'язку і засобу його вираження, а також можливий порядок розташування компонентів відносно один до одного. Поняття «певний зразок» ми вважаємо синонімом поняттю «структурна схема». Структурна схема, або модель (формула), складного речення визначається як той абстрактний зразок, який відображає правила з'єднання простих речень або їх контекстуальних еквівалентів у структурі складного речення [5, с. 6].

Матеріалом для нашого аналізу є мінімальні конструкції складних речень, що складаються з двох предикативних одиниць (головної і підрядної частин). У центрі нашої уваги такі показники, що дозволяють відрізнити одну синтаксичну структуру від іншої, як синтаксичний зв'язок між компонентами, особливості семантичного наповнення, будови і лексичного складу складного речення, розташування компонентів відносно один до одного, які, на думку О.В. Бондарко і В.І. Кодухова [6, с. 44], є найбільш істотними.

Мета статті – встановлення загальних і різних ознак прислівних складнопідрядних речень, частини яких об'єднані сполучними словами *хто, що*.

Виклад основного матеріалу. Відносні займенники *хто, що* зовні збігаються з питальними й історично сходять до них, проте відрізняються від питальних своїми значеннями і функціями. Відносні займенники вказують на належність підрядної частини складного речення до того або іншого слова головної частини або до всієї головної частини, поєднують підрядну частину з головною і виконують у підрядній частині функцію його члена.

Отже, відносні займенники виконують роль сполучних слів. У складі головної частини складного речення можуть виступати вказівні займенники, значення яких розкривається в підрядній частині, у результаті утворюються співвідносні пари з вказівного і відносного займенників. Відносні займенники за морфологічними ознаками не відрізняються від відповідних їм питальних займенників [7, с. 242].

Як фактичний матеріал ми використали науково-технічні тексти будівельного спрямування.

Розглянемо прислівні складнопідрядні речення та їх конструктивні особливості.

По-перше, це – присубстантивні речення, структура яких визначається граматичною природою поширюваного слова як частини мови.

За умовами вживання займенники *хто, що* в одних випадках збігаються зі словом *який*, в інших – зі словом *котрий*. Для зв'язку, що оформлюється словами *хто, що*, характерною є

підтримка з боку головного речення словами *той* або, рідше, *такий*.

Близькість слів *хто*, *що* до слова *який* спостерігається там, де *хто*, *що* мають ототожнювальну функцію, тобто вказують на ідентичність предмету або особи, названих іменниками, предмету або особі, позначеній самими словами *хто*, *що*. Такий зв'язок завжди має обмежувальний характер. При цьому в науковій мові діє правило, згідно з яким слова *хто*, *що* можуть займати позицію лише називного або знахідного відмінка, наприклад:

Ті вироби, що мають найбільший технічно можливий ступінь укрупнення й готовності, називаються будівельними конструкціями (Г.В. Гетун). (Пор.: *Ті вироби, які мають найбільший технічно можливий ступінь укрупнення й готовності, називаються будівельними конструкціями*).

У того працівника промислових підприємств, хто двічі на день перетинає санітарно-захищену зону, виникає транспортна втомиленість (І.Ф. Ливчак). (Пор.: *У того працівника промислових підприємств, який двічі на день перетинає санітарно-захищену зону, виникає транспортна втомиленість*).

Слово *що* є рівнозначним слову *який*, якщо воно виражає відношення схожості або відповідності тому, що вважається нормальним / ненормальним, звичайним / незвичайним, наприклад:

Ті будівельні матеріали, що не відповідають хоча б одному із вказаних значень параметрів, належать до горючих (Г.В. Гетун). (Пор.: *Ті будівельні матеріали, які не відповідають хоча б одному із вказаних значень параметрів, належать до горючих*).

Сполучні слова *хто*, *що* в присубстантивних реченнях є підметами або прямими додатками, містяться безпосередньо після опорного слова головної частини.

Розглянемо структуру наступного прикладу присубстантивного речення зі сполучним словом *що*:

Розрідженню шляму сприяють луги, що містяться в пилу (О.О. Шишкін).

Це складне речення має дві предикативні одиниці, які поєднані сполучним словом *що*, вираженим відносним займенником, відношення між частинами підрядні.

У присубстантивних складнопідрядних реченнях нормативним порядком є постпозиція підрядного речення до головної. Отже, цей приклад речення – негнучкої структури.

Граматичних обмежень на форми часу присудків у наведеному прикладі речення немає: (пор.: *Розрідженню шляму сприятимуть луги, що містилися в пилу* або: *Розрідженню шляму сприяли луги, що містяться в пилу*). Відзначимо, що в деяких випадках у присубстантивних структурах зі сполучним словом *що* все ж спостерігається тенденція вживання присудків в обох частинах в одному і тому ж часі залежно від лексичного наповнення.

У цьому реченні є лексичні обмеження: у головній частині цього складного речення обов'язково має бути слово з предметним значенням, без якого структура присубстантивного речення зруйнується: (Пор.: *Розрідження шляму не відбулося, що містяться в пилу*). На підрядну частину таких обмежень немає, оскільки *луги* можна охарактеризувати по-різному. Отже, складнопідрядні речення присубстантивного типу, які оформлюються сполучним словом *що*, мають таку характеристику:

1. Негнучкість структури.
2. Відсутність граматичних обмежень в обох частинах.
3. Семантична обмеженість головної частини.

Проведемо аналіз конструктивних особливостей присубстантивного речення зі сполучним словом *хто*:

Технічну документацію щодо водопостачання завіряють ті працівники, хто виконував необхідні вимірювання (І.Ф. Ливчак).

Це складне речення містить дві предикативні одиниці, які поєднані сполучним словом *хто*, вираженим відносним займенником. Відношення між частинами – підрядні.

Тут слід зауважити, що займенник *хто* синтаксично спеціалізований на вираження неорієнтованої анафори, а присубстантивно-означальний зв'язок він оформлює лише як периферійну вільну заміну слова *який*, тому в деяких джерелах речення цього виду тлумачаться і як присубстантивні, і як займенниково-співвідносні [8, с. 101].

Речення гнучкої структури. Підрядна частина може бути і в препозиції до головної: (ср.: *Хто виконував необхідні вимірювання, ті працівники завіряють технічну документацію щодо водопостачання*).

Головна і підрядна частини граматично співвіднесені. Наприклад, таке співвідношення форм часу присудків предикативних одиниць неможливе: *Технічну документацію щодо водопостачання завірили ті працівники, хто виконуватиме необхідні вимірювання*.

Окрім цього, між частинами цього речення існує і семантична співвіднесеність. Підрядна частина у цьому реченні виступає як уточнююча характеристика іменника головної частини відповідно до контексту. Очевидно, що така фраза, як: *Технічну документацію щодо водопостачання завіряють ті працівники, хто вчора був понеділок*, – неможлива.

Структура присубстантивних речень зі сполучним словом *хто* характеризується таким чином:

1. Гнучкість.
2. Граматична співвіднесеність частин.
3. Семантична співвіднесеність головної і підрядного речень.

По-друге, це – з'ясувальні речення, структура яких визначається семантичною природою поширюваного слова головної частини.

Підрядні в таких реченнях виражають об'єкт не як повідомлення, а як його тему з більш менш виразно вираженим відтінком непрямого питання. У реченнях зі сполучними словами підрядні повідомляють непрямі, відносні відомості про об'єкт повідомлення.

Порівняно з опорними словами, що поєднуються зі сполучником *що*, коло слів, що поєднуються зі сполучними словами *що* і *хто*, вужче. Це слова зі значенням сприйняття і мовлення, які позначають отримання або передавання інформації. Слова того ж кола, значення яких не пов'язані з отриманням інформації (*вірити, бажати, сподіватися* тощо), а також слова зі значенням побоювання і невірогідності не поєднуються зі сполучними словами *хто* і *що*.

У той же час деякі слова, що поєднуються з підрядною частиною, яка вводиться сполучними словами *хто*, *що*, не допускають при собі підрядної частини, де функціонує сполучник *що*. Це прямі позначення питання (*запитати, витати* тощо), а також слова, що називають дії, які мають за мету пізнання, з'ясування чогось (*видивлятися, поглянути* тощо).

Сполучні слова *хто*, *що*, які оформлюють з'ясувальні складнопідрядні речення, зосереджують увагу на суб'єктові або об'єкті дії в підрядній частині.

Проведемо аналіз структури з'ясувального складнопідрядного речення зі сполучним словом *хто*:

За встановлюваною чисельністю працівників визнається, **хто** підготовлюватиме будівельний майданчик (Г.В. Гетун).

Це складне речення має дві предикативні одиниці. Частини речення поєднані сполучним засобом *хто*, вираженим займенником, що належить до групи узагальнено-предметних і до розряду відносно-питальних. Відношення між частинами – підрядні.

Речення гнучкої структури. Залежно від стилістичного завдання з'ясувальна підрядна частина може бути як в постпозиції, так і в препозиції до головної. В умовах експресивного мовлення речення, що нами розглядається, може виглядати таким чином: **Хто** підготовлюватиме будівельний майданчик, визнається за встановлюваною чисельністю працівників.

Граматичних обмежень на форми часу присудків в наведеному прикладі речення немає: (пор.: *За встановлюваною чисельністю працівників визначили, хто підготовлює будівельний майданчик. За встановлюваною чисельністю працівників визначатимуть, хто підготовлює будівельний майданчик*).

Для головної частини існує семантичне обмеження. Вона повинна містити у своєму складі слово із з'ясувальним значенням. У нашому випадку – це присудок *визначається*, виражене дієсловом зі значенням констатування інформації. Уведене слово з іншим значенням порушить співвіднесеність частин з'ясувального речення: (пор.: *Наступила весна, хто підготовлюватиме будівельний майданчик*). Для підрядної частини лексичних обмежень немає, оскільки *визначати* можна все: (ср.: *За встановлюваною чисельністю працівників визначається, хто звільниться*).

Отже, на підставі проведеного аналізу можна визначити такі конструктивні характеристики цього речення:

1. Гнучкість структури.
2. Відсутність граматичних обмежень в обох частинах.
3. Семантичну обмеженість головної частини.

Проаналізуємо структуру з'ясувального речення зі сполучним словом *що*.

Завдяки проведеним дослідженням учені встановили, **що** спричиняє гальмування реакції утворення клінкеру у твердій фазі (О.О. Шишкін).

Речення складається з двох предикативних одиниць, які поєднані сполучним словом *що*, вираженим узагальнено-предметним відносно-питальним займенником. Відношення між частинами – підрядні.

Це речення гнучкої структури, підрядна частина може бути як в постпозиції, так і в препозиції до головної: (пор.: *Що* спричиняє гальмування реакції утворення клінкеру у твердій фазі, встановили вчені завдяки проведеним дослідженням).

Граматичних обмежень на форми часу присудків у цьому реченні немає: (пор.: *Завдяки проведеним дослідженням учені встановлюють, що спричинило гальмування реакції утворення клінкеру у твердій фазі. Завдяки проведеним дослідженням учені встановлюватиме, що спричиняло гальмування реакції утворення клінкеру у твердій фазі*).

Для головної частини існує лексичне обмеження: тут обов'язково має бути слово із з'ясувальним значенням. У нашому разі – це присудок *встановили*, виражене дієсловом у значенні констатації інформації. Уведене ж слово з іншим зна-

ченням порушить співвіднесеність частин складного речення: (пор.: *Учені працюють у новій лабораторії, що спричиняє гальмування реакції утворення клінкеру у твердій фазі*). У підрядній частині таких обмежень немає. Установити можна все, що завгодно.

Наведений приклад з'ясувальної конструкції зі сполучним словом *що* має наступні характеристики:

1. Гнучкість.
2. Граматична свобода обох частин.
3. Семантична обмеженість головної частини.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Отже, для біпредикативних конструкцій присубстантивного типу зі сполучним словом *що* характерна негнучкість структури. Ця ознака є загальною для типових прислівних речень.

Гнучкість структури присубстантивних речень зі сполучним словом *хто* і з'ясувальних із синтаксичними скріпами *хто* і *що* пов'язана з тим, що функціональне навантаження на сполучні слова збільшується через те, що тут вони виконують не лише зв'язуючу функцію частин у складнопідрядному реченні, де підрядна частина є поширювачем опорного слова головної частини, але і є членами речення – підметами або додатками.

Цей чинник тут слід визнати таким, що домінує, на відміну від конструкцій присубстантивного типу зі сполучним словом *що*, де займенник *що* також виконує функцію члена речення.

У конструкціях присубстантивного типу зі сполучним словом *що* і в з'ясувальних зі сполучними словами *хто* і *що* немає граматичних обмежень для головної і підрядної частин, але існує семантична обмеженість для головного речення, що є характерним для всіх типових присубстантивних і з'ясувальних поліпредикативних одиниць. Наявність же граматичної і семантичної співвіднесеності частин у присубстантивних структурах зі сполучним словом *хто* можна пояснити їх позицією, що коливається, між присубстантивним і займенниково-співвідносним типом речень.

Висновки. Отже, загальні формальні ознаки присубстантивних структур зі сполучним словом *що* і з'ясувальних зі сполучними словами *хто* і *що* дозволяють класифікувати ці конструкції як загальний тип прислівних речень, а присубстантивні структури зі сполучним словом *хто* відносити до зони синкретичності.

Вважаємо, що вибраний нами напрямок є актуальним для подальшого комплексного опису і класифікації складнопідрядних речень.

Література:

1. Бондарко А.В. О новой модели описания грамматического строя русского языка / А.В. Бондарко, В.И. Кодухов // Вопросы языкознания. – 1971. – № 6. – С. 31-45.
2. Вихованець І.Р. Семантична структура складного речення / І.Р. Вихованець // І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. Семантико-синтаксична структура речення: [монографія]. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 67-98.
3. Гетун Г.В. Основи проектування промислових будівель / Г.В. Гетун. – К. : Кондор, 2003. – 208 с.
4. Кононенко В.И. Русский язык / В.И. Кононенко, М.А. Брицын, Д.И. Ганич. – К. : Вища школа, 1978. – 431 с.
5. Леденев Ю.И. Неполнозначные слова как средства оформления синтаксических конструкций, связей и отношений / Ю.И. Леденев //

Неполнозначные слова как средства оформления в синтаксисе: межвуз. сб. науч. трудов / Отв. ред. Ю.И. Леденев и др. – Ставрополь: СГПИ, 1988. – С. 3-20.

6. Ливчак І.Ф. Охорона зовнішнього середовища / І.Ф. Ливчак, Ю.В. Воронов. – К. : Альтерпрес, 2014. – 190 с.
7. Соловьёва С.П. Трансформация средств связи в сложноподчиненных предложениях / С.П. Соловьёва. – СПб : СПб отд. АН РФ, 2015. – 234 с.
8. Столярова Л.П. Синтаксис сложноподчиненного предложения: [учеб. пособие] / Л.П. Столярова. – Д. : ДГУ, 1992. – 27 с.
9. Христіанінова Р.О. Функції сполучних засобів у структурі складнопідрядного речення / Р.О. Христіанінова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст. / Відп. ред. В.А. Зарва. – Бердянськ: БДПУ, 2010. – Вип. XXIII. – Ч. 3. – С. 359-368.
10. Шишкін О.О. Технологія будівельних конструкцій, виробів та матеріалів / О.О. Шишкін, О.П. Хільченко. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2007. – 320 с.

Савченко А. Л. Конструктивные особенности присловных сложноподчиненных предложений с союзными словами *кто, что*

Аннотация. В статье исследованы структурные характеристики присловных сложноподчиненных предложений (присубстантивных и изъяснительных), где употребляются синтаксические скрепы *кто, что*, в украинском языке. Выявлено общее и различное.

Ключевые слова: полипредикативные структуры, присубстантивные предложения, изъяснительные конструкции, лексические и семантические ограничения.

Savchenko A. Structural features of reword complex sentences with the conjunctive words *who, what*

Summary. The article examines the structural characteristics of reword complex sentences, where used syntax clamps, *who, what* in Ukrainian. Revealed common and different.

Key words: polypredicative structures, presubstantive sentences, explanatory structures, lexical and semantic limitations.

*Сергеева Г. А.,**кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ФОНЕТИЧНЕ ОСВОЄННЯ АНГЛОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВНИЧІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Анотація. У статті подано опис теоретичних та практичних аспектів процесу фонетичного освоєння англomовних юридичних термінів у системі української мови, проаналізовано особливості та виявлено тенденції цього процесу; також визначено чинники виникнення фонетичних термінів-варіантів.

Ключові слова: англomовне запозичення, юридична термінологія, система української мови, фонетичне освоєння, фонетичні норми, терміни-варіанти.

Постановка проблеми. Однією з наукових проблем, що вже довгий час є предметом зацікавленості мовознавців, є проблема взаємозв'язку мов, початок опрацювання якої пов'язують із виникненням на початку XIX ст. порівняльно-історичного мовознавства. У цей час увагу вчених привертало головним чином процеси дивергентного розвитку мов – їх виникнення й розходження від спільного прастану. Конвергентний розвиток мов практично не досліджувався. Унаслідок такого однобічного підходу до вивчення розвитку мов була сформована теорія, відповідно до якої кожна з мов розглядалася як гомогенна структура, позбавлена будь-яких іншомовних «домішок», а властиві мовам відмінності або мовні факти, що суперечили ідеї гомогенної структури, пояснювались постійним розвитком мов, а отже, питання про запозичення не виникало.

Однак у кінці XIX ст. науковці доходять висновку, що не всі мовні зміни можна пояснити, спираючись на вироблену в рамках порівняльно-історичного мовознавства теорію. В означений період окреслюється нове коло наукових проблем, виникають нові погляди на мовні явища і розробляються нові підходи до вивчення традиційних об'єктів мовознавчих досліджень. Виникає зацікавленість проблемами конвергентного розвитку мов унаслідок тривалих мовних контактів, зокрема вивченням лексичних запозичень.

Українська мова – мова етносу, який упродовж століть був надзвичайно динамічним щодо контактів з іншими народами. Дослідники виділяють запозичення, починаючи ще з праслов'янської епохи, і тому не випадково проблема лексичних запозичень з різних мов в різних її аспектах уже досить тривалий час привертає увагу дослідників.

Одним із важливих аспектів, який є предметом нашого дослідження, є аналіз особливостей освоєння англomовних правничих термінів на різних рівнях системи української мови, зокрема фонетичної адаптації. Особливий інтерес до цієї проблеми викликало широке проникнення англomовних запозичень, зокрема до терміносистеми права, що спостерігається останні десятиліття, які водночас залишаються найменш дослідженою групою іншомовної лексики. Тому, на наш погляд, слід віднести цю проблему в різних її аспектах до числа пріоритетних у сучасному українському мовознавстві.

Важливість дослідження цього питання пов'язана з потребою нормалізації національних терміносистем, передусім, у

зв'язку з функціонуванням іншомовної лексики. Для сучасної української мови актуальною залишається проблема формальної адаптації запозичень, що загострюється дискусією, пов'язаною з унормуванням правопису іншомовних слів в українській мові, що має довгу історію та характеризується існуванням різних підходів до її вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що, хоча в українському мовознавстві є чимало праць, присвячених широкому колу загальнотеоретичних та практичних питань проблеми запозичень з інших мов, однак англomовні запозичення як окрема група іншомовної лексики аналізувалися в небагатьох із них. А дослідження фонетичних аспектів адаптації англomовних запозичень в системі української мови, зокрема й на новітньому мовному матеріалі, що є результатом переважно прямих мовних контактів в умовах незалежного функціонування української мови як державної, за нашими даними, відсутні.

Мета статті – аналіз процесу освоєння англomовних юридичних термінів на фонетичному рівні української мовної системи, виявлення тенденцій та особливостей цього процесу, а також встановлення рівня відповідності їх правописним нормам мови-реципієнта та виявлення чинників виникнення термінів-варіантів.

Виклад основного матеріалу. Пристосування до фонетичної системи мови-реципієнта – це складний і тривалий процес формальної адаптації запозичень до нового мовного середовища, оскільки зовнішня форма запозичених слів, за спостереженнями дослідників, зазнає змін як під час їх входження в систему мови-реципієнта, так і протягом подальшого функціонування в ній [1, с. 178]. Фонетичне освоєння запозичень з англійської мови спрямоване на підпорядкування цих лексичних одиниць фонетичним нормам української мови й стабілізацію їх звукової та графічної форми на новому мовному ґрунті.

Початковою стадією підпорядкування фонетичної структури запозичення нормам мови-одержувача є фонетична субституція, тобто передача іншомовного слова засобами фонетичної системи мови-реципієнта. Слід зазначити, що фонетична трансформація не є ознакою повного освоєння запозиченої лексики системою мови, що запозичує, однак є необхідною умовою входження іншомовного лексичного елемента в нову мовну систему. Процес фонетичного освоєння запозиченого слова – поширення на запозичене слово правил, які діють у фонетичній системі приймаючої мови, відбувається власне під час його функціонування в мові. Саме фонетичне оформлення іншомовного слова засобами мови-одержувача, що відбувається на стадії проникнення іншомовної лексичної одиниці в нову мовну систему, на думку Л. Крисіна [2, с. 37-38], є обов'язковою умовою перетворення іншомовного лексичного елемента з одиниці мовлення на факт мови, оскільки, говорячи про лексичне запозичення,

маємо на увазі використання іншомовного слова в приймаючій мові не як стороннього (чужорідного) вкраплення, а як лексичної одиниці, яка пов'язана з іншими елементами цієї мови характерними для неї синтагматичними та парадигматичними відношеннями. Тому характерною рисою будь-якої запозиченої лексичної одиниці в системі мови-реципієнта є набуття нею формальних показників, властивих новій мовній системі.

Прийняття іншомовної лексичної одиниці до фонетичної системи мови-реципієнта обов'язково супроводжується адаптацією слова до її графічної системи. Англійська та українська мови використовують різні графічні системи, оскільки належать до мов з різними системами писемності, тому в українській правничій термінології спостерігається обов'язкове «переоформлення» англійських запозичень відповідно до графічної системи української мови. Іншомовні слова, які не були відтворені графічними засобами приймаючої мови, дослідники відносять до розряду «іншомовних вкраплень» [2, с. 37-38]. Отже, ми розглядаємо як запозичення тільки оформлені графічними засобами української мови іншомовні слова.

Спостерігаючи явище фонетичної інтерференції в мові українців, які живуть в англійських країнах, Ю. Жлуктенко [3, с. 33] відзначає, що двомовні українці, вживаючи в своїй мові англійські слова, встановлюють певні, більш-менш постійні співвідношення між окремими елементами обох фонетичних систем та підміняють фонеми англійської мови найбільш подібними українськими фонемами, тобто відбувається фонетична субституція [3, с. 36]. Подібне явище виникає і під час фонетичної адаптації запозичень до системи мови-реципієнта, коли невластиві українській мові звуки, які становлять звуковий склад англійської лексичної одиниці, замінюються фонетично близькими до них українськими звуками [4, с. 72], оскільки фонологічна адаптація, за спостереженнями А. Білецького [1, с. 18], базується на відповідностях між фонологічними системами мов, які знаходяться у стані контакту. Інакше кажучи, в ситуації мовного контакту між діяфонами, подібними з акустичного боку фонемами контактуючих мов, встановлюються діяфонічні зв'язки. Однак, як зауважує Е. Хауген [5, с. 355], як самому двомовцеві, так і лінгвісту-дослідникові, не завжди ясно, який саме звук рідної мови найближчий до імітованого іншомовного звука, тому ступінь неточності відтворення запозиченого слова великою мірою залежить від ступеня двомовності запозичуючих осіб. Через це під час фонемного оформлення англійців засобами української мови поряд із простими діяфонічними відношеннями виникає можливість встановлення складних діяфонічних зв'язків.

На парадигматичному рівні виділяють такі різновиди фонетичної субституції:

1) звукова конвергенція – регулярна заміна двох іншомовних фонем однією фонемою мови-реципієнта. Наприклад, заміна двох англійських голосних, довгого і короткого, одним нормально коротким українським голосним: *admonition* – *адмоніція* – /i/ → /i/, *leasing* – *лізинг* – /i:/ → /i/, або відтворення англійських приголосних /w/ та /v/ українською /b/: *verdict* – *вердикт* – /v/ → /b/, *warrant* – *варант* – /w/ → /b/;

2) звукова дивергенція – передавання однієї іншомовної фонемі кількома українськими. Наприклад, унаслідок того, що певна диференційна ознака сприймається неправильно або іншомовний фонетичний елемент не має в українській фоне-

тичній системі відповідника. Такою є субституція фарингального /h/ за допомогою задньоязикового /x/ та фарингального /ɣ/: *hedge* – *хедж* / *гедж* – /h/ → /x, ɣ/;

3) проста субституція – передача однієї фонемі мови-джерела однією фонемою мови-одержувача, наприклад: *barratry* – *баратрія* – /b/ → /b/, *verdict* – *вердикт* – /t/ → /t/.

Можливі також випадки синтагматичної субституції, коли одна фонема мови-джерела ідентифікується та замінюється сполученням кількох фонем рідної мови. Прикладом може бути відтворення дифтонгів та носового /ŋ/: *insider* – *інсайдер* /ai/ → /a/, /j/; *clearing* – *кліринг* /ŋ/ → /n/, /ɣ/.

Досить часто наслідком установаження складних діяфонічних відносин є виникнення певних коливань (варіативності) у написанні, вимові та акцентуації слів. Характер формальних модифікацій запозичень також зумовлюється особливостями та можливостями двох контактуючих мовних систем, якими і визначаються межі можливих варіантів.

Відповідно до закону про мовні універсалії, у мовах, незалежно від їх генетичної природи, існують одиниці та явища, що характеризуються деякими спільними рисами, які виявляються в результаті порівняльного вивчення структурно-функціональних особливостей мов. До фонетичних універсалій, характерних для всіх мов світу, які, на думку М. Кочергана [6, с. 223], очевидно зумовлені особливостями фізіологічної будови мовленнєвого апарату, можна віднести поділ мовних звуків на два типи – голосні та приголосні, виконання фонемами спільних функцій (конститутивної, смислорозрізняювальної), а також існування складоподілу та наголосу.

Проте фонетичні системи мов, включаючи англійську та українську, крім ізоморфних, характеризуються також і аломорфними рисами, які є специфічними для кожної конкретної мови. Для фонетичних систем англійської та української мов аломорфним є кількісний склад фонем та їх якісні характеристики. На нашу думку, саме неадекватність фонетичних систем двох взаємодіючих мов часто зумовлює різні способи засвоєння запозичень на фонетичному рівні, що є однією з причин виникнення фонетичних варіантів у запозичених слів у новому мовному середовищі.

Однак, як зазначають дослідники, на практиці на відношення двох систем, а отже і на оформлення запозичених слів у мові-реципієнта, можуть також упливати й інші чинники: шлях запозичення, роль мови-посередника, контакти мови-реципієнта з іншими мовами, запозичення слів з декількох споріднених мов, аналогія та мовна традиція [1, с. 178]. Деякі іншомовні слова в новій мовній системі повністю змінюють своє звучання, в інших же досить точно відтворюється звуковий образ оригіналу, що в більшості випадків пояснюється різними шляхами запозичення та освоєння. Найбільші зміни у звуковому складі запозичених слів, за спостереженнями дослідників, відбуваються при запозиченні їх усним шляхом [7, с. 79]. Запозичення, які увійшли в мову писемним шляхом, здебільшого внаслідок перекладацької діяльності, зазнають, як правило, значно меншої фонетичної трансформації. До того ж слова, запозичені усним шляхом, значно швидше асимілюються на фонетичному рівні, ніж ті, які були запозичені писемним шляхом, оскільки у другому випадку цей процес уповільнюється внаслідок впливу іншомовного написання, яке не завжди відображає звуковий образ слова.

Особливу роль відіграє орфографія в процесі освоєння саме англомовних запозичень. Українці звикли до того, що в рідній мові правопис більш-менш точно передає вимову, і часто переносять цю рису на запозичення з англійської мови, в якій зв'язки між орфографією і вимовою, навпаки, дуже умовні і складні, оскільки сучасна англійська орфографія, унаслідок багатьох історичних причин, досить далеко відійшла від реального звучання слів. Тому на початковому етапі функціонування в новому мовному середовищі деяким англомовним запозиченням властива варіативність вимови і написання. При цьому в основі одних варіантів лежить трансформація звукового складу їхніх прототипів у мові-джерелі, тобто імітація іншомовної вимови за допомогою звуків рідної мови, інші ж варіанти є наслідком прагнення носіїв мови-реципієнта читати іншомовне слово за правилами рідної орфографії. Звичайно, найбільшою фонетичною варіативністю характеризуються запозичені слова, до складу яких входять невластиві українській літературній мові звуки.

Зібраний нами фактичний матеріал дає підстави зробити висновок про різну його історичну глибину і час проникнення в українську мову. У цілому можна говорити про те, що запозичення з англійської мови належать до різних історичних періодів розвитку української мови. Є достатні підстави виділяти найбільш ранні запозичення, які увійшли в українську мову у XIX–XX ст., та лексичні одиниці, запозичені українською мовою за часів існування України як самостійного державного утворення. На наш погляд, розв'язуючи поставлені в роботі завдання, обов'язково слід урахувувати відносну хронологію запозичення.

Виходячи з історичних відомостей про майже повну відсутність безпосередніх культурних, а таким чином, і мовних контактів між англійським та українським народами, можна припустити, що найбільш давнє запозичення слів англомовного походження, що належать сьогодні до правничої лексики, відбувалося головним чином писемним шляхом через посередництво іншої культурно-історичної традиції, спорідненої або неспорідненої з українською. Щодо новітніх запозичень, які здійснюються в умовах безпосередніх контактів української мови з англійською мовою, а також прямих зв'язків – дипломатичних, культурних, правових та інших – української держави із державами, що активно послугуються англійською мовою як міжнародною, є достатні підстави говорити про безпосередній шлях запозичення, переважно, враховуючи специфіку і книжний характер правничої термінології, писемним шляхом. Прямий чи опосередкований шлях запозичення безперечно впливає на процес, особливості і результати освоєння запозиченого слова на різних мовних рівнях, передусім на фонетичному як такому, що найбільш виразно репрезентує специфіку одного із рівнів конкретної мовної системи.

У цілому аналіз англомовних запозичень в українській правничій терміносистемі з погляду їх фонетичного оформлення показав, що їх звуковий склад в українській мовній системі відтворюється або шляхом орієнтації приймаючої мови на написання слова у мові-джерелі, або на його звучання. Нами зафіксовані також випадки змішування цих двох способів. Так, деякі англомовні запозичення передаються за допомогою транскрипції, однак у цих словах регулярно відтворюється фонема /r/, яка в англійській мові не вимовляється: *bareboat charter* – *бербоут чартер*; *dealer* – *дилер*; *insider* – *інсайдер*. Спостерігається також паралельне відтворення фо-

нетичної та графічної форми англійського слова, наслідком чого є виникнення варіантів, наприклад: *cover* – *ковер*, *кавер*; *lobby* – *лобі*, *лоббі* та ін.

Таким чином, з формального боку англомовні правничі терміни в сучасній українській мові становлять складний і структурно неоднорідний шар запозиченої лексики. Серед англомовних запозичень в українській правничій термінології, враховуючи характер структурних змін та відтворення їх зовнішньої форми українськими мовними засобами, можна виділити:

1. Слова, які зазнали звукової субституції та передаються відповідними графічними засобами української мови без будь-яких структурних змін. Серед запозичень цієї групи розрізняються:

а) фонетичні запозичення, в яких відтворено фонемний склад відповідних англійських слів, наприклад: *impeachment* – *імпічмент*; *common law* – *комен ло*; *know-how* – *ноу-хау*;

б) запозичення, фонемний склад яких свідчить про те, що основою їх фонетичного освоєння була графічна форма англійського слова, наприклад: *barrister* – *баристер*; *claim* – *клайм*;

в) запозичення змішаного типу, які містять елементи графічного та частково фонемного складу відповідного англійського слова, відтворені українськомовними засобами, наприклад: *book-maker* – *букмекер*; *merger* – *мерджер*.

2. Запозичення, що зазнали змін у фонемному складі, а також змінилися структурно, наприклад: *bank note* – *банкнота*; *barratry* – *баратрія*; *inauguration* – *інаугурація*; *guarantor of a bill* – *гонорант*.

Вокальні та консонантні субституції, тобто заміна іншомовного звука найближчим до нього звуком рідної мови, і є об'єктом спостереження під час дослідження процесу освоєння запозичених слів фонетичною системою мови-реципієнта. Очевидно, що за умов абсолютної адекватності звукових субституцій не було б необхідності в дослідженні особливостей звукової натуралізації запозичених слів на українському мовному ґрунті. Таку необхідність може викликати тільки наявність варіантів, різних способів субституції іншомовного звука, що викликані певними зовнішніми та внутрішніми причинами. Це виявляється особливо актуальним, як зазначає В. Дем'янов [8, с. 17], у випадках взаємодії неспоріднених мов з неадекватними елементами фонетичної системи, зокрема таких лінгвально віддалених мов, як англійська та українська. Непослідовність передачі одних і тих самих звуків, які знаходяться в однаковій позиції у слові, різними звуками української мови А. Білецький відносить до однієї з негативних рис адаптаційних традицій нашої мови. Більшість негативних рис адаптації запозичених слів в українській мові, на думку дослідника, пояснюються відмінностями фонологічних систем взаємодіючих мов [1, с. 18].

Висновки. Отже, для того, щоб виявити специфічні риси фонетичного освоєння термінів англійського походження в українській мові та пояснити причини саме такого фонетично-правописного оформлення іншомовних слів у кожному конкретному випадку, слід детальніше розглянути особливості передавання англійських звуків засобами української мови, для чого необхідно схарактеризувати системи фонем та звукові послідовності обох мов, визначити подібності й відмінності між звуками англійської та української мов, та проаналізувати вокальні та консонантні субституції на конкретному мовному матеріалі, що може бути предметом подальших досліджень.

Література:

1. Білецький А.О. Адаптація давньогрецького ономастикону в східнослов'янських мовах / А.О. Білецький // Іноземна філологія. – Львів, 1971. – Вип. 24. – С. 17-23.
2. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л.П. Алексеев. – М. : Наука, 1968. – 207 с.
3. Жлуктенко Ю.О. Українсько-англійські міжмовні відносини: Українська мова у США і Канаді / Ю.О. Жлуктенко. – К. : Вид-во Київськ. ун-ту, 1964. – 168 с.
4. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: [підручник] / О.Д. Пономарів. – Тернопіль: Навч. кн. – Богдан, 2000. – 248 с.
5. Хауген Э. Процесс заимствования / Э. Хауген // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1972. – Вып. VI: Языковые контакты. – С. 344-382.
6. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: [підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти] / М.П. Кочерган. – К. : Видав. центр «Академія», 1999. – 288 с.
7. Ефремов Л.П. Освоение заимствованных слов русским языком / Л.П. Ефремов // Учен. зап. Казанск. Ун-та. – Алма-Ата, 1957. – Т. XXV. – С. 78-92.
8. Демьянов В.Г. Фонетико-морфологическая адаптация иноязычной лексики в русском языке XVII в. / В.Г. Демьянов. – М. : Наука, 1990. – 159 с.

Сергеева Г. А. Фонетическое освоение англоязычных заимствований в украинской правовой терминологии

Аннотация. В статье описаны теоретические и практические аспекты процесса фонетического освоения англоязычных юридических терминов в системе украинского языка, проанализированы особенности и определены тенденции этого процесса; также установлены факторы возникновения фонетических терминов-вариантов.

Ключевые слова: англоязычное заимствование, юридическая терминология, система украинского языка, фонетическое освоение, фонетические нормы, термины-варианты.

Serhieieva H. Phonetic adaptation of the English loan words in the Ukrainian law terminology system

Summary. The article deals with theoretical and practical sides of the English law terms adaptation process to the phonetic system of the Ukrainian language, the peculiarities of this process are analyzed and the tendencies are determined; and the reasons behind the existence of variant forms of the terms are established.

Key words: English loan word, law terminology, Ukrainian language system, phonetic adaptation, phonetic rules, variant forms of the terms.

Слюніна О. В.,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

КОНЦЕПТУАЛЬНІСТЬ СТИХІЇ ПОВІТРЯ/ВІТЕР В ПІЗНАВАЛЬНО-ІНТЕРПРЕТАТИВНИХ СИСТЕМАХ

Анотація. У статті аналізується питання концептуалізації світу, зокрема, докладно репрезентовано своєрідність лінгвального вираження концепту ПОВІТРЯ/ВІТЕР. В інформативному аспекті подано відомості щодо еволюції поглядів на природну стихію від міфологічного, релігійного та філософського світоглядів до сучасних трактувань.

Ключові слова: архетип, концепт, семантична сфера, семантичне наповнення, мовна картина світу.

Постановка проблеми. Одним із важливих концептів картини світу українського народу є архетипний концепт ПОВІТРЯ, що підтверджується великою кількістю лексем-репрезентантів цього концепту, а також постійною увагою майстрів до цього художнього образу. Своєрідність лінгвального вираження архетипного концепту ПОВІТРЯ полягає в тому, що хоча словом-іменем концепту є *повітря*. Ще за часів античності представник Мілетської філософської школи Анаксимен говорив, що вітер – це повітря в активному прояві [1, с. 13]. У тлумачних словниках, зокрема в «Словнику української мови» в 11-ти томах, слово *вітер* визначається як «більший або менший рух потоку повітря в горизонтальному напрямі» [23, т. 1, с. 687], а слово *повітря* має значення «вітер, вихор» [23, т. 6, с. 678]. Розглядаючи етнокультурні символи, В. В. Жайворонок виводить слово *повітря* від «по + вітер» – попутний вітер» [10, с. 460]. Усе це дає підстави розглядати лексему *вітер* як один із основних вербалізаторів архетипного концепту ПОВІТРЯ.

Проблему експлікації концепту ВІТЕР в українській мові висвітлює Л.А. Лисиченко в монографії «Лексико-семантичний вимір мовної картини світу»: «Значення концепту як ментального явища в силу його складності передається в мові не окремим словом, а лексико-семантичним мікрополем мовних елементів, що можуть сполучатися в текстах із ключовим словом концепту, – наголошує авторка. – Наприклад, концепт «вітер» виражається не тільки цим словом, а й численними словами, що характеризують його за силою (*вітер, вітриган, вітрило, вітрець, буря, ураган*), за напрямом (*північний, південний, східний, західний*), а також за проміжними напрямками (*південно-східний, північно-західний*), за додатковими погодними умовами (*хурделиця, завія, завірюха*), за локальними ознаками (*тайфун, торнадо, бриз, мусон, майстро, трамонтан*). Таке широке уявлення про концепт «вітер» складається як сума спостережень різних носіїв мови, у кожного з яких окремо вітер може пов'язуватися з окремим комплексом ознак» [14, с. 22].

Цілком природним видається те, що в наукових працях переважної більшості вчених здебільшого розглянуто вербалізацію стихії повітря в поетичній творчості, адже, як зазначає С.Я. Єрмоленко, «назва природної стихії *вітер* належить до традиційного поетичного словника» [9, с. 270]. С.Я. Єрмоленко встановлює, що в українських художніх текстах вітер естетизується через розширення сполучуваності слова *вітер* із дієсло-

вами та прикметниками, через метонімічні означення, а також через психологічне осмислення стихії [9, с. 286].

У роботі Н.В. Осколкової вітер також осмислено як засіб естетизації. Дослідниця звертається до російської поезії XVIII–XX століть і пропонує розглядати поетичні образи вітру «з урахуванням модусу перцепції (зору, слуху, дотикових, одоративних, смакових відчуттів)» [19]. До найтиповіших образів, за твердженням Н. В. Осколкової, належать зорові, які можуть сприйматися опосередковано через рух об'єктів навколишнього світу під дією сили вітру. Ще одним параметром естетизації, який аналізує авторка, є система тропів. За допомогою перцептивних образів та мовно-виражальних засобів у російській поезії зазначеного періоду, на її думку, відбувається взаємодія повсякденного й естетичного пізнання.

Мета статті – проаналізувати мовне вираження архетипного концепту ПОВІТРЯ/ВІТЕР, виявити ядерну (поняттєву частину), приядерну зону (культурний шар) у сучасній мовній картині світу.

Виклад основного матеріалу. Поняттєву частину концепту ПОВІТРЯ визначаємо згідно з відомостями тлумачних словників. У «Словнику української мови» в 11-ти томах слово *повітря* має такі значення: «1. Невидима газоподібна речовина (головним чином із суміші азоту й кисню), яка оточує земну кулю і якою дихають люди й тварини; // *перен.* Неодмінна умова існування кого-, чого-небудь; // *перен.* Умови, обстановка, породжувані соціальним середовищем, колективом і т. ін. 2. Вільний простір навколо землі. 3. З окличною інтонацією вживається як сигнал попередження про повітряний наліт. 4. *рідко.* Вітер, вихор» [23, т. 6, с. 677-678]. Отже, ядро архетипного концепту ПОВІТРЯ формують семантичні наповнення *повітря – кисень, повітря – простір, повітря – рух повітряних мас, вітер, повітря – з сигнал про повітряний наліт*.

При аналізі етимології слова *повітря* «Етимологічний словник української мови» відсилає до слова *вітер* [8, т. 4, с. 469].

В «Етимологічному словнику української мови» зазначено, що іменник *повітря* утворений від праслов'янського дієслова *vějati*. Від цього ж дієслова походить й інший репрезентант концепту – слово *вітер*, утворене за допомогою суфікса *-tro-* [8, т. 1, с. 406]. У деяких слов'янських мовах функціонують два слова-синоніми – *повітря* та *воздух*: чеське *vzduch* (*povětrí*), білоруське *навётра*, польське *powietrze*, однак, за спостереженнями П. Я. Черних, у деяких слов'янських мовах використовується лише одне з цих слів [29, с. 161], як, наприклад, у російській мові.

Аналізуючи походження слова *воздух*, М. Фасмер, П.Я. Черних, пов'язують його з коренем *-дух*. В етимологічному словнику російської мови М. Фасмера зазначено, що «воздух – запозичено з церковнослов'янської, порівняймо давньо-слов'янське *vъzduoxъ* <...> Порівняймо *воз-* і *дух*, а також чеське, словацьке *vzduch* – те саме» [28, т. 1, с. 333]. Тож, слов'янські слова

дух, воздух, дихати опинилися в одному ряду. Слід зазначити, що цей процес є закономірним – мова тут акумулює архаїчні знання. Запозичене з церковнослов'янської мови слово *воздух* експлікує християнський світогляд, де дух зіставляється з ефірною сутністю, яка забезпечує життя людини. Натомість слово *повітря* виражає ідею руху. Цим пояснюється включення до основних репрезентантів концепту ПОВІТРЯ лексики *вітер* та синонімічних їй лексичних одиниць. Так, в «Історичному словнику українського язика» слово *вьтеръ* тлумачиться як «повітря в русі, пруд повітря» [11, т. 1, с. 490]. В «Етимологічному словнику» Я. Б. Рудницького походження слів *вітер*, *повітря* виводиться від індоєвропейського кореня **uē-* [21, с. 444].

Розглянувши етимологію основних репрезентантів архетипного концепту ПОВІТРЯ, виокремлюємо такі семантичні наповнення: *повітря – дух, душа та повітря – життя*.

Для аналізу можливих смислів культурної частини архетипного концепту ПОВІТРЯ звернімося до розгляду міфологічних, філософських уявлень про повітря. На ранніх етапах розвитку людства, коли величезну роль відігравала міфологія, міфи встановлювали гармонію між суспільством й індивідом, людиною й природою. У міфологічному світогляді стихії співвідносилися з культом божества, який мав майже універсальний характер, поширюючись у східних народів, греків, давніх слов'ян. У житті людини вітер відігравав особливу роль, оскільки від нього залежала господарська діяльність: він приводив у рух вітряки, сушив полотно, вів зерно. Водночас вітер був руйнівною стихією – бурі, шторми завдавали значних збитків – нищили, руйнували будівлі, ламали дерева, переносили хвороби, тому божества повітряної стихії посідали одне з чільних місць у язичницьких пантеонах, поряд із божествами землі, вогню, сонця, кохання, родючості. За твердженням Є.М. Мелетинського, в дагомейців утіленням вітру і повітря був бог Дьяо, індійці шанували швидкого, тисячоокого Вайю, у китайській міфології уособленням бога повітря, вітру був бог Шу [17, с. 204-205], шумери шанували божество Енліль, ім'я якого в перекладі означає «Володар-вітер» [4, с. 40], у грецькій традиції виокремлювали кількох богів: бурхливого північного Борея, східного Евра, південного вологого Нота і західного пестливого Зефіра [13, с. 8], а на слов'янських теренах богом вітру традиційно вважали Стрибога. Саме ж слово *стри*, як зазначає О.М. Афанасьєв, означає «повітря» [2, с. 93]. Іншої думки дотримується О.М. Трубочов, стверджуючи, що теонім **stribogъ* належить до культурних інновацій слов'ян і походить від слов'янського дієслова **steriti, stero* – «розповсюджувати, простирати» [26, с. 197, 198]. Стрибог вважався одним із головних божеств слов'янського пантеону і уявлявся дідом вітрів. Наприклад, у «Слові про Ігорів похід» зазначено: «*Се вітри, внуки Стрибогові, / Віють з моря стрілами / На хоробрі полки Ігореві*» [24, с. 172]. В.Т. Скуратівський підкреслює, що «Стрибог мав своїх численних намісників на землі. Чи не тому в народі чітко поділяли вітри на різні “породи”: горішній, долішній, степовий, грозовий, буревій, смерч, лускавець, дмухач, шарпун, крутій тощо. До кожного з них були, очевидно, “приставлені” стрибожі онуки, які виконували волю верховного повелителя. На жаль, до нашого часу не дійшли їхні імена та сфери впливу» [22, с. 31]. Дослідник висловлює припущення, що давні слов'яни навіть приурочили окреме свято верховному богові вітрів, яке припадало на 28 липня [22, с. 33]. Це дає підстави для виокремлення такого художньо-семантичного наповнення архетипного концепту ПОВІТРЯ, як *повітря – божество*. Це божество може бути або

добрим, або злим, адже вважається, що демони літають на злих вітрах, що несуть мор та хвороби. О.Л. Мадлевська стверджує, що в міфології «вітер супроводжує лісовика, покійника, чорта, різну нечисту силу, які можуть викликати появу вітру або самі ним стають» [15, с. 188], а В.М. Войтович зазначає, що в народних уявленнях вітер – це «демонічна істота» [6, с. 78].

У фольклорних уявленнях поступово зі стихії знімався ореол божественності, і вітер поставав в уяві давніх людей живою істотою. За спостереженнями О.М. Афанасьєва, «вітри уособлювалися і як істоти самотні; фантазія давньої людини мислила їх такими, що дмуть – випускають зі своїх відкритих ротів вихрі, хуртовини і заметілі. Середньовічне мистецтво запозичило це язичницьке уявлення і постійно зображувало вітри у вигляді людської голови, що дме» [2, с. 91]. Отже, виокремлюється ще одне художньо-семантичне наповнення *повітря – людина*. Особливо яскраво така інтерпретація простежується в народних казках, де вітер є живою істотою, до якої приходить головний герой із проханням допомоги [2, с. 92]. Н.А. Туранина зазначає, що образ «олюдненого» вітру часто трапляється в казках [27, с. 108]. У дослідженні О.Л. Мадлевської наголошується на тому, що вітер «втілюється в образі людини, до того ж, чоловічої статі» [15, с. 187]. Серед слов'янських народів поширеною була практика давати вітру людські імена: Лука, Мойсей, Седоріх. За твердженням О.Н. Трубочова, «анімізм у назвах вітру проявляється взагалі досить яскраво в різних індоєвропейських мовах, порівняймо індоєвропейське **uēnt-, *uētr-*, відповідно, віятель, дуючий, похідні з агентивними суфіксами *-nt-, -tr-*» [26, с. 197].

Вітер може також набувати семантичного наповнення *повітря – тварина*, адже в народних уявленнях він міг поставати в образі коня [15, с. 188] або птаха. На слов'янських теренах вітер також міг поставати в образі птаха, про що пише О.М. Афанасьєв: «Одним із найзвичайніших уособлень вітрів, що дмуть було уявлення їх хижими птахами» [2, с. 90]. А ось В.М. Войтович зазначає, що згідно з окремими українськими повір'ями «вітер – це маленька змія, яка живе сім років, наступні сім років вона стає великою змією, а в останні сім років – страшним змієм» [6, с. 78]. Аналізуючи міфологічну символіку в індоєвропейських мовах, М.М. Маковський стверджує, що «слова із значенням “вітер” у низці випадків зіставляються з назвами хижих птахів» [16, с. 309]: латинське *aquila* «орел», але латинське *aquilo* «північний вітер»; латинське *circius* «сильний північний вітер», але грецьке *kipkoc* «сокіл», латинське *vultur, vultar* «гриф, стерв'ятник», але латинське *vulturis* «південно-східний вітер» [16, с. 309]. Отже, художньо-семантичне наповнення *повітря – тварина*, згідно з думкою культурологів, у деяких мовах закладене навіть у структурі слова *вітер*. Основу всіх перенесень, де вітер прирівнюється до тварини становить, очевидно, схожість за ознакою швидкості.

До архетипних семантичних наповнень концепту належить також художньо-семантичне наповнення *повітря – вісник*. У статті І.М. Грицик ідеться про «виразний поліетнічний характер» [7, с. 47] цього смислу, його присутність «у поетичних системах не одного, а кількох народів» [7, с. 47]. У Китаї, наприклад, вітер переносив чутки, новини, вісті. Корінням такого трактування словник символів називає мисливість і запахи здобичі, що переносить вітер [25, с. 40]. Зазначимо, що осмислення вітру як вісника наявне й у міфології Індії, де бог вітру Вайю приносить звістки іншим богам [18, с. 173-175]. Аналізуючи символи слов'янської народної поезії, О. О. Потєбня за-

значає: «Вітер переносить звістку <...> Він несе також усіляке слово, рятівне або ж шкідливе для людини: «Повій, вітроньку, по зеленій траві, Избери, Боже, всі любощи мої, Понеси, Боже, до милого мого» [20, с. 48]. Як стверджує вчений, вітер може переносити й людину, а не тільки звістку, причому такі інтенції спостерігаються дослідником не лише у слов'янському фольклорі, але також і в усій індоєвропейській народній творчості [20, с. 49]. «Вітер – це посланець, його посилають з вітанням, побажанням, зі звісткою», – пише В.В. Жайворонок [10, с. 101].

Міркування О.О. Потебні та В.В. Жайворонка розвиває І.М. Грицик. Розгляд семантико-символічного наповнення образу вітру в народній творчості найяскравіше репрезентує такий архетипний аспект, як вітер-вісник. При цьому наголошується на здатності вітру переносити інформацію. Авторкою виділяється кілька груп, де «об'єктом перенесення є: а) звук-голос; б) звістка, інформація; в) формально названа людина (люди)» [7, с. 48].

Ще одним архетипним смисловим наповненням слід уважати усвідомлення *повітря (вітру)* як *життя*. Виникнення такої лінгвоментальної візії пов'язується з християнським віровченням та біблійним переказом про створення світу, згідно з яким Бог вдихнув життя в першу людину: «і вдихнув у лице її дихання життя, і стала людина душею живою» [5, с. 6]. На мовному рівні мотивацією цього осмислення може бути паралель *воздух – дихати – жити*.

Із позиції біблійного бачення, концепт ПОВІТРЯ також пов'язаний з ідеєю духу, душі, тобто набуває семантичного наповнення *дух, душа*, адже Дух Божий, а також душа людини традиційно уявляються у вигляді безтілесної, ефірної субстанції. Як сказано у книзі Буття, що перед початком світобудови лише Дух Божий, як вітер, носився над водою: «Земля ж була безвидна і порожня, і темрява була над безоднею, і Дух Божий носився над водою» [5, с. 5]. С.Я. Єрмоленко зауважує, що «в семантичній структурі лексеми *вітер* наявний компонент «дух», вербалізований, зокрема, у загальномовному метафоричному словосполученні *подих вітру*» [9, с. 280]. У язичницьких віруваннях, як пише М.І. Костомаров, вітер також «уважали духом, що віє від божества» [12, с. 227]. Очевидно, основою таких асоціацій є те, що повітря постає такою ж ефірною субстанцією, яку неможливо побачити, як і душа чи дух.

У золотому фонді фразеології на перший план висувається семантика непостійності, волелюбності і швидкості: «*Гуляє як вітер на полі*», «*Як вітром здуло*», «*Віють інші вітри*», завдяки чому семантична структура концепту ПОВІТРЯ збагачується семантичними наповненнями *воля* та *переміни*. Додамо до цього ще той факт, що вітер часто постає символом часоплину і маємо ще один смисл – *час*. Про архетипність семантичного наповнення *повітря – плин часу* свідчать також результати, отримані Т. М. Берест при аналізі художнього мовлення поетів-авангардистів. Дослідницею були зафіксовані такі ознаки повітряної стихії як *вічність, стародавність, пам'ять, історія*. Окрім цього, в авангардистській поезії 80-х – 90-х років ХХ століття трапляються, згідно зі спостереженнями Т. М. Берест, й такі сполуки, як *вітер часу* [3, с. 79].

Висновки. Отже, поняттєву частину архетипного концепту ПОВІТРЯ складає семантична сфера ПОВІТРЯ – ЯВИЩЕ ПРИРОДИ (*повітря – рух повітряних мас, вітер, повітря – кисень, повітря – простір*); до архетипних семантичних наповнень концепту ПОВІТРЯ відносимо культурний складник як елемент ментального простору українців: ПОВІТРЯ –

ЖИВА ІСТОТА (із семантичними наповненнями *повітря – божество, повітря – людина, повітря – тварина, повітря – вісник*), ПОВІТРЯ – САКРАЛЬНА СФЕРА (*повітря – першостихія, повітря – душа, дух*), ПОВІТРЯ – ЧАС (*повітря – переміни, повітря – плин часу*), ПОВІТРЯ – РУЙНІВНА СИЛА (*повітря – руйнація, повітря – лихо*), ПОВІТРЯ – ЖИТТЯ (*повітря – людське життя, повітря – воля*). Перспективним видається дослідження мовної реалізації концепту ПОВІТРЯ в художніх текстах.

Література:

1. Аристотель. Метафизика / Аристотель; пер. с греч. А.В. Кубицкий. – Ростов-на-Д. : Феникс, 1999. – 608 с.
2. Афанасьев А.Н. Древо жизни : избр. ст. / А.Н. Афанасьев. – М. : Современник, 1982. – 464 с.
3. Берест Т.М. Семантика художнього слова в поезії 80–90-х років ХХ століття (на матеріалі творів молодих українських авторів): дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Т.М. Берест. – Х., 1999. – 199 с.
4. Бидерман Г. Энциклопедия символов / Г. Бидерман; пер. с нем., общ. ред. и предисл. Свенцицкой И.С. – М. : Республика, 1996. – 335 с.
5. Біблія: книги священного писання Старого та Нового завіту в українському перекладі з паралельними місцями та додатками; пер. Патріарха Філарета. – К. : Вид. Київ. Патріархії Укр. Православ. Церкви Київ. Патріархату, 2004. – 1408 с.
6. Войтович В.М. Українська міфологія / В.М. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
7. Грицик І.М. Символозначення вітер-вісник у смисловій парадигмі архетипу вітер / І.М. Грицик // Матеріали до українського мистецтвознавства. – 2002. – № 2. – С. 47–49.
8. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні / Голов. ред. О.С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1982–2006. – Т. 1 : А–Г. – 1982. – 631 с. ; Т. 4 : Н–П. – 2004. – 656 с.
9. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С.Я. Єрмоленко. – К. : Ін-т укр. мови НАН України, 2009. – 352 с.
10. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 705 с.
11. Історичний словник українського языка / Ред. Е. Тимченко; улож. проф. Е. Тимченко, Е. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко. – Х. ; К. : Держвидав України, 1930–1932. – Т. 1 : А–Ж. – Зошит I (А–Г). – 1930. – 528 с. ; Т. 1 А–Ж. – Зошит II (Г–Ж). – 1932. – 948 с.
12. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія: вибрані праці з фольклористики й літературознавства / М.І. Костомаров. – К. : Либідь, 1994. – 384 с.
13. Кун М.А. Легенди і міфи Стародавньої Греції / М.А. Кун. – 4-е вид. – Тернопіль: Тарнекс: Мальви, 1993. – 416 с.
14. Лисиченко Л.А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу / Л.А. Лисиченко. – Х. : Основа, 2009. – 191 с.
15. Мадлевская Е.Л. Русская мифология: [энциклопедия] / Е.Л. Мадлевская. – СПб. : Мидгард, 2005. – 781 с.
16. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: образ мира и миры образов / М.М. Маковский. – М. : ВЛАДОС, 1996. – 416 с.
17. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа / Е.М. Мелетинский. – М. : Наука, 1976. – 407 с.
18. Немировский А.И. Мифы древности: Индия. Научно-художественная энциклопедия / А.И. Немировский. – М. : Лабиринт, 2001. – 304 с.
19. Осколкова Н.В. Особенности структуры эстетического поля денотативного класса <ветер> (на материале русской поэзии XVIII–XX вв.): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н.В. Осколкова. – Архангельск, 2004. – 26 с.
20. Потебня А.А. Символ и миф в народной культуре / А.А. Потебня. – М. : Лабиринт, 2000. – 480с.
21. Рудницький Я.Б. Етимологічний словник української мови : в 2 т. – Вінніпег: Укр. Вільна Акад. Наук, 1962–1972. – Т. 1 (випуски 1–11) : А–Г. – 1962–1972. – 530 с.

22. Скуратівський В.Т. Святвечір: [нариси-дослідження] : у 2 кн. / В.Т. Скуратівський. – К. : Перлина, 1994. – (Серія «Українці»). – Кн. 2: Святвечір. – 1994. – 192 с.
23. Словник української мови: в 11 т. / Голов. ред. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1 : А–В. – 1970. – 800 с. ; Т. 6 : П–Поїти. – 1975. – 832 с.
24. Слово про Ігорів похід // Повість врем'яних літ; пер. М. Рильський. – Х., 2008. – С. 165–190. – (Українська класика).
25. Тресиддер Дж. Словарь символов / Дж. Тресиддер; пер. с англ. С. Палько. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 448 с.
26. Трубачев О.Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования / О.Н. Трубачев. – [2-е изд.]. – М. : Наука, 2003. – 489 с.
27. Турачина Н.А. Концепт «Ветер» в прозаическом дискурсе / Н.А. Турачина // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2010. – № 910. – С. 105–109. – (Філологія).
28. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1986 – Т. 1 : А–Д. – 1986. – 576 с. ; Т. 4 : Т–Ящур, 1987. – 864 с.
29. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. / П.Я. Черных. – 3-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1999. – Т. 1: А–Пантомима. – 1999. – 624 с.

Слюнина Е. В. Концептуальность стихии ВОЗДУХ/ВЕТЕР в познавательных системах

Аннотация. В статье анализируется проблема концептуализации мира, так, детально репрезентировано своеобразие лингвального выражения концепта ВОЗДУХ/ВЕТЕР. В информативном аспекте подано сведения, касающиеся эволюции взглядов на природную стихию, начиная от мифологического, религиозного и философского мировоззрений до современных интерпретаций.

Ключевые слова: архетип, концепт, семантическая сфера, семантическое наполнение, языковая картина мира.

Sljunina E. Archetypical nature of concept AIR/WIND in cognitive and interpretational systems

Summary. The article the problem of conceptual model of the world is analyzed, the great attention is paid to the peculiarities of lingual representation of concept AIR / WIND. The informative aspect of the submitted information concerns the evolution of views on the concept, ranging from the mythological, religious and philosophical worldviews to the modern interpretations.

Key words: archetype, concept, semantic sphere, semantic content, lingual model of the world.

Топчий Л. М.,*кандидат філологічних наук,**доцент кафедри української мови та літератури
Ізмайльського державного гуманітарного університету*

СИНТАКСИЧНІ МАРКЕРИ ЕКСПРЕСИВНОСТІ В МОВІ ІРИНИ КАЛИНЕЦЬ

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню експресивності синтаксичних одиниць. На матеріалі творів Ірини Калинець з-поміж можливих експресивних засобів розглянуто функціональні ознаки вставлених конструкцій, проаналізовано види і стилістичну роль різноманітних повторів, однорідних рядів, парцельованих конструкцій. Доведено, що ці засоби увиразнення мовлення є одними з експресивних маркерів індивідуального стилю письменниці.

Ключові слова: експресивні засоби синтаксису, вставлені конструкції, види повтору, анафора, парцеляція, однорідність.

Постановка проблеми. На особливу увагу в системі мовних засобів заслуговує оцінка експресивності фактів мови. «Експресивність – властивість мовних одиниць підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови» [1, с. 170]. Ця інтенсифікована виразність вербалізується на всіх мовних рівнях і поєднує два плани змісту: інформаційний, покликаний передавати суть реального чи ірреального, та суб'єктивний, який передає як індивідуальне бачення світу автором, його емотивне ставлення до змісту свого повідомлення, так і прагматику комунікативного повідомлення, бажання автора впливати на читача.

Експресивність як мовну категорію розглядають у семантичному (Т.Г. Винокур, М.Н. Кожина, В.А. Чабаненко, В.І. Шаховський та ін.), семасіологічному (Л.М. Васильєв, Є.Ф. Петрищева, О.П. Фролова та ін.), стилістичному (В.В. Виноградов, І.Р. Гальперін, Г.Я. Солганик та ін.) та прагматико-комунікативному (Л.А. Кисельова, І.П. Ромашова та ін.) аспектах. Інтенсифікована виразність забезпечується: а) мовноструктурними засобами (семантикою, звуковим складом слова, наголосом, інтонацією, афіксом, часткою, порядком слів); б) різноманітними способами і прийомами стилістичної обробки мовних елементів (розтягуванням звука, алітерацією, асонансом, розбиттям слова на склади, трансформацією усталеної форми, транспозицією граматичних категорій та ін.); в) застосуванням стилістичних фігур (еліпса, повтору, плеоназму, градації, ампліфікації, антитези, оксиморона, каламбуру, акромонограми); г) використанням тропів (метафори, гіперболи, перифрази і т. п.) [2, с. 13].

Виразна експресивність, крім лексичної, утворюється і синтаксичними засобами. Чимало праць присвячено експресивним засобам синтаксичного рівня. В українському мовознавстві над проблемами експресивного синтаксису як окремого напрямку синтаксичних досліджень працюють С.Я. Єрмоленко, Д.І. Ганич, І.С. Олійник, Н.П. Кисельова, А.П. Загнітко, Н.В. Гуйванюк, І.Р. Вихованець, І. Чердніченко та ін. До арсеналу експресивного синтаксису традиційно

зараховують такі фігури і тропи мови, які виражають суб'єктивне ставлення мовця, посилюють прагматику комунікативного повідомлення. І.Р. Гальперін розрізняє засоби синтаксичної виразності (інверсія, паралельні конструкції, хізм, повтор, перелічування, антитеза, ретардація) і прийоми організації синтаксичних структур (еліпсис, літота, риторичне питання, замовчування та ін.), А.Н. Мороховський класифікацію засобів експресивного синтаксису засновує на редукції (еліпсис, замовчування, номінативні речення, асиндетон), на експансії (повтор, перелічення, тавтологія, вставні конструкції та ін.) вихідної моделі або на зміні порядку слів (інверсія, дистантне розміщення синтаксичних одиниць, відокремлення). Набір засобів експресивного синтаксису залежить від творчої особистості письменника, його ідейно-естетичної концепції, світобачення.

Яскравим прикладом використання синтаксичних засобів експресивності є мовотворчість Ірини Калинець, талановитої письменниці, публіциста, громадсько-політичного діяча, борця з ненависною системою насильства і неправди, дослідниці «спеціально затертих сторінок нашої історії». Актуальність роботи зумовлена тим, що вивчення прийомів використання експресивного синтаксису є досить поширеним в українській мові, проте досліджень з цього питання на матеріалі творчості Ірини Калинець до цього часу не існує. Тому ми зробили спробу такого аналізу, де об'єктом нами обрано додатковий том Ірини Калинець «Метелики над могилою», складений із листів письменниці та знайдених творів після виходу в світ попередніх книжок.

Мета статті – проаналізувати синтаксичний рівень експресії в індивідуальному мовленні авторки, виявити характерні засоби і прийоми експресивного синтаксису та особливості їх вживання. Завданнями розвідки – виокремлення домінантних маркерів експресивного синтаксису у мовотворчості авторки, аналіз їхнього стилістичного навантаження та визначення ролі у створенні індивідуально-авторської мовної картини світу. У своїй мовотворчості Ірина Калинець послуговується широким арсеналом експресивно та емоційно насичених синтаксичних побудов (великі синтаксичні сполуки, широке вживання стилістичних фігур (ампліфікація, повтори, анафора, синтаксичний паралелізм, риторичні фігури), комплексними засобами стилістичного синтаксису (поєднання анафори, ампліфікації, однорідних членів речення, парцеляції та періоду), функціонуванням парцельованих конструкцій, односкладних речень та різновидів неповних речень, особливим графічним оформленням текстів. Проте, як засвідчує проаналізований матеріал, з-поміж них найактивніше використані вставлені одиниці та різні види синтаксичного повтору.

Виклад основного матеріалу. Так, в епістолярному мовленні письменниці оригінально реалізується синтаксична ка-

тегорія парантези/ вставленості. Експресивність різноструктурних (словосполученнєві, реченнєві та текстові) вставлених конструкцій виявляється в додаткових комунікативно-стилістичних функціях: інформативної, пояснювально-доповнювальної, емотивної, волюнтаривної, апелятивної та естетичної. Такі типові одиниці доповнюють або розширюють відомості, подані в основному реченні: *Жінка готова на своїх ніжках перевірити за день десятки кілометрів (наприклад, як каже газета, готуючи обід, лише в кухні від стола до плити жінка робить пару кілометрів), а чоловіки зникли або сидіти або стояти* [5, с. 23]; містять короткі зауваження авторки: *Але ті аргументи подам Вам тоді, коли, не дай Боже (бо я проти всякого мілітаризму), оголосите «війну» своїм лінійкам* [5, с. 23]; розкривають авторський внутрішній світ, психічний стан; демонструють стосунки з оточуючими, експлікують емоції та ставлення письменниці до зображуваних подій: *Це все, звісно, жарти, але мені подобаються класи, де є дискусії, суперечки і де ... (а це найосновніше!) вміють покепкувати одне з одного, а не ображатися на макове зерно* [5, с. 23]. Використання вставлених конструкцій є особливим експресивним прийомом увиразнення тексту і прикметною ознакою епістолярного мовлення письменниці.

Композиційно-структурну виразність текстам письменниці надає і такий стилістичний засіб, як повтор, який надає висловленню більшої напруженості, посилює внутрішній зміст, передає схвильованість вимови, тобто посилює експресію мови та її виразально-зображальні можливості. За спостереженнями А. Загнітка, «повтор слівформ, словосполучення або речення являє собою порушення синтагматичного ланцюжка і вже цією своєю структурною особливістю спрямований на перетворення в експресивний прийом синтаксису» [3, с. 830]. За своїм складом, формою та місцем розташування повтори бувають різного типу. У творах Ірини Калинець особливим експресивним прийомом увиразнення є такі стилістичні фігури з повтором, як анафора, анепіфора, полісиндетон.

Найчастіше письменниця використовує конструкції із простим повтором тотожних одиниць у межах речення чи контексту, який посилює образно-стилістичний ефект висловлення. Сильнішого акцентування та емоційного сприйняття зазнають анафоричні паралельні конструкції, які, окрім композиційної ролі, конденсують авторську думку, служать основою різноманітних образних уявлень, підсилюють емоційне сприйняття твору: *Світ був прекрасний, світ був багатий, світ був найдивнішим чудом гармонії і кольору, голосів і музики, руху і тиші, танцю й пантоміми. Світ був єдиним подихом Життя [...]. Світ, як наповнена чаша, вимагав ще одного штриха [...]* [5, с. 417]. Такий різновид повтору дає змогу максимального згущення семантики, значного посилення експресивності вислову, оптимального вираження емоцій.

Ефективну здатність вплинути на емоційне сприйняття читача мають побудови, експресивність яких досягається за рахунок так званих подвійних та ланцюжкових повторів в межах однієї синтаксичної одиниці із повтором звертання до адресата: *Впливи, лебідочко, з далекого краю, впливи, лебідочко, к синьому Дунаю, скинь йому, як листячко, біле пір'я. Скинь йому ще й другу у долоні – поцілунок батечкові донин. Впливи, лебідочко, із чужого краю, попливи, лебідочко, по Дунаї...* [5, с. 15]. Кількаразове повторення максимально концентрує увагу читача, надає висловленню експресивної динаміки, поступово наростаючої схвильованості.

З-поміж інших різновидів повтору у досліджуваному матеріалі спостерігаємо дейктичний (дейктичний – який указує, диференціює через відношення мовця до осіб чи предметів) повтор [4, с. 45]. Це повтор різних розрядів займенників у певних синтаксичних позиціях (дистантних / контактних). Відзначимо, що найчастіше використовується повтор особових займенників, які «сприяють реалізації основних принципів світобудови – антропоцентризму, антропоморфізму, антропокосмізму». Наприклад: *Я відійду. Я завтра ж відійду. Я тільки мить, пуста і безборонна. Я лиш листком осіннім припаду, Схлипну на твоїй долоні* [5, с. 408]. Такий засіб експресивного оформлення мови найчастіше використовується авторкою у великих за обсягом синтаксичних сполуках, де повторювані займенники розташовані на певній відстані один від одного: *Він пізнавав суть світу ПОЗА любов'ю [...]. Він назвав себе володарем розуму і царем світу. Він не долічився одного ребра- і придумав легенду про Єву з ребра. Він заглушив власне сумління вигадкою про вищу і нижчу статі [...]. Він мучився і страждав, будував міста – і руйнував їх, ставив палаци – і пускав їх з вогнем* [5, с. 422]. Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що ця стилістична фігура посилює в мові ефект виділення основних смислових акцентів, набуває конотації якісно нового стилістичного плану, тобто стає засобом експресивного вираження.

З аналогічною функцією виступає полісиндетон, повторення однакових сполучників на початку кожного рядку висловлення: *І мальви. І соняхи. І поросята, що хрумко смакують падавки в саду. І відчуття запустіння – поступового, тихого* [5, с. 161]. Така багатосполучниковість служить основою різноманітних образних уявлень, створює ефект урочистого уповільнення мовлення, сприяє формуванню не лише нових смислів, а й загального стилістичного тону вислову. Посиленню експресивності сприяє анафоричний повтор прийменників, завдяки чому підкреслюється рівноцінність того, що перелічується, конденсується авторська думка. Пор.: *Помолись За те, що є. За те, що було. За те, що станеться колись. За білу ніч на Батьківщині. За пісню зоряних купав. За те, що я кохаю нині* [5, с. 406].

Особлива експресивність синтаксису мови творів Ірини Калинець виявляється в активізації повторів риторичних запитань, як-от: *Чому ж оминає він нині Вашу оселю? Чому ж біле волосся Ваше не спонукало Вас досі озирнутись на пройдений шлях? Чи не тому, що лише воно – єдине біле, що були й є в Вашому житті? Що здобули Ви нині?* [5, с. 224]. Завдяки цьому засобу збільшується семантичний обсяг мовних одиниць, вносяться нові смислові відтінки. Стилістична функція таких конструкцій у мові – привернення уваги читача та відображення емоційної схвильованості, підвищення емоційного тону висловлення та створення піднесеності.

З-поміж названих повторів у мовотворчості використана ще й анепіфора, кільцевий повтор одиниць висловлення. Пор.: *Так запізнило, запізнило осіння музика бриніла... Торкалось слово німоти, Як дощ холодний наготи. Так запізнило, запізнило Осіннє сонце заскімліло* [5, с. 407]. Така фігура мови є способом створення цілісної картини зображуваного, порушення логіки розгортання думки, несподіваного висновку чи результату дії: *...це обірвалася струна – І тільки зойк завис над серцем. А ще вуста живі найпершим Цілунок щастя. Ще зрина Непевна мрія – тень прибудна. Безтямна нетля над вогнем. ... Це обірвалася дзвоном судним Ласкава мить* [5, с. 407]. Аналіз фактичного матеріалу переконливо доводить, що письменниця свідомо за-

стосує різні види повтору, які суттєво змінюють емоційні та експресивні параметри висловлення і, таким чином, стають експресивними маркерами її ідеостилю.

Певну стилістичну роль в мові публіцистичних творів Ірини Калинець виконує синтаксична категорія однорідності, зокрема дієслівна. Наприклад: *Ту, чия рука милувала б найвеличнішу троянду і найпростішу ромашку, плескалась би в ріках разом з рибами, гладила б довірливі спини лісових звірят, сміялась разом з Сонцем, умивалась росою, купалась у дощах, майла волосся у барвисті вінки* [5, с. 418]. Як бачимо, нагромадження поширених однорідних рядів наповнює висловлення більшою інформативністю, жвавістю, відбиває прагнення письменниці показати дійсність у динаміці, у русі.

Характерною ознакою дискурсу письменниці є великі сполуки з кількома рядами однорідних членів, які обтяжені розгорненими групами пояснювальних слів, словосполучень, відокремленими зворотами, вставними і вставленими конструкціями, і навіть підрядними частинами. Пор.: *На Вас покладено навчити наш розхристаний, розкиданий, недержавний, свавільний, змучений, страждальний народ любові до Бога, що з любов'ю до ближнього свого, пошанівку до своїх вчителів – до своїх ієрархів – Патріархів, Митрополитів, Єпископів, Духовенства, до всього нашого Царського Священства, що перше має стати в перших рядах нації перед ликом єдиного Володаря світу – Ісуса Христа* (5, 485). Природно, що такі побудови також виступають синтаксичним засобом створення відповідної експресивної тональності.

Мовну своєрідність синтаксису мовотворчості Ірини Калинець увиразнюють парцельовані конструкції, що відзначаються оригінальністю форми внаслідок модифікації структури простого чи складного речення. Парцеляція (розчленування) як особливий спосіб досягнення певного стилістичного ефекту спрямована на членування єдиного смислового тла на базову частину і парцелят з метою надання останньому значущості, інформаційного навантаження самостійного висловлення. Наприклад: *Гей, Кобзарю, заграй нам думу, думу для душі. Щоб серце стрепенулось під ударами співочих струн* [5, с. 232]. Таке інтонаційно-смислове виокремлення певних компонентів у мові письменниці слугує стилістично маркованим засобом експресивного синтаксису і, на нашу думку, спричинене орієнтацією авторки на прагматику, потребою актуалізувати парцелят, посилити вплив на емоційну сферу читача.

Висновки. Отже, проведені нами спостереження дають підстави стверджувати, що проаналізовані синтаксичні одини-

ці виконують низку стилістичних функцій і виступають експресивними маркерами ідеостилю Ірини Калинець. Специфіка використання таких засобів зумовлена їхньою роллю в структурі твору і залежить від ідейної спрямованості та інтенції авторки. Дослідження експресивного синтаксису мови письменниці може стати предметом подальших лінгвістичних студій.

Література:

1. Українська мова: енциклопедія / редкол. В.М. Русанівський / В.М. Русанівський. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. Бажана, 2004. – 824 с.
2. Чабаненко В.А. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 11-18.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк: ТОВ «ВКФ БАО», 2011. – 992 с.
4. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. Єрмоленко С.Я. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
5. Калинець Ірина. Зібрання творів: у 8-ми т. / І.О. Калинець. – Львів: СПОЛОМ, 2012: Метелики над могилою: листи, спогади, неопубліковані твори у попередніх томах. – Львів, 2015. – 514 с.

Топчий Л. Н. Синтаксические маркеры экспрессивности в языке Ирины Калинец

Аннотация. Статья посвящена определению экспрессивности синтаксических единиц. На материале творчества Ирины Калинец среди возможных экспрессивных средств, проанализированы функциональные характеристики вставленных конструкций, виды и стилистическая роль разных повторов, однородных рядов, парцелёванных конструкций. Доказано, что эти средства выразительности являются одними из экспрессивных маркеров индивидуального стиля писательницы.

Ключевые слова: экспрессивные средства синтаксису, вставленные конструкции, виды повторов, анафора, парцеляция, однородность.

Topchiy L. Syntactical markers in Irina Kalynets expressive language

Summary. The article is devoted to definition of the expressiveness of syntactical units. The given investigation analyzes functional characteristics of inserted units, variety of stylistic role of different kind of repletion, homogeneous rows, partselevanie constructions on the basis of Irina Kalynets material. These means of expressiveness are proved to be one of the expressive markers of individual author's style.

Key words: expressive syntactical means, inserted constructions, varies types of repetition, anaphora, partselyatsiya, homogeneousness.

Фроляк Л. Д.,
*доктор філологічних наук, професор,
 Заклад української філології
 Інституту слов'янської філології
 Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Польща)*

ТЕКСТИ З ПІДЛЯШШЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. Статтю присвячено характеристиці збірників та окремих записів текстів народного мовлення з Підляшшя, які вийшли з кінця XIX ст. і до сьогодні, з огляду на їх діалектологічну інформативність.

Ключові слова: діалектологія, текстографія, українські говірки поза межами України, підляські говірки.

Постановка проблеми. На початку XXI століття, зважаючи на загальносвітові процеси глобалізації та урбанізації, які сприяють взаємодії і взаємовпливу культур різних народів та етнічних груп і одночасно спричиняються до відриву людини від її коріння, до розриву зв'язків між поколіннями, – українська гуманітарна наука посилює увагу до фіксації та опису усних і писемних зв'язних текстів як до специфічного свідчення когнітивного досвіду носіїв культури, як до скарбниці колективної народної і родової пам'яті та як до джерела так званої «мовленої історії». Така загальна тенденція не могла не вплинути й на українську діалектологію, яка із самого початку свого зародження спиралася на зібрані в експедиціях тексти різного характеру. Діалектологи й етнографи завжди розуміли значимість зв'язних текстів, які супроводжували наукові описи, з одного боку, ілюструючи аналіз явищ матеріальної і духовної культури, а з іншого – виступаючи свідченням їхньої наукової достовірності [Див. напр., 1, с. 5-6]. Розуміння діалектологами емпіричної цінності текстів висловив Григорій Аркушин, який підкреслив, що тексти – це не лише «особливим чином зафіксоване і збережене мовлення діалектоносіїв, з яким кожен бажаючий може знайомитися і проаналізувати будь-якого часу. Записані розповіді – це ще й факти живих свідків різних подій, які у своїх дослідженнях можуть використати не тільки діалектологи, а й соціолінгвісти, фольклористи, етнографи, історики та ін.» [2, с. 3].

Усвідомлення вченими значного пізнавального потенціалу діалектного тексту сприяло тому, що в останні десятиліття українська діалектна текстографія значно поповнилася, що, в свою чергу, викликає необхідність огляду наявних текстографічних праць, як з метою узагальнення і оцінки досягнутого, так і для того, щоб окреслити завдання подальших досліджень. Особливо **актуальним** видається перегляд текстів з тих територій, де з різних причин відбувається значна редукція діалектного простору. До таких теренів належать і етнічні українські землі поза межами України, зокрема, на північно-західному українсько-польському пограниччі. Важливість такого дослідження підкреслюється ще й тим, що, як відзначає Михайло Лесів, «мова корінного населення Підляшшя та Холмщини, народна культура якого основана на культурі й мовленні найдавніших східнослов'янських племен – волинян і бужан, що від самого початку нашої писаної історії входили до складу Ки-

ївсько-Руської держави, належать до найстаріших українських діалектів» [3, с. 86]. Характеристика текстографії з території Підляшшя з'являлась у різних працях: в обґрунтуванні актуальності дослідницької проблеми у згаданих нижче розвідках В. Шимановського [4, с. 7-11], В. Курашкевича [5], М. Лесіва [3, 6]; С. Вархола та Ф. Чижевського [7, с. XXIV], Г. Аркушина; в окремій статті про завдання української текстографії Г. Аркушина [2, с. 3-4]; у праці Ю. Бідношій, який розглядав тексти з Підляшшя з погляду їх етнографічної інформативності [8, с. 119-123]; у рецензіях Г. Гримашевич [9, с. 187-189] та Ю. Бідношій [10, с. 43] збірників текстів Г. Аркушина [11]. Однак огляду текстів з Підляшшя з метою визначення їхньої придатності до діалектологічних досліджень ще зроблено не було.

Мета статті – опис доступних для науковців сьогодні текстових матеріалів з огляду на їх діалектологічну інформативність.

Виклад основного матеріалу. Різномасштабні праці, що містять зв'язні тексти, які було записано на Підляшші, за їх змістовно-стилістичними ознаками можна поділити на кілька груп: 1. Фольклорно-етнографічні джерела, тобто праці; автори яких ставили за мету здійснення етнографічного опису населення Підляшшя, залучаючи до цього опису усну народну творчість як вияв самобутності етнічної групи; 2. Етнографічно-лінгвістичні джерела, автори яких у етнографічній характеристиці підляшуків спирались, зокрема, на мовні особливості населення цього терену; 3. Лінгвістично-діалектологічні праці, метою яких був насамперед опис говірок Підляшшя і суміжних земель; 4. Публіцистичні тексти, написані або виголошені підляською говіркою; 5. Художні тексти, написані говіркою; 6. Аудіо- і відеозаписи говіркового мовлення.

У цій статті ми зосередимось лише на перших трьох групах праць, коротко зазначивши місце в джерельній базі й характер інших матеріалів, які можуть стати підставою наукових досліджень.

Фольклорно-етнографічні описи XIX ст. з території Польщі містили як записи фольклорних текстів, здебільшого пісень, так і власне діалектні тексти. Фольклорні матеріали знаходимо в працях: «Малорусская свадьба въ Корнищомъ приходѣ Констант.у Сѣдлец.губ.» Миколи Янчука (в «Трудахъ этногр. Отд. Москов. Общ. Любит. Естествозн. Т.VII, с. 74-114); «Образцы народныхъ говоровъ малорусскаго нарѣчія. Сѣдлецкыя разнорѣчья уѣздовъ Бѣльскаго, Константиновскаго и Радинскаго» в праці «Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія» П. Житецького (пісні); «Приложение к материалам для этнографии Царства Польскаго. Губернии Люблинская и Августовская, 1864» А. Риттих (нарис народної культури та тексти пісень); зразки фольклору в «Трудахъ этнографическо-статистической экспедиции въ Зап. Русскій край» Чубинського, тт. 2,

5, 7); «Бытовые черты Русинки Холмского края по пѣснямъ» К. Яроцького (Живая старина 1892, вип. IV, с. 125-134); а також «Zarysy domowe» К. В. Войціцького (Warszawa, 1842, т. 3, с. 265-353); «О Подляской Руси» А. Каменського в «Опытахъ въ русской словесности воспитанниковъ Варшавскаго учеб. Округа» (с. 35-51); «Люблинская Русь» Л. Албертова (с. 27-34) та «Obrzędy weselne na Rusi (o dwie mile od Buga)», підписаних криптонімом М. І. в праці «Księga Świata» (ч. 2, с. 113-120).

Назви останніх трьох наукових розвідок знаходимо у передмові до праці В. Шимановського «Звуковыя и формальныя особенности народныхъ говоровъ Холмской Руси. Обзоръ, съ приложениемъ образцовъ народныхъ говоровъ» 1897 р., де використано матеріали, записані у колишніх Красноставському, Білгорайському, Холмському та Грубешівському повітах Люблінської губернії та Більському і Володавському повітах колишньої Сідлецької губернії, і де, крім записів пісень, знаходимо також зв'язні тексти – зразки народного мовлення.

Сам Шимановський, характеризуючи джерела своєї праці, наводить слова Янчука, який зазначав, що «по пѣсням не всегда можно составить вѣрное представление о мѣстном говорѣ. Не говоря уже о том, что пѣсни не исчерпываютъ всей полноты отличительныхъ чертъ говора, даже и в томъ матеріалѣ, который онѣ даютъ, очень много формъ и самыхъ словъ, чисто пѣсенныхъ, неупотребительныхъ въ современной обыденной речи». Шимановський так коментує цю цитату: «Неоспоримо, какъ и вообще нельзя сомневаться въ томъ, что при составленіи сужденія о живомъ народномъ говорѣ на основаніи одного рода или вида источниковъ односторонность и неполнота свѣдѣній являются необходимымъ слѣдствиемъ такого положенія дѣла. ... Но съ другой стороны, безспорно также и то, что нельзя пренебрегать и пѣсеннымъ матеріаломъ – уже по тому одному, что пѣсни – произведенія того же народа, и употребляющіяся въ нихъ слова и формы – все же элементы его рѣчи живой, а не мертвой» [4, с. 1-2; 12, с. 71].

В. Шимановський зазначає також, що не всі пісні мають однакову вартість для філологічних досліджень, однак є пісні, мова яких мало відрізняється від розмовної мови: пісні жартівливі, ігрові, про кохання [4, с. 2]. Придатність для використання матеріалів в описах говірок визначається для вченого їх точністю, тобто відповідністю звучанню, а також наявністю паспортизації. Так, він відзначає точність записів (особливо казок) в «Трудах этнографическо-статистической экспедиции въ Зап. Русскій край» Чубинського (в т. 2, 3, 4, 5, 7, вип. 3, с. 552-556) [4, с. 8-9], застерігає від спирання на малоприматні для філологічних потреб матеріали зі статей Войціцького, Альбертова, а також зауважує, що в деяких якісних матеріалах, як, зокрема, кілька пісень у праці Яроцького, вміщених у «Живій старині», не зазначено місцевості, де ці пісні було записано, хоча «за змістом і формою пісень, можна сказати, що вони записані дуже близько від Холма» [4, с. 9].

У праці Шимановського представлено тексти з 16 населених пунктів Холмщини: з Холмського повіту (Руда, Скородів, Гнішув, Павлове, Депультичі, Волковьяни), Грубешівського повіту (Степанковичі, Сагрин, Сліпче, Підгірці), Білгорайського повіту (Тарногород, Біша) та з Томашівського повіту (Потирин, Шлятин, Типін, Переспа).

Тексти мають різний характер. Так, із села Депультичі і сел. Павлове, Підгірці, Сліпче маємо записи пісень, переважно обрядових, із сіл Степанковіце, Сагринь Грубешівського повіту – приповідки і приказки, з сіл Волковьяни (Укувани) – казка «Ху-

мек Приступа і дурней», з Тарнограда – казка про господаря і циганського сина, з Гнишева – казка про загублений перстень. Цікавим для мовного аналізу є запис із с. Персена – розповідь про бабу і москалів, які видурили в неї полотно. Тут наведено діалог старої жінки й москалів з передачею особливостей їхнього мовлення.

Тексти передано спрощеною транскрипцією на основі гражданки. Як зауважує автор праці, записувач дотримувався правил передачі наголошених і ненаголошених [е], [и], де чітку вимову він передає літерами **ы** та **э**, а наближену вимову – «гдѣ слышится звукъ неопределенный, тамъ для обозначенія звука, середняго между **э** та **е**, пишется **е**, а для обозначенія звука, середняго между **ы** та **и**, пишется **и**; для обозначенія же мягкихъ звуковъ **и** и (употребляются: для перваго – **і**, для последняго – **іе** (за исключениемъ техъ случаевъ, гдѣ «по требованію грамматики», нужно писать **ѣ**, которое пишется для обозначенія мягкаго **е** и въ выговорѣ нисколько не отличается от **іе**) [4, с. 31].

Таким чином, фольклорно-етнографічні праці, у яких вміщено матеріали з Підляшшя, мають різну пізнавальну цінність для діалектологічних досліджень. Записи пісень необхідно сприймати за зразки живого мовлення із застереженнями не лише тому, що мова фольклору має свою специфіку, що серед пісень є твори власне регіональні й загальнонаціональні, але ще й тому, що записувачі користувались різними графічними записами текстів, часто без пояснень, а також наближали мову пісень до відомого їм зразка. На увагу дослідників-діалектологів безперечно заслуговують матеріали з Підляшшя, уміщені в названих вище працях М. Янчука, П. Житецького, П. Чубинського і, особливо, праця В. Шимановського, яка найбільше відповідає потребам сучасного діалектографічного дослідження.

Час зацікавлень учених говірками Підляшшя і Холмщини Михайло Лесів поділяє на три періоди: перед Першою Світовою війною, між двома війнами та після Другої Світової війни [3, с. 86-100]. До першого періоду належать праці Івана Бессараби – етнографа, фольклориста і мовознавця, якому належать етнографічні описи населення Підляшшя та колишньої Херсонської губернії («Матеріали для етнографії Седлецької губернії», 1903; «Матеріали для етнографії Херсонської губернії», 1916; обидві праці написані російською мовою).

У «Матеріалах для етнографії Седлецької губернії» (1903) І. Бессараби подано опис українських підляських говірок з околиць с. Ломази [13, с. 1-40; 259-299], поміщено зразки мови, паремії й тексти пісень із сіл Любенка й Докудів [13, с. 41-119; 239-259], а в кінці книги – словник діалектних слів [13, с. 300-319].

У розділі «Образцы Ломазскаго говора. Народные рассказы» автор наводить розповіді різного жанру на 16 різних тем «О происхождении волка», «О происхождении аиста», «Чорт», «Мертвецы (упыри)», «Чародѣи и вѣдьмы», «Волколаки (оборотни)», «Кладь», «Какъ церковь провалилась въ землю и отчего въ Кіевѣ много церквей», «Панѣ и мужикъ», «Польша», «Козаки-мародѣры въ 1812 году», «Панщина», «Повстанье въ 1863 году», «Панѣ Борковский и пани Борковская», «Радзивиллы», «Жида». Як бачимо з наведеної тематики, це переважно легенди, розповіді-перекази, анекдоти, які належать до фольклорних творів і мають часто усталену форму, що необхідно враховувати під час як класифікації текстів, так і їх використання у дослідженнях. Автор записів намагається якнайточніше передати звучання слів, зокрема дифтонгів. Інтонацію він передає за допомогою розділових знаків – ком, двокрапок, тире, знак окли-

ку, Чи *віете* чули, що в Ломазях було в бужніці? - Ніз, не чули. А щож було? Ой вай! Що було. То нэх Буогь боронить. [13, с. 76]. Як зазначає Бесараба, всі ці народні розкази я слышал в деревнѣ Любенкѣ, Ломазскаго прихода во времена пребывания на родинѣ в 70-х годах и позже в 80-х, когда мнѣ приходилось посѣщать эту мѣстность. Многие изъ рассказовъ записаны мною дословно, а иные составлены изъ отдельныхъ мнѣній и отзывовъ самихъ крестьянъ” [13, с. 77].

У розділі “Пословицы, загадки, прибаутки, поговорки, сравнения, перебранки” [13, с. 77-85] Бесараба наводить 130 зразків паремій, серед яких 5 записано у Білій (4 польською мовою). Інші – з Ломазі і Докудова. У розділі “Народныя пѣсни” представлено різні жанри пісень, серед яких, за свідченням збирача, “нѣкоторыя пѣсни, очевидно, мѣстного происхождения, такъ какъ по складу народной рѣчи и особенностямъ ея формъ весьма близки къ подляшскимъ говорамъ. Звуковыя особенности Ломазскаго говора вѣ большинствѣ случаевъ соблюдаютъ во всехъ малорусскихъ пѣсняхъ какого бы онѣ ни были происхождения” [13, с. 85]. Для порівняння автор праці наводить зразки текстів пісень і розмовного мовлення, зазначаючи тотожні чи подібні форми, а також відмінності між ними [13, с. 86-87]. Важливо також, що Бесараба відзначає місце обрядових пісень у відповідних обрядах.

Таким чином, праця Івана Бесараби поєднує етнографічний, фольклористичний та діалектологічний аналізи зібраного ним на Підляшші фактичного матеріалу. Окрім того, що частина праці присвячена узагальнювальному опису говіркового мовлення, усі тексти, наведені тут, незалежно від жанрової належності, записано прозорою, читабельною транскрипцією, а також паспортизовано.

Паспортизовано також записи зразків місцевого мовлення в відомих етнографічних працях Оскара Кольберга та Павла Чубинського. У праці О. Кольберга в розділі “*Chelmskie*” у 2 томі уміщено тексти з Савіна, Ганська, Орхувка, записані спрощеною транскрипцією на основі латинки М.Гемпель, яка походила з Савіна [14]. В томах 1-7 “Трудів” П. Чубинського знаходимо записи з території колишніх Костянтинівського, Більського, Радзинського, Володавського і Любартовського повітів [15].

Іван Зілінський у праці “Проба упорядкування українських говорів” [16, с. 333-375] пише, що дізнався про українські говірки Холмщини і Люблінщини, їдучи в поїзді і розмовляючи з залізничниками. Автор наводить оригінальний текст, записаний у с. Любень під Володавою. Це казка про сина-злудія, у фонетичному записі якої простежуються такі риси, як звуження [а] до [е] після м’яких приголосних – *Єк уни пудрослі, самі зарублѣйте*, укання – *русказує*, оглушення дзвінких – *русказує, клупків*, монофтонги і дифтонги у новозакритому складі – *вун, і вуен, снупок, пушов, втюек, с куеньми, принюес, синку муей, твеуй, луей, віете, дівчиною, чоловіка, глядіелі* та ін., ствердіння ц – *на лавци*; морфологічні і морфонологічні особливості – *тиї, лихії, з їми, постелів, сталі*; деякі синтаксичні риси – *бардзо лихії, пушов шукати за дівчиною, нех оддасць* та ін. Однак, у текстах немає наголосів, що применшує можливості їх використання.

Таким чином, розглянуті коротко особливості представлення зв’язних текстів у етнографічно-лінгвістичних джерелах, автори яких пов’язують етнічну своєрідність населення регіону насамперед з його мовою, показують, що ці праці дають значно більше матеріалів як для узагальнення знань про поширення

та специфіку підляських та суміжних говірок станом на кінець XIX- початок XX ст., так і для розгляду питань динаміки і розвитку говіркових систем.

Власне лінгвістичні праці з текстами у вигляді додатків та збірники текстів почали з’являтися ще у міжвоєнний період. Так, два тексти з Білгорайського повіту умістила в своїй монографії про надсянські говірки М.Пшепюрська (1938) [17]. Матеріали, зібрані В. Курашкевичем перед Другою Світовою війною, послужили фактичною базою для його розвідок, опублікованих вже після війни. У праці “*Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej*” вчений подав тексти з 4 н.п. Південного Підляшшя (Любень, Острівки, Кобиляни, Сицина), 5 н.п. Північного Підляшшя (Щецелі, Малеші, Лосинка, Ожешкове, Огородники), які він записав у 1937 та улітку 1938 року [5].

До матеріалів, виданих вже в повоєнні роки, належить праця Я.Токарського, присвячена говірці с. Серпелиці біля Янова Підляського, яка містить кілька текстів [18]. Трохи пізніше виходить колективна праця “*Teksty gwarowe z Białostoczczyzny z komentarzem językowym*” (Варшава 1972) за редакцією А. Обрембської-Яблонської, до якої увійшли різнодіалектні тексти, записані різними дослідниками на території воєводства, зокрема тут знайдемо тексти з Грабовець Більського повіту, Дубини і Суховольці Гайнівського повіту та Рогавки Семятицького повіту [19].

Найбільш повною працею, яка фіксує південнопідляські говірки, є хрестоматія “*Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny*” (Lublin 1998) Стефана Вархола і Фелікса Чижевського. Тут вміщено тексти з 12 населених пунктів, записані від двомовних автохтонів – польською і українською говіркою у населених пунктах колишнього Білопідляського воєводства (з центром у Білій Підляській).

Текстам кожного населеного пункту передують коротка історично-етнографічна характеристика, дані про релігійну належність громади, зазначено наявність церкви чи костелу, представлено дані про освітні заклади та міграційні рухи на цій території.

Щодо інформаторів, подано особисті дані, вік, віросповідання, деякі дані з лінгвістичної біографії та про специфіку мовлення. Напр.: *Nosów - Informatorka – autochtonka. Marianna Komorowska, lat 74, prawosławna, dwujęzyczna; na co dzień rozmawia po polsku i po ukraińsku. Opowiada szybko, ale wyraźnie; z charakterystycznym silnym akcentem wydechowym. Wywiad “w cztery oczy” przeprowadzony został w lutym 1990 roku* [7, с. 19]. *Kobylany: Informatorzy – autochtoni: małżeństwo Eugenia Nowicka, lat 63 i Tadeusz Nowicki, lat 71, prawosławni, dwujęzyczni, prymarny język ukraiński; w latach 80. rozmawiali w obu językach w rodzinie i w sąsiedztwie. E. Nowicka opowiada szybko, ze zróżnicowaną wysokością głosu; T. Nowicki – wolno i wyraźnie. W wymowie informatorów charakterystyczny jest silny akcent wydechowy* [7, с. 24].

Як зазначають укладачі хрестоматії, їхнім завданням було записати тексти від двомовних інформантів найстаршого покоління, при цьому рівень володіння мовами міг бути різним. Записи виконували під час експедиції, це були магнітофонні записи, які проводили і або 2 особи. Тематика текстів, як зазначено у пояснювальній частині, пов’язана з давньою матеріальною і духовною культурою мешканців сіл: з годівлею худоби, вирощуванням сільськогосподарських рослин, транспорту, традиційних ремесел, зокрема вирощування льону, коноплі, обробці волокна [7, с. XLI].

Укладачі хрестоматії для транскрибування використовують фонетичний запис на основі латиниці, де використовуються знаки, що передбачають розрізнення артикуляції голосних за ознаками вузьке / широке відкриття рота, участь ротової / носової порожнини, рух язика по горизонталі / ступінь підняття частини язика по вертикалі, ступінь лабіалізації, висхідна і низхідна артикуляція дифтонгів, часокількість – довгі і короткі голосні. Так само детально враховуються особливості артикуляції та звучання приголосних.

Окрім цього, укладачі врахували позначення надсегментних характеристик тексту: позначаються синтагматичні паузи, інтонація речення, емпатичні паузи. Також вирізняється у записі введення чужої мови, а також іншомовних уривків тексту. Важливо також, що записувачі відзначають мовленнєву поведінку інформаторів. Тексти супроводжуються виносками із поясненнями значень слів, граматичними поясненнями, подаються відповідники спорадично вживаних форм тощо.

Видатним явищем у діалектній текстології стало видання у 2007 році в Луцьку праці Григорія Аркушина «Голоси з Підляшшя», де знайшли місце тексти з 35 населених пунктів, серед яких 7 н. п. з Люблінського воєводства – Воля-Угруська, Семятицький повіт, Влодава, - та 28 н.п. із Підляського воєводства Семятицький, Більсько-Підляський, Гайнівський та Білостоцький повіти. Фонетична транскрипція, яку використовує автор видання, враховує особливості вимови голосних (укання та наближення [e] та [и], дифтонги, спорадична поява звуків [y] та [y̥], палаталізованість та ніпівпалаталізованість приголосного, оглушення повне і часткове, подовження приголосних і голосних). Тексти різної тривалості і різноматиматичні. Детально паспортизовані: є дата запису, дані про інформанта з його короткою лінгвістичною біографією, назви населених пунктів (офіційні та місцеві), із зазначенням умов здійснення запису (в студентській експедиції, наодинці з експлоратором, у присутності знайомого дослідника тощо).

Важливою ознакою праці є наявність аудіозаписів, що дає можливість порівняти вимову з аудитивним записом, здійсненим дослідником. Праця Г. Аркушина належить до тих праць, укладачі яких прагнули поширити коло читачів, і тому поєднує запис, здійснений транскрипцією, та орфографічний запис. Оскільки збірник текстів Г. Аркушина вже детально аналізували [8; 9; 10], відзначимо лише, що тексти зібрано діалектологом із глибоким знанням говірок Підляшшя і представлено з усією необхідною супровідною інформацією про час, місце, обставини запису, а також про носія говірки.

До найновіших належить праця Івана Ігнатюка, «Українські говірки Південного Підляшшя [опис, тексти і словничок]», яка з'явилася у 2013. Тут вміщено 86 текстів, які було записано в період від 1970 до 2004 року. Важливо є те, що Іван Ігнатюк – місцевий житель і веде розмову з інформантами їхньою говіркою, тобто немає умов для переключення коду. Усі тексти – це зв'язні розповіді різної тематики: про пережите (*Я пам'ятаю, як тій коробкі батько робив. І я од батька навчився. Ще ідні батькова коробка стоїть. Тамтїх коробок нема, бо перша робота завжди за плу^от* [20, с. 56]), про звичаї, обряди, традиційний одяг (*Давній хвартухі ткалі бабі з гóриню в на́си. Гóринь то такіі купчіі черво́ніі ниткі.* [20, с. 59]), традиційні способи господарювання (*Як ми го́де при́хали з се́ла на ху́тор то Руде́нці го́рали сохóю* [20, с. 59] тощо). Є також приклади фольклорних творів, але ворни містяться в текстах розповідей

про обряди чи звичаї, напр., розповідь про коровай містить і 4 «приспівки до коровай» [20, с. 76-77].

Тексти записано адаптованим українським алфавітом із зазначенням наголосу, дифтонгів. Усі тексти паспортизовані. Подано дані про час запису, локалізацію та дані по інформанта. напр., *говорив Владислав Ігнатюк. Рік нар, 1924. Сусід, село Данці. Гм.Ганна, пов. Влодава. Записано в серпні 1970 року; Анна Ігнатюк. Дівоче прізвище Онишук, рік нар. 1911, родом з села Жуки, гм. Тучна. пов. Біла Підляська, моя дядина. Записано в серпні 1970 року в селі Данці.* Тут з'являються такі означення інформанта: *мій двоюрідний брат, моя двоюрідня братова, муж моєї родички Гандзі.* Подано також варіанти назв населених пунктів, напр., Довгоброди – Дубогроди, варіанти імен – *Говорив Микола (Миколай) Семенюк.*

Словник містить 133 слова. Слова записано спрощеною транскрипцією з наголосами. Важливо, що враховано синонімію і варіантність: *бара́бля*, – і – *картопель*, загально виступає *карто́хель*, -я. картоплі. –ів і у^ов; *бóцяи*, -а, бóцьон, -а, бусьон, –а і бусюн, -а – *лелека, черногуз, бусел (переважно говорять – бусьон і бусюн, а боцяи в хвацькій говірці)* [20, с. 91]. Значення слів І. Ігнатюк пояснює через наведення загальномовних відповідників або лексичного значення: *бурка, -і – вовняна спідниця, а також чоловічий плащ із сукна* [Там же].

Як бачимо, остання праця знавця і невтомного збирача текстів підляських говірок Івана Ігнатюка заслуговує на її повну характеристику в діалектологічній літературі. Вона є зразком своєрідного сприйняття говірки її носієм, але з висоти загальнодіалектологічних знань. Такі праці надзвичайно інформативні й можуть бути використані у вивченні говіркового мовлення в когнітивному аспекті.

До важливих джерел діалектологічних досліджень належать також аудіозаписи говірок, зокрема, удоступнені редакцією «Над Бугом і Нарвою» та ті, що ще чекають опрацювання, зокрема і фонотеці Закладу української філології УМКС.

На особливу увагу заслуговують писемні матеріали, серед яких і публіцистичні тексти, написані підляською говіркою або зі вставленням текстів говіркових на ламах часопису «Над Бугом і Нарвою». Чекають на свого дослідника й художні твори, написані підляською говіркою, – вірші Івана Киризяка. Юрія Гаврилюка, Софії Сачко, Юрія Трачука та ін., які ставлять перед мовознавцями багато питань щодо діалекту та стилізації в публіцистичному стилі й художній літературі, про т.зв. «малі мови», про належність підляських говірок до української чи білоруської мови, про самоідентифікацію підляшуків та щодо інших не менш важливих проблем.

Висновки. Короткий огляд текстів з Підляшшя виявив кілька типів текстів з цього регіону, які було записано в різні часи – з кінця XIX і до початку XXI ст.: фольклорно-етнографічні джерела, де представлено тексти творів усної народної творчості на фоні етнографічного опису населення Підляшшя; етнографічно-лінгвістичні джерела, де етнографічна характеристика підляшуків поєднується з описом місцевих говірок; лінгвістично-діалектологічні праці, предметом яких був насамперед опис говірок Підляшшя і суміжних земель; публіцистичні тексти, написані або виголошені підляською говіркою; художні тексти, написані говіркою; аудіо- і відеозаписи говіркового мовлення. Кожен тип текстів вимагає від дослідника-діалектолога розуміння специфіки запису текстів і наукового підходу записувача, уваги до критичної літератури того періоду, коли вийшла та чи інша праця, а також до загальної наукової

діяльності укладача текстів. Незважаючи на різночасовість і різний характер аналізованих праць, вони обов'язково повинні увійти до корпусу текстів з Підляшся, який міг би служити надійним джерелом діалектологічних досліджень. Перегляд сучасних збірників текстів також сигналізує про необхідність упорядкування та уніфікації вимог до форми представлення та змісту наступних видань.

Література:

1. Maryniakowa I., Grek-Pabiszowa I., Zielińska A. Polskie teksty gwarowe z obszaru dawnych Kresów północno-wschodnich / I. Maryniakowa, I. Grek-Pabiszowa, A. Zielińska. – Warszawa: Instytut Slawistyki PAN, 1996. – S. 5-6.
2. Аркушин Г.Л. Українські діалектні тексти до питання методології / Г. Аркушин // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – № 1. – 2011. – С. 3-8.
3. Лесів Михайло. Особливості говору українців Холмщини та Підляшся / М. Лесів // Холмщина і Підляшся. – Київ: Родовід, 1997. – С. 86-100.
4. Шимановський В. Звуковыя и формальныя особенности народных говоров Холмской Руси. Обзоръ, съ приложениемъ образцовъ народныхъ говоровъ / В. Шимановскій. – Варшава 1897. – 106 с. + Прилож. – 32 с.
5. Kuraszkiewicz W. Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych / W. Kuraszkiewicz. – Warszawa, 1963. – 168 s.
6. Лесів Михайло. Українські говірки в Польщі / М. Лесів. – Варшава: Український архів, 1997. – 495 с.
7. Czyżewski F., Warchoń S. Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny / F. Czyżewski, S. Warchoń. – Lublin, 1998. – 497 s.
8. Бідношя Юрій. Діалектні тексти закордонних українців як джерельна база етнографічних студій / Ю. Бідношя // Народна творчість та етнологія. – № 2. – 2013. – С. 112-125.
9. Гримашевич Галина. «То такі подобні єзик бил до українського...» / Г. Гримашевич // Волинь-Житомирщина. – Вип. 17. – С. 186-189.
10. Бідношя Юрій. Слухаймо Підляшся / Ю. Бідношя // Над Бугом і Нарвою. – №2(90) березень-квітень (marzec – kwiecień). – 2007. – С.45.
11. Аркушин Г. Голоси з Підляшся / Григорій Аркушин. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 535 с.
12. Янчук Н. Некоторые особенности Корницкого говора / Н. Янчук // Труды Этнографического Отдела Императорского Общества Любителей Естествознания, Антропологии и Этнографии при Московском университете. – Кн. 7. – Москва 1885. – С. 60-72.
13. Матеріали для етнографії Сѣдлецкой губерніи. Собраль И.В. Бессараба / И. Бессараба. – Санктпетербург: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1903. – 324 с.
14. Kolberg O. Chelmskie, cz.I/ Dzieła wszystkie. – t.33. – Poznań: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1964. – 370 s. ;Kolberg O. Chelmskie, cz. II. Dzieła wszystkie, t. 34. Z materiałów pośmiertnych wydał I. Kopernicki, Wrocław-Poznań 1964. Ss. X, 268, ilustr. Reedycja fotooffsetowa, pierwodruk: Kraków 1891.
15. Teksty gwarowe z Białostoczczyzny z komentarzem językowym. – Warszawa, 1972. – 225 s.
16. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорскимъ русскимъ географическимъ обществомъ. Юго-Западный Отдѣл. Матеріалы и изслѣдованія. Собранныя д.чл. П.П. Чубинскимъ / П. Чубинский. – Т. 1-7. – 1872-1878.
17. Зилинський Іван. Проба упорядкування українських говорів / І. Зилинський // Записки НТШ. – т.CXVII-CXVIII. – Львів, 1913. – С. 364.
18. Пшепорська-Овчаренко М. Надсянський говір / М. Пшепорська-Овчаренко // Мова українців Надсяння. – Перемишль: [б. в.], 2007. – С. 88-266.
19. Tokarski Jan. Gwata Serpelic: fonetyka, fleksja / J. Tokarski. – Wrocław. – 152 s.
20. Teksty gwarowe z Białostoczczyzny z komentarzem językowym / A. Obrębska-Jabłońska. – Warszawa, 1972. – 224 s.
21. Ігнатюк Іван. Українські говірки Південного Підляшся [опис, тексти і словничок] / І. Ігнатюк. – Люблін: Episteme, 2013. – 108 с.

Фроляк Л. Д. Тексты из Подляшья как источник диалектологических исследований

Аннотация. Статья посвящена характеристике сборников и отдельных записей текстов народной речи жителей Подляшья, опубликованных с конца XIX в и до наших дней, с точки зрения их диалектологической информативности.

Ключевые слова: диалектология, текстология, украинские говоры за рубежом Украины, подляские говоры.

Frolak L. Texts from Podlyash'ya as a source of dialectology researches

Summary. The article is devoted to description of collections of dialect texts from Podlasie, which were published from the end of 19 and until contemporaneity, taking into account their dialectology informing.

Key words: dialectology, tekstography, Ukrainian dialect in Poland, dialect of Podlasie.

Циганок І. Б.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та літератури
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ДЕМОН* В УКРАЇНСЬКІЙ ГОТИЧНІЙ ПРОЗІ

Анотація. У статті здійснено спробу дослідити особливості словесного вираження концепту *демон* у малій готичній прозі українських письменників XIX століття. Виявлено широкий спектр найменувань демонічних істот, домінуючим серед них є номен *чорт*; використання хроматизмів на позначення темних кольорів, що вважаються ознаками готичного тексту. Вербалізацію означеного концептуального поняття спостережено на лексичному та морфологічному мовних рівнях.

Ключові слова: готична мала проза, концепт, концептосфера, хроматизми, фразеологічні одиниці, інвективна лексика.

Постановка проблеми. Вивченню готичної течії в українській літературі початку XIX століття у сучасній філології було приділено не виправдано мало уваги. Йдеться про українську романтичну фантастику, репрезентовану не лише творами Г. Квітки-Основ'яненка, М. Гоголя, П. Куліша, а й про творчість невідомих широкому читачському загалу авторів: О. Сомова, Х. Купрієнка, О. Партицького, І. Гавришкевича, чий імена було несправедливо забуто на довгий час.

У передмові до антології «Огняний змії» В. Шевчук наголошує, що «українці схильні до фантазувань силою своєї поетичної вдачі. Вони витворили дивовижний пісенний епос зі складним символічним тлумаченням рослинного і тваринного світу – фантазійний елемент тут відіграв також немалу роль – зафіксували свою історію у формі історичних пісень, легенд, народних переказів, зберегли в серії народних оповідей такий феномен, як слов'янська міфологія в її українському варіанті... Демонічне народне оповідання на нашій землі – це незрівнянне поле фантазії» [10, с. 6].

До сьогодні відомі лише окремі літературознавчі розвідки на матеріалі української готичної прози. Наприклад, американський учений Н. Корнуелл вивчав готичні елементи в творчості М. Гоголя [13]. Українська дослідниця С. Павлунік здійснила спробу компаративного аналізу готичних оповідань «Закоханий чорт» О. Стороженка та «Закоханий диявол» Ж. Казота в однойменній статті [5]. Зокрема, вона виводить із визначення готики як літературної течії пріоритетні теми готичного роману і стверджує, що «дослідження внутрішньої людської психіки, ставлення до страху, болю, відрази, а також теми готичного роману, до яких належали кладовище і монастир, рови з водою навколо замку, мости, темниці, вежі, таємні люки і ходи, іржаві дверні завіси, блимання свічок, старовинні рукописи, сутінки, прокляття тощо» [6, с. 28]. Дослідниця підкреслює, що оповідання О. Стороженка перегукується з романом Ж. Казота уже на рівні самої назви. В досліджуваних текстах авторкою помічено і багато спільного, зокрема, в символізуванні в образі чорта тілесного потягу, котрий людина повинна навчитися приборкувати відповідно до законів суспільства [6].

Досліджень мовотворчості представників української готики майже не здійснено.

Мета статті – описати вербальні вияви концепту *демон* у готичних оповіданнях українських письменників.

Джерельною базою слугували твори Г. Квітки-Основ'яненка «Мертвецький великдень» [2], «От тобі і скарб» [3], О. Сомова «Київські відьми» [7], «Русалка» [8], «Цвіт папороті» [9].

Виклад основного матеріалу дослідження. Під концептами розуміємо частовживані ключові «елементи мови, які втілюються в окремих лексемах, словосполученнях, фразеологічних одиницях, пареміях, прецедентних текстах» [12, с. 285]. На думку Ю. Степанова, концепт – основний осередок у ментальному світі людини [11]. Концепти – «одиниці етнокультурної інформації, що відображають світ національного світосприйняття предметів і понять, позначених мовою» [5, с. 23]. В такому ж ключі розуміє концепти і Л. Кравець. Вона пояснює дефініцію як «результат пізнання навколишнього світу людиною, цілісне ідеальне утворення, що відображає багатовіковий досвід і специфіку національної культури. Концепти виступають у ролі своєрідних культурних кодів певної нації, які передаються від покоління до покоління і засвоюються разом із мовою. Вони і є основою культурної комунікації» [4, с. 192].

За словником-довідником «Знаки української етнокультури» В. Жайворонка, «демон – у грецькій міфології – це нижче божество, злий дух, інколи доброзичливий до людей; слов'яни вшановують річки, німф і деякі інші божества-демони, приносять їм у жертву все і з тих жертв ворожать собі; частими були жертви і своїм, домовим демонічним божкам, сліди яких дійшли і до нашого часу; з поширенням християнства грецькі назви демонів залишилися для визначення тільки злих (чорних) духів; більшість поганських богів теж стали вважатися злими демонами» [1, с. 173].

У досліджуваних текстах фіксуємо широкий ряд найменувань демонічних істот, як-от: відьма, гаспид, нечистий, нечистий дух, лихий дух, лукавий, усяка погань, чортаки, упирі, вовкулаки, химери, русалки, тощо. Найчастотнішою серед них виявилася лексема *чорт*.

В оповіданні «От тобі і скарб» Г. Квітка-Основ'яненко так описав портрет чорта: «Аж ось і стало, що то був чорт, справжній чорт! Адже усяк, хто бачив чорта, розкаже, що він з хвостом, з рогами, з цапиною бородою, з карлючкуватим носом, з предовженими пальцями та з карлючкуватими кігтями... Та й у речах пізнати можна було: адже чорти ні по якому більш не говорять, як по-жидівськи» [3, с. 38].

Привертає увагу читачів у цьому тексті і те, що автор співвідносить особливості людського життя і злих духів. Переконалим видається хоча б значний спектр похідних лексем від номена *чорт* на позначення родинних стосунків, віку тощо. Порівняймо: справжній чорт [3, с. 38] – про дорослого демона;

двоє маленьких чортеняточок [3, с.40], чортенята зареготались [3, с. 40] – про недорослих демонічних істот; сидять чорти з чортихами, попарувались [3, с. 40] – про сімейні пари.

Крім того, в контекстах з такими лексемами побут і одяг демонів нагадує людський: «І ще ж, було, ухопив двох свіжих чортих, що повіряджались дівками і коси на голові поклали, і скиндячки положили, і плахти почіпляли, от ухопив їх і гайнув на музику» [3, с. 42]; «За довгими столами, скатертями понакриваними, сидять чорти з чортихами, попарувались. Та що ж то за порозряджувані! У яких то каптанах! У яких ребронтах! Тільки вже ні під квітками, ні під пір'ям, і ні під яким брилем, і ні під якими кучерями не можна було поховати рогів: так і стирчать. Таки усі були, як настояще городське панство» [3, с. 40].

За нашою вибіркою помічено, що автори переважно зображають спілкування своїх персонажів з лихим уві сні або на підпитку. Наприклад, як у контексті з оповідання «От і скарб»: «Аж ось... ще гаразд і смеркло, а вже дальш у лісі запалала мов свічечка, але горіла вона не червоним або жовтим вогнем, а чортячим, як горілка горить, синім вогнем. От наш Масляк так і здригнув, та не з переляку (бо вже побратавшись з старшим чортом, він вже маненьких зовсім не боявся)...» [3, с. 39].

До того ж, відтворюючи посиленний ефект страху персонажа, письменники вдаються до імпліцитного зображення демонічної істоти, як у контексті з «Київських відьом»: «Страх пройняв бідного козака такий, що аж зуби зацокотіли. Вже не сумнівався, хто його жінка, але був настільки схвилюваний, що не знав, на що відважитися... Проте заснути не міг, перед очі навівалися якісь чудовиська» [7, с. 64].

Вербалізація концепту *демон* у досліджуваних текстах представлена лексемами, належними до різних частиномовних класів, як-от:

– *іменники*: чорти, чортяки, відьми, упірі, вовкулаки, нечисть [2, с. 29], погань [2, с. 25], гаспид [2, с. 20], химери [2, с. 30], чортятство [3, с. 42], чаклуни [3, с. 36], чортівня [9, с. 80]; галайстра [7, с.67];

– *субстантивовані прикметники*: лукавий [9, с. 83], лихий [2, с. 21];

– *прикметники*: гаспидський [2, с. 22], чортячий [3, с. 38]; пекельний [3, с. 38], збісований [7, с. 67];

– *дієслово*: чортма [3, с. 36];

– *словосполучення (прикметник+іменник)*: злі духи [3, с. 68], нечистий дух [9, с. 78], лихий дух [9, с. 80], відьомський натовп [7, с. 69], бісівське наслання [7, с. 69], дивовижні потворні привидя [7, с. 66].

Як видно з наведених прикладів, крім найменувань демонів, ознак для їх характеристики, назв демонічних дій, фіксуємо в готичних текстах і номінації місця шабашу злих сил типу Лиса гора [7, с. 66], пекло [3, с. 42]. У мовотворчості авторів виявлено розлогі описи відьомського шабашу. Наприклад, у «Київських відьмах» читаємо: «На самій маківці гори була гладка місцина, чорна, як вугілля, і гола, мов лисина старого діда. Посеред майдану стояло риштовання зі сімома східцями, що покриті були чорним сукном. На риштованні сидів здоровенний ведмідь із двома мавпячими пащеками, цапиними рогами, зміїним хвостом, із настовбурченою щетиною по всьому тілу, з руками кістяка і котячими кігтями на пальцях. Довкіл нього кипів цілий відьомський базар, де було ще повно чаклунів, упирів, вовкулаків, полісунів, водяників, домовиків і різних інших чуд небачених і нечуваних... Побіч ціла варта чортенят, одне одного паскудніше й незграбіше, гупала в казани, тарабанила

по діжках, лупила в залізни тарілки і галасувала на всі заставки. Тут валка старих, зморщених, як гриби, відьом водила журавля, пританцьовуючи, гоцкаючи своїми сухими ногами так, що дзвін од кісток розсипався довкруг, ще й приспівуючи таким голосом, що хоч вуха затуляй. Далі довготелесі полісуни гасали навприсяжки з дрібнолюдками. В іншому місці беззубі, хирляві відьми верхи на мітлах, лопатах і коцюбах поважно і статечно, наче вельможні панни, танцювали польку з сивими, потворними чаклунами, декотрі з яких аж у дугу гнулися, а в одного ніс нависав до підборіддя, в іншого з рота стирчали вовчі ікла, ще в іншого був такий поморщений лоб, як ото хвилі бувають на Дніпрі в негоду... Грайливі, жартівливі русалки бавилися з упирями, на яких поглянути було страшно. Рик, галас, тупіт, шамотіння, пронизливий скрип і посвисти пекельних сопілок і пишалок. Співи й вереск чортенят і відьом – все це було розбуялим, диким, збісованим, а зі всього того видно було, що ота страшна галайстра від душі веселиться» [7, с. 66-67].

У цьому контексті, як і в багатьох інших, спостережено чіткі ознаки готичного стилю: похмура атмосфера зображуваного, темні кольори, жажіття, нагнітання страху. Мовні засоби для їх досягнення різні: насамперед це вищезазначені найменування демонічних істот; їх детальні портретні характеристики, що посилюють відчуття жаху (мавпяча пащека, цапині роги, дзвін від кісток розсипався довкруг, з рота стирчали вовчі ікла тощо); темна гама кольорів (чорне сукно; місцина, чорна, як вугілля; чорний ведмідь); номінації неприємних для слуху звуків (голос, що хоч вуха затуляй, рик, галас, тупіт, скрип, посвисти пекельних сопілок); інвективна розмовно-знижувальна лексика типу мерзенний, пащека, паскудніше, незграбіше, потворний; порівняння злих духів зі звірами, наприклад, мавпою, цапом, змією, котом, вовком, загалом з дикістю.

Зафіксовано також частотне слововживання фразеологізмів з компонентом *чорт*, наприклад: Де вона у чорта узялась [3, с. 42], чорт їх зна [3, с. 43], де там у гаспида таскалась [2, с. 16], мороз по шкірі дер від чортівні [9, с. 81], і чорт не розбере, що воно таке [3, с. 47] тощо.

Висновки. За нашими спостереженнями, зразки української малої готичної прози загалом мають усі ознаки відповідного стилю, відтвореного письменниками за допомогою мовних засобів насамперед на лексичному мовному рівні. Йдеться про високу частотність найменувань різноманітних демонічних істот, використання для їх портретних характеристик інвективної лексики, як з відповідною семантикою, так і порівнянь зі злими і страшними тваринами; похмуру кольорову гаму – все це засоби нагнітання жаху. Різноманіття словесного вираження концепту *демон* досягнуто завдяки лексемам, належним до таких класів слів, як іменник, субстантивовані прикметник, прикметник, дієслово. Частотними є і фразеологізми з компонентом *чорт*.

Подальші наукові пошуки вбачаємо у дослідженні концептосфери готичного дискурсу.

Література:

1. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
2. Квітка-Оснóв'яненко Г. Мертвецький великдень / Г. Квітка-Оснóв'яненко // Огняний змій. Українська готична проза XIX ст. – Львів: ЛА «Піраміда», 2006. – С. 12-30.
3. Квітка-Оснóв'яненко Г. От тобі і скарб / Г. Квітка-Оснóв'яненко // Огняний змій. Українська готична проза XIX ст. – Львів: ЛА «Піраміда», 2006. – С. 30-52.

4. Кравець Л. Метафорична репрезентація концепту «час» в українській поезії ХХ ст. / Кравець Л. // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження професора С. Я. Єрмоленко. – К., 2007. – С. 192-198.
5. Манакин В.М. Сопоставительная лексикология / В.М. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 327 с.
6. Павлунік С. «Закоханий чорт» Олекси Стороженка та «Закоханий диявол» Жака Казота: спроба компаративного аналізу / С. Павлунік // Слово і Час. – 2006. – № 9. – С. 27-34.
7. Сомів О. Київські відьми / О. Сомів // Огняний змії. Українська готична проза ХІХ ст. – Львів: ЛА «Піраміда», 2006. – С. 60-70.
8. Сомів О. Русалка / О. Сомів // Огняний змії. Українська готична проза ХІХ ст. – Львів: ЛА «Піраміда», 2006. – С. 53-60.
9. Сомів О. Цвіт папороті / О. Сомів // Огняний змії. Українська готична проза ХІХ ст. – Львів: ЛА «Піраміда», 2006. – С. 76-83.
10. Шевчук В. У світі фантазій українського народу / В. Шевчук // Огняний змії. Українська готична проза ХІХ ст. – Львів: ЛА «Піраміда», 2006. – С. 5-10.
11. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. / Ю.С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
12. Українська мова. Енциклопедія / Ред. кол. В.М. Русанівський, О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. – 824 с.
13. Cornwell N. *European Gothic // A Companion to the Gothic* / N. Cornwell. – Malden, 2001. – P. 52-89.

Цыганок И. Б. Вербализация концепта демон в украинской готической прозе

Аннотация. В статье предпринята попытка исследовать особенности словесного выражения концепта *демон* в малой готической прозе украинских писателей XIX столетия. Зафиксирован широкий спектр названий демонических существ, доминантным среди которых выступает номен черт, а также использование хроматизмов для обозначения темной цветовой гаммы. В этом проявляются черты готического текста. Вербализация концептуального понятия демон представлена на лексическом и морфологическом уровнях языка.

Ключевые слова: готическая малая проза, концепт, концептосфера, хроматизмы, фразеологические единицы, инвектива.

Tsyganok I. Verbalization of the concept *Demon* in Ukrainian gothic prose

Summary. In this article was made an attempt to research main features of the verbal expression of the concept *demon* in gothic prose of Ukrainian writers in the XIX century. It has been stated a broad-spectrum of the types of demonical creatures the most dominant of which is nomen devil and using of names of the colours to define dark colour spectrum. It shows some features of gothic text. Verbalization of concept demon is represented on lexical and morphological linguistic levels.

Key words: gothic prose, concept, sphere of the concept, names of colours, phraseological units, invective.

Швець А. О.,

аспірант

Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Польща)

ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ МЕШКАНЦІВ ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬКА

Анотація. Статтю присвячено вивченню польського мовлення мешканців Дніпродзержинська. Авторка робить спробу встановити специфічні ознаки вокалізму і консонантизму досліджуваної системи та з'ясувати закономірності їх появи у мовленні поляків різних вікових генерацій. Зокрема, тут звернено увагу на фонетичні явища субституції носових голосних, проривного [g] та [h], відзначено явище гіперизму та міжмовної інтерференції.

Ключові слова: польська мова на Україні, мовні контакти, соціолінгвістичні, фонетика, вокалізм, консонантизм, вікова диференціація.

Постановка проблеми. Проблема функціонування мов національних меншин на Україні є надзвичайно актуальною на сучасному етапі розвитку нашого суспільства. Ця проблема також постійно перебуває у полі зору мовознавців, оскільки її вивчення, з одного боку, наближає вчених до розуміння загальних закономірностей розвитку мови в епоху глобалізації, а з іншого – проливає світло на важливі питання взаємодії мов, їх ролі у системі національної самоідентифікації особистості, ієрархії та доменів функціонування мов, що спів функціонують в одній спільноті тощо. Зазначені питання постають і в процесі вивчення польської мови на Україні, яка постійно перебуває в полі зору славістів.

Найбільш віддалену історією мовознавчих досліджень має польська мова поза межами її етнічної території на так званих „кресах”. Це насамперед праці, які описують мову Південно-західної України: розвідки В. Гаргали щодо польської мови мешканців Львівщини, К. Дейни та С. Грабця про польську мову на Тернопільщині, праці М. Лесіва, дослідження З. Курцовой польської мови Львова. Польській мові Житомирщини та Поділля присвятив свої праці В. Варенич.

На особливу увагу заслуговують наукові розвідки, які зібрано в серіях збірників „*Studia nad polszczyzną kresową*” (з 1982 р.) та „*Język polski dawnych Kresów Wschodnich*” (з 1996 р.). де з'являються також результати досліджень польської мови у Центральній та Південно-східній Україні (О. Лазаренко, Ю. Яворська, С. Рудницький, О. Остапчук).

В останнє десятиліття з'явилися праці, присвячені полякам і польській мові на Південно-східній Україні. Серед яких на увагу заслуговують монографії Г. Красовської „*Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie*” та монографія А. Бонусяк та О. Сухомлинова „*Польська спільнота Бердянська*”.

Однак до цього часу польська мова у Дніпродзержинську, польська громада якого має досить давню історію, ще не була предметом вивчення, що визначає актуальність нашого дослідження.

Історія польської спільноти міста пов'язана з будівництвом Дніпровського заводу в с. Кам'янському, яке з 1802 р. стає частиною Катеринославської губернії і перетворюється згодом на крупний промисловий і культурний центр півдня Росії. Дніпров-

ський завод, який швидко розвивався, потребував постійно нових робітників. Сотні поляків зі своїми родинами переїжджали в далеке Кам'янське, де і пустили коріння, а Україна стала для них другою Батьківщиною. У середині 1890-х років у Кам'янському проживало вже 1500 польських сімей. До першого січня 1913 року в Кам'янському налічувалося 40407 жителів, з них – 14175 поляків. Саме для поляків за наказом першого директора-розпорядника І. Ясюковича були побудовані Верхня і Нижня колонії. У Верхній колонії жили власники заводу, польські інженери, а у Нижній колонії – майстри й висококваліфіковані робітники. Так, у селищі Кам'янському утворилися дві етно-соціальні групи: адміністрація заводу, інженерно-технічні робітники, робітничка аристократія складалася в основному із поляків; робітники заводу – в основному місцеві селяни-українці.

Мешканці Дніпродзержинська польського походження до сьогодні зберігають свою мову і культуру, однак польське мовлення мешканців міста ще не піддавалося науковому опису, що і зумовлює актуальність цього питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз текстів виявив у польському мовленні усіх респондентів певні особливості, серед яких є мовні риси, які характеризують фонетичну систему польської мови мешканців Дніпродзержинська. У цій статті зробимо спробу розглянути найважливіші з ознак вокалізму та консонантизму досліджуваної мовної системи.

Вокалізм

1. Важливе значення для системи реалізації вокалізму відіграє характер наголосу. У мові поляків дніпродзержинська словесний наголос сталий, падає на переважно передостанній склад слова. Це також стосується прийменникових конструкцій, напр., *i' babča, u doku'mentaχ*. Проте вжиті слова-запозичення мають нехарактерний для польської мови наголос, тобто український або російський, наприклад: *Gazeta „Dzerży'n'es” w kotri'j je arty'kul z nazwi'skom moh'o pradž'a'dka*.

2. Серед важливих рис системи голосних, що відрізняють польську мову від української є наявність носових голосних [ɛ̃] та [ɑ̃], які становлять складність для вимови українців та по-різному виявляються у мовленні поляків на Україні. Так, у мовленні поляків Дніпродзержинська спостерігаємо хитання у вимові носових голосних або ж взагалі відсутність носових у позиціях, для яких вони характерні у літературно-нормативній польській мові. Це виявляється, зокрема, у субституції [ɛ̃] та [ɑ̃] неносовими [e], [o], [u] та [ɛ].

Це фонетичне явище характерне для мовлення усіх поколінь. Так, у текстах, записаних від представників молодшого та середнього покоління спостерігаємо вживання неносових флексій у дієслівних формах 1 ос. однини, наприклад: *myśl'u* відповідно до *myszle*; *lub'e* відповідно до *lubię*, та іменникових закінчень на чистий голосний *tam na im'e*, Зн.в. відповідно до *tam na imię, rodz'inu*, О.в. відповідно до *rodzinq*. Напр., *Mam na im'e Ludmila. Muj dżadek ma na im'e Frans*.

У мовленні старшого покоління також знаходимо іменні та дієслівні форми із субституцією носових неносовими, напр.: *muše* відповідно до *muszę*, *moge* відповідно до *mogę* та ін.; *Ja zapomn'iam melodię, al'e n'e rozebrałas' ze slowam'i, n'e rozebrała, n'e pam'entam, ale zapomn'ala muzykę.*

Як бачимо, з наведених вище випадків субституції носових [e], [a] неносовими голосними, у мовленні всіх поколінь спостерігаємо вживання неносових флексій у дієслівних формах 1 особи однини: [e] відповідно до літературно-нормативного [e]. Така субституція, з одного боку, може бути наслідком втрати носових голосних у системі вокалізму польського мовлення дніпродзержинців під впливом української мови, що більш вірогідно у випадку молодшого та середнього поколінь, у яких вживання польської мови має менший обсяг у сферах спілкування. З іншого боку, субституція носових неносовими у названій дієслівній формі у мовленні старшого покоління є загальною тенденцією у польському мовленні на Україні [див., напр.: 6].

Субституція носових голосних у польському мовленні дніпродзержинців може також виражатися у заміні носового голосного звукосполученням [ow], [ew], [om], [em], [on], [en]. Так, середнє покоління вживає дієслівну форму 1 особи однини із закінченням – *en*, *xcen* відповідно до *chcę*. Напр.: *Uczyłem jenzuka polsk'ego, bo xcen ośyumać Karten Pol'aka.* Також у мовленні середнього покоління значно частіше спостерігаємо субституцію носових голосних звукосполученнями [on], [en] у дієслівних особових закінченнях, зокрема у формах 3 ос. множини, у формах О.в. іменника та у коренях слів, напр.: *pytają*, 3 ос. множини – *pytają* Напр., *N'ektury pytają, a skond ty po pol'sku możesz rozmaw'ać.*

Також спостерігаємо вживання звукосполучення [ou] на місці носового в іменникових формах орудного відмінка *matou* відповідно до *matą*. Напр.: *I tak to dżadek został s'eu z dżecmi tutaj i z mojej matou.*

Для мовлення представників старшого покоління характерною є вимова особових закінчень дієслів I та III особи як звукосполучення [on], [en], напр.: *xcen*, 1 ос.одн. – *chcę*, *m'eškajon*, 3 ос.мн. – *mieszkają*. Напр.: *Starše brače i s'ostry pojechal'i do Pol'ski i teraz m'eškajon w Pol'sce. Gdže on'i m'eškajon, to ja n'e wšystkix znam.*

Спостерігається також подібна вимова прикметникового закінчення, а також закінчення займенників прикметникового відмінювання, напр., *takon* відповідно до *taką*. Субституції піддаються також голосні у середині основи різних частин мови, напр.: *pokund; zdjenča, na renkaḥ, za menžem, tenskn'ila* та ін.; *Bože jak ja xcen dodomu, i miw'ila po pol'sku, to ja zrozum'ala, že dom, to jest Pol'ska. Zdjent'e ze mlodos't'i tamy. Otut ona. To Grodno, a tut ja mal'utka u tamy na renkaḥ. N'em'ec robil zdjen'ča.*

3. Особливості реалізації польських носових голосних стосуються також зворотної частки (нормативне *się*): найчастіше тут спостерігаємо вимову [s'e], [s'en] або [s'eu]. У мовленні кожного покоління вона репрезентується по-різному, але у всіх інформантів спостерігаємо втрату носового. Молодше покоління часто вживає *nazywam s'e* відповідно до *nazywam się*, *mi s'e* *podoba* відповідно до *mi się* *podoba*, тобто у мовленні наймолодших поляків нормативному носовому голосному [e] відповідає неносовий [e] або звукосполучення [en].

У представників середнього покоління ми спостерігаємо вимову типу: *zostały s'eu* відповідно до *zostały się*, тобто у їх-

ньому мовленні нормативному носовому [e] також відповідає неносовий [e] або звукосполучення [eu]. Напр.: *Tak wyszedło, że naša babča zoztała s'eu na Ukrain'e.*

Представники старшого покоління вживають зворотню частку у формі *s'en*, *š'e*: *podoba mi s'en* відповідно до *podoba mi się*, отже, у їхній вимові також присутня заміна носового на звукосполучення [en], однак на відміну від мови молодших поколінь спостерігаємо функціонування частки у формі *š'e*, напр.: *A potem tak zakrent'ilo żyć'e, że n'e ɣt'ala an'i pisać, dzwon'ić, ɣt'alam š'e ućyć, tšeba było ośyumat' osw'idčen'e. Ja moge š'e ućyć. On ućył š'e w kol'eg'ium'e num'ero, n'umer šesn'aš'č'e, w ostatn'im kl'asu. Tak on'i uratowały š'e od S'iberji. On'i uć'ekl'i do m'asta Dn'eprodz'erżyńska. Bo rodz'ina bardzo bojala š'e.*

4. Для польського мовлення старшого покоління дніпродзержинців характерним є також явище гіперичного вживання носових у позиціях, де носових у нормативному мовленні немає. Прикладом гіперизму може бути вживання [e] у словах, похідних від *świat* “світ”, у результаті змішування із парадигмою іменника *święto* “свято” чи прикметника *święty* “святий”, що мають подібне звучання: *po drug'ej św'antowej wojn'e* відповідно до *po drugiej wojnie światowej*.

5. До особливостей реалізації носових голосних фонем у польській мові мешканців Дніпродзержинська відносимо також артикуляційне наближення у вимові ненаголошених голосних [y] та [e], а також [o] та [ɥ], яка виявляється переважно у представників старшого покоління під впливом української мови.

Так, часто зустрічаємо у вимові старшого покоління реалізацію фонем *o* звуком [u], напр., *ɣud'ilam* відповідно до *chodzilam*. *Tam ja ɣudilam do szkoły. Z matou ɣudilam do kos't'ola.*

Фонема [e] у ненаголошеній позиції у мовленні поляків реалізується в [e'], [y'] або [y], а фонему [y] реалізують звуки [y'], [e'], або [e], напр., *pšejexač* відповідно до *przyjechas*, *petajon* відповідно до *pytają*. *Znaleź ojt'ec mn'e i napisał, żeby ja pšejexala.* Ця особливість системи ненаголошеного вокалізму, як зауважують дослідники, могла виникнути під впливом прийняття українського типу наголошування [4, с.76-77].

Вплив української акцентуаційної системи підтверджується, зокрема, тим фактом, що у мовленні молодшого покоління можемо спостерігати реалізацію фонем [e] у ненаголошеній позиції після м'якого приголосного звуком [e'], напр.: *je'xali* відповідно до *jechali*. Напр.: *Mu je'xali z grupou w Polsku na odpočunek.* Така вимова може вважатися результатом міжмовної інтерференції.

Таким чином, до характерних ознак досліджуваної системи вокалізму належить: відсутність носових голосних, яка виявляється у послідовній субституції носових чистими голосними або звукосполученнями [ow], [ew], [om], [em], [on], [en]. У коренях слів та особових закінченнях дієслова та у зворотній частці *się*. Субституція носових неносовими по-різному представлена у мовленні різних вікових груп. Не менш характерним є явище гіперичного вживання носових у позиціях, де вони відповідають неносовим у нормативному мовленні. Особливості системи вокалізму польської мови мешканців Дніпродзержинська значною мірою пояснюється впливом української акцентуаційної системи, що виявляється в якісних характеристиках ненаголошених фонем *o*, *e*, *y*.

Консонантизм

1. На відміну від польської унормованої мови у мовленні поляків Дніпродзержинська наявна реалізація передньоязикової [l] замість лабіальної [l].

Так, у мовленні молодшого покоління спостерігаємо вживання форм *mogl* (*mogl*), *stal* (*stal*), *pilki nożnej* (*pilki nożnej*). У мовленні середнього покоління знаходимо форми *robił* відповідно до *robił*, *zmarł* відповідно до *zmarł*. Представники старшого покоління вживають *była* відповідно до *była*, *użył* відповідно до *użył*, *m'alam* відповідно до *miałam*, *płyła* відповідно до *pszysła*. Напр.: *Ja n'e pam'entam, bo ja była d'eckem. Tyl'ko co pam'entam. Słyśalam, że rozmowl'al'i doros'l'i l'ud'i. My pośl'i do...Tam počong. On wz'al m'en'a na kol'ana i muw'il, że jak urodz'e dz'eko, żeby ja tam'i pomagala żeby l'ubila i żeby pisala l'isty do n'ogo.*

Аналіз записаних нами текстів показує, що така вимова є досить послідовною. Лабіальна фонема [l] на відміну від мовлення поляків Південно-Західної України тут зустрічається дуже рідко. Порівняємо зі спостереженнями А. Буриш, яка відзначає, що у мовленні мешканців міста Дрогобича фонема [l] має зубну артикуляцію у всіх позиціях: *ladować, łamać, małpa, był, muvil, pływaj*. Фонема [l] не відрізняється від загальнопольської вимови (*lekki, daleko*), за винятком позиції перед і та й, в яких l вимовляється з палатальністю *ka'l'ka, bl'a'a* [1, с. 22]. Такі відмінності можна пояснити відсутністю, або меншою вірогідністю контактів поляків Східної України з мовленням материкової Польщі протягом значного історичного періоду.

Зрідка зустрічається явище переходу l у v: *pudevkou, p'isčavka*. Така вимова є ефектом впливу української мови на польську і була поширена, як зазначає З. Курцова, у сільській частині польського суспільства на всій території України [5, с. 349].

2. Перед м'якими приголосними [n], яке входить до складу словосполучення, що заміняє носові може піддаватися пом'якшенню, напр., *dżewieńset* відповідно до *dziewięćset*. *Urodziłem s'en tyśonc dżewieńset tšetego roku w Wołyn'skij Gubernii*. Можливо, що така вимова характерна для поляків на всій території України. Так, Івона Цехош, досліджуючи особливості польської мови Києва, наводить приклади пом'якшення приголосної [n]: *zdjeńc'ia, fszeńdzie, wieńc'enie, pieńc'*. Подібне явище спостерігається перед задньоязиковими приголосними: *nameńki* [2, с. 120].

3. Іншою специфічною рисою мовлення дніпродзержинців може бути вживання м'яких велярних приголосних [k'], [g'], [χ']. У мовленні середнього покоління спостерігаємо вживання *χ'iba* відповідно до *chyba*, *intel'ig'ent* відповідно до *intelligent*. У мовленні старшого покоління знаходимо форми *trošečk'i* відповідно до *trošeczki*, *kš'onžečki* відповідно до *ks'onžečky*, напр.: *Nu był Pan Martyn kšonż. Ja zwruciłam do n'ego, żeby choć ks'onžečki jakis'dal. I ja tak i ucyłam trošečki, od detstwa ośtałos'a. Moj ot'ec był taki intel'ig'ent.*

Пом'якшення задньоязикових [k'], [g'], [χ'] перед e, i відбувається під впливом української літературної мови і західноукраїнських говірок, пор. форми: *tak'ii, suχ'ii, ślaχ'e*. К. Дейна і М. Лесів, аналізуючи подібне явище в говірок Мільна і Старої Гути, пояснювали це також мазовецьким походженням тих говірок. Виходить зрештою, що властивість регулярного пом'якшення задньоязикових перед e, i має ширший діапазон, отже виступає не тільки в польських говірках південних кресів, виведених з Мазовії, але й в цілому місцевій регіональній мові, що пояснюється впливом української мови [6, с. 90].

4. Характерною ознакою системи приголосних є вимова звуків [w], [f], [u] та [l] відповідно до нормативного для польської мови звука [l] у дієслівних формах минулого часу. Так, у мовленні

ні молодшого покоління спостерігаємо вимову *bywa* відповідно до *była*, *stał* відповідно до *stal*. Для мовлення середнього покоління характерна вимова *studjowała* відповідно до *studiowała*, *boliw* відповідно до *bolil*, *byw* відповідно до *był*, *zmarw* відповідно до *zmarł*, *maw* відповідно до *miał*. Напр.: *Pradżadek maw troje dżeći. Jefrosinija curken, najstarša, syn Anatolij, moj dżadek i syn Piotr najmłodzy, także moja prababca odnowyla swoje s'wiadectwo śl'ubne. Ja zrozum'ay, co oni ożenily s' dwudżestego styń'a tys'onc dżewenčeset dwudżestego usmego roku.*

У текстах, записаних від представників старшого покоління, також зустрічаємо форми *rob'iw* відповідно до *robił*, *krenčij* відповідно до *kręcił*, *maw* відповідно до *miał*. Напр.: *Ja studjowała w szkol'e muzycznej. Muj pradż'adek maw rodź'inu. Dalej n'e bende. On ośtyłmaw wykstałčen'e. On był regentem w kość'ole. On daw swoim dż'eč'am wykstałčen'e. Tyśonc dżewenset šeśdżeš'ont p'eršym roku simja bywa reabilitowana.*

5. Специфічно рисою вимови приголосних є також вживання фрикативного [h], яке характерне для української мови, відповідно до нормативного проривного [g] у словах, які є спільними для польської та української мови, напр.: *hore, ohon', mohla*. Фрикативну вимову спостерігаємо і в словах, які спільні з російською мовою, напр.: *horel, hde, etoho*. *Pływajala rodzina do m'asta Dn'eprodzerżyn'ska po powodu etoho, wołyńsk'eho.*

Слід зауважити, що подібна вимова, яка виявляється в субституції [h] – [g] характерна і для російської мови тих же інформантів, напр.: *L'jets'a w l'ohkoj p'ečorki ohon', na palen'ax smola, kak sleza. Włas'n'e n'e mohla pojechać, bo ja še s'e ucyłam w škol'e. Stojala burżujka taka gd'e horel, może dżewo. Ja n'e w'em, co tam ohon' był' i truba wwerx, tuda.*

Як показує аналіз, характерними ознаками консонантизму є відсутність лабіальної фонемі [l] та її заміна середньоязиковим [l] або, зрідка, [w]. До характерних ознак належить теж пом'якшення [n'] у звукосполученнях, що заміняють носові, а також вживання велярних м'яких [k'], [g'], [χ'].

Впливом української мови пояснюється субституція проривного проривного [g] фрикативним [h], а також звука [l] у дієслівних формах минулого часу на [w], [f], [u].

Висновки. Отже, як показав короткий огляд особливостей польського мовлення дніпродзержинців на фонетико-фонологічному рівні, до специфічних рис як вокалізму, так і консонантизму сформувалися значною мірою під впливом української мови. Так, до характерних рис вокалізму належить відсутність носових голосних. Тут спостерігаємо явище субституції носових неносовими голосними та звукосполученнями [ow], [ew], [om], [em], [on], [en]. Можна припускати закріпленість вимови за певними морфологічними формами. Виявлено також явище гіперичного вживання субститутів носових. Ці явища по-різному виявляються у мовленні представників різних поколінь.

Характерною ознакою досліджуваного вокалізму є також наближення у вимові ненаголошених голосних [e] – [y], [o] – [u], яке спостерігається переважно у мовленні старшого покоління.

Консонантизму польського мовлення дніпродзержинців притаманна відсутність лабіальної фонемі [l] та її заміна середньоязиковим [l] або, зрідка, [w], пом'якшення [n'] у звукосполученнях, що заміняють носові, а також вживання велярних м'яких [k'], [g'], [χ']. Впливом української мови пояснюється субституція проривного проривного [g] фрикативним [h], а також звука [l] у дієслівних формах минулого часу на [w], [f], [u].

Розгляд фонетичної системи польської мови дніпродзержинців показав, що ця мова має свою специфіку порівняно з нормативною польською мовою, яка вимагає подальшого дослідження з метою її повного системного опису, встановлення причин появи інновацій, зв'язків з материковою мовою, а також тенденцій розвитку польської мови на Україні як мови національної меншини.

Література:

1. Buryś A. Polscy mieszkańcy Drohobycza – stan i perspektywy / A. Buryś // *Polscy w Drohobyczu i Polacy dawniej i dziś*. – Łódź, 2011, – S.17-26.
2. Cechosz I. O języku polskim w dzisiejszym Kijowie / I. Cechosz // *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t.2, – Warszawa, 1999, – S.116-136.
3. Dunaj B. Rozwój systemu fonetyczno-fonologicznego polszczyzny XX wieku / B. Dunaj // *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju* / pod red. S. Dubisza i S. Gajdy. – Warszawa, 2001. – S. 75-83.
4. Dzięgiel E. Polszczyzna na Ukrainie / E. Dzięgiel. – Warszawa, 2003. – 187 s.
5. Kurzowa Z. Historia i współczesność języka polskiego na Kresach południowo-wschodnich / Z. Kurzowa // *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach Wschodnich*, pod. red. I. Grek-Pabisowa, – Warszawa, 1997, – S. 111-165.
6. Kurzowa Z. Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku. wyd. 2 rozszerzone / Z. Kurzowa. – Warszawa – Kraków, 1985, – 551s.

Швец А. А. Фонетические особенности польского языка жителей Днепропетровска

Аннотация. Статья посвящена изучению польского языка жителей г. Днепропетровска. Автор делает попытку установить специфические признаки вокализма и консонантизма исследуемой системы и выявить закономерности их появления в речи поляков разных возрастных групп. В частности, обращено внимание на фонетические явления субституции носовых гласных, прорывного [g] и [ɬ], отмечено явление гиперизма и межъязыковой интерференции.

Ключевые слова: польский язык на Украине, языковые контакты, фонетика, вокализм, консонантизм, возрастная дифференциация.

Shvets A. Phonetic features of Polish language of Dniprodzerzhinsk inhabitants

Summary. The article illustrates the study of Polish pronunciation of people who live in the city of Dniprodzerzhinsk. The author tries to determine specific features of vocalism and consonantism of the system studied, as well as to discover the objective laws of their appearance in the speech of Poles of different generations. In particular the attention is paid to the phonetic phenomena of substitution of nasal vowels, breakthrough [g] and [ɬ], the phenomenon of hyperism and interlinguistic interference is considered.

Key words: Polish language in Ukraine, language contacts, phonetics, vocalism, consonantism, age differentiation.

Шепель Ю. А.,

доктор филологических наук, профессор

Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара

ОБ ОТНОШЕНИЯХ СОПРЯЖЕННОСТИ В СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОМ РЯДУ И НЕРАВНОМЕРНОСТИ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ПРОИЗВОДНЫХ СЛОВ ПО ЧАСТЯМ РЕЧИ В РУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. Рассматривается система адъективного словообразования русского и украинского языков с позиции морфологической асимметрии. Самая же возможность существования множества словообразовательных аффиксов, связанных с конечным и ограниченным числом словообразовательных значений, объясняется избирательностью аффиксов в их комбинации с мотивирующими базами и теми модификациями, которые приносятся конкретным аффиксом собственно в словообразовательное значение.

Ключевые слова: мотивация, словообразовательный ряд, деривационная категория, производное слово, деривационный потенциал.

Постановка проблемы. Словообразовательные системные отношения обнаруживаются в словообразовательном ряду и в словообразовательном гнезде. Вполне закономерно, что формой подачи исследуемого материала стал «рядный» и, по необходимости, гнездовой характер. Актуальность данного способа отражения структурных словообразовательных связей тем более очевидна, что важнейшей особенностью современного словообразования является сознательная ориентация на «максимальные» единицы словообразовательной системы, демонстрирующие, с одной стороны, тождество используемого словообразовательного средства и регулярную соотносительность с исходными единицами, с другой стороны, – общность корня и регулярную равноудаленность на то или иное количество формальных операций.

Объектом исследования послужило словообразование современных русского и украинского языков, а именно область комплексных его единиц, в частности словообразовательный ряд. В качестве предмета исследования выбрано имя прилагательное в русском и украинском языках.

В статье словообразовательная система представляется как синхронная система отношений, содержательные и формальные типы которых воспроизводятся и поддерживаются рядом разнокорневых одноаффиксальных производных (не производных членимых) слов.

Обращение к методу структурного описания языков имело целью обнаружение грамматических потенциалов того или иного языка, независимо от того, реализуются ли эти грамматические потенциалы в речи.

Изложение основного материала. В отличие от словообразовательных рядов словообразовательные гнезда характеризуются конечностью. Они неоднородны, что подтверждается двумя феноменами:

(1) отношением функциональной сопряженности деривационных категорий производных и принудительностью связи словообразовательных моделей;

(2) количественным неравноправием категорий производных в целом в словообразовательной системе и в словообразовательных гнездах и рядах, в частности¹.

Отношения принудительной связи между деривационными категориями производных (=сопряженность) и между их словообразовательными моделями (= принудительная связь) в словообразовательных гнездах и в словообразовательной системе в целом накладывают отпечаток на равномерность / неравномерность распределения производных в словообразовательных рядах и на их наполняемость (объем). Так, например, отглагольные прилагательные на =овальный/=евальный в русском языке предполагают существительные на =ение, ср.: *вышивать – вышивание – вышивальный, полировать – полирование – полировальный*. Производные на =овочный предполагают существительные на =к(а) или =ение: *трассировать – трассировка / трассирование – трассировочный, варить – варка – варочный, премия – премировать – премирование – премировочный, проявить – проявление / проявка – проявочный*. С производящими на =изм связаны производные прилагательные на =ичтиский/=истский: *футуризм – футурист – футуристический / футуристский, букинизм – букинист – букинистический / букинистский*. При этом хотя с прилагательными на =овочный сопряжены существительные на =к(а) и =ение, ведущей связью признается связь, которую маркируют девербативы на =ка [см.: 6].

Производные на =еньк= в украинском языке предполагают адъективы на =ий, выражающие внутренние качества предмета / лица или их внешние признаки: *бадьорий – бадьоренький, диво – дивний – дивненький, порядний – порядненький, вітати – привітати – привітний – привітненький; проворненький, пухкенький, цупкенький, чуйненький, свіженький, розумненький, русявенький, сумненький, чистенький* и др. Уровень сопряжения словообразовательных моделей (= принудительная связь) производных словообразовательного ряда на =еньк= в украинском языке свидетельствует о том, что большая часть членов ряда образуется от основ непроеизводных прилагательных (*ясний – ясненький, кирпатий – кирпатенький, свіжий – свіженький*). Однако категории равнопроизводных могут быть связаны отношениями как двусторонней, так и односторонней сопряженности. Категории производных, не являющихся равнопроизводными, связываются отношениями односторонней сопряженности:

$R_3R_3R_3O \rightarrow R_3R_3O \ i = 1,2,3 = R_3R_3X \rightarrow R_3X \mid X = R_3O \ i = 1,2,3$, т.е. если в ряду есть производные отадъективные прилагательные второго такта, то там есть и отадъективные прила-

¹ Такие отношения впервые были описаны для совокупности лексических гнезд, содержащих композиты на –О- типа солевар [см.: 1].

гательные первого такта. Так, производные прилагательные на =еньк= могут образовываться от основ производных прилагательных на =ат= (чубатенький), =к= (хлипкенький), =аст= (горластенький), =н= (драненький), =яв= (трухлявенький), =ян= (слухняненький), =уват= (смуглавенький), =лив= (щасливенький), =ен= (солоненький), =л= (гниленький). тельные второго такта, то там есть и отадективные прилагательные первого такта. Так, производные прилагательные на =еньк= могут образовываться от основ производных прилагательных на =ат= (чубатенький), =к= (хлипкенький), =аст= (горластенький), =н= (драненький), =яв= (трухлявенький), =ян= (слухняненький), =уват= (смуглавенький), =лив= (щасливенький), =ен= (солоненький), =л= (гниленький).

Все это лишний раз подтверждает вывод П. А. Соболевой [4] о том, что если рассматривать слово как результат порождения, то наибольшим разнообразием структурных типов обладает существительное и прилагательное, а затем наречие и, наконец, глагол².

В целом, моделируя словообразовательные ряды из фрагментов словообразовательных гнёзд, можно заметить неравномерность в распределении производных и производящих по частям речи в рядах. Так, словообразовательный ряд на =ск= в русском языке включает производные от существительных – 13 деривационных, или R=структуры; от глаголов – одна R=структура и от прилагательных – одна R=структура. Категории производных упорядочиваются от N к V, Adj => N > V, Adj:

$\frac{R_3 R_2 R_1}{R_3 R_2 O}$	$\frac{R_3 R_2 R_1}{R_3 R_2 O}$	$\frac{R_3 R_2 R_1}{R_3 R_1 O}$
$R_3 R_3 O$	хаотический	броский
$R_3 R_2 R_2 O$	свойский	
$R_3 R_2 R_1 R_2 O$	земляческий	
$R_3 R_2 R_1 R_2 O$	гримёрский	
$R_3 R_2 R_2 R_2 O$	коллективистский	
$R_3 R_2 R_2 R_3 R_2 O$	националистический	
$R_3 R_2 R_3 R_3 R_2 O$	интернационалистский	
$R_3 R_2 R_1 O$	заседательский	
$R_3 R_2 R_1 R_1 O$	избирательский	
$R_3 R_2 R_2 R_1 O$	оборонческий	
$R_3 R_2 R_3 R_1 R_1 O$	изгнанный	
$R_3 R_2 R_3 O$	великанский	
$R_3 R_2 R_1 R_3 O$	рационализаторский	
$R_3 R_2 R_2 R_1 O$	активистский	

Другую систему приоритетов для категорий производных обнаруживает словообразовательный ряд прилагательных на =тельн=. Наибольшим разнообразием R=структур в нем характеризуются производные от глагола, наименьшим – производные от существительных. В некотором смысле этот случай зеркален предыдущему, ср.:

$\frac{R_3 R_2 R_1}{R_3 R_2 O}$	$\frac{R_3 R_2 R_1}{R_3 R_2 O}$
$R_3 R_3 O$	заключительный
$R_3 R_2 R_1 O$	повелительный
$R_3 R_1 R_1 R_1 O$	сберегательный
$R_3 R_2 R_1 R_1 R_1 O$	нагревательный
$R_3 R_1 R_1 R_1 R_1 O$	сопроводительный
$R_3 R_2 R_2 O$	мыслительный
$R_3 R_1 R_3 R_2 O$	обводнительный
$R_3 R_1 R_3 R_3 O$	оглушительный
$R_3 R_1 R_3 O$	медлительный

Категории производных упорядочиваются от V к N => V > N. Словообразовательный ряд на =ськ=/=к= в украинском языке включает практически отыменные производные – 4 R=структуры. Уникальной для ряда является одна отадективная R=структура для единственного слова *важненький*. Категория производных упорядочивается в ряде от N к Adj => N > Adj:

$\frac{R_3 R_2 R_1}{R_3 R_2 O}$	$\frac{R_3 R_2 R_1}{R_3 R_2 O}$
$R_3 R_2 R_2 O$	козацкий
	рибацкий
	аболіціоністський
$R_3 R_2 R_3 O$	простецкий
$R_3 R_2 R_1 O$	вояцкий

Абсолютно другая система категорий производных обнаруживается в украинском языке в рядах на =ущ=/=ющ=, =ист=. В этих рядах наблюдается односторонняя сопряженность: если ряд включает прилагательное, образованное от отыменного адъектива, то в ряде есть и атадективное производное I и II такта, т.е. $R_3 R_3 O$, $R_3^2 O$ => $R_3 R_3 O$, ср.:

$\frac{R_3 R_2 R_1}{R_3 R_3 O}$	$\frac{R_3 R_1}{R_3 R_3 O}$ (i = 2, 3)
важнющий	бадьористий
завзятущий	багрянистий
$R_3 R_3 R_1 O$ завзятущий	$R_3 R_2 O$ полум'янистий
	росянистий

$R_3 R_3 R_2 O$ труднющий

Назовем такие отношения *безусловной односторонней соотносительностью*.

Подобные отношения носят универсальный характер, что подтверждается практикой моделирования словообразовательных рядов как русского, так и украинского языков (как, впрочем, и других языков) [см.: 6; 7].

Итак, производные прилагательные в словообразовательном ряду, как и в словообразовательном гнезде (и в словообразовательной системе в целом) [2; 3, с. 175-198], распределяются по частям речи и деривационным категориям. Более того, в рядах неравномерно распределяются по частям речи и сами деривационные категории. Это объединяет словообразовательный ряд как комплексную единицу со словообразовательным гнездом.

Словообразовательные основания для этой категориальной неравномерности в современной дериватологии не подведены. Объясняется это, видимо, тем, что известные в настоящее время свойства отношений производности не могут в полной мере охарактеризовать эти основания, так как «природа отношений производности определяет только неравноправие производящего и производного» [3, с. 182]. На мой взгляд, различия по деривационному потенциалу связаны с отношениями многосортности отношений производности: одно от другого может отличаться ограничениями на деривационный потенциал производного в словообразовательном гнезде и многократным образованием производных по одной и той же словообразовательной модели. Е. Л. Гинзбург считает, что отношения сопряженности деривационных категорий и принципиальной связи словообразовательных моделей «обуславливаются теми особенностями ... словообразовательных отношений, которые отношениям производности чужды» [3, с. 182]. К такому выводу исследователь приходит, анализируя словообразовательные и лексические гнезда. Но, как на мой взгляд, этот вывод вполне логичен и в отношении наполняемости словообразовательных рядов.

Выводы и перспектива дальнейшего исследования. Как показывает опыт построения словообразовательных рядов [6; 7], отношения сопряженности деривационных категорий и принудительные связи словообразовательных моделей асимметричны. Асимметрия свойственна собственно деривационному потенциалу членов-мотиваторов этих отношений. Выводимость самих отношений, их учет при моделировании структуры ряда определяют *меру его системности*.

Представляется возможным в дальнейшем для изучения принципов устройства и интегральных свойств словообразовательных рядов, как, впрочем, и гнезд, обратиться к построению идеализированной модели словообразовательного ряда той или иной части речи. Такой лингвистический объект должен отвечать, с одной стороны, существующим представлениям о его составляющих компонентах и отношениях между ними, а с другой стороны, – приведенным эмпирическим характеристикам их особенностей. Такая модель (1) отразит системное описание разнообразия составляющих и их свойств, (2) вскроет словообразовательный потенциал ряда в целом.

Литература:

1. Гинзбург Е.Л. Синтаксическая типология сложных слов / Е.Л. Гинзбург // Проблемы структурной лингвистики 1967. – М.: Наука, 1968. – С. 202-239.
2. Гинзбург Е.Л. Словообразование и синтаксис / Е.Л. Гинзбург. – М.: Наука, 1979. – 262 с.
3. Гинзбург Е.Л. Компактное словообразовательны гнезда / Е.Л. Гинзбург // Проблемы структурной лингвистики 1978. – М.: Наука. 1981. – С. 175-198.
4. Соболева П.А. Аппликативная грамматика и моделирование словообразования : автореф. дис. на соиск. уч. степени д-ра филол. н. / 10.677. – теория языкознания / П.А. Соболева. – М., 1970. – 60 с. – В надзаг.: Моск. гос. пед. ин-т сн. яз. им. М. Тореца.
5. Шепель Ю.А. Сопоставительное исследование словообразовательных рядов имени прилагательного русского и украинского языков: автореф. дис. на соиск. уч. степ. к. филол. н. / 10.02.01 – русский язык / Ю.А. Шепель. – М., 1988. – 19 с. – В надзаг.: Ин-т русского языка АН СССР.
6. Шепель Ю.А. Моделирование словообразовательных рядов слов / Ю.А. Шепель. – Днепропетровск: Наука и образование, 2000. – 319 с.
7. Шепель Ю.А. Словообразовательный ряд: принципы построения и анализа / Ю.А. Шепель. – Днепропетровск: Наука и образование, 2001. – 116 с.

Шепель Ю. О. Про відношення спряженості в словотвірному ряді й нерівномірності розподілу похідних слів за частинами мови в російській та українській мовах

Анотація. Розглядається система ад'єктивного словотворення російської та української мов з позиції морфологічної асиметрії. Сама ж можливість існування безлічі словотворчих афіксів, пов'язаних з кінцевим і обмеженим числом словотвірних значень, пояснюється вибірковістю афіксів в їх комбінації з мотивувальними базами й тими модифікаціями, які привносяться конкретним афіксом власне в словотвірні значення.

Ключові слова: мотивація, словотвірний ряд, дериваційна категорія, похідне слово, дериваційний потенціал.

Shepel Yu. On relations conjugation in a word-formative row and uneven distribution of derivative words by parts of speech in the Russian and Ukrainian languages

Summary. A system adjectival derivation of Russian and Ukrainian language is examined from a position of morphological asymmetry. Possibility of existence of great number of the word-formation affixes related to the eventual and limit number of word-formation values is explained by selectivity of affixes in their combination with explaining bases and those modifications that is introduced by a concrete affix actually in a word-formation value.

Key words: motivation, derivation number, derivational category, derivative, derivation potential.

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Ващенко Ю. А.,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри історії зарубіжної літератури і класическої філології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

БЕСТИАРНАЯ ОБРАЗНОСТЬ КАК ЭЛЕМЕНТ МОРТАЛЬНОЙ ТОПИКИ РОМАНА А. ВОЛОДИНА «ДОНДОГ»

Аннотация. В статье исследована бестиарная поэтика романа-дистопии А. Володина «Дондог». Установлено, что зооморфные образы выступают частью мортальной топики романа и семантически апеллируют к мифологии «нижнего мира» (тараканы и другие насекомые, крысы, вороны, волки), воплощая концепты «неподвижности», «омертвения», «не-жизни», «смерти».

Ключевые слова: Антуан Володин, «Дондог», пост-модернистская дистопия, бестиарная поэтика, мортальные мотивы, антропозооморфизация.

Постановка проблемы. Творчество Антуана Володина (род. 1950 г.), вобравшее традицию Ф. Достоевского, Ф. Кафки, А. Арто и сюрреализма, Е. Замятина, А. Платонова, Б. Пильняка, В. Шаламова, А. Солженицына, В. Пелевина, занимает особую нишу в пространстве современной французской литературы. «Особость» определяется установкой А. Володина «писать по-французски иностранную литературу» [1] (свой метод он называет «постэкзотизмом»), что означает для него возможность вырваться за национальные и культурные границы и выразить в художественной форме общую для всех историю XX века. Ее трагические и кровавые события (мировые войны, пролетарские революции, концлагеря и этнические чистки, массовые убийства) проступают сквозь фантазмагорические мутации хронотопа и осмысливаются в параметрах постмодернистской антиутопии XXI в. (дистопии), которая заявляет новые позиции «через изменение структуры персонажей, (...) углубление трагизма в положении личности, которая утрачивает классическую «персоналистичность» (...). Персонажами становятся «минус-люди» (монстры, оборотни, мутанты), (...)» [2]. Пожалуй, наиболее точной жанровой атрибуцией володинской дистопии будет *какотопия* – не только «дурное, плохое место», но и «мертвое» («какос» по-гречески еще и «мертвый»), «место, где жизнь невозможна», или «место, где нет жизни» [3, с. 207]. Показателен в этом отношении роман «Дондог» [4] (2002 г., русск. пер. 2010 г. [5]), центральное звено романного триптиха, в который также вошли романы «Малые ангелы» (1999 г.) и «Бардо от not Бардо» (2004 г.), персонажи которого пребывают на грани жизни и смерти, а их личностной расщепленности вторит неопределенность биологического статуса.

Проза А. Володина в последнее десятилетие пребывает в эпицентре литературоведческого внимания как во Франции (М. Ламарр [6], А. Рош [7], И. Рюф [8], Л. Рюффель [9] и др.), так и за ее пределами (Е. Дмитриева [10], В. Пестерев [11] и др.). Французские исследователи А. Рош [7] и Л. Рюффель [9] актуализируют бестиарную проблематику романов писателя и сходятся в оценке тотальности володинской анималистики (которая «вездесуща», пронизывает «множество уровней») [9, с. 256]. Но если А. Рош пессимистически констатирует «завершение «животного становления» (термин Делеза), «ниве-

лирование границы между существом человеческим и животным» [7], то Л. Рюффель отмечает оппозицию «человеческого» и «не-человеческого», в которой «нечеловеческое» воспринимается как позитивная поведенческая модель [9, с. 256]. Концепция А. Володина, на наш взгляд, амбивалентна, и анализ романа «Дондог» позволит это продемонстрировать. Особого внимания заслуживает не изучавшаяся ранее проблема связи бестиарной образности с доминирующей в романах А. Володина мортальной топикой. В литературе постмодернизма, как отмечает Н. Лихина [12], бестиарный мотив часто является логическим компонентом эсхатологического плана; типологизирует разработку мифа, выступает смыслообразующим компонентом в антиутопии [12, с. 151].

Очевидная значимость и богатейший репертуар бестиарной мотивики (тараканы, птицы, крысы, ящерицы, волки и другие животные), а также ее включенность в «мортальный» дискурс определяет цель исследования – изучение образных градаций и художественных функций зооморфизмов как части мортальной топики романа А. Володина «Дондог».

Изложение основного материала исследования. Специфической чертой володинского «постэкзотима» является особая роль мортальной тематики: писатель активно использует понятия циклической судьбы, смерти – не-смерти (non-mort), жизни – не-жизни (non-vie), переселения душ, реинкарнации. Один из важнейших «претекстов» романа «Дондог» (как и романа «Бардо от not Бардо») – тибетская «Книга мертвых» («Бардо Тедоль»), где Бардо – туннель, сквозь который умерший должен пройти в течение 49 дней – перед тем, как возродиться и перевоплотиться. Все это время он сражается с препятствиями, его преследуют страшные видения и сопровождает голос шамана, читающего ему книгу «Бардо Тедоль».

Состояние персонажа А. Володина, бывшего узника лагерей Дондога Бальбаяна (временами он становится Шлюмом, Габриэлой Бруной, Тохтагой Узбеком), и время-пространство романа – это зона между мертвенной жизнью и смертью, вернее, между смертью и окончательным небытием (но также между нормой и безумием, культурой и природой, человеком и животным).

«Пространство смерти» володинской дистопии, этой «размеченной колючей проволокой вселенной» [5, с. 259], где «лагерная система распространилась на все континенты» [5, с. 232], «отталкивает личность, деперсонифицирует ее, выхолощивая человеческое, пробуждая, с одной стороны, звериные инстинкты насилия и жестокости, а с другой – послушания, подчинения, ибо только это ведет к физическому самосохранению» [3, с. 203] («... у меня отшибло последние рудименты неповиновения», – признается герой [5, с. 256]). В. Шаламов описывает парадоксальное «состояние за-человечности», «смерти при жизни», до которого биологически были доведены люди не-

моверным давлением насилия, голода, мороза и убийственно-го труда – еще живые, но уже умершие, превращенные в вещи [13, с. 60]. Поэтологически это реализуется посредством зооморфизации, «уподобления животному как средство обретения идентичности в ситуации уже назревшего конфликта человека с социумом» [14, с. 69].

Дондог – существо, раздавленное колесом истории, выброшенное за границы нормального существования, «недочеловек», человек-таракан, в русском переводе – «таркаш». Во французском языке есть два слова, обозначающих таракана, – «safard» и более редкое «blatte». Как предполагает переводчик романа, А. Володин услышал за этим русское «блатной», и все обитатели его лагерей превратились в «блатных тараканов», таркашей [15, с. 347–348]. Мир лагерей при этом отождествляется с миром смерти: *«Лагеря – это для таркашей и мертвецов»* [5, с. 183].

Самоидентификация героя также происходит через отождествление со смертью: «Меня зову Дондог Бальбаян. Я скоро умру. Вот кто я такой» [5, с. 19]. Внешнее движение романа определяется мотивом мести («У меня не так уж много времени, от силы несколько дней, но прежде чем умереть окончательно, хотелось бы свести счеты с двумя-тремя типами» [5, с. 15]. Но подлинный его сюжет – авантюра письма на грани жизни-смерти, сочинение (через шепот и бормотание) автобиографии-мортиролога, онирическое странствие в пространстве индивидуальной памяти, вбирающей коллективный исторический опыт. Дондог, «(...) пока не умрет сам или, (...), чуть позже, в течение предшествующих полному угасанию темных дней» [5, с. 83], пробирается сквозь Черный коридор, предсмертный туннель, открывающийся жерлом мусоропровода: «(...) разило трущобами, в которых пытались выжить отребье низших рас, смердело крысиной мочой, разложением, гнусной старостью почти любой вещи» [5, с. 9].

Зооморфные мотивы в романе «Дондог» неразрывно связаны с моральной топикой. Так, маркером «не-жизни» выступает образ крыс, обитателей подземного «мира смерти», «Черного коридора»: «(...) среди смрада, ржавчины, перегретых кабелей, газа, стряпни, грызунов». Отчетливый параллелизм описаний животного и человека провоцирует их отождествление: «(...) по пятну (...) света просеменила и скрылась с глаз долой крыса» [5, с. 14]. «В неожиданном свете Дондог предстал ночным животным, не слишком агрессивным, но до крайности неприглядным» [5, с. 10].

Безлюдные трущобы-лабиринты Сити, которыми блуждает Дондог, населены «(...) мертвецами, таркашами и недочеловеками» [5, с. 19], где «За дверями квартир то и дело слышно, как скрипят друг о друга тараканы» [5, с. 82]. Ведущий зооморфный мотив романа – образ таракана – сначала вводится в плане «res» как параллель к образу жалкого узника, который освободился из заточения и застыл «на грани небытия, на краю мерзкого коридора» [5, с. 29], перед тем как навсегда воссоединиться с «неживыми земными магмами» [5, с. 24]. Сравним: «Заточенный у него под каблук таракан воспользовался случаем, чтобы освободиться. Он продолжал взбрыкивать под неусыпным присмотром близнецов-братьев, караулящих момент, когда он окончательно превратится в пищу» [5, с. 14]. Затем параллелизм сменяется сравнением: «(...) под каблук Дондога, (...) барахтался полураздавленный таракан. (...), он был совсем как мы, он стремительно терял интерес к собственному будущему» [5, с. 9]. Или: «Прикончить двоих или троих и уж

потом угаснуть» [5, с. 15], – говорит Дондог; он же замечает «(...) тараканов, каждый из которых лез на другого в надежде его прикончить» [5, с. 18].

Затем сравнение метафоризируется, бестиарный образ переходит в план «verba», знаменуя отождествление человека и насекомого («таркаш», «как и все таркаши», «таркаший устав»). Насекомые, напротив, очеловечиваются: «(...) они, не сбавляя скорости, перебрасывались репликами. Им не нравилась Джесси Ло, и они в голос об этом заявляли» [5, с. 276]. Дондога же теперь прямо называют «насекомым» [5, с. 282], «жуком» [5, с. 283], его опасаются, словно он превратился в «какую-то непредсказуемую тварь» [5, с. 280]. Сам он, упав с лестницы, ощущает «свои сочленения» и понимает, что, «по счастью, (...), не повредил ни одного существенного сегмента» [5, с. 288].

«Омертвление», «замирание» охватывают и Дондога, и его зооморфных двойников, и других персонажей: Дондог «(...) представил тараканов, (...), неподвижных, как и он сам» [5, с. 8]. «Он не двигался в тошнотворной темноте. Словно до самой смерти ему уже не захочется пошевелиться» [5, с. 9]. Явная параллель к Дондогу – и таракан в сцене встречи Дондога и Маркони (тут «агонизировал, лежа на спине, таракан» [5, с. 193] – «как только недочеловек вроде Дондога проходит через ворота лагерей, в которых он провел всю жизнь, его охватывает отвращение к жизни и он умирает» [5, с. 193]).

Тенденция к омертвлению, неразличимости состояний жизни и смерти характеризует и других персонажей романа. «– Она жива? – спросил он. – Жива ли, не знаю. Во всяком случае, умереть она не умерла, это точно» [5, с. 13] (о Джесси Ло). «Порванные ... штаны» открывают «одревеневшую желтую плоть» [5, с. 10] (о шаманке); Барток кажется «окаменевшим в плетеном кресле древним старцем» [5, с. 71]. Жертвы геноцида «ждут, мумифицированные ужасом и одиночеством, что придут их убийцы», «замерев в неподвижности»; «в летаргии» [5, с. 76]; впадают «в столбняк», чувствуют «паралич» [5, с. 91].

Альтернативой окончательному небытию выступает в романе не жизнь, а гниение «с живой стороны мироздания» [5, с. 26–27]. Тем, кто уже растворен «по ту сторону крошечной тьмы и смерти» [5, с. 28] (как учительница Дондога, мадам Аксенов, которая «лежит ... без бытия», «занимает место ниже всего» [5, с. 25]), остается только мечтать о состоянии «не-жизни», которое охарактеризовано через образы биологического распада. Активные участники процессов биологического распада – разнообразные насекомые: «чтобы жуужелицы и навозники презрительно крошили ее, чтобы улитки с ленцой пережевывали, садовые улитки, слизи!.. Как бы ей хотелось вот так существовать, на пути разложения, конечно, но еще не совсем разложившись, (...)» [5, с. 27]. Часто грань между живым и неживым в романном мире А. Володина нерелевантна: «Посреди темноты передвигались люди. Некоторые уже были убиты, другим это вот-вот предстояло» [5, с. 97]; Шлюм «(...) принимает скорость пресмыкания, не превышающую три метра в час, что мало даже для недочеловека или трупа» [5, с. 19].

Мир смерти в романе «Дондог» символизируют и многочисленные образы птиц: «(...) в воздух на несколько метров поднимались большие черные птицы» [5, с. 110–111]; «(...) вороны», свидетели насилия над Габриэлой Бруной, «с карканьем съезжали по шиферным плиткам» [5, с. 136]; «Огромные чайки с равнодушными глазами» [5, с. 66] наблюдали за Дондогом и его братом; дирижабль «сопровождали любопытные вороны, ласточки, галки» [5, с. 139].

С мортальної топікой в романе «Дондог» зв'язан не тільки ентомологічний і орнітологічний бестиарій. Тематику смерті підтримує і образ собаки, котра (як і волк, з котрим порівнюється Шлюм, і лошадь, перетворення в котру переживає Габрієла Бруна) в найбільш древніх представленнях «асоціювалася з загробним світом – як його страж і провідник, доставляючий туди душі умерлих» [16]. Сам Дондог порівнюється з «*псом в ночі*». Во время «второго уничтожения уйбуров» нечеловеческий ужас обреченных на смерть и «онемевших» от страха людей передают звуки, издаваемые животными: «рычит от страха *овчарка Смоки*»; «кляцає зубами и воет от страха *бойцовский пес Смерч*» [5, с. 78]; «я слышал *нескончаемый скулеж собак*» [5, с. 78]. Сами же люди безмолвны: они ведут себя «*тише орды мертвецов*» [5, с. 91], переживая перспективу обратиться в «*отбросы и трупы*» [5, с. 95]. В предсмертных видениях Дондога «Какая-то *таракашка*» [5, с. 285] превращается в собаку (он дает ей имя Смоки, «*собаки из своего детства, (...) всегда послушной и доброй к недочеловекам и детям*» [5, с. 285]). Совершив месть и завершив свой «текст», Дондог кровью выводит на стене: «Кто не читал Дондога, не достоин быть собакой» [5, с. 297]. Как отмечает М. Эпштейн, «связь письма с жертвоприношением – это не просто метафора, но факт, который объясняет происхождение культуры. Чем древнее орудие письма, тем больше оно напоминает орудие битвы или жертвоприношения – меч, резец, нож, иглу, стил. Писать – значит резать, колоть, пронизывать, поражать» [17, с. 25]. На грани жизни и смерти, сна и реальности метафора буквализуется, отождествляя кровь в чернила.

Выводы. Таким образом, зооморфизация, выступая частью мортальной топики романа «Дондог», семантически опирается на мифологические структуры (хтоническая мифология насекомых, птиц, грызунов, волков как обитателей «нижнего мира», мира смерти). Многочисленные манифестации бестиарного дискурса (зооморфные параллели, сравнения, метафоры и идиомы; анималистические, антропозооморфные и оборотнические образы) в романе «Дондог» выступают как средство идентификации персонажа в постапокалиптическом социуме, антигуманная историческая практика которого деперсонифицирует человека (знаком обезличенности и массовизации становятся мириады насекомых) и низводит его на нижние ступени животной эволюции (человек-таракан). Романский бестиарий последовательно воплощает концепты «застылости», «неподвижности», «омертвения», «не-жизни», «смерти».

Перспективным представляется изучение специфики бестиарной поэтики романов А. Володина «Малые ангелы» и «Бардо or not Бардо».

Литература:

1. Володин А. Писать по-французски иностранную литературу / А. Володин // Володин А. Дондог / А. Володин. – СПб.: Амфора, 2010. – С. 324–335.
2. Воробьева А.Н. Русская антиутопия XX – начала XXI веков в контексте мировой антиутопии : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.01.01 / А.Н. Воробьева. – Самара, 2009. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dibase.ru/article/13042009_vorobyovaan.
3. Шишкина С.Г. Литературная антиутопия: к вопросу о границах жанра / С.Г. Шишкина // Вестник гуманитарного факультета ИГХТУ. – 2007. – Вып. 2. – С. 199–208. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.isuct.ru/e-publ/vgf/sites/ru.e-publ.vgf/files/2007/vgf-2007-02-199.pdf>.
4. Volodine A. Dondog / A. Volodine. – Paris : Seuil, 2002. – 365 p.
5. Володин А. Дондог : [роман] / А. Володин ; пер. с фр. В. Лапицкого. – СПб. : Амфора, 2010. – 351 с.
6. Lamarre M. La ruine de l'utopie du progrès au XXe siècle : une étude de l'espace et du temps dans Dondog d'Antoine Volodine / M. Lamarre // Écritures contemporaines 10 : La Représentation de l'histoire dans le roman contemporain. – Paris : Minard, 2009. – P. 343–361.
7. Roche A. Nos Volodines préférés / A. Roche [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://remue.net/spip.php?article1270>.
8. Rüf I. Le monde flottant où erre Dondog est un enfer fabuleux / I. Rüf // Le Temps. – Genève, 2002.
9. Ruffel L. Volodine post-exotique / L. Ruffel. – P. : Cécile Defaut, 2007. – 330 p.
10. Дмитриева Е. Французский писатель с русскими корнями: Антуан Володин – первый опыт русского прочтения: международный colloquium «Постэкзотизм Антуана Володина» (Москва, апрель 2006 г.) / Е. Дмитриева // Новое литературное обозрение. – 2006. – № 81. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nlo/2006/81/dm36.html>.
11. Пестерев В.А. Саморазвитие формы в романе Антуана Володина «Малые ангелы» / В.А. Пестерев // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Философия. Филология». – 2011. – № 1 (9). – С. 155–170.
12. Лихина Н.Е. Бестиарный мотив в русской литературе / Н.Е. Лихина // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – 2011. – Вып. 8. – С. 149–154.
13. Шаламов В. О моей прозе / В. Шаламов // Новый мир. – 1989. – № 12. – С. 58–66.
14. Кузнецова Л.В. Звериная самоидентификация современного российского кинорежиссера: кот, медведь и волк / Л.В. Кузнецова // Бестиарий и стихи : сб. ст. – М. : Intrada, 2013. – С. 68–87.
15. Скард-Липидус А. Постэкзотизм ... да, слово дико / А. Скард-Липидус // А. Володин. Дондог / А. Володин. – СПб. : Амфора, 2010. – С. 333–349.
16. Тресиддер Дж. Словарь символов / Дж. Тресиддер. – М. : Фаир-Пресс, 1999. – 444 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.e-reading.club/bookreader.php/57311/Tresidder_Slovar_simvolov.html.
17. Эпштейн М.Н. наброски по экологии текста / М.Н. Эпштейн // Комментарии. – М. – СПб., 1997. – № 13. – С. 3–41.

Вашенко Ю. А. Бестиарна образність як елемент мортальної топіки роману А. Володіна «Дондог»

Анотація. У статті досліджено бестиарну поетику роману-дистопії А. Володіна «Дондог». Установлено, що зооморфна образність постає частиною мортальної топіки роману й семантично апелює до міфології «нижнього світу» (таргани й інші комахи, кажани, шури, ворони, вовки), утілюючи концепти «нерухомості», «мертвотності», «не-життя», «смерті».

Ключові слова: Антуан Володін, «Дондог», постмодерна дистопія, бестиарна поетика, мортальні мотиви, антропозооморфізація.

Vashchenko Yu. The bestiary imagery as the element of mortality topic in "Dondog" by Antoine Volodine

Summary. The article studies the poetics of bestiality of the Volodine's dystopian novel "Dondog". It was proved that zoomorphic parallels and metaphors are a part of mortality topic of the novel and semantically appeal to the mythology of the "lower world" (e. g. rats, cockroaches and other insects, ravens, wolves etc.), that embodies the concepts of 'numbness', 'mortification', 'non-life' and 'death'.

Key words: Antoine Volodine, "Dondog", postmodern dystopia, mortality topic, bestiary poetics, zoomorphic motifs, anthropozoomorphization.

Ісаєва Н. С.,
докторант

Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНА ПАРАДИГМА КИТАЙСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ ПОЧАТКУ XX СТ.: ШЛЯХ ДО САМОВИЗНАЧЕННЯ

Анотація. У статті розглядаються особливості проблемно-тематичної парадигми прози китайських письменниць початку XX ст.: Чень Хенчже, Бін Сін, Лу Їнь, Лін Шухуа, Ши Пінмей, Дін Лін та ін. Основна увага приділяється новаторству авторів в осмисленні та інтерпретації традиційних і сучасних жіночих гендерних ролей.

Ключові слова: китайська жіноча проза, проблематика, самовизначення, гендерні ролі.

Постановка проблеми. Пробудження жіночої свідомості та визнання жіночого права на самовираження у китайській літературі початку XX ст. пов'язують із духовним кліматом та ідейним спрямуванням «руху 4 травня»¹ (五四运动) [1, с. 4; 2, с. 177]. Цей рух кардинально змінив світогляд інтелігенції, переорієнтувавши його від традицій до сприйняття культурних надбань Заходу. Він зачепив усі сторони суспільного і духовного життя Китаю: відзначився поширенням розмовної мови *байхуа*, переглядом конфуціанських етичних норм, новими вимогами до освіти, поширенням нових соціальних теорій, активними дискусіями про становище жінок тощо. Зародившись як політична акція, «рух 4 травня» вплинув на аксіологічну й естетичну парадигму китайської культури та спричинив «літературну революцію». Це позначилося і на розвитку жіночої творчості, яка, безсумнівно, мотивувалася загальною концепцією нової літератури: критичним ставленням до традиційної (переважно конфуціанської) ідеології та реалістичним зображенням способу життя, почуттів та прагнень пересічної людини. У такому контексті відбувається жіноче осмислення власної соціальної та особистісної цінності поза межами традиційних уявлень про вторинність і меншовартісність «другої статі».

У китайському літературознавстві простежується послідовний інтерес до творчості першого покоління письменниць (1920-х рр.). Предметом наукового осмислення насамперед стали авторський стиль та проблематика жіночих текстів (Лу Сін [3]; Мао Дунь [4]). Сучасні дослідники залучають гендерні підходи до вирішення таких питань, як ментальна, культурна та історична складова жіночої прози вказаного періоду, її роль у формуванні жіночого (суб)канону (Лей Шуйлянь [1]; Мен Юе, Дай Цзіньхуа [5]; Лю Цзе [2]), дискурсивні практики жіночого письма (Сюе Чжунцзюнь [6], Чжан Хао [7]), гендерні аспекти тематики й проблематики (Лі Лін [8], Вен Хунся [9]) тощо. Однак ці дослідження мають локальний характер і витісняються на маргінеси вивчення літературного процесу в цілому (в академічних концепціях історії китайської літератури жіночий дискурс розглядається лише наприкінці XX – на початку

XXI ст., до того ж, непослідовно). Власне тому вказані праці залишаються маловідомими за межами Китаю.

В українській синології проблеми китайської жіночої літератури початку XX ст. не досліджуються. Виняток становить поетичний доробок Бін Сін (冰心), проаналізований К. Мурашевич у контексті вивчення художнього феномену «поезії 4 травня» [10]. Такий стан речей унеможливорює системне і неупереджене осмислення вітчизняними кітаєзнавцями важливих тенденцій розвитку літературного процесу в Китаї XX ст., адже в ньому гендерний аспект позначається на особливостях смислотворення та зображально-виражальної палітри. Запропонований у статті матеріал проливає світло на основні тенденції становлення жіночої прози зазначеного періоду з відповідними оцінками китайських дослідників.

Мета статті – систематизувати художній корпус знакових текстів китайських письменниць початку XX ст. в аспекті визначення їх проблемно-тематичних особливостей. Основна увага приділяється новаторству авторів в осмисленні традиційних і сучасних жіночих гендерних ролей.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 20-ті роки XX ст. на літературну сцену виходять такі китайські письменниці як Чень Хенчже (陈衡哲), Бін Сін (冰心), Фен Юаньцзюнь (冯沅君), Лу Їнь (庐隐), Лін Шухуа (凌叔华), Ши Пінмей (石评梅), Су Сюелін (苏雪林), Чень Сюечжао (陈学昭), Дін Лін (丁玲) тощо. Усі вони демонструють власні концепції жіночого самовизначення в ідейному просторі «літератури 4 травня», а також власні стратегії художнього вираження. Спільні тенденції у творчості письменниць визначаються новою проблемно-тематичною парадигмою, що включає сукупність відносин: 1) «жінка – суспільство» (відтворення жіночих сподівань та розчарувань у процесі соціологізації); 2) «жінка – родина» (осмислення аксіологічної варіативності відносин «мати – донька»); 3) «жінка – [інша] жінка» (виявлення мотиваційних основ жіночої дружби); 4) «жінка – чоловік» (опанування жінкою нових гендерних ролей у процесі реалізації власної чуттєвості). Концептуалізація цих відносин у жіночій літературі формує психологічний і соціокультурний автообраз «нової китайської жінки».

Осмислення відносин *жінка – суспільство* у творчості зазначених письменниць започатковує традицію самоствердження жінки, опанування нових соціальних ролей. На противагу замкненій у родинному просторі «об'єктивованій» жінці з'являється образ активного суб'єкта діяльності. Цьому значною мірою сприяє жіночий досвід здобуття вищої освіти та інтелектуальної праці (освітність, літературна творчість). Так, Чень Хенчже в автобіографічному есе «Прагнення знань свого дядька: «У світі існує лише три ставлення людини до своєї долі: перше з них – миритися з долею, друге – нарікати на неї, третє – творити долю. Я сподіваюся, що ти твори-

¹ «Рух 4 травня» 1919 р. – масовий політичний виступ у Пекіні та інших містах проти підписання Версальського договору, що передбачав поступки китайського уряду щодо колоніальної політики Японії. Він тривав з 4 травня до 25 червня 1919 р. Хронологічні межі літератури «4 травня» ширші, а саме від 1919 по 1925 рр. (Докладніше див.: К. Мурашевич [10, с. 3]).

тимеш [свою] долю, вірю, що ти зможеш це зробити, також вірю, що ти зможеш протистояти лихоліття» (Тут і далі переклад оригінальних текстів (прозових і поетичних) виконані автором статті – І. Н.) [11, с. 315]. Ці слова стали лейтмотивом творчості Чень Хенчже, де вона проблематизує образ активної жінки у процесі творення власної долі, показує складний шлях пошуку власної ідентичності. В оповіданнях «Проблеми Луїзи» (《洛绮丝的问题》) та «Історія одного значка» (《一个扣针的故事》) автор передає духовну кризу жінок, які змушені вирішувати конфлікт між професійним становленням і родинними обов'язками. Ця проблема видається наскрізною для всієї літератури ХХ ст., однак у період «4 травня» вона уперше вирішується як індивідуальний вибір жінки у процесі болісного визначення персоналістичної системи цінностей. На думку Лю Цзе, важливими тут є «міркування про жіночу гідність, розкріпачену свідомість і професійну спроможність» [2, с. 236].

Вказані мотиви поглиблюються і драматизуються у прозі Бін Сін, Лу Їнь, Фен Юаньцзюнь. Зокрема, твори Лу Їнь являють собою автобіографічну проекцію життя письменниці, де соціальні проблеми інтимізуються в руслі відвертого (сповідального) зображення приватного жіночого досвіду. За спостереженням Мао Дуня, героїні творів Лу Їнь – це «молоді жінки, що прагнуть дошукатися сенсу життя, але вдаються до марних мрій і впадають у стан гнітючих сумнівів <...>, їх слабкі душі щоразу розтинає непевність» [4, с. 109]. Це породжує меланхолійний настрій творів, котрий поєднує романтичну мрійливість із глибоким розчаруванням існуючою дійсністю. У знаковій повісті Лу Їнь «Зустрічі подруг на березі моря» (《海滨故人》) відтворено душевний стан жінок-інтелектуалок, які здобули індивідуальну свободу і опинилися у гнітючій атмосфері кризового суспільства, що надто повільно позбувається закріплених стереотипів традиційного мислення. У мріях героїнь повісті з'являються обриси жіночої соціальної утопії, яка локалізується в романтичному будинку на березі моря, де шляхетні дівчата вільно займаються творчою працею і проводять час у душевних розмовах. Однак, ідеальна спільнота не може реалізуватися у суспільстві, де «новим жінкам» пропонуються лише узвичаєні ролі дружини й матері. Прагнення дівчат в університетських аудиторіях відшукати сенс життя сходить нанівець. Головна героїня повісті Луша (露沙) нарікає: «Провчившись 10 років, я зазнала лише розчарування і сум, то може освіта зіпсувала мене? Або ж я невірно засвоїла знання?» [12, с. 103]. Китайська дослідниця Вень Хунся зауважує, що жінки цього покоління потрапляють до подвійної пастки: вони вже не можуть культивувати у собі чесноти традиційних жінок і водночас не отримують очікуваної самореалізації через освіту, а відтак, стають ще більш самотніми [9, с. 14]. Інша дослідниця Лі Лін бачить слабкість і вразливість цих жінок у тому, що вони не знаходять можливості повною мірою задовольнити свої духовні потреби і переймаються відчуттям «трансцендентної несвободи» [8]. Спротив цій несвободі героїні Лу Їнь почасти виражають через добровільний ухід із життя (Яся з оповідання «Та, що страждає» (《或人的悲哀》), Ліши з оповідання «Щоденник Ліши» (《丽石的日记》)). Смерть у прозі Лу Їнь не драматизується, а радше подається як логічне закінчення життя задля збереження недоторканості душі, вірності напрямним жіночим ідеалам.

Визначальною для нових письменниць залишається тема родинних відносин, яка по-новому розкриває глибину і складність взаємостосунків *мати – донька*. У традиційній китай-

ській літературі образ матері (так само, як і батька) зазвичай втілює авторитарність і консерватизм конфуціанського родинного устрою. За спостереженнями Ю. Крістєвої, у китайській класичній прозі показані «владні стосунки між деспотичними жінками старшого покоління і покірними представницями молодого покоління» [13, с. 75]. Материнська влада у традиційній родині викликала не менше трепету і страху, ніж батьківська. У творах письменниць 20-х рр. образ матері набуває психологічної глибини й неоднозначності. Як і раніше, він втілює консервативне мислення і вірність традиціям, але водночас символізує нівельовану раніше духовну спорідненість жінок різних поколінь, здатність до взаємного розуміння і співчуття. Молоде покоління письменниць відчуває гостру потребу у ширшій материнській любові, шукає в ній прихистку і розради у душевних стражданнях. Так, у збірці Бін Сін «Сузір'я» (《繁星》) звернення до матері визначається майже сповідальною відвертістю:

«Матусю!

Забудь свою печаль,

Дай заховатись у твоїх обіймах,

Лиш ти одна душі моїй розрада» [14, с. 217].

В есеїстиці Бін Сін з'являється оновлений образ «порядної дружини й гарної матері» (贤妻良母), котрий перетворює авторитарну хранительку конфуціанських традицій на духовну наставницю і берегиню своєї родини. Такою письменниця бачить власну матір: «Їй притаманне сучасне мислення, спокійне й розважливе сприйняття всього нового. Вона палко любить родину, вважаючи сімейний затишок джерелом щастя і життявої наснаги» [14, с. 137]. Втім, далеко не всі письменниці схильні ідеалізувати родинні цінності, піддаючись актуальним на той час гаслам антитрадиціоналізму. Тому в жіночій прозі з'являється критичне осмислення долі жінок старшого покоління, які, з одного боку, є жертвами традиційного мислення і не спроможні позбутися тягара існуючих стереотипів, а з іншого – стоять на заваді самореалізації власних доньок (перш за все, через примусовий шлюб).

Ця проблема актуалізується у творчості Лін Шухуа, котра за словами Лу Сіня «обережно й толерантно зображає покірних жінок з традиційних родин, <...> демонструючи одне з явищ сучасного життя, а також розкриваючи духовний клімат шляхетної родини» [3, с. 250]. Втім, письменниця вдало відтворює і конфлікт поколінь, що ґрунтується на небажанні «нової молоді» повторити долю своїх матерів. В оповіданні «Свято середини осені» (《八月节》) показано традиційних жінок, котрі втратили здатність до самостійного мислення і вважають жіночу покірність і жертвність «неперебутньою істиною». Зіткнення їх переконань з персоналістичними ідеалами молоді, яка прагне самостійно вирішувати власну долю, породжує конфлікт поколінь. Його національно-культурні особливості, на думку Сюе Чжунцзюнь, виявляються в тому, що жінки молодого покоління намагаються протистояти законам патріархального устрою і водночас прагнуть зберегти теплі стосунки з їх палкою прихильницею – матір'ю [6, с. 48]. У творах різних авторів цей конфлікт набуває варіативного розвитку. Так, у романі Су Сюелін «Паростки жужуба» (《棘心》) молода героїня Сін Цю іде на компроміс із батьками, вдавшись до самообману – вона змушує себе повірити у можливість щастя у примусовому шлюбі. Натомість закохані герої дилогії Фен Юаньцзюнь «Розставання» (《隔绝》) та «Після розставання» (《隔绝之后》) вчиняють самогубство, не змігши подолати батьківські заборони. Такі сюжетні розв'язки зустрічаються і у кла-

сичній літературі, втім новаторство Фен Юаньцзюнь полягає у змалюванні безкомпромісного прагнення тогочасної молоді до вільного прояву почуттів та індивідуальної свободи. Різні історії трагічного кохання свідчать про вагання і розгубленість письменниць, котрі не знаходять спільної стратегії розв'язання конфлікту поколінь.

На особливу увагу заслуговує тема *взаємовідносин між жінками* за межами родини. Жіноча дружба не була предметом уваги в традиційній літературі, оскільки життя «слабкої статі» поза сферою чоловічих інтересів не вважалося вартісним художнього осмислення. Відтак, досить поширеними у класичній прозі стають мотиви суперництва між жінками за право посісти найвигіднішу позицію у родинній ієрархії (наприклад, у сатиричному романі «Цін, Пін, Мей, або квіти сливи у золотій вазі», або ж сентиментальному романі Цао Сюеціня «Сон у червоній вежі»). У період «4 травня» царина освіти та професійної діяльності активізує та урізноманітнює спілкування жінок, що своєю чергою знаходить відображення в літературі. Тема жіночої дружби із заглибленням у таємниці жіночої психології часто стає автобіографічною сповіддю письменниць. Взаємні стосунки між жінками почасти будуються на спільних інтересах і прагненнях, але найчастіше героїнь об'єднує і зближує атмосфера взаєморозуміння і здатності до широкого співчуття в умовах протистояння суспільним і родинним упередженням.

Відверта жіноча дружба як природне задоволення потреб у спілкуванні змалювана у творах Бін Сін. Втім, лише вдаючись до спогадів дитинства, письменниця ідеалізує гармонійні відносини між дівчатами, що не зазнали страждань від самотності і непорозуміння зі світом (есе «Прекрасний сон» (《好梦》), «До маленьких читачів» (《寄小读者》), «Колишні справи» (《往事》)). Тут немає місця заздрощам, суперництву, байдужості. У процесі дорослішання жіноча дружба набуває глибокого присмаку трагізму й співчуття. Так, в автобіографічному оповіданні «Осінь негода навіює смуток» (《秋风秋雨愁煞人》) Бін Сін описує власні відносини з двома колежанками, які прагнуть здобути знання і «служити суспільству» («服务社会»). Вони проявляють стійкість, наполегливість і віру у власні можливості. Однак Шупін (淑平) помирає від хвороби, а Їнь (英云) змушена проти власної волі побратися з нелюбом. Автор майстерно передає у психологічних описах складні відчуття глибокої втрати надій, безпорадності, і водночас загартування волі і жіночої солідарності. У прощальному листі до Бін Сін Їнь висловлює надію: «*Ти повинна бути наполегливою, готовою до боротьби за те, щоб скористатися своїм шансом, котрий випадає дуже рідко. Ти маєш завжди пам'ятати нашу мету – «присвятити себе служінню суспільству»*» [14, с. 350].

У творчості Бін Сін зароджується новий конфлікт жіночої прози – між умовною «спільнотою емансипованих жінок» та інститутом шлюбу, де останній прирівнюється до духовної смерті. У прозі Лу Їнь цей конфлікт набуває найбільшої глибини, оскільки авторка застерезливо ставиться навіть до шлюбу за вільним вибором. Героїня повісті «Зустрічі подруг на березі моря» Луша болісно сприймає заміжжя подруги, яка на її думку, «вже стане іншою, попрощавшись з минулим» [12, с. 119]. Між рядками прочитується розпач від неможливості зберегти повноту і непорушність жіночої дружби. Важливо, що зазначений конфлікт не набуває ознак «боротьби статей». Письменниці зосереджують увагу на формуванні жіночої парадигми духовних цінностей, чим певною мірою відмежовуються від чоловічого втручання. Однак останнє не зникне, тому відно-

сини між жінками набувають характеру «спільноти слабких» (弱者同盟) [6, с. 51]. У цьому контексті актуалізується тема скривджених і принижених жінок, що стали жертвами чоловічої автократії (наприклад, у повістях Лу Їнь «Розпач і каяття Ланьтянь» (《兰田的悔录》), «Жертва доби» (《时代的牺牲者》)). Вони знаходять розраду і розуміння у спілкуванні з іншими жінками, відчують потребу у захисті власної людської гідності. «Спільнота слабких» засвідчує певну безпорадність жінок, відсутність у них чітких стратегій протидії традиційним упередженням про меншовартість «другої статі». Письменниці оминають у своїх текстах прямої соціальної критики, заглиблюючись у психологічні стани жінок, котрі інтуїтивно шукають душевного комфорту. Зневіра у можливості гармонійних стосунків із чоловіками призводить до ідеалізації відносин у межах жіночої спільноти, що породжує тему *одностатевого кохання*.

Мотиви зародження любовних почуттів між жінками зустрічаються у повісті Лу Їнь «Щоденник Ліши» (《丽石的日记》), оповіданні Лін Шухуа «Кажі, що сталося» (《说有这么一回事》), есе Ши Пінмеі «Юйвей» (《玉薇》) тощо. На думку сучасних китайських дослідників, мотиви нетрадиційного кохання у жіночій літературі не є свідченням «психологічних збочень», радше вони відтворюють «особливий душевний стан жінок, породжений особливими обставинами» перехідного суспільства [8; 6, с. 51]. Самі описи переживань часто виходять за межі домінуючого реалістичного дискурсу, пов'язуючи складну і промовисту традиційну символіку з глибоким психологічним аналізом та естетикою західного декадансу. Так, героїня есе Ши Пінмеі «Юйвей» передає свої інтимні почуття до подруги у формі асоціативних порівнянь: «*Прохлада, що нас розділяє, немов пахощі квітки, схованої за бамбуковою загорожею, немов тихе, ясне місячне сяйво, оповите хмарами, немов мерехтіння зірок і звуки струмків у горах, можливо [ця прохолода], як бряцання прикрас на поясі Чан'е, змушує людей ставати сновидцями*» [15, с. 14]. Наведений уривок засвідчує естетизацію почуттів, перенесення їх у суто духовну площину. Письменниця відтворює тимчасовий стан подолання внутрішнього пригнічення жінки, який зазвичай не знаходить подальшого розвитку і не набуває форм індивідуального протесту.

Попри увагу до традиційно ігнорованих тем, що стосуються особливостей жіночого життя і способу мислення, китайські письменниці не втрачають інтерес до одвічної теми кохання як індикатора *відносин між чоловіком і жінкою*. У жіночій літературі руйнується традиційна модель кохання «талановитого юнака і красуні» (才子佳人), де жінка сприймається як прикраса, тобто «уречевлюється». Натомість провадиться ідея гендерної рівності у коханні. Вона знаходить втілення у згаданих вище мотивах вільного вибору у шлюбі. Новаторством жінок-письменниць стає десоціологізація та інтимізація кохання, відтворення психологічної складності жіночих переживань. Чжан Хао підкреслює, що автори вдаються до засад психоаналізу і відтворюють глибинні пласти підсвідомого [7, с. 48]. Так, проза Лін Шухуа вирізняється оригінальністю сюжетних ліній та описів душевного стану жіночих персонажів. Її героїні – це зазвичай шляхетні жінки *гуйсю* (闺秀), виховані за конфуціанськими традиціями, витончені, розумні й обдаровані. Водночас вони сповідують нову систему цінностей, що руйнує стару модель шлюбних відносин і «легітимізує» право жінки кохати, бути коханою або ж відмовлятися від кохання. Лін Шухуа майстерно показує душевне роздвоєння і внутріш-

ній конфлікт шляхетних жінок свого покоління. Як зазначають Мен Юе і Дай Цзіньхуа, саме поняття «жінка» (女性) у період «4 травня» набуває подвійного сенсу. З одного боку, воно визначається колективною свідомістю на основі існуючих гендерних ролей, з іншого – виражає критичне переосмислення феодално-патріархального порядку [5, с. 28].

Отже, концепцію кохання у прозі Лін Шухуа репрезентує роздвоєння жіночої особистості. Так, героїня новели «Сп'яніння» (《酒后》) Цай Тяо (采若) добувається згоди чоловіка на її поцілунок з приятелем Цзи І (子仪), що знепритомнів під дією алкоголю. Можливість поцілунку (якого зрештою не відбулося) відкриває для героїні нову роль пристрасної, закоханої, активної жінки, що є протилежною тій ролі, в котрій вона перебуває зазвичай – пасивної, залежної, відданої дружини. Потреба в яскравому переживанні закоханості Цай Тяо породжує символічний образ Цзи І (на його місці міг бути будь-який чоловік), за допомогою якого вона реалізує своє особисте пристрасне «Я». Не вдовольняється традиційною роллю дружини й героїня новели «Храм Квітів» (《花之寺》) Янь Цянь (燕倩). Буденність і прохолода у відносинах із чоловіком – відомим поетом – провокують її приміряти маску загадкової й романтичної незнайомки. Вона пише листа чоловікові від імені прихильниці й запрошує його на побачення поблизу Храму Квітів. У листі незнайомки Янь Цянь за допомогою поетичних метафор («жінка-трава», яку зрощує «поет-садівник») моделює роль ідеальної жінки з погляду чоловіка-творця. Очікування побачення дає можливість пережити нові емоції обом героям, однак зустріч породжує іронічний настрій. Янь Цянь, як і героїні попередньої історії, вдалося внести корективи у своє буденне існування, зіграти нову роль звабливої жінки і привернути увагу чоловіка. Однак ця роль не повною мірою відповідає її внутрішньому самоусвідомленню. Вона змушена визнати, що на зміну традиційному «уречевленому» образу жінки-прикраси приходить новий образ чуттєвої, романтичної жінки, що є результатом сподівань чоловіка. Жінка до певної міри повинна відповідати йому, притамовуючи свою особистісну природу. Власне це породжує внутрішню драму героїні прози Лін Шухуа.

Нове розуміння сутності кохання знаходимо у ранній прозі Дін Лін. В оповіданні «Щоденник Софії» (《莎菲女士的日记》) автор через відверті любовні переживання головної героїні показує суперечливість душевного стану хворобливої студентки, що прагне справжніх почуттів і водночас – справжньої індивідуальної свободи. Вона не схожа на традиційних красунь, що пасивно очікують на поблажливу прихильність чоловіків, натомість виступає активним суб'єктом вибору, сповідуючи духовну і соціальну рівність статей. Софія відмовляється від участі у жіночому «параді ідентичності» і прагне кохання як гармонійного єднання душі й тіла. Особливу увагу дослідників привертає аспект тілесності, що протистоїть пуританській моралі і реабілітує природність жіночої статевої чуттєвості. Дін Лін відверто змальовує муки фізичної жаги своєї героїні до легковажного красеня Лін Цзіши (凌吉士): *«Я не здатна приборкати пориви цих божевільних почуттів, котрі не дають мені спокою, я лежу мов на голках, що впираються у тіло при кожному русі. Інколи мені здається, що я занурена у котел із кип'ячим маслом, чую, як воно клекоче, і відчуваю біль опіків... Чому ж я не втекла, навіть чекала здійснення далекої й безглуздої надії? Боже... згадуючи ці червоні вуста, я знову стаю навіженою...»* [16, с. 305]. Втім, героїня усвідомлює, що в існуючому су-

спільстві не можна дозволити собі задовольнити свої потяги й бажання, остаточно звільнення неможливе. Чжан Хао бачить у цьому внутрішній конфлікт особистісного «Я» і підсвідомих інстинктів дівчини [7, с. 58]. Зрештою, Дін Лін не прагне остаточно реабілітувати тілесність і представити її домінуючим виміром любовних стосунків (що станеться лише у 90-х рр. XX ст. у творчості Мян'я Мян'я, Вей Хуей та ін.). На думку більшості китайських дослідників, письменниці все ж таки акцентує увагу на духовній складовій кохання, визначаючи цінність жіночого буття не з погляду відповідності гендерним ролям, а в сенсі цілісності людської натури [17, с. 82]. Жіноча особистість та людська гідність стають основним підґрунтям самоусвідомлення Софії у процесі пошуку справжніх почуттів. Занурюючись у пристрасні, вона зрештою завжди опановує себе, беручи відповідальність за зроблений вибір чи скошений вчинок. Як підсумовує Вен'я Хунся, з-поміж інших героїнь жіночої літератури періоду «4 травня» Софія вирізняється яскравим індивідуалізмом та незалежним характером, вона часто вдається до самокритики, однак завжди знаходить способи виходу зі скрутною ситуації [9, с. 20]. Історії кохання не становлять винятку.

Висновки. У 1920-ті рр. відбувається становлення жіночого (суб)канону у китайській літературі. Його визначає процес духовного розкріпачення жінки, реалізації права говорити «власним голосом» про власний життєвий досвід. Актуалізація традиційно нівельованих мотивів жіночого існування (творення «жіночих утопій», формування «спільноти слабких», розкриття засад жіночої дружби/кохання, визначення природи жіночого конфлікту поколінь) стають основою проблемно-тематичної парадигми жіночої літератури. Однак на відміну від очікуваного «феміністського» образу вольової активної жінки, письменниці створюють низку розгублених і збентежених героїнь, засвідчуючи психологічну складність власного самовизначення. Жіноча література набуває ознак внутрішнього зламу, психологічного конфлікту і постійного пошуку «нової» жіночої ідентичності.

Запропонований матеріал, звісно, не претендує на вичерпність, однак він окреслює перспективи подальших розробок гендерної проблематики у китайському літературному процесі XX ст., як-то: формування і розвиток жіночих традицій у літературі; роль жіночих текстів у процесі психологізації літератури; експериментальна сутність жіночих стратегій письма та їх роль у розвитку модерного та постмодерного дискурсів у китайській літературі XX ст. тощо.

Література:

1. 雷水莲 中国现当代女性文学的整合审视/ 雷水莲著. - 北京: 中国社会科学出版社, 2013. - 246页.
2. 刘洁 中国女性写作文化思维嬗变史论/ 刘洁. - 北京: 中国社会科学出版社, 2008. - 410页.
3. 鲁迅《中国新文学大系》小说二集序// 鲁迅全集. - 北京: 人民文学出版社. - 1998. - 第6卷. - 238-265页.
4. 矛盾 庐隐论/ 矛盾全集. - 北京: 人民文学出版社. - 1990. - 第20卷. - 109-117页.
5. 孟悦, 戴锦华 浮出历史地表: 现代妇女文学研究. - 北京: 中国人民大学出版社, 1989. - 261页.
6. 薛中军 所谓伊人——女性创作传播的“语境”阐释. - 上海: 上海大学出版社, 2003. - 217页.
7. 张浩 书写与重塑: 20世纪中国女性文学的精神分析阐释. - 北京: 北京语言文化出版社, 2006. - 227页.
8. 李玲 青春女性的独特情怀 - “五四”女作家创作研究 / 李玲

- 著 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://blog.udn.com/Chen BoDa/21894>.
9. 文红霞 落在胸口的玫瑰：20世纪中国女性写作. – 南京：南京大学出版社，2009. – 279页.
 10. Мурашевич К. Художньо-естетичний феномен поезії «4 травня» в китайській літературі початку ХХ ст. : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн» / К. Мурашевич ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2011. – 221 с.
 11. 陈衡哲 我幼时求学的经过 // 衡哲散文集. – 石家庄：河北教育出版社，1994, 314–327页.
 12. 庐隐文集. – 吉林：时代文艺出版社，第一卷，2000. – 658页.
 13. 克里斯蒂娃 中国妇女 (Des Chinoises) / 朱丽娅·克里斯蒂娃 (Kristeva J.). – 上海：同济大学出版社，2010. – 201 页.
 14. 冰心经典作品. – 北京：当代世界出版社，2003. – 412页.
 15. 石评梅散文选集// 校园晚上的最佳资源. – 107页. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bjzc.org/lib/39/wxls/ts039055.pdf>.
 16. 丁零 莎菲女士的日记 // 中国现代文学作品精选 / 严家炎，孙玉石，温儒敏主编. – 2版. – 北京：北京大学出版社，200. – 283–307页.
 17. 中国现当代文学名著 / 刘复生，张宏主编. – 北京：蓝天出版社，2008. – 350页.

Исаева Н. С. Проблемно-тематическая парадигма китайской женской прозы начала XX века: путь к самоопределению

Аннотация. В статье рассматриваются особенности проблемно-тематической парадигмы прозы китайских писательниц начала XX в.: Чэнь Хэнчже, Бин Синь, Лу Инь, Линь Шухуа, Ши Пинмэй, Дин Лин и др. Основное внимание уделено новаторству авторов в осмыслении традиционных и современных женских гендерных ролей.

Ключевые слова: китайская женская проза, проблематика, самоопределение, гендерные роли.

Isaieva N. The problem-thematic paradigm of Chinese women's prose of the early 20th century: the path of self-determination

Summary. The article discusses the features of the problem-thematic paradigm of the early 20th century Chinese women-writers' works: Chen Hengzhe, Bing Xin, Lu Yin, Ling Shuhua, Su Xuelin, Chen Xuezhao, Bai Wei, Ding Lin. The emphasis is upon the innovations of the authors in the apprehension of traditional and contemporary female gender roles.

Key words: Chinese women's prose, problems, self-determination, gender roles.

Маланій Н. І.,
кандидат філологічних наук, докторант
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

НЕНОРМАТИВНЕ ТІЛО ЯК ЗАГРОЗА ВТРАТИ ОСОБИСТОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ЛІЗИ ДЖЕНОВИ «ВСЕ ЩЕ ЕЛІС»)

Анотація. У статті розглядається проблема девіантного тіла у романі «Все ще Еліс» американської письменниці Лізи Дженови. Простежуються імагологічні трансформації через поступову втрату Свого та набуття статусу Іншого на прикладі художнього моделювання головної героїні твору. Аналізується авторська рефлексія хвороби Альцгеймера та її наслідків для сучасної людини. Акцентується увага на місці втрати пам'яті для деградації особистості. Підкреслюється важливість подальших досліджень творчості митця.

Ключові слова: ненормативна тілесність, девіантне тіло, Свій, Інший, хвороба Альцгеймера, пам'ять.

Постановка проблеми. Гуманітарні науки останньої чверті XX – початку XXI ст. зустрілися із проблемою трактування цілої низки проблем. Війни, голод, тероризм, локальні збройні конфлікти, революції, економічні негаразди, міграція, епідемії спричинили переосмислення західними суспільствами засадничих основ людського буття. Відбувається важкий перехід від антиномічної, упередженої за своєю суттю, гомогенної моделі організації соціуму до більш гуманної та інклюзивної гетерогенної. У цьому складному процесі літературознавство спирається на міждисциплінарні зв'язки, зокрема психологію, філософію, соціологію, політологію, культурологію і навіть медицину, адже вирішення поставлених питань потребує неординарних кроків.

Нове тисячоліття принесло в художній простір західних англomовних країн руйнацію смислових орієнтирів, перехід до багатоголосся і зміщення полів своїх зацікавлень у царину маргінальних тем. Це явище не оминувало і сучасну американську літературу. Помітним стало звернення молодих митців до проблем Інакшості, тобто сексуальної, гендерної, культурної, етнічної чи тілесної. Ненормативне тіло стало предметом вивчення студій «дизабіліті», а однією з найвидатніших постатей цього напрямку є Ліза Дженова (Lisa Genova), авторка відомого роману «Все ще Еліс» («Still Alice»).

Мета статті – проаналізувати рефлексію хвороби Альцгеймера та її наслідки для сучасної людини, простежуючи імагологічні трансформації через поступову втрату Свого та набуття статусу Іншого на прикладі головної героїні твору Лізи Дженови «Все ще Еліс». Крім того, зробити акцент на значенні втрати пам'яті і деградації особистості в умовах теперішнього невпинного світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення людської тілесності є поширеним явищем у сучасній науці [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 11], проте люди з обмеженими можливостями і особливими потребами все ще є маргінальними Іншими не тільки в нашому суспільстві, але й у гуманітаристиці в цілому. Останні вікопомні події в нашій країні змушують задуматися над трактуванням тілесного ненормативного, яке є безпосереднім предметним полем студій «дизабіліті». Англій-

ське слово “disability” здебільшого перекладають як «інвалідність», тому логічним видавалось би використання студій чи теорії інвалідності. Проте слово «інвалідність / інвалід» у нашому сприйнятті має напрохуд вузьке, здебільшого медико-патологічне значення. Обмежене розуміння призвело до негативного маркування українським суспільством цього поняття. Коріння проблеми лежить у радянському підході до вирішення проблем неповносправних людей, яких потрібно було ізолювати, закрити та відгородити високими парканами спеціалізованих установ. Англо-американське трактування “disability” більш розлоге, ніж східнослов'янський переклад, адже воно використовується на позначення не тільки видимого тілесного порушення, а й будь-якого безсилля, знесилення, гандикапу, фізичної недієздатності чи обмеженої психічної та емоційної здатності. Філософ В.А. Суковата зазначає: «Уведений термін «дизабіліті» у західний соціокультурний дискурс, – це зміна суспільного статусу людей із тілесними порушеннями порівняно з минулим, що й символізує цей термін. Постмодерна теорія дизабіліті утверджувала в суспільній свідомості ідею, що люди, які внаслідок хвороби чи якихось несприятливих обставин мають ненормативне тіло і виступають в ролі «інших» для здорової більшості, попри те НЕ є «інвалідами». Так, вони – «інші», багато видів активності не доступні для них, але вони не є «виключеними» з культури. Саме тому, на мій погляд, термін «дизабіліті» слід уживати в його англomовному варіанті, що включає відому культурну семантику» [5, с. 84]. Ми, погоджуючись із дослідником, пропонуємо використання слова «дизабіліті» як транслітераційного відповідника англійського “disability” в терміносистемах не тільки новітньої української філософії, але й літературознавства.

Ліза Дженова (Lisa Genova) – американський невролог, доктор філософії Гарвардського університету (1998 рік) і млада письменниця. Її творчий доробок складається всього з чотирьох романів, яких поєднує спільна проблематика – люди з неврологічними відхиленнями. Її перший твір «Все ще Еліс» (“Still Alice”) вийшов у світ самвидавом 2007 року, а 2009 року був опублікований і одразу приніс автору світову славу. Книга перекладена 37 мовами світу, а в 2014 році за її мотивами був знятий однойменний фільм. Джуліанн Мур (Julianne Moore), яка виконала у стрічці головну роль, була тричі визнана найкращою акторкою року за версією Голлівудської асоціації іноземної преси (72 кінопремія «Золотий глобус»), Британською академією кіно і телевізійних мистецтв (68 кінопремія «BAFTA») та Академією кінематографічних мистецтв та наук (87 кінопремія «Оскар»). Другий твір «Синдром ігнорування» (“Left Neglected”), який 2011 року став бестселером, розповідає історію жінки з одностороннім просторовим ігноруванням, причиною якого є важка травма головного мозку. Третім романом є «Любов Ентоні» (“Love Anthony”) (2012 рік) – сумна історія матері, яка намагається впоратися зі смертю сина, якому

у віці трьох років було діагностовано аутизм. Остання книга «О'Браєни» ("Inside the O'Briens") (2015 рік), яка з'явилася в квітні минулого року, присвячена сім'ї О'Браєнів, окремі члени якої страждають від успадкованої хвороби Гантінгтона. Творчість молодого автора, на жаль, мало вивчена, а її твори не перекладені українською мовою.

Головним персонажем роману «Все ще Еліс» є професор лінгвістики Гарвардського університету Еліс Гоуланд (Alice Howland), якій доводиться боротися із хворобою Альцгеймера, що невпинно прогресує. Твір побудований у формі щоденника і триває двадцять чотири місяці з вересня 2003 року по вересень 2005 року. Кожен місяць – це окрема глава, яка одночасно репрезентує життєпис героїні. Автор, роблячи таку чітку структуру книги, практично нівелює час, адже з кожною наступною главою оповідь стає більш фрагментарною і повторюваною, представляючи поступову втрату Еліс своєї пам'яті. Хвороба підбирається повільно. Спочатку це лише окремі слова, потім імена своїх знайомих, друзів, заплановані події. Вона виправдовує свою забудькуватість: "Everyone forgot these sorts of things, especially as they got older. Add menopause and that she was always doing three things at once and thinking of twelve, and these kinds of memory lapses suddenly seemed small, ordinary, harmless, and even reasonably expected. Everyone's stressed. Everyone's tired. Everyone forgets things" [14, с. 76–77]. Коли лікар остаточно підтверджує діагноз, Еліс усвідомлює, що її життя змінилося назавжди. З цього моменту починається відлік часу, з кожною миттю якою вона втрачає частину себе і ставатиме Іншою. Недивно, що до неї приходять думки про самогубство: "SHE WANTED TO KILL HERSELF. Impulsive thoughts of suicide came at her with speed and brawn, outmaneuvering and muscling out all other ideas, trapping her in a dark and desperate corner for days" [14, с. 137], але зараз вона ще не "want to die yet. She was still a well-respected professor of psychology at Harvard University. She could still read and write and use the bathroom properly. She had time". Проте впевнена в собі, розумна, активна, любляча матір і дружина знаходить на деякий час сили боротися і протидіяти хворобі. Цьому нерівному протистоянню і присвячений роман.

Читач бачить світ здебільшого з точки зору головної герої. Авторка використовує фокалізацію, прагнучи передати страждання Еліс не з перспективи Інших, а з її власної. Це стає помітним із подальшим розвитком оповіді. Прогресуюча агонія продовжується до моменту, коли протагоніст не може згадати ні дітей, ні свого чоловіка. Так, свою молодшу дочку Лідію Еліс починає називати «актрисою», старшу Анну – «матір'ю», а чоловіка – «добрим незнайомцем». Поступова заміна власних назв загальними свідчить про брак пам'яті, тим самим Ліза Дженова підводить до смислового ядра роману. Еліс, усвідомлюючи безвихідь свого становища, прагне зробити останню значиму річ – представити свою доповідь перед спільною аудиторією, члени сімей яких страждають від хвороби Альцгеймера.

У ній вона розмірковує про страх майбутнього, виражений у складних питаннях, які турбують невиліковних людей: "I often fear tomorrow. What if I wake up and don't know who my husband is? What if I don't know where I am or recognize myself in the mirror? When will I no longer be me? Is the part of my brain that's responsible for my unique "meness" vulnerable to this disease? Or is my identity something that transcends neurons, proteins, and defective molecules of DNA? Is my soul and spirit immune to the ravages of Alzheimer's? I believe it is" [14, с. 392]. Такі роздуми повертають нас до назви твору "Still Alice" – «Все ще Еліс».

Незважаючи на всі втрати, страждання, головна героїня не перестає бути собою, відчайдушно чинячи опір неминучості, заради не тільки себе самої, а й всіх хворих чи інвалідів, яких часто суспільство маркує як вигнанців, нездатних приносити йому користь. Їм постійно потрібно доводити значимість своїх почуттів та емоцій, заново стверджуючи своє власне «Я». Письменниця, посилаючись на «Червону літеру» Натанієля Готорна, прагне ствердити силу загальнолюдської ідентичності: "Being diagnosed with Alzheimer's is like being branded with a scarlet A. This is now who I am, someone with dementia. This was how I would, for a time, define myself and how others continue to define me. But I am not what I say or what I do or what I remember. I am fundamentally more than that. I am a wife, mother, and friend, and soon to be grandmother. I still feel, understand, and am worthy of the love and joy in those relationships. I am still an active participant in society" [14, с. 392–393]. Еліс приходиться до усвідомлення, що час не має ваги, адже для хворих деменцією важить лише мить: "My yesterdays are disappearing, and my tomorrows are uncertain, so what do I live for? I live for each day. I live in the moment. Some tomorrow soon, I'll forget that I stood before you and gave this speech. But just because I'll forget it some tomorrow doesn't mean that I didn't live every second of it today. I will forget today, but that doesn't mean that today didn't matter" [14, с. 393]. Саме та мить, яка проведена з найріднішими нам людьми. Недуга Еліс зближує її із своєю молодшою дочкою Лідією. Мати вже ставиться прихильніше до її вибору стати актрисою. Оцінюючи її майстерність, Еліс каже: "I feel love. It's about love" [14, с. 393]. Коли пам'ять підводить, а спогади зникли, власна особистість не так руйнується як набуває нової якості.

Висновки. Проаналізувавши творчий доробок молодої письменниці Лізи Дженови, можна дійти висновку, що новітня американська література прагне до глибшого осягнення проблем людей з обмеженими можливостями, їх боротьби, стосунками з рідними та суспільством. Авторка популярної книги запропонувала оригінальне художнє бачення деменції з перспективи хворого, акцентуючи увагу на морально-емоційних та духовних переживаннях своєї героїні, тим самим утвердивши тезу, що особистість недужого – це не тільки спогади, а перш за все емоції та почуття, домінуючою серед яких є любов.

Література:

1. Гомілко О.Є. Метафізика тілесності / О.Є. Гомілко. – К. : Наукова думка, 2001. – 339 с.
2. Эпштейн М.Н. Философия тела / М.Н. Эпштейн. – СПб.: Алетейя, 2006. – 432 с.
3. Подорога В.А. Феноменология тела / В.А. Подорога. – М. : Ad Marginem, 1995. – 301 с.
4. Рікер П. Сам як інший / П. Рікер. – К. : Дух і Літера, 2002. – 456 с.
5. Суковата В.А. Теорія «дизабіліті» та конструкції інвалідності в масовій культурі / В.А. Суковата // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2012. – № 1. – С. 84.
6. Тульчинский Г.Л. Слово и тело постмодернизма. От феноменологии невменяемости к метафизике свободы / Г.Л. Тульчинский // Вопросы философии. – 1999. – № 10. – С. 35–53.
7. Тхостов А.Ш. Болезнь как семиотическая система / А.Ш. Тхостов // Вестник Московского университета. Сер. 14. Психология. – 1993. – № 1. – С. 3–15 ; № 4. – С. 13–24.
8. Тхостов А.Ш. Психология телесности / А.Ш. Тхостов. – М. : Смысл, 2002. – 287 с.
9. Штейнбук Ф.М. Засади тілесного міметизму у текстових стратегіях постмодерністської літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття : [монографія] / Ф.М. Штейнбук. – К. : Педагогічна преса, 2007. – 292 с.

10. Філатова О.А. Хвороба як медико-психологічний і філософський феномен / О.А. Філатова // Медична психологія. – 2013. – № 4. – С. 14–16.
11. Хализев В.Е. Теория литературы / В.Е. Хализев. – М. : Высшая школа, 1999. – 398 с.
12. Чавдарова Д., Тема болезни в европейской литературе (предварительный обзор) / Д. Чавдарова, Б. Стоименова // Studia Literaria Polono-Slavica. Morbus, medicamentum et sanus Choroba, lek i zdrowie. – 2001. – № 6. – С. 205–215.
13. Beckham B. Despite monster, she is “Still Alice” / B. Beckham // Boston Globe. – 2014. – № 4. – С. 14–16.
14. Genova L. Still Alice / L. Genova. – New York : Pocket Books, 2009. – 482 p.

Маланий Н. И. Ненормативное тело как угроза потери личности (на материале романа Лизы Дженовы «Все еще Элис»)

Аннотация. В статье рассматривается проблема девиантного тела в романе «Все еще Элис» американской писательницы Лизы Дженовы. Прослеживаются имагологические трансформации из-за постепенной потери Своего и приобретения статуса Другого на примере художественно-

го моделирования главной героини произведения. Анализируется авторская рефлексия болезни Альцгеймера и ее последствий для современного человека. Акцентируется внимание на месте потери памяти для деструкции личности. Подчеркивается важность дальнейших исследований творчества писательницы.

Ключевые слова: ненормативная телесность, девиантное тело, Свой, Другой, болезнь Альцгеймера, память.

Malanij N. Abnormal body as a threat of losing personality (on material of the Lisa Genova's novel "Still Alice")

Summary. The article deals with the problem of deviant body in the novel "Still Alice" of the American writer Lisa Genova. Imagological transformations are traced through gradual loss of Self and acquisition of status of Other on the example of artistic modeling of the main heroine of the work. The authorial reflection of Alzheimer's disease and its consequences for the modern man are analyzed. Attention is stressed on place of memory losses for the destruction of personality. Importance of further researches of works of the writer is underlined.

Key words: abnormal body, deviant body, Self, Other, Alzheimer's disease, memory.

Фоменко Е. Г.,

доктор филологических наук, доцент,
профессор кафедры теории и практики перевода
Классического частного университета

ОТКРЫТАЯ НЕЛИНЕЙНАЯ СРЕДА В ИДИОСТИЛЕ ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА

Аннотация. Статья изучает саморазвитие в идиостиле Дж. Джойса с фокусом на хаосе как источнике обновленного циркулирующего порядка. На материале «Поминок по Финнегану» автор показывает, как циркулирующие смыслы рассеивают художественный дискурс и делают значения ускользающими.

Ключевые слова: синергия писателя, нелинейная среда, хаос, порядок, криптогlossия, глобализация художественного дискурса.

Постановка проблемы. Стохастическая (хаотическая), вероятностная система Дж. Джойса способна передавать интертекстуальную информацию с положительной энтропией от одного художественного текста к другому. «Портрет художника в юности» является рефлексией на нахождение творца текста в рудиментарном состоянии собственной генерации [5, с. 19]; «Улисс» прямо указывает на гомеровскую составляющую; «Поминки по Финнегану» становятся «изображением хаоса и множественности, в пределах которой автор будет искать наиболее родственные ей модусы порядка» [2, с. 331]. Требуется решения вопрос: Что нового дает синергия Дж. Джойса для рассеяния традиционной повествовательности и глобализации художественного дискурса?

Синергетические исследования художественного текста в разных аспектах в той или иной мере пытаются осветить нелинейную среду в художественном дискурсе [1]. Однако саморазвитие художественного дискурса остается малоизученным. Ранее мы подробно освещали лингвотипологическую природу идиостиля Дж. Джойса. Объектом анализа в данной статье является природа его лингвистического хаоса.

Цель статьи – описать синергетические свойства открытой нелинейной среды в «Поминках по Финнегану» Дж. Джойса.

Изложение материала. Мы полагаем, что синергия в открытой нелинейной системе Дж. Джойса проявляется в (1) свертывании повествовательности – отказе от определенности; (2) расшатывании неустойчивой системы; (3) создании случайностей в новых параметрах порядка; (4) радикальной перестройке художественного текста; (5) масштабной инвариантности под воздействием аттрактора эпифанического соприкосновения; (6) целостности идиостиля писателя.

У. Эко указывает, что Дж. Джойс заимствует у Дж. Вико порядок внутри самих событий, который определяется однотипной цикличностью и кругообразным тождеством архетипов. По мысли У. Эко, Дж. Джойс конструирует некий «умственный словарь» [2, с. 339], подобно «Словарю ученых», книге ирландских грамматистов VII века, записанной Лонгардом. Дж. Джойс был знаком с трудом кельтолога Р. Макалестера «Тайные языки Ирландии», где рассказывается об огаме (ogham), чьи криптологические надписи сохранились на могильных камнях [4, с. 34]. По Р. Макалестеру, криптогlossия

применялась, когда двое говорили на языке, понятном третьему, но употребляли слова, ключ к которым был последнему неизвестен; например, ключом мог быть алфавитный список рек (Linn-ogam) [4, с. 38]. Параллель с огамом возникает уже при анализе первой страницы в «Поминках по Финнегану».

Первое предложение «Поминок» в нашем переводе звучит так: *Рекобег, мимо церкви Евы-и-Адама, отклоняясь к мысу, приносит нас виконианским поселением к замку Хоут и его окрестностям.*

Для джойсовского понимания саморазвития первый абзац – замыкающе-размыкающий круг, в который вмещаются все циклы человеческой истории. Джойс локализует Дублин и его окрестности. Дублинская церковь Адама и Евы разворачивает свою надпись в направлении описываемого разворота реки. В данном предложении задействован потенциал нелинейной среды, поскольку в нем заложено многослойное прочтение. Во-первых, словосочетание «vicus of recirculation» (FW 3.2) включает упоминание о теории циклов Дж. Вико, одновременно играя на созвучии латинского слова «поселение» и реальной дублинской улицы Вико (Vico Road), которая тянется вдоль моря, вторя береговой линии, и на которой в Долки был расположен дом Бернарда Шоу: «Allkey dallkey» (FW, 317.5). Интересно отметить, что фамилия Шоу – шотландский перевод газльской фамилии Seogh (= Joyce) [3, с. 30]: Джойс и Шоу – разные транскрипции одной и той же фамилии. Продолжая географические ассоциации, полуостров Хоут выступает мысом в море. Холм на Хоуте напоминает голову спящего гиганта. С Хоутом связан первый поцелуй Блума и Молли в «Улиссе». Во-вторых, из «Hawth Castle and Environs» (FW 3.3) складываются инициалы главного мужского персонажа Ирвика: H.C. Earwicker [2, с. 349]. В-третьих, в «commodious» («a commodious vicus of recirculation») спрятано имя императора-гладиатора Коммода (161-192). Правление Коммода ассоциируется с упадком, что указывает на циклические взлеты и падения. Слово comode обозначает «стульчак, сиденье в туалете с отверстием посередине»: снова самоаллюзия на «Улисса». Джойс усиливает указание на циркуляцию жидкости. Начальное предложение включает сотворение мира, упадок античности, циклы Вико, описание Дублина, возможное соперничество с нобелевским лауреатом Б. Шоу, кельтскую легенду и отсылку на «Улисса» в трех циклах Вико (боги, гиганты, люди). И все это предполагает саморазвивающуюся цикличность, которая рифмовкой напоминает «Дом, который построил Джек»: «<...> that nextdoored the rotter that rooked the rhymer that lapped at the hoose that Joax pilled» (FW 369.14-15). Годы спустя своего добровольного отъезда из Дублина Дж. Джойс возвращается к своему внутреннему восприятию родины в направлении своего жизненного опыта, приобретенного вдали от нее.

Саморазвитие состоит в циркуляции ослышек, которые разрастаются в ризоматическое образование со многими составляющими. Доминирует движение «сквозь» века и пространства в пучке конструируемой одновременности. Проиллюстрируем сказанное на примере синтагмы, которая приводится в первом наброске и беловом тексте «Поминок»:

«<...> **nor sham rocks by the Oconee exaggerated themselves to Laurens county, Ga, doubling all the time**» (A First draft version 46).

«<...> **nor had topsawyer's rocks by the stream Oconee exaggerated themselves to Laurens County's gorgios while they went doubling their mumper all the time**» (FW 3.6-9)

Читательское ожидание, подготовленное первым абзацем «Поминок», оправдывает прочтение данной синтагмы в географическом ракурсе. По древней легенде Тристан совершает короткий переезд из Корнуолла в Ирландию; но, как и Улисс, заимствуемый у Гомера, есть еще Тристрам Шенди, созданный воображением Лоренса Стерна. Чем не виконианское путешествие самого автора «Поминок» в такой достойной компании? Далее Дж. Джойс меняет место и время. Скалы, если верить тому, что речь идет о горной породе, уже в первом наброске текста не те, за которые себя выдают (sham = ложные, показные). Находятся они рядом с нечто, в газельском языке созвучном лексеме *oschon* со значением «увы». Слово «Oconee» не может быть, конечно, тем, чем является в первую очередь, – названием реки. Эту лексему можно разложить на несколько слов: в нем есть русская лексема «око», английские лексемы со значениями «один» (*one*) и «дурак» (*coney*). Известно, что в ирландской мифологии одноглазость является платой за мудрость. Страдавший болезнью глаз, Дж. Джойс неоднократно шифрует свое заболевание в «Поминках» (чем не дурачество полуслепого?). Иллюзорные горные образования заменяются ослышкой имени американского книжного персонажа Тома Сойера, автор которого избрал псевдоним Twaine, что помогает обыгрыванию топонима Дублин через раздвоение, разложение кажущейся единой сущности. Но скалистые образования принадлежат, конечно, не только Тому Сойеру, фамилия которого означает «пильщик», но и человеку, занимающему высокое положение (*topsawyer*). В первом наброске дана подсказка «GA» – аббревиатура американского штата Джорджия. В этом штате действительно есть округ Лоренс (Laurens), центром которого является городок Дублин. Идея назвать городок, где сейчас проживает 16000 человек, Дублином принадлежит Джонатану Сойеру (однофамильцу урожденного американца Тома Сойера, которого Марк Твен поселил в двойнике русского Санкт-Петербурга). На первой странице «Поминок» говорится о Ванессе, возлюбленной Джонатана Свифта, отчего имя Джонатан, разумеется, всплывает в памяти. Дублинец также знает, что топоним Лоренс созвучен фамилии владельцев замка Хоут: они Сент-Лоренсы. Один из них, четырнадцатый барон Хоут (1688-1748), дружил со Свифтом!

В диалекте английского языка «mumper» означает «проситель подаяния». На сленге «rocks» заменяет «деньги» (в «county» прочитывается «считать»). Удвоение происходит при восприятии первого слоя, описания географического положения, помехами в котором выступают «mumper» и «rocks» (денежная подачка). Действительно, богатый землевладелец ирландского происхождения Дж. Сойер пожертвовал на строительство американского Дублина в 1812 году. Что касается округа Окони в штате Джорджия, так называется река, про-

текающая в его восточной части (Окони протекает и в округе Лоренс). По описанию округа в других источниках, там есть холмистая поверхность, перемежаемая с речной долиной, причем холмы могут быть как небольшими, так и высокими.

Теперь следует остановиться на таинственной притяжательной конструкции Laurens County's gorgios (FW 3.6-9). Версии три. Продолжая историю владельцев замка Хоут по фамилии, созвучной американскому округу Лоренс, обнаруживается, что друг Свифта был женат на Луси Gorges, которую великий ирландский сатирик называл «моей голубоглазой нимфой». В 1726 году брат барона был застрелен на дуэли братом леди Хоут из-за гибели двух женщин, гостивших в замке. В языке цыган есть слово *gorgio*, значение которого «чужой» (смысл = чужие для округа Лоренс, или эмигранты). Но есть и третья возможность: древнегреческий софист Горгий (др.-греч. Γοργίας, по-английски Gorgias) был крупнейшим античным теоретиком красноречия. Он известен горгианскими фигурами речи. Ему принадлежит мысль, что словами человек объясняет, указывая на предмет. Один из горгианских оборотов речи, повтор конечного слова в предложении, Джойс использует в остановке предложения финальным предлогом «of»: «Can't hear with the waters of. The chittering waters of» (FW 215.31). Дж. Джойс с первой страницы «Поминок» культивирует искусство письма и чтения сквозь расщепление, которое возобновляется в неожиданной новой ассоциации на расстоянии. Горгий «всплывает» в другом месте «Поминок»: «The abnihilisation of the etym by the grining of the grosning of the grinder of the grunder of the first lord of Hurtreford» (FW 353.22-23). Лат. *annihilato* означает «сведение к нулю». Горгий утверждал, что ничто существует и слово обладает неограниченной автономией. Джойс добивается саморазвитие художественного текста обнулением значения. В роли горгианской фигуры выступает шестикратный повтор предлога «of», напоминая движение колеса. Но это не всё: «Hurtreford» – анаграмма имени нобелевского лауреата Э. Резерфорда (1871-1937), расщепившего атом. Резерфорд был гениальным экспериментатором, каковым себя, очевидно, считал и Джойс, расщепляющий слова в ризоморфных образованиях.

Очевидно, источником саморазвития в языке Дж. Джойса является рассеяние на всех лингвистических уровнях. ива-ет знание о местах и людях, смешивая пространство и время. С одной стороны, *Сэр Тристрам, кавалер любви, кратким морским путем прибыл из Северной Арморик в удаленную часть Малой Европы, чтобы продолжить единоличную войну за славу и дам*. С другой стороны, соейры-толстосумы, переселившиеся на речку Окони в американском округе Лоренс, по-горгиански (красноречиво) назвали свой городок именем другого города, словно выпросив такое подаяние.

Есть еще одно направление саморазвития, которое продолжает финал «Поминок», – радуга. Весь второй абзац первой страницы «Поминок», от упоминания крайних цветов спектра фиолетового и красного, выстраивает дугу радуги. Тристрам описывается через фиолетовый цвет и музыкальный инструмент альт (несоответствие в том, что первый альт, созданный Страдивари, относят к эпохе Возрождения). Внутри «радуги» различаются циклы: Тристрам и Изольда в одновременности с Тристрамом Шенди; двойник ирландского Дублина американский Дублин; голос из пламени огня зажегший терновый голос одновременно с голосом Норы, супруги Джойса; Исаа, отдавший за похлебку из чечевицы свое право и Исаак, ошибочно благословивший Иакова вместо Исаа; две возлюбленные

Дж. Свифта, тезки Эстер; наконец, сын Ирвикера, возможно, сходство с библейским сыном Ноя Симом; китайская лексема «shen» означает «бог», что согласуется с радугой в облаке из Генезиса. Два первых абзаца замыкаются начальным «givegun» (FW 3.1) и конечным «the aquaface» (FW 3.14) (включение водного потока в водную поверхность, отражение радуги, потоп, радуга в облаке). Именем Тристрама Джойс охватывает в одной спирали развитие от эпохи героев до эпохи людей. В эпоху богов (аллюзии на Исход и Генезис) он вплетает эпоху людей (факты из личной жизни Дж. Свифта и американских переселенцев в штате Джорджия).

Поскольку «Поминки», как предполагается, читаются вперед-назад, формулой саморазвития может быть «tryone, tryon, and triune» (FW 422.27). Для Джойса прежде всего фонетическое варьирование служит алгоритмом хаоса. Например, название «Поминки по Финнегану» многократно варьируется, как в «Funnycoon's Wick» (FW 499.13). Избыточность игрового многоголосия уравнивается слиянием слов, которые легко восстанавливают свою обычную форму. Избыточность сращений и разложений замедляет динамику саморазвития, препятствует эмерджентному новому. «Поминки» становятся заложником собственной циркуляции, весьма однообразной фонетической игры, подобной «dawnsing the kniejinksy choreopiscopally» (FW 513.10). Аллюзия к Вацлаву Нижинскому включает известного болеро в список известных персоналий и не более. Танец новатора Нижинского нужен для описания рассвета и восхода солнца с неожиданным восклицанием «vise» (порок), что может быть намеком на дерзкие хореографические эксперименты танцовщика.

Из вышесказанного следует, что синергетические свойства открытой нелинейной среды состоят в саморазвивающейся одновременности: (1) слово или словосочетание саморазвивается в НЕЧТО ПОДОБНОЕ благодаря множасьим ослышкам. Например: «humptyhillhead of humself promptly sends an unquiring» (FW 3.20-21). Шалтай-Болтай, толстячок-коротышка или невозстанавливаемая сломанная вещь (Humpty Dumpty), падает, как и Финнеган. Большое падение звучит так же, как и великое грехопадение. Финнеган приравнивается к Шалтаю-Болтаю в одновременности человеческого грехопадения. Рекобег-радуга-грехопадение составляют саморазвивающуюся триаду. Каждая составляющая имеет потенциал для своего саморазвития: рекобег-Окни-Лиффи, рекобег (отражает радугу) – цвета радуги – апельсины (оранжевый) на зелени, Адам и Ева – Тристан и Изольда – Свифт и его две Эстер, круговорот воды – кольцевое отражение – плато поселения. Избыточность и бессвязность множасьих наслоений, конструкция которых всплывает только в повторах и ослышках, которые образуют дискурсивный «рекобег». Приведем наш перевод всего третьего абзаца «Поминок»: *Падение (бадабадалдхарахтахамминарроннконнброннтоннерроннтунонтхуннтроваррхунавскавинтуххурденентурнук!) когда-то крепыша старины Парра пересказывается с утра в постели и дальше по жизни минстрелями Христа. Великопадение со стены привело вскорости к пфу-падению Финнегана, когда-то целого человека, который ошалтайболтался, срочно отправившись к месту на западе в поиске пальцев ног; они оказались на кладбище, что примыкает к парку, где положен оранжевый, чтобы ржаветь на зеленом, с тех пор, как речной Девлин первым полюбил ливви.*

Природа лингвистического хаоса, когда есть кольцевое, спиралевидное, ризоморфное рассеяние, должна предпола-

гать свободу, которая уходит из-под контроля. У Джойса наслаждение звуком вторгается в музыкальную сферу, где все те же аллитерации и девятикратные повторы. На фонетическом уровне неравновесие оправдано тем, что нормативная речь соседствует с диалектной. На лексико-семантическом уровне Джойс включает этимологический регистр: он активизирует забытое значение слова, сохранившееся в словаре, а также восстанавливает историю родственных слов. Самым простым способом саморазвития становится многократное употребление одного и того же слова, ключа к тексту, на разных языках. Желая совместить фонетический и лексико-семантический уровни, Джойс не только слепляет разные слова в одну форму, но и превращает словесную форму в облако, из которого можно изъять все, что приходит на ум, под давлением многоязычия. Спрятать можно интертекстуальный факт, который легче всего распознать через имя собственное, топоним, культурный артефакт и тому подобное. Чтобы двигаться по ризомам, Джойс приучает читателя к саморазвивающемуся тексту, где всегда схватывается лишь часть «нафаршированной» формы. Как показывают словари слов из разных языков, встречающиеся в «Поминках», матрица отдельного языка не выстраивается.

Но есть в саморазвитии «Поминок» моменты, когда вдруг слышится голос, который как бы стоит в стороне от игры словами, например, «A gentle motion all around» (FW 622.12) или «We can take or leave» (FW 623.20).

«Поминки» являются синергетическим текстом, в котором происходит рассеяние традиционной повествовательности за счет многослойных и многоязычных ослышек. Глобализация художественного дискурса происходит путем циркуляции в ключевых памятниках мировой культуры, привязанных к Дублину и ирландской (кельтской) культуре. Синергетическое напряжение создается эффектом ускользания, рассеяния и диссипативности, которые организуются Джойсом как идеальным читателем, полиглотом и мастером художественного слова.

Выводы. В «Поминках» повествование остается в памяти о текстах, которые черпаются из мировой культуры, а всякие попытки выявить повествовательность оказываются тщетными в отклонениях, которые поглощают на своем пути один язык и одну культуру, открывая неравновесность многоязычного художественного текста. Направленность энергопотоков аттрактором эпифанического соприкосновения обеспечивает вовлечение в процесс среды, неравновесной множеством художественных текстов, составляющих мировой художественный дискурс. **Перспективным** является дальнейшее изучение глобализации художественного дискурса в циркуляциях хаоса и порядка.

Литература:

1. Фоменко Е.Г. Синергетические исследования художественного текста: проблемы и перспективы / Е.Г. Фоменко // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія. – Одеса, 2015. – Вип. 17 (2). – С. 96-99.
2. Эко У. Поэтики Джойса / У. Эко. – СПб: Symposium, 2003. – 491 с.
3. Begnal M. (ed.). Joyce and the City: The Significance of Place / M. Begnal. – Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2002. – 217p.
4. Macalister R.A.S. The Secret Languages of Ireland / R.A.S. Macalister. – Cambridge: Cambridge University Press, 1937. – 285 p.
5. Slote S. Joyce's Nietzsche Ethics [Electronic version] / S. Slote. – New York, NY: Palgrave Macmillan, 2013. – Retrieved from <http://www.igoogle.com.ua/books?isbn=1137264122>

Источники литературных произведений

Joyce J. A first draft version of *Finnegans Wake* [Electronic Version] / J. Joyce. – 1963. – Retrieved from <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/JoyceColl/JoyceColl-idx> (First Draft).

Joyce J. *Finnegans Wake* / J. Joyce. – L.: Penguin, 1992. – 628 p. (FW)

Фоменко О. Г. Відкрите нелінійне середовище у ідіостилі Джеймса Джойса

Анотація. Стаття вивчає саморозвиток ідіостилу Джеймса Джойса, шукаючи в хаосі джерело оновленого циркулюючого порядку. На матеріалі «Поминок по Фіннегану» автор аналізує, як циркулюючи значення розсіюють

художній дискурс і роблять значення нестабільними.

Ключові слова: синергія письменника, нелінійне середовище, хаос, порядок, криптоглоссія, глобалізація художнього дискурсу.

Fomenko E. The open non-linear space in the idiostyle of James Joyce

Summary. The article explores self-development of James Joyce's idiostyle, looking into chaos as a source of recycling order. Based on "Finnegans Wake", the author shows how recycled meanings dissipate fictional discourse and make meaning ambiguous.

Key words: writer's synergy, non-linear space, chaos, order, cryptoglossia, intertextuality.

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Дмитрієва Т. А.,
доцент кафедри перекладу
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Сльцова С. С.,
старший викладач кафедри іноземних мов
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

МІЖФРАЗОВІ ЗВ'ЯЗКИ В УСНОМУ ТЕКСТІ (ІСТОРІЯ ПИТАННЯ, ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ)

Анотація. У статті подано аналіз наукової літератури з питання міжфразових зв'язків в усному тексті, розглянуто основні наукові передумови й теоретичні положення, що надають можливість попередньо оцінити інформативні й структурні характеристик тексту, різні аспекти його вивчення, описати ієрархію текстових одиниць. На основі аналізу наукових робіт дано характеристику міжфразових та інших текстових зв'язків.

Ключові слова: міжфразові зв'язки, усний текст, межі тексту, одиниці тексту, засоби зв'язку, рівні мовної системи.

Постановка проблеми. Проблема міжфразових зв'язків – одна з ключових у лінгвістиці тексту. Вона не раз досліджувалася на матеріалі різних типів і видів як письмових, так і усних текстів. Прийнято вважати, що міжфразові зв'язки діляться так: а) внутрішньофразові зв'язки; б) поєднані зв'язки, які водночас указують на внутрішньофразові й між фразові зв'язки; в) власне міжфразові зв'язки [1, с. 212].

Проблема меж тексту, його одиниць і зв'язків між ними вже багато разів порушувалася в роботах лінгвістів. Власне кажучи, зараз уже зрозуміло, що проблема визначення меж одиниць аналізу тексту і проблема зв'язків між ними – це два боки однієї медалі. На нашу думку, і вирішувати ці проблеми треба водночас і в безперервній взаємодії.

Залежно від цілей дослідження і природи текстів, що піддаються аналізу, лінгвісти підходять до нього з певним набором текстових одиниць, яким відповідає й сітка зв'язків, що накладається на них. Тому й сама назва «міжфразові зв'язки» до певної міри є умовною, оскільки одиницею дослідження, що виділяється, не завжди пропонується фраза. Проте назва «міжфразові зв'язки» зберігається в більшості робіт.

Багато робіт, що стосуються міжфразових зв'язків, було присвячено виявленню набору засобів зв'язку на різних рівнях мовної системи [2, с. 69–73]. Проблема набору засобів текстових зв'язків видається найбільш розробленою, і зараз уже можна запропонувати більш-менш розгорнуту картину цих засобів, не вдаючись до подробиць їх використання.

Зрозуміло, у кожному окремому дослідженні майже ніколи не видається можливим урахувати всі ці засоби вираження зв'язків. Але, можливо, це й не є необхідним, оскільки, імовірно, не всі з цих засобів слугують вираженню зв'язків, істотних для організації тексту як цілісної та завершеної єдності, і не усі вони однаково важливі для вираження зв'язків у різних типах текстів. Проте знання цього набору засобів зв'язків важливе для дослідника, тому що воно допомагає орієнтуватися в багатьох питаннях побудови тексту.

Питання міжфразових зв'язків в усному тексті видається найбільш важливим як для розробки проблеми внутрішньої структури й функціонування тексту як комунікативної одиниці, так і в питанні вивчення зв'язної стилістично диференційованої усної мови.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати наукову літературу з питання міжфразових зв'язків у тексті, розглянути основні наукові передумови й теоретичні положення, що надають можливість попередньо оцінити інформативні й структурні характеристики тексту, різні аспекти його вивчення, описати ієрархію текстових одиниць і на основі аналізу наукових робіт дати характеристику міжфразових та інших текстових зв'язків.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі стану науки про текст пропонується розрізняти такі типи засобів зв'язків [3, с. 205–207]:

1. Синтаксично-граматичні засоби зв'язку:
 - а) порядок слів у зв'язку з актуальним розчленуванням (послідовний у – розповідних надфразових одиницях і паралельний – у питальних);
 - б) сполучники, сполучні слова, говір займенникового характеру, що встановлює тимчасовий, локальний і причинно-наслідковий та інші відносини між реченнями;
 - в) несамостійні елементи висловлювань (парцеляти, еліптичні обороти);
 - г) форми граматичного часу;
 - д) анафори, слова вказівної сфери, артиклі, займенники, детермінативи.
2. Лексичні засоби:
 - а) тематична лексика;
 - б) кореференція – різне позначення одного й того самого об'єкта денотата.

Розрізняють безпосередній лексичний повтор, синонімічне позначення, а також займенникову репрезентацію.

3. Просодичні засоби:

- а) тональні;
- б) динамічні;
- в) темпоральні;
- г) акцентуація;
- д) паузація.

Деякі дослідники [4, с. 8] виділяють також стилістичні засоби зв'язку, серед яких вони розрізняють синтаксичний паралелізм, еліпсис, наростання, питальні речення в розповідному тексті. Відзначаються також екстралінгвістичні показники зв'язку: тимчасова однорідність, просторова однорідність.

Частіше за все засоби зв'язку різних рівнів виступають у взаємодії один з одним, і хоча набір їх залишається загалом однаковим для різних функціональних стилів, проте варіює їх розподіл. Відповідно до використовуваних засобів розрізняються типи зв'язків.

О.І. Москальська, наприклад, уважає, що пропозиції, що входять в одну надфразову єдність, пов'язані між собою передусім єдністю теми й відносинами комунікативної прогресії. Усі зовнішні вияви зв'язності, чи то лексичні, граматичні або будь-які інші засоби зв'язку, вона зараховує до виразників структурного зв'язку в тексті. При цьому робиться також обмовка, що «структурна ці-

лісність надфразової єдності є зовнішнім вираженням смислової (тематичної) і комунікативної цілісності. Тому, описуючи явища тематичної, комунікативної і структурної цілісності тексту, ми стикаємося з одними й тими самими явищами, які обертаються до нас різними своїми гранями» [5, с. 2].

Інших типів зв'язку О.І. Москальська не виділяє, розрізняючи тільки лівобічні та правобічні текстові зв'язки. У інших випадках вони йменуються дослідницею анафоричними (що вказують на смислову і структурну несамостійність пропозицій у серединній і кінцевій позиціях) і катафоричними (що свідчать про структурну й смислову несамостійність речень, які займають серединну та початкову позиції). Потрібно відзначити, що анафора й катафора розрізняються в більшості сучасних досліджень, присвячених міжфразовим зв'язкам.

Л.М. Лосева, досліджуючи міжфразові зв'язки в монологічних текстах у російській мові, виділяє два види міжфразових зв'язків – суміжну й дистантну між контактуючими й неконтактуючими самостійно оформленими реченнями. Зв'язок між реченнями, що становлять текст, кваліфікується як зовнішній міжфразовий зв'язок. Конституенти речень об'єднуються, на думку Л.М. Лосевої, внутрішнім зв'язком. Як проміжний між типами зовнішнього та внутрішнього зв'язків пропонується зв'язок між частинами складного речення [6, с. 3].

Текст – явище надзвичайно багатоаспектне, природно, що кожен дослідник може підійти до нього тільки з якихось певних позицій, з певними рамками, обмеженими завданнями дослідження. Тому ми нерідко стикаємося зі спробами звести все різноманіття текстових зв'язків до двох-трьох, спостережуваних на матеріалі конкретного дослідження. Так С.І. Гіндін, наприклад, досліджуючи текст на семантичному рівні, зводить текстові зв'язки до відносин повтору, зчеплення й послідовності [7, с. 9]. Б.А. Маслов виявляє в тексті такі типи зв'язків: детермінація, координація та констеляція. Основним автор вважає детермінативний тип зв'язку [8].

Спроби максимально спростити структуру текстових зв'язків у багатьох випадках виправдані, оскільки, відображаючи конкретні особливості текстів, що вивчаються, вони, безумовно, вносять свій вклад у дослідження характеру міжфразових зв'язків. Проте часто такий підхід є недостатнім.

Так, Л.В. Нефедова справедливо зазначає, що, окрім досліджуваних у більшості робіт лексико-граматичних зв'язків, варто не забувати й про інший тип зв'язності. Це зв'язність логічна, смислова, яка не завжди може бути виражена формально. Автором пропонуються для розгляду такі типи зв'язків [9]:

Співположення. Співположені речення не мають, окрім пауз, ніяких інших ознак з'єднання.

Ланцюгові зв'язки. Пов'язані ланцюговим зв'язком елементи тексту – це ланцюг тісно пов'язаних за змістом (єдиним послідовним розвитком думки) і граматично (структурною співвіднесеністю) речень. Розвиток здійснюється шляхом повторення надалі однієї з ланок попереднього речення.

Паралельні зв'язки. Друге речення уподібнюється за своєю структурою першому й тим самим з'єднується з ним. Підкреслюється провідна роль смислового паралелізму.

Приєднання. При приєднанні, на думку Л.В. Щерби, другий елемент виявляється у свідомості того, хто говорить, тільки після першого.

Т.П. Іванова, котра дослідила композиційно-смислову структуру й синтаксичну структуру короткого газетного тексту в англійській мові, уперше в дослідженні такого великого обсягу, як дисертація, робить спробу ввести поняття цілісності й безперервності в категорії текстового аналізу.

Авторка вважає, що цілісність тексту зумовлена, з одного боку, єдиною загальною темою, а з іншого – вона підтримується використанням єднальних засобів між реченнями, виражених

експліцитно та імпліцитно. Безперервність тексту виявляється в послідовності введення рема– й тема-елементів.

Відмічені в тексті англійської газети міжфразові зв'язки Т.П. Іванова класифікує так, а саме:

а) за способом вираження – лексичні, морфологічні й синтаксичні;

б) за напрямом, у якому вони здійснюють міжфразовий зв'язок у тексті, – регресивні та прогресивні;

в) за розташуванням – зв'язані й дистантні;

г) за вживаністю – регулярні та іррегулярні.

Автор не ставив перед собою завдання досліджувати міжфразові зв'язки на просодичному рівні [10, с. 19].

Л.С. Сержан, вивчаючи смислове розчленовування парцельованої надфразової єдності, прагне у своєму дослідженні врахувати всі можливі види зв'язків на всіх рівнях і виявляє деякі типи зв'язку, які раніше в лінгвістичній літературі не відзначалися. Наприклад, «асоціативний» зв'язок, який закладений в екстра-лінгвістичній ситуації. Зазвичай міжфразовий зв'язок такого типу зустрічається в надфразовій єдності, «деякі компоненти якої синтаксично не організовані й допускають неоднозначну синтаксичну кваліфікацію» [11, с. 47].

Авторові вдалося виявити й деякі інші нюанси міжфразових зв'язків, наприклад, розмежувати синтаксичний зв'язок, зв'язок за трансформацією та зв'язок за аналогією, а також змістити деякі акценти в описі (наприклад, підкреслити роль інтонаційних засобів зв'язку).

У дисертаційній роботі Л.С. Сержан була зроблена одна з перших спроб урахування ролі просодичних засобів в описі міжфразових зв'язків на матеріалі французької мови. Проблема міжфразових зв'язків на просодичному рівні й досі залишається мало розробленою. А тим часом видається, що такого роду дослідження могли б багато що прояснити в структурі міжфразових зв'язків у тексті, оскільки, згідно з Е. Компанісом, «... різні звучні елементи, які слідують один за одним у мовному ланцюзі, пов'язані між собою неоднаково» [12, с. 20].

Подібну ж думку висловлює Д. Кристал, говорячи про те, що процес переходу від ізолюваних речень до зв'язного тексту не може бути зведений до механічного нанизання мелодійних контурів [13, с. 235]. Чи означає це, що речення в тексті отримують неповну завершеність або що його інтонаційна (у широкому значенні слова) структура придбаває якісь інші модифікації?

Б.С. Кандинський, вивчаючи інтонаційну структуру всього тексту на матеріалі читання монологічних уривків із німецької прози, стверджує, що гіпотеза про неповну інтонаційну завершеність речень у тексті на вказаному матеріалі не підтвердилася. Проте за попарного подання речень, прочитаних у тексті, й ізолювано аудиторію порівняно легко відрізняли їх один від одного. Речення, прочитані в тексті, ідентифікувалися аудиторією як серединні, незалежно від їх істинного положення (було поставлено питання про положення, яке, на думку аудиторів, речення могло займати в тексті). Очевидно, що така характеристика, дана аудиторією реченням, вилученим із тексту, мала вказувати на інтонаційну зв'язаність, тобто несамостійність речень у тексті. Адже серединний означає той, що знаходиться в якомусь оточенні, і на це серединне положення за умовами експерименту могла вказувати тільки інтонація (інші показники речень, що подаються для прослуховування пар, були загальними).

Піддавалися аналізу також інтонаційні зв'язки в тексті. Автор стверджує, що відсутність інтонаційного зв'язку між реченнями не обов'язково вказує на смисловий поділ, також як і смисловий поділ сам по собі не означає відсутності інтонаційного зв'язку [14, с. 39–42].

На підставі висновку про незалежність наявності інтонаційного зв'язку від смислового поділу Б.С. Кандинський указує на існування трьох видів стиків між реченнями:

а) сполучні, які оцінювалися аудитором невпевнено, оскільки, за твердженням автора дослідження, під час визначення цього типу зв'язку аудитор часто виходив із семантичних, а не інтонаційних зв'язків у тексті;

б) нейтральні (це відсутність як меж, так і зв'язків), вони оцінювалися аудитором майже так же невпевнено, як і сполучні;

в) розділові стики були найадекватніше оцінені аудитором.

Загалом результати, отримані Б.С. Кандинським у його дослідженні, становлять великий інтерес для лінгвістів, дають матеріал для наукових роздумів і спонукають до подальших експериментів у цій галузі, а також, можливо, і до повторної перевірки деяких даних і висновків на матеріалі інших типів текстів та інших мов. Але найбільш цінним у роботі Б.С. Кандинського є, на нашу думку, його підхід до тексту як цілісного явища, виділення в тексті його структурних елементів: початку, кінцівки, смислових розділів, фонетичних абзаців. У деяких пізніших дослідженнях застосовується подібний підхід, де характеристика тексту як цілісного явища також береться до уваги. В основу текстових зв'язків кладеться принцип не лише взаємної залежності текстових одиниць, а також їхні системні характеристики [15; 16].

Ж.Б. Пинаєва, вивчаючи інтонаційні міжфразові зв'язки, вважає, що вони «найяскравіше виявляються на початковій ділянці подальшою з двох суміжних фраз, інтонаційно зчіплюючи, зіставляючи і протиставляючи подальшу фразу з попередньою, тобто утворюючи з попередньою фразою міжфразовий ретроспективний інтонаційний зв'язок» [17, с. 11–23].

У цьому стосунку дослідження Ж.Б. Пинаєвої є типовим. Зазвичай об'єктом дослідження стають дві пов'язані контактним зв'язком фрази однієї й тієї самої надфразової єдності, що поряд стоять, або дві репліки діалогічної єдності.

Ж.Б. Пинаєва розрізняє в тексті три види ретроспективних зв'язків:

1. Ланцюговий контактний зв'язок.

2. Паралельний зв'язок, за якого розрізняються випадки: а) повного паралелізму і б) часткового паралелізму.

3. Лінійний зв'язок.

Найбільш характерною особливістю ланцюгового контактного зв'язку є, на думку Ж.Б. Пинаєвої, незвичайне вимовлення першого ударного складу у фразі. У першому ударному складі у фразі при цьому типі зв'язку зазвичай відбувається зміна основного тону голосу (спад або підвищення).

При ланцюговому контактному зв'язку рема першого речення стає темою другого речення, і ця тема зазвичай (але не завжди) починає собою нове висловлювання.

При паралельному типі зв'язку спостерігається повторення на початку суміжних фраз однакового або частково зміненого мелодійного малюнка. Залежно від міри схожості інтонаційних малюнків розрізняються повний і частковий паралелізми. Частковий інтонаційний паралелізм характерний для такої побудови мікротексту, при якому суміжні фрази мають одну й ту саму тему, але різні граматичні структури.

При лінійному типі зв'язку висловлювання відкривається новим елементом, елементом, конструктивно пов'язаним із попереднім висловлюванням.

У дисертації Ж.В. Пинаєвої проведено копіткий аналіз здійснення інтонаційного зв'язку між двома змінними фразами. Отримані дані становлять безперечну цінність для досліджування вираження лінійних зв'язків усередині надфразової єдності. У застосуванні до тексту він може слугувати виявленню текстової когезії в лінійному плані. Проте подібний аналіз не можна визнати достатнім для характеристики міжфразових зв'язків у цілісному усному тексті, що розглядається в *систематичному* плані. Структура текстових зв'язків жодним чином не буде врахована.

По-перше, тому, що, як ми вже згадували, у тексті як цілісній

системі відіграють роль не лише зв'язки між його елементами, а й взаємодія між елементами та цілим.

По-друге, елементи тексту не рівнозначні один одному. Є елементи, які слугують організації тексту як системного цілого, є інші, які тільки виражають текстову когезію. Отже, співвіднесені вони будуть між собою й усім текстом по-різному. Буде, очевидно, відбуватися поперемінне посилення та послаблення зв'язків на різних ділянках тексту.

Одним із можливих підходів до аналізу внутрішньої текстових зв'язків і є розгляд тексту як хвильової структури. У тексті може відбуватися концентрація зв'язків і їх послаблення на стиках різних одиниць тексту, залежно від активності й пасивності цих одиниць, їх семантичної взаємодії тощо. В.А. Бухбіндер і Е.Д. Розанов пишуть у зв'язку з цим таке: «Якщо хвильова структура тексту дійсно існує, то мінімальні значення амплітуди коливання щільності міжфразових зв'язків і є пограничними сигналами фразової єдності» [18, с. 76–100].

Проте ця точка зору В.А. Бухбіндера й Е.Д. Розанова ставить під сумнів і оспорується. І.А. Майорова, наприклад, вважає, що щільність зв'язків на межах надфразової єдності (комунікатів у термінології І.А. Майорової) має бути, навпаки, підвищеною, оскільки це має сигналізувати «про більш семантичне навантаження комунікатів» [19, с. 100].

Отже, виходить, що факт посилення або, навпаки, послаблення зв'язків на межах комунікатів у будь-якому випадку вимагає перевірки експериментом на матеріалі різних мов.

Т.М. Ніколаєва пише у зв'язку з цим таке: «... у всякому тексті є різні по мірі сприйняття смислові точки: в одних – сенс виражений однозначно (виявляється максимальна кількість збігів), в інших – такої визначеності немає (частковий збіг), у третіх – допускається індивідуальне трактування» [20, с. 34]. Іншими словами, Т.М. Ніколаєва відзначає існування в тексті «зон дії суворого правила», коли, як ми вважаємо, можна прогнозувати наявність якихось константних (загальнообов'язкових для будь-якого прочитання або вимовлення цього тексту) характеристик, і «зон вільного вибору», коли можливий вияв індивідуальності суб'єкта (його особистого трактування, коли він читає або говорить).

Т.М. Ніколаєва також зазначає, що таких «зон вільного вибору» має бути в тексті не надто багато, інакше відсутня належна міра смислової тотожності. І дійсно, якщо кожен індивід, котрий читає або слухає, сприймає би й вимовляв текст абсолютно по-своєму, тоді розуміння було б відсутнє взагалі. Тому нам видається, що під час виявлення системності текстових зв'язків у тексті як системному цілому необхідно спиратися передусім на зв'язки, які відіграють визначальну роль у здійсненні структурної цілісності тексту, а урахування власне міжфразових зв'язків потрібно проводити там, де пограничні ділянки тематичних блоків і комунікатів збігаються з межами фраз. Із цього випливає, що дослідження має розпочинатися з виділення текстових одиниць, що організують текст як системну цілісність. А зв'язки на межах (стиках) цих одиниць матимуть вирішальне значення в організації тексту не як когезійної єдності, а як системного об'єкта.

По-третє, як справедливо зазначає І.Р. Гальперін, «істотне значення для розуміння лінгвістичної природи тексту як явища об'єктивувалося від мови й мовлення і має порядок дотримання релятивних і предикативних надфразових одиниць» [21, с. 72], тобто, іншими словами, різні елементи тексту можуть бути неоднаково розташовані одні щодо інших. Вони можуть знаходитися не в прямому контакті, а бути пов'язаними за посередництва інших елементів. У такому разі не можна забувати про наявність у тексті як контактних, так і дистантних зв'язків. Якщо змінити, наприклад, порядок дотримання різних одиниць тексту, то може бути порушена й сама єдність тексту, і логічні та семантичні зв'язки між його елементами.

По-четверте, функціонуючи в певному середовищі, текст як система сам є елементом системи більш високого порядку, значить, частково передає (виражає) її властивості й характеризується наявністю зв'язків із нею. Ці зв'язки вказують на належність тексту до певного типу, тобто несуть «типологічну» інформацію про текст.

За визнанням багатьох лінгвістів, переважне значення в тексті має семантична інформація [22, с. 72–81]. Проте інформація «типологічна» в багатьох випадках не може залишатися без уваги. Це відбувається передусім тому, що дослідника не може не цікавити, як орієнтація в типі тексту допомагає реципієнтові в сприйнятті сенсу повідомлення. Далі у вивченні тексту як системному цілому велике значення має те, як організація цієї інформації співвідноситься із загальними принципами продукування тексту. І, нарешті, стилістична однорідність або перебіг стилів можуть слугувати однією із характеристик зв'язності тексту, наприклад, виражати його часткову незв'язність.

Висновки. У попередні десятиліття переважав формальний підхід до питань зв'язності, основна увага приділялася вивченню синтаксичних засобів зв'язку й загалом синтаксичній організації внутрішньої структури тексту. У просодичному ж аспекті внутрішньотекстові зв'язки майже не вивчалися.

Аналіз вивченої літератури засвідчує, що дослідження міжфразових зв'язків проводилися найчастіше на матеріалі двох або рідше кількох суміжних фраз, що входять в одну надфразову єдність. Отже, ці роботи характеризуються переважно лінійним підходом до тексту без урахування його структурно-системної організації, тобто випускають з уваги основні характеристики тексту, що ніяк не виводяться з характеристик зв'язків двох фраз, які поряд стоять, – цілісності й завершеності.

Перспективи подальших досліджень полягають у проведенні експериментально-фонетичного дослідження, у якому були б враховані всі перелічені вище моменти з метою встановлення просодичних характеристик тексту.

Література:

- Ольшанский И.Г. Текст как единство элементов и отношений / И.Г. Ольшанский // Лингвистика текста : материалы науч. конф. МГПИИЯ им. М. Тараса. – М., 1974. – Ч. I. – 1974. – С. 212.
- Захарова Ю.М. Прикладная фонетика : [навчальний посібник] / Ю.М. Захарова. – К. : Наук.-вид. центр НА СБ України, 2014. – 212 с.
- Гак В.Г. Языковые преобразования / В.Г. Гак. – М. : Наука, 1998. – С. 75–77.
- Турмачева Н.А. О типах формальных и логических связей в сверхфразовом единстве : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Н.А. Турмачева. – М. : МГПИИЯ им. М. Тараса, 1973. – С. 8.
- Москальская О.И. Грамматика текста / О.И. Москальская. – М. : Высшая школа, 1981. – С. 2.
- Лосева Л.М. Межфразовая связь в текстах монологической речи / Л.М. Лосева // Лосева Л.М. Основные структурные модели, типы и принципы семантической организации : дисс. ... докт. филол. наук / Л.М. Лосева. – Одесса, 1969. – С. 3.
- Гиндин С.И. Внутренняя организация текста : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / С.И. Гиндин. – М. : МГПИИЯ им. М. Тараса, 1972. – С. 9.
- Маслов Б.А. Проблема лингвистического анализа связного текста / Б.А. Маслов. – Таллин, 1975. – 103 с.
- Нефедова Л.В. Сверхфразовые единства и их лингвистические особенности в стиле научно-технической литературы : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Л.В. Нефедова. – Калинин, 1979. – 20 с.
- Иванова Т.П. Композиционно-смысловая и синтаксическая структура краткого газетного текста : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Т.П. Иванова. – М. : МГПИИЯ им. М. Тараса, 1975. – С. 19.
- Сержан Л.С. Смысловое членение парцелированных сверхфразовых единств : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Л.С. Сержан. – М., 1973. – С. 47.
- Companys E. Les jonctions. Le Français dans le monde / E. Companys. – Paris, 1968. – U. 57. – P. 20.
- Crystal D. Prosodic Systems and Intonation in English / D. Crystal. – Cambridge, 1969. – P. 235.
- Кандинский Б.С. Целый текст как интонационная структура / Б.С. Кандинский // Ученые записки МГПИИЯ им. М. Тараса. – М., 1968. – Т. 42. – 1968. – С. 39–42.
- Перебийніс В.І. Частота мовних одиниць як відображення їхніх системних характеристик / В.І. Перебийніс, Т.В. Бобкова // Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства. – Чернівці : Книги-XXI, 2008. – С. 446–453.
- Дарчук Н.П. Лінгвістичне забезпечення автоматичних систем аналізу українськомовного тексту (на прикладі системи автоматичного граматичного аналізу тексту АГАТ) : автореф. дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.01, 10.02.21 / Н.П. Дарчук ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : [б. в.], 2015. – 34 с.
- Пинаева Ж.Б. О некоторых интонационных особенностях чтения английских художественных и научных текстов : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Ж.Б. Пинаева. – М., 1975. – С. 11–23.
- Бухбиндер В.А. О целостности и структуре текста / В.А. Бухбиндер, Е.Д. Розанов // Вопросы языкознания. – 1975. – № 6. – С. 76.
- Майорова И.А. Текстобразующие функции интонации : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / И.А. Майорова. – М., 1980. – С. 100.
- Николаева Т.М. Лингвистика начала 21 века: попытка прогнозирования / Т.М. Николаева // Лингвистика на исходе 20 века: итоги и перспективы. – М. : Изд-во МГУ, 1995. – Т. 2. – 1995. – С. 34.
- Гальперин И.Р. Опыт описания категорий текста / И.Р. Гальперин // Анализ стилей зарубежной художественной и научной литературы. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1982. – С. 72.
- Кубрякова Е.С. О тексте и критериях его определения / Е.С. Кубрякова // Структура и семантика. – М. : Наука, 2001. – Т. 1. – 2001. – С. 72–81.

Дмитриева Т. А., Ельцова С. С. Межфразовые связи в устном тексте (история вопроса, проблемы и перспективы)

Аннотация. В статье выполнен анализ научной литературы по вопросу межфразовых связей в устном тексте, рассмотрены основные научные предпосылки и теоретические положения, дающие возможность дать предварительную оценку информативных и структурных характеристик текста и различных аспектов его изучения, описать иерархию текстовых единиц. На основе проведенного анализа научных работ дана характеристика межфразовых и других текстовых связей.

Ключевые слова: межфразовые связи, устный текст, границы текста, единицы текста, средства связи, уровни языковой системы.

Dmitriyeva T., Yeltsova S. Inter-phrase relations in the oral text (history of the question, problems and prospects)

Summary. The article represents the analysis of scientific literature on the problem of inter-phrase relationship in oral text, analyzed were the main scientific prerequisites and theoretical issues, making it possible to perform a preliminary evaluation of informative and structural characteristics of a text, as well as different aspects of its investigation and describe the hierarchy of text units. On the basis of the performed analysis the characteristics of inter-phrase and other relations was given.

Key words: inter-phrase relationship, oral text, text boundaries, text units, means of relationship, levels of the language system.

Заньковська Г. Д.,

кандидат філологічних наук, асистент кафедри англійської мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ

Анотація. У статті розглядається методика комплексного аналізу концептів та інтегрованого підходу до їх дослідження, що дає можливість одночасно застосувати методи лінгвосемантики, когнітивної лінгвістики, концептології, лінгвокультурології та дискурсного аналізу для встановлення понятійно-ціннісного і образно-ціннісного змісту концепту. Вказана методика дозволяє виявити особливості структури концепту та його вербального вираження. У статті детально аналізується використання низки методик і методів дослідження концептів, що сформувалися в сучасній когнітивній лінгвістиці та в науково-дослідницькому просторі загалом.

Ключові слова: концепт, концептуальний аналіз, структура концепту, дефініційно-компонентний аналіз, етимологічний аналіз, концептуальна ознака, фреймове моделювання, інструментарій теорії когнітивної метафори.

Постановка проблеми. Методика комплексного дослідження концептів передбачає інтегрований підхід, який полягає у застосуванні методів аналізу концептів (як кількісних, так і якісних), у використанні методів лінгвосемантики, когнітивної лінгвістики, концептології, лінгвокультурології та дискурсного аналізу.

Об'єктом нашого дослідження є концепти, а, відповідно, предметом – методи дослідження концептів.

Мета статті полягає в аналізі низки методик дослідження й описі концептів у сучасному науково-дослідницькому просторі. Завданням статті є визначення методів концептуального аналізу і встановлення ролі кожного з цих методів для найповнішого розкриття змісту і структури будь-якого концепту.

Існує низка підходів щодо опису концептів, які використовують у своїх дослідженнях науковці. Як зазначає А.П. Мартинюк, «у когнітивній лінгвістиці сформувалося щонайменше сім напрямів аналізу концептів: онтологічний, логічний, лінгвокультурологічний, поетологічний, психолінгвістичний, семантико-психологічний та дискурсивний» [1, с. 14–18].

Дослідження концепту включає встановлення мовних засобів вираження концепту; аналіз методів дослідження концептів, серед яких: концептуальний аналіз, дефініційний аналіз як шлях виявлення понятійного субстрату концепту, компонентний аналіз як опис структурної організації значення номінативної лексики концепту, етимологічний аналіз як відображення внутрішньої форми лексики – імені концепту, побудова синонімічного ряду, методика фреймового моделювання, застосування інструментарію теорії когнітивної метафори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу нашого дослідження склали роботи А.П. Бабушкіна, М.М. Болдирєва, В.З. Дем'янова, В.І. Карасика, О.С. Кубрякової, В.М. Маслової, М.В. Нікітіна, З.Д. Попової, Г.Г. Слишкіна, Ю.С. Степанова, І.А. Стерніна, Д.С. Ліхачова, В.Н. Телія, С.Г. Воркачова, С.Х. Ляпіна, В.В. Красних, А.П. Чудінова, Дж. Лакоффа, Р. Лангакера, М. Мінського, Ч. Філлмора та інших вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуальний аналіз – головний метод логічного аналізу мови й когнітивної лінгвістики, що передбачає *моделювання* (із застосуванням різних метамов або природної мови) й *опис концептів* – інформаційних структур свідомості, що є структурованою сукупністю знань про об'єкт концептуалізації, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії різних пізнавальних механізмів [2, с. 261–262].

Концептуальний аналіз спрямований на виявлення змісту концептів, формалізацію того, що притаманне інтуїції та наявне в колективному несвідомому й виражається мовленням. У практиці проведення концептуального аналізу найчастіше використовується поєднання аналізу на основі словникових дефініцій і аналізу контекстів [3, с. 85–86].

Беремо за основу методику, запропоновану В.І. Карасиком, який вважає, що концептуалізація дійсності здійснюється як *позначення, вираження і опис* [4, с. 109]. *Позначення* є виділенням того, що актуально для цієї лінгвокультури, і привласненням цьому фрагменту осмисленої дійсності спеціального знаку [4, с. 109]. *Вираження* концепту – це уся сукупність мовних і немовних засобів, що прямо або непрямо ілюструють, уточнюють і розвивають його зміст. *Опис* концепту – це спеціальні дослідницькі процедури тлумачення значення його імені і найближчих позначень [4, с. 110–111], серед процедур назвемо саме ті, що використані у нашому дослідженні: 1) дефінування, 2) контекстуальний аналіз, 3) етимологічний аналіз.

Також в роботі використовується методика концептуального аналізу, розроблена М.В. Піменовою, за якою виявляються етимологія слова-імені концепту і, відповідно, мотивуючі ознаки концепту; аналізуються словникові дефініції імені концепту, а також досліджуються синонімічні ряди імені концепту, як результат виявляються понятійні ознаки; розглядаються концептуальні метафори і як наслідок – виокремлюються образні ознаки, які слугують для створення цих метафор.

При цьому М.В. Піменова зазначає, що концепт має певний зміст і структуру, представлену сукупністю концептуальних ознак: «*Концепт* – це деяке уявлення про фрагмент світу або частини такого фрагмента, що має складну структуру, виражену різними групами ознак, що реалізуються різноманітними мовними способами і засобами» [5, с. 113–114], «концептуальна ознака об'єктивається у закріпленій і у вільній формі сполучень відповідних мовних одиниць – репрезентантів концепту» [6, с. 8].

Наша методика дослідження кожної складової концепту спирається на низку апробованих дослідницьких процедур. Щодо змісту концепту ми також підтримуємо позицію лінгвокультурологічного підходу В.І. Карасика, Г.Г. Слишкіна, С.Г. Воркачова та А.М. Приходька про те, що структура лінгвокультурного концепту трьохкомпонентна. В.І. Карасик, Г.Г. Слишкін, вчені Волгоградської школи, виділяють у вмісті концепту *фактуальний (понятійний), образний та ціннісний*

елементи. Згідно з тлумаченням В.І. Карасика культурний концепт – багатовимірне смислове (ментальне) утворення, в якому виділяється ціннісна, образна і понятійна сторони [4, с. 109]. А.М. Приходько структуру концепту зображає як субстрат, адстрат і епістрат, а точніше *понятійний субстрат, перцептивно-образний адстрат та ціннісний / валоративний епістрат* [7, с. 21].

Беремо за основу твердження про те, що концепт містить понятійний, образний та ціннісний структурні складники. Понятійний складник вербалізується через пряму номінацію та понятійні ознаки. Образний складник актуалізується у мові за допомогою концептуальних метафор, тобто метафоричної номінації. Ціннісний складник нерозривно поєднаний із понятійним та образним компонентами.

На різних етапах дослідження концептів використовуються такі традиційні методи: *метод суцільної вибірки* – відбір досліджуваних номінацій (під «вибіркою» В.В. Левицький розуміє «сукупність елементів, отриманих унаслідок добору» [8, с. 45]), *дефініційний та компонентний аналіз* залучаються для встановлення базових значень імені концепту, щоб виокремити семи зі значень цієї лексеми; *етимологічний аналіз* – для встановлення внутрішньої форми імені концепту; *контекстуальний аналіз* був використаний для виявлення мовних засобів репрезентації концепту; *структурно-семантичний аналіз* застосований для структурно-семантичної класифікації мовних засобів вираження концепту; *кількісний аналіз та компаративний аналіз* застосовуються для порівняння кількісних співвідношень.

Когнітивно-дискурсні методи включають: *концептуальний аналіз* – для моделювання й опису концептів; *інтерпретаційно-текстовий аналіз* – для виокремлення дискурсних фрагментів реалізацій досліджуваного поняття. *Методика когнітивно-дискурсної інтерпретації* уможливила встановлення концептуальних ознак концепту та виявлення метафоричних образів. Методику *фреймового моделювання* було застосовано для побудови фреймової моделі концепту, тобто для його структурування; *інструментарій теорії когнітивної метафори* дозволив встановити кореляти концептуальних метафор, що формують образно-ціннісний складник будь-якого концепту.

Аналіз словникових дефініцій є важливим і необхідним етапом вивчення понятійного компоненту структури концепту.

А.М. Приходько зазначає: «Понятійний субстрат концепту – це той мінімум його смислового об'єму, який зазвичай фіксується лексикографічними джерелами» [7, с. 22]. Понятійний субстрат концепту є фактуальною інформацією – пропозиційним знанням, що спирається на мовну фіксацію (опис, визначення, дефініція). Він може бути описаний за допомогою *дефініційно-компонентного аналізу* номінантів концепту [7, с. 22–23].

Компонентний аналіз – методика опису структурної організації значення як набору мінімальних семантичних компонентів, кожний з яких виконує свою функцію і пов'язаний з іншими певними ієрархічними відношеннями [2, с. 230]. За визначенням В.В. Левицького, «це розкладення лексичного значення (сигніфікату) на елементарні смислові одиниці» [9, с. 85]. Дослідження концептів спрямоване на встановлення понятійної складової концепту. Це завдання можна вирішити, використовуючи дефініційний та компонентний аналіз, адже понятійну складову досліджують шляхом вичленовування й опису сем.

Етимологічний аналіз використовується для відображення внутрішньої форми імені концепту – слова, що репрезентує концепт. «Внутрішня форма – першооснова концепту» [10, с. 141].

Мовна актуалізація концепту здійснюється за допомогою встановлення сукупності мовних засобів репрезентації конкретного концепту. Серед засобів, що номінують концепт, окрім прямих номінацій, її похідних, словосполучень та ідіом, також виявляються синоніми.

Пріоритетними серед методик дослідження концептів у сучасній науковій літературі також вважаємо *методику фреймового моделювання* (М. Мінський, Ч. Філлмор, С.А. Жаботинська) та *теорію концептуальної метафори* (Дж. Лакофф, М. Джонсон).

Для розгляду структури концепту найбільш релевантним вважаємо метод фреймового аналізу, суть якого полягає в тому, що будь-яка ситуація може бути представлена у вигляді моделі.

Фрейм зображають у вигляді структури вузлів та відношень. Ті рівні фрейму, що розташовуються на вершині, фіксовані і відповідають речам, які завжди істинні у відношенні до відповідної ситуації. Вершинні вузли є постійними компонентами ситуації і «містять завжди актуальну для наведеної ситуації інформацію» [11, с. 289–290]. Нижче цих вузлів розміщуються слоти (порожні вузли), які заповнюються при актуалізації ситуації в дискурсі, «які заповнюються інформацією з конкретної ситуації» [11, с. 289–290]. Згідно з М.М. Болдиревим фрейм структурно представляють як дворівневу модель з вершиною і слотами, що заповнюються пропозиціями [12, с. 37].

За С.А. Жаботинською фреймова структура експлікується в 5-ти слотах предметного фрейму, 3-х слотах акціонального, 3-х слотах посесивного, 3-х слотах ідентифікаційного та 3-х слотах компаративного фреймів [13, с. 12–13].

Побудова фреймової структури дозволяє компактно відобразити інформацію, знання та досвід, асоційовані з аналізованим концептом.

Американські вчені Дж. Лакофф і М. Джонсон припустили, що метафора від природи властива людському мисленню і пізнанню, і саме людське мислення вже своєю є за суттю метафоричним [14, с. 6].

Інструментарій теорії когнітивної метафори допомагає встановити кореляти когнітивних метафор, виявити та описати дані метафори, оскільки вони репрезентують образно-ціннісний зміст концепту. Концепт, що репрезентується за допомогою метафор, визначається як *концептуальний референт*, або *область цілі* (target domain), а концепт, що застосовується для порівняння, є *концептуальним корелятом*, або *областю-джерелом* (source domain) (за Дж. Лакоффом).

Процес взаємодії між структурами знання двох концептуальних царин – царини-джерела і царини-цілі – покладено в основу метафоризації. В результаті односпрямованої метафоричної проєкції із царини-джерела в царину-ціль, які сформувалися в результаті досвіду взаємодії людини з навколишнім світом, елементи царини-джерела структурують менш освоєну концептуальну царину-ціль, що й відбиває сутність когнітивного потенціалу метафори.

Таким чином, концептуальні метафори розкривають образний складник концепту.

Висновки. Отже, застосування названих методів і методик аналізу дозволяє здійснити комплексне дослідження концепту у дискурсі. В сучасних наукових дослідженнях концептів використання певних дослідницьких процедур та низки методів залежить від мети дослідження.

Методика комплексного аналізу концептів та інтегрованого підходу до їх дослідження дає можливість виявити різноманітні мовні засоби репрезентації концепту, простежити частотність його реалізацій у дискурсі і, як результат, висвітлити особливості змісту і структури концепту.

Перспективою подальшого дослідження є застосування методики комплексного дослідження концептів на прикладі низки концептів.

Література:

1. Мартинюк А.П. Перспективи дискурсивного напряму дослідження концептів / А.П. Мартинюк // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2009 (6). – № 837. – С. 14–18.
2. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
3. Полужин М.М. Типологія й аналіз концептів / М.М. Полужин // Іноземна філологія. – 2009. – Вип. 121. – С. 80–89.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
5. Пименова М.В. Концептуальные исследования. Введение : [учеб. пособие] / М.В. Пименова, О.Н. Кондратьева. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2011. – 176 с.
6. Пименова М.В. Введение в когнитивную лингвистику : [учебное пособие] / М.В. Пименова. – Кемерово : ИПК Графика, 2004. – 210 с.
7. Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы / А.Н. Приходько. – Днепропетровск : Белая Е.А., 2013. – 307 с.
8. Левицкий В.В. Типи вибірок і типи шкал у лінгвістичних дослідженнях / В.В. Левицкий // Науковий вісник Чернів. ун-ту. – Чернівці, 2004. – Вип. 206–207 : Германська філологія. – С. 43–54.
9. Левицкий В.В. Семасиология / В.В. Левицкий. – Винница : НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
10. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка : [учеб. пособие] / Н.Ф. Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 288 с.
11. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк ; пер. с англ., сост. В.В. Петров ; под ред. В.И. Герасимова ; вступ. ст. Ю.Н. Караулова и В.В. Петрова. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
12. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии / Н.Н. Болдырев. – 2-е изд., стереотип. – Тамбов : Изд-во Тамбовского ун-та, 2001. – 123 с.
13. Жаботинская С.А. Лингвокогнитивный подход к анализу номинативных процессов / С.А. Жаботинская // Вісник ХНУ. – 2010. – № 928. – С. 6–20.
14. Lakoff G. Metaphors : We Live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : University Chicago Press, 1980 – 242 p.

Заньковская А. Д. Методы исследования концептов

Аннотация. В статье рассматривается методика комплексного анализа концептов и интегрированного подхода к их исследованию, которые дают возможность одновременно применить методы лингвосемантики, когнитивной лингвистики, концептологии, лингвокультурологии и дискурсного анализа для установления понятийно-ценностного и образно-ценностного содержания концепта. Указанная методика позволяет выявить особенности структуры концепта и его вербального выражения. В статье детально анализируется использование ряда методик и методов исследования концептов, которые сформировались в современной когнитивной лингвистике и в научно-исследовательском пространстве в целом.

Ключевые слова: концепт, концептуальный анализ, структура концепта, дефиниционно-компонентный анализ, этимологический анализ, концептуальный признак, фреймное моделирование, инструментарий теории когнитивной метафоры.

Zankovska H. Methods of the concept research

Summary. In the article the methodology of complex analysis of the concepts and the integrated approach to their research is examined. That gives an opportunity to apply simultaneously the methods of lingvosemantics, cognitive linguistics, conceptology, lingvoculturology and discourse analysis for distinguishing the notional, vivid, value constituents of the concept. The suggested methodology allows revealing the peculiarities of concept structure and its verbal representation. The number of methods used for the concept research that were formed in modern cognitive linguistics and in scientifically-research field on the whole is analyzed.

Key words: concept, conceptual analysis, structure of the concept, definition and component analysis, etymologic analysis, conceptual sign, frame modeling, theory of the cognitive metaphor.

*Олексенко І. П.,**кандидат філологічних наук, викладач Навчально-наукового центру мовної підготовки
Національної академії Служби безпеки України*

МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР ІНТЕРНЕТУ В КОНТЕКСТІ ЛІНГВІСТИЧНОГО ЖАНРОЗНАВСТВА

Анотація. У статті представлено осмислення питання місця мовленнєвого жанру в контексті теорії жанрів та віртуального жанрознавства. Автор наголошує на необхідності вивчення функціонування віртуальних мовленнєвих жанрів з урахуванням хронотопних ознак дискурсу.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, дискурс, інтернет-жанри, інтернет-комунікація, віртуальне жанрознавство.

Постановка проблеми. Питання внутрішньої організації мовленнєвого жанру в науковому полі становить собою складну теоретичну проблему. Нині не існує чітко вироблених та єдино визначених концепцій щодо зазначеного питання.

В умовах стрімкої інформатизації суспільства, зростання комунікаційної ролі Інтернету в соціумі вивчення функціонального змісту мовленнєвого жанру, визначення його місця у загальній жанровій системі, композиції та типології залежно від сфери і мети застосування становить актуальну наукову проблему.

Зазначене питання є актуальним і широкоаспектним, а отже, для ґрунтовного його осмислення необхідно з'ясувати значення і роль мовленнєвих жанрів в контексті віртуального жанрознавства, звернути увагу на нові аспекти функціональності мовлення в Інтернеті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню вивчення комунікативних практик і жанрів Інтернету присвячені праці таких дослідників, як Н.Г. Асмус, Н.А. Ахренова, Є.І. Горошко, Є.В. Зикова, Л.Ф. Компанцева, В.О. Митягіна, Н.В. Назарова, Р.К. Потапова, Н.Б. Рогачева, І.Н. Розина, О.О. Селютін, Л.Ю. Щипицина, D.M. Boyd, D. Crystal, N.B. Ellison, I. Kouper, G.P. Landow, J.C. Paolillo. Однак питання розмежування віртуальних мовленнєвих жанрів залишається не вирішеним, а також ретельного осмислення вимагає визначення місця мовленнєвого жанру в системі лінгвістичних і літературних жанрів.

Мета статті – визначити роль теорії інтернет-жанрів в контексті історії вивчення літературних і мовленнєвих жанрів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жанр споконвічно розглядався як спосіб вираження художнього змісту в мистецтві, досліджувалися компоненти жанру, які виконують функцію диференціації різних художніх одиниць. В основі однієї з перших теорій, яка належить Платону, покладено твердження, що в основі жанру лежить авторська свідомість, яка лине власне від мовця (ліричні жанри), презентується через героїв (драма), або виражається змішано (епос).

Пізніше ця теорія знайшла своє обґрунтування в працях Аристотеля, який значну увагу приділяв вивченню закономірних способів «наслідування», при цьому мислитель відстежував закономірність «різних зображувальних засобів», «різних предметів» та «різного способу зображення» [1].

Пізніше Н. Буало, даючи настанови поетам, наголошував на тому, що кожен літературний жанр повинен мати незмінні формальні ознаки і закони: «Ви в творах стаєте на очі всенародні, являєте ж почуття самі лиш благородні» («Мистецтво поетичне»). Г.Е. Лессінг вперше розрізняє жанри поезії та живопису («Лаокоон або про межі живопису»).

Увага до способу вираження думки в художньому світі дещо відтермінувала вивчення питання первинного вияву жанру – під час мовленнєвої дії.

Складність визначення мовленнєвого жанру в сучасних наукових колах полягає передусім у багатшаровості і динаміці комунікативного середовища, в якому він функціонує. Саме тому часто інструментом студій стають жанрові системи, які вже існують (літературні жанри, медіажанри), а також окремі ознаки, виявлені під час аналізу певних жанрових форм.

Ідея про те, що кожна сфера спілкування виробляє стійкі типи і форми, які номінують мовленнєвими жанрами, належить М.М. Бахтіну. Науковець відзначав: «Каждое отдельное высказывание, конечно, индивидуально, но каждая сфера использования языка вырабатывает свои устойчивые типы таких высказываний, которые мы называем речевыми жанрами» [4, с. 237]. Мовленнєву комунікацію мислитель сприймав як структуру з двох компонентів: формування мовленнєвого висловлювання та процес сприйняття і розуміння мовленнєвого висловлювання. Водночас він звертав увагу на те, що загальнолінгвістична проблема висловлювання і його типів «практично не враховувалась» [4, с. 238]. Важливою для теоретичного розуміння внутрішньої організації жанрів є їх диференціація М.М. Бахтіним на первинні і вторинні. Другий тип жанрів об'єднав усі попередні студії жанрознавства у сфері мистецтва (до цього виду залучені великі жанрові форми: романи, драми, наукові дослідження тощо). Первинні жанри – прaosнова для вищезазначеного виду. Слід зазначити, що науковець простежує нерозривну динамічну єдність мовленнєвих і літературних жанрів, підкреслюючи, що зміни в мовленнєвому жанрі інспірують трансформації літературних.

Ця теорія є ґрунтом для більшості праць із сучасної лінгвістики.

Вагомий внесок у дослідження зазначеного питання зробив Л.М. Мурзін. У працях автор узагальнює взаємозалежність мови, мовлення та культури, однак не користується термінологією мовленнєвого жанру. Дослідник вивчає спонтанні тексти (мовлення). Елементарною складовою спонтанного тексту він вважає елементарну думку: «це висловлювання, що містить один суб'єкт, один предикат і атрибути до них, причому такі, в яких вже неможливо виділити суб'єкт і предикат» [11, с. 133].

Важливого теоретичного значення у вивченні зазначеної проблеми набувають праці В.В. Демет'єва, який вперше систематизує концепції мовленнєвих жанрів. На думку дослідни-

ка, теорія мовленнєвих жанрів є однією з небагатьох діючих на практиці моделей комунікації, що враховують такі важливі параметри, як ситуація та сфера спілкування, стиль, інтенціональний фактор, форма мовлення, у тому числі способи оформлення початку і кінця мовлення, передача ініціативи в діалозі, а також стратегії і тактики ведення комунікації [9, с. 343].

В.В. Дементьєв окреслює проблему «невпізнаності» мовленнєвого жанру, тому вдається до систематизації теоретичних вчень щодо ознак мовленнєвих жанрів.

Окремим аспектом В.В. Дементьєв розглядає композицію мовленнєвого жанру – синтактику. Тут вчений виділяє моделі горизонтального типу, що забезпечують зв'язність мовленнєвих творів, сукупність мовленнєвих актів, які відносяться до дійсності не безпосередньо, а через мовленнєвий жанр у цілому. Водночас концептуально ближчою до мовленнєвого жанру вважається модель вертикального типу, що забезпечує цілісність тексту.

Вивчення горизонтальних і вертикальних жанрів є основою для максимально об'єктивного осмислення композиції мовленнєвого жанру. Основу структури мовленнєвого жанру становить тема (предмет мовлення, який у результаті відбору, побудови став таким, що стосовно нього можлива позиція відповіді) і стиль (виражає певну експресивну позицію мовця та визначає відповідь). Композиція – це єдність теми і стилю.

Б.М. Гаспаров наголошує на існуванні іншого механізму, який визначає конфігурацію мовленнєвого жанру. Головною умовою є незалежність від змістового наповнення мовленнєвого жанру і врахування в ньому ритміко-інтонаційного образу (розстановка акцентів), опорних виразів (ескізи висловлювання), композиційних лакунів (чітке визначення змісту лакун – порожнеч, які запрограмовані на певний зміст) [8].

А. Вежицька надає перевагу послідовності простих речень, які стають основою мовленнєвого жанру. Дослідник підкреслює необхідність визначення понять більш елементарних, ніж мовленнєві акти, і більш масштабних, ніж мовленнєві жанри [5].

С.В. Гайда стверджує, що жанр – це культурно та історично оформлений, суспільно конвенціоналізований спосіб мовленнєвої комунікації; зразок організації тексту, цей термін також означає сукупність текстів, у яких певний зразок є актуалізованим, реалізованим. Науковець наголошує на тому, що не існує позажанрових висловлювань. Вся наша мовна діяльність – це вибір відповідних жанрів з їх різноманіття, що не виключає змін у жанрах і в жанровому репертуарі [6 ; 7].

Таким чином, існує велика кількість теорій щодо внутрішньої організації мовленнєвих жанрів, і це підтверджує думку Т.В. Шмельової щодо «втомленості» та «розчарування» через відсутність єдиного підходу до механізму вивчення мовленнєвого жанру. Це, в свою чергу, вимагає розширення сфери вивчення проблеми, звернення до різних мовленнєвих ситуацій з метою виявлення закономірності та окреслення цілісної концепції.

Відповідно до нинішньої соціально-політичної ситуації актуальним питанням є вивчення жанрів, які функціонують в інтернет-дискурсі, оскільки віртуальна мережа стає динамічним організмом соціальної комунікації, ключовим джерелом інформації. Актуальним і перспективним завданням сучасної лінгвістичної науки є необхідність структурування мовленнєвих жанрів інтернет-мережі, а також розробки їх когнітивних моделей.

Найґрунтовнішого вивчення теорія мовленнєвих жанрів у веб-мережі набула у праці Д. Крістала «Мова і Інтернет», де ав-

тор говорить про п'ять способів інтернет-комунікації (ситуацій використання Інтернету або «broad Internet-using situations»): електронна пошта, синхронні та асинхронні чати, веб-тексти та віртуальні світи [16, с. 10–14]. Кожна з цих ситуацій може розкладатися на безліч елементів і вивчатися з найрізноманітніших позицій.

К. Кроустон у праці «Жанри Інтернету» наголошує на тому, що мережа зумовила «демократизацію» жанрових утворень, що забезпечує наявність розгалуженої системи їх видів, але водночас дослідник вважає жанр об'єднуючим чинником, який є спільною точкою дотику різних груп користувачів або веб-одиниць [17, с. 12]. Дослідник стверджує, що статистичної типології жанрів мережі Інтернет бути не може через їх концептуальну динаміку: тривале формування, стрімке виникнення, наприклад, відповідно до покоління виробництва [13, с. 13].

Т.В. Шмельова пропонує власну модель жанру, яка включає сім різних параметрів: комунікативна мета, образ автора, образ адресата, образ минулого і майбутнього, диктумний (подієвий) зміст, мовне втілення [14].

Л.Ю. Щипицина наголошує на поліознаковості як суттєвій характеристиці жанрів інтернет-комунікації. Серед ознак дослідник виділяє три підходи до визначення жанру: лексичний (тлумачення назв жанрів та їх семантики), стилістичний (передбачає аналіз композиції та лінгвістичного оформлення), мовленнєвознавчий / «речеведческий» (вивчення моделей висловлювань та їх втілення в різних мовленнєвих ситуаціях) [15].

Висновки. Отже, наявність великої кількості теорій щодо класифікації мовленнєвих жанрів у веб-просторі зумовлює необхідність виокремлення загальних статичних параметрів окремих одиниць відповідно до їх типових ознак. На нашу думку, вивчення стійких ознак мовленнєвого жанру повинно здійснюватися в межах категорій «простір» і «час», які, в свою чергу, залежать від конкретного дискурсу.

Л.Ф. Компанцева наголошує на тому, що процеси трансформації мовленнєвих жанрів, що раніше займали тривалий час, в інтернет-комунікації отримали значний поштовх, а власне мовленнєві жанри здобули нових когнітивно-комунікативних форм [10, с. 183]. Це ще раз підтверджує факт того, що розвиток мовленнєвих жанрів в мережі є непинним, і часопростір тут повинен стати одним із ключових інструментів аналізу.

Враховуючи викладене, слід зауважити, що із виникненням віртуальної комунікації актуальності набуло питання жанротворення: з'явилися суто мережеві жанри, тобто характерні тільки для інтернет-комунікації. Активна еволюція жанрів, вільна комбінація ознак різних жанрів в одному творі, створили передумови до теорії жанрів, яка постійно оновлюється. Відповідно до зазначеного, постає необхідність вивчення норм жанротворення відповідно до динаміки інтернет-комунікації та з урахуванням хронотопних властивостей дискурсу.

Література:

1. Античные мыслители об искусстве / под. ред В.Ф. Асмус. – М. : Искусство, 1938. – 340 с.
2. Антология речевых жанров: повседневная коммуникация / [под ред. В.В. Дементьева, К.Ф. Седова, Т.В. Шмелевой]. – М. : Лабиринт, 2007. – 320 с.
3. Аристотель Сочинения : в 4 т. / Аристотель. – М. : Мысль, 1975–1984. – Т. 4. – 1983. – 830 с.
4. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин ; сост. С.Г. Бочаров, примеч. С.С. Аверинцев и С.Г. Бочаров. – М. : Искусство, 1979. – 423 с.

5. Вежицка А. Речевые жанры / А. Вежицка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sgu.ru/node/75212>.
6. Гайда С.В. Жанры разговорных высказываний / С.В. Гайда // Жанры речи : сборник научных статей. – № 3. – Саратов : Колледж, 1999. – С. 22–34.
7. Гайда С.В. Жанры разговорных высказываний / С.В. Гайда // Жанры речи : сборник научных статей. – № 2. – Саратов : Колледж, 1999. – С. 103–111.
8. Гаспаров Б.М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования / Б.М. Гаспаров. – М. : Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.
9. Дементьев В.В. Непрямая коммуникация / В.В. Дементьев. – М. : Гнозис, 2006. – 560 с.
10. Компанцева Л.Ф. Интернет-лінгвістика: когнітивно-прагматичний та лінгвокультурологічний підходи : [монографія] / Л.Ф. Компанцева. – Луганськ : Знання, 2008. – 528 с.
11. Мурзин Л.Н. Текст и его восприятие / Л.Н. Мурзин. – Свердловск : Изд-во УГУ, 1991. – 172 с.
12. Человек – культура – текст : [монография] / [под ред. Н.Г. Купиной, Т.М. Матвеевой]. – Екатеринбург, 1994. – 463 с.
13. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 712 с.
14. Шмелева Т.В. Модель речевого жанра / Т.В. Шмелева // Жанры речи : сборник научных статей. – № 1. – Саратов : Колледж, 1997. – С. 88–98.
15. Щипицина Л.Ю. Жанры компьютерно-опосредованной коммуникации : [монография] / Л.Ю. Щипицина. – Архангельск : Поморский университет, 2009. – 238 с.
16. Crystal D. Language and the Internet / D. Crystal – Cambridge : Cambridge University Press, 2001. – 23 p.
17. Crowston K. Internet genres / K. Crowston. – Syracuse : Syracuse University School of Information Studies, 2010. – 38 p.

Олексенко И. П. Речевой жанр Интернета в контексте лингвистического жанроведения

Аннотация. В статье представлено осмысление вопроса речевого жанра в контексте теории жанров и виртуального жанроведения. Автор подчеркивает необходимость изучения функционирования речевых жанров в системе социальной коммуникации с учетом хромотопных особенностей дискурса.

Ключевые слова: речевой жанр, дискурс, интернет-жанры, интернет-коммуникация, виртуальное жанроведение.

Oleksenko I. Internet speech genres in the modern linguistic context

Summary. The article focuses on the history of the speech genres in the context of genres theory. It considers peculiarities of speech genres theory. It is important to study the speech genres structure considering time-and-space as a main characteristic of discourse.

Key words: speech genres, discourse, internet-genres, internet-communication, internet-linguistics.

*Поляренко В. С.,**аспірант кафедри загального мовознавства та класичної філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА КУЛЬТУРИ НАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню явищ менталітету та ментальності, їх ролі у розвитку та становленні національної культури, їх взаємозв'язку. Також узагальнюються наукові думки дослідників щодо паралельного існування цих термінів та їх важливості при дослідженні етносу.

Ключові слова: мова, менталітет, ментальність, культура нації, духовна культура народу.

Постановка проблеми. Внутрішня організація етносу є явищем функціонального розподілу сфер життєдіяльності між членами національної спільноти. Комунікативним засобом здійснення такого розподілу виступає мова. Мова і національний менталітет співвідносяться як форма і зміст національної культури. У мові виявляється національний менталітет, який найбільшою мірою пояснює потребу в існуванні окремої національної мови. При цьому національний менталітет, найвиразніше відбитий мовою, є основою національної самоідентифікації кожної людини [10].

Дослідженням значень термінів «менталітет» займалися досить довгий час А.М. Гуревич, Л.М. Гумільов, І.Я. Лисий, О.В. Нельга, В.П. Храмова. Але вперше питання менталітету було порушено французькими дослідниками М. Блоком та Л. Февром. Але сьогодні дійти до єдиної думки неможливо, тому доцільним вважається розглянути різні точки зору на дослідженні проблеми взаємозв'язку понять ментальності та менталітету та їх значення у цілому для розвитку національної культури.

Мета дослідження – розгляд та встановлення двох термінів: «менталітет» та «ментальність», щоб виявити ознаки їх взаємодії, взаємодії та надзвичайної важливості для розвитку нації та національної мови і духовної культури.

Виклад основного матеріалу. Поняття «менталітет» зафіксовано у словниках, проте тлумачення є здебільшого дискусійними. Однією зі складових менталітету є ідентичність, яка виявляється у здатності людей наділяти однаковими значеннями одні й ті ж явища об'єктивного і суб'єктивного світу, тобто тотожним чином їх свідомо інтерпретувати і виражати одними й тими ж символами.

Термін «менталітет» був введений у науковий обіг французькими вченими Марком Блоком та Люсьєном Февром, котрі розробляли його у дослідженнях з антропології. На сучасному етапі вивченню цього питання приділяли увагу науковці А.М. Гуревич, Л.М. Гумільов, І.Я. Лисий, О.В. Нельга, В.П. Храмова. У процесі аналізу теорій та поглядів щодо змісту поняття «менталітет» стає зрозумілою деяка його невизначеність, оскільки відсутня єдина думка вчених щодо наповнення його змісту. Тому, як результат, існує декілька значень поняття «менталітет»: «колективне несвідоме», «культурний код», «духовний ефір» у широкому розумінні, або надто вузьке – «психологічні особливості етносу», «національна свідомість», «традиція» [4].

Говорячи про сутність менталітету, вчені досліджують і чинники його формування. Так, за В. Масловою, менталітетом вважають глибинну структуру свідомості, яка залежить від соціокультурних, мовних, географічних чинників [12].

На думку І. Дубова, менталітетом позначається певна характеристика для конкретної культури, специфіка психічного життя людей, що є представниками культури, яка зумовлена економічними та політичними умовами життя в історичному аспекті. Учений вважає, що прояв менталітету можна спостерігати у поведінці людей – представників культури [8].

Є. Ануфрієв і Л. Лесна вважають, що «географічні чинники впливають на життєдіяльність людей, зокрема і на їхній менталітет». Простіше існує, на їх думку, така конструкція, як «географічне розташування, клімат, ландшафт, природні ресурси, просторове розселення людей – менталітет – мова» [1].

Менталітет – явище передусім психологічного плану: це властиві нації спосіб сприйняття світу, манера мислення, що відображається в народних звичаях, традиціях, тощо й виявляється у способах поведінки індивіда як представника нації. Формується менталітет під впливом низки чинників (географічне розташування, природне оточення, історичні й культурні реалії життя народу та ін.) і яскраво виявляється у мові [9].

Національне сприйняття найперше знаходить своє вираження у мові. В. фон Гумбольдт вважав, що мова – це діяльність індивіда, яка тісно пов'язана з народною (національною) самосвідомістю. «Мова, незважаючи на всі зовнішні впливи, зберігає свою індивідуальність, яка притаманна і її характеру... У мові ми завжди знаходимо сплав власне мовного характеру з тим, що мова перейняла від характеру нації... мова може бути побудована тільки за допомогою нації, якій вона належить» [2].

На думку В. Пустовалової, мова – «дзеркало культури, яке відбиває образи минулих культур, інтуїції та категорії світоуявлень. Мова, відповідно до концепції лінгвокультурології, яка закладена у гумбольдтівській програмі, бере активну участь у всіх найважливіших моментах культурної творчості – виявленні світоуявлень, їх фіксуванні і наступному усвідомленні» [цит. за 2].

Менталітет – це характер та лад людського мислення, що реалізується на рівні свідомості, але базується на структурних елементах сфери підсвідомого, що включають в себе архетипи як окремої особистості, так і етносу в цілому; це душа народу, глибинний рівень індивідуальної та колективної свідомості [4].

Менталітет – це душа, специфічне поле, що охоплює емоційний, інтелектуальний та духовний рівні життєдіяльності розгорнутої соціальної системи. Природне і культурне, раціональне і підсвідоме, індивідуальне і суспільне постійно взаємодіють на рівні менталітету, що складає духовний, моральний та релігійний рівні.

Національний світ поєднує у собі людину та історичне природне оточення, що впливає на соціальну психологію етносу, формує національний характер.

Отже, мова і менталітет нерозривно пов'язані між собою. Пізнання й самопізнання народу, закономірностей і механізмів

формування його світогляду, ментальності може черпатися не тільки з наукових досліджень про менталітет. Адже мова – не лише засіб спілкування, а й скарбниця духовного і культурного спадку народу; це дзеркало душі народу [10].

Поряд із терміном «менталітет» у науковій літературі зустрічається й інший – «ментальність». Питання про співвідношення двох термінів досліджують Є. Ануфрієв та Л. Лесная: «На відміну від менталітету, під ментальністю слід розуміти частковий, аспектичний прояв менталітету не стільки в умонострої суб'єкта, скільки в його діяльності, яка пов'язана з менталітетом чи з нього випливає» [1].

Термін «ментальність» вводить у науковий обіг французький етнолог Л. Леві-Брюль для позначення «паралогічного мислення дикунів». Пізніше французькі історики Л. Февр та М. Блок вжили це поняття для позначення колективної психології «гарячих суспільств» на стадії цивілізації, а також всю сукупність уявлень про світ, за допомогою яких людська свідомість у ту чи ту епоху переробляє «картину світу» хаотичний і різномірний потік сприймань і вражень [3]. Вони встановили, що духовна сфера суспільства складається не тільки з філософських, політичних, релігійних, естетичних ідей, а включає і ментальні структури, обумовлюючи думки, почуття, цінності і поведінку людей, які є специфічним орієнтиром в природному і соціальному світі [2].

Проблему ментальності розглянув також і О. Шпенглер. На його думку, існують «культурні організми» у трансцендентній життєвій сфері, в якій зароджується «душа культури». Життя діє через унікальну душу певної культури, надаючи душевним можливостям форму. В. Храмова вважає, що під поняття «душа культури» філософ розуміє менталітет нації, що обумовлює неповторність її світобачення, а отже, й життєдіяльності [17].

Поняття про ментальність у різні часи розуміли як суперечливу цілісність картини світу, як дорефлекторний шар мислення, як колективне несвідоме, як глобальний, всеохоплюючий ефір культури [7]. На думку В. Маслової, ментальність – це спосіб світосприйняття, рівень суспільної свідомості, мінімум духовного єднання людей, без якого неможлива організація будь-якого суспільства [12]. О. Усенко запропонував визначити ментальність як «універсальну властивість індивідуальної психіки зберігати в собі типові інваріантні структури, у яких виявляється приналежність індивіда до певного соціуму й часу» [16].

А. Гуревич визначав поняття ментальності як «психічний інструментарій», «духовне оснащення», «специфічна структура свідомості», «усвідомлення людьми самих себе, природного і соціального оточення» [5].

Н. Дем'яненко вбачає в національній ментальності стрижень, навколо якого формується національна картина світу кожного народу. Ментальність має свою структуру, яка знаходить своє вираження у взаємозв'язках внутрішніх рис, що дозволяє виявити характеристику особистості, її поведінку та характер [6].

На думку Я. Радевич-Винницького, ментальність може позначати глибинний рівень свідомості, від якого залежить специфіка світосприйняття, світобачення, орієнтація й поведінка людини (спільноти) в реальності; та визначає особливості душі, серця і розуму, вона є серцевиною того, що називають характером народу [15].

Ментальність, з одного боку, формується у взаємодії з культурою (традиціями, звичаями, законами), а з іншого боку сама

формує культуру. Ментальний простір «задає власний смисловий контекст, має власне емоційне забарвлення й диктує свої правила побудови дій» [13].

Ментальність можна вважати своєрідним рівнем індивідуальної та колективної свідомості. Виявляється вона, передусім, у національному характері, особливостях психології певного народу, культурі, віруваннях, звичаях і традиціях.

Ментальність носія певної культури базується на системі уявлень, які сформувалися саме в цій культурі.

Ядром національної ментальності є духовна культура народу. Її складовими є: мова, фольклор, звичаї, традиції, література, мистецтво. Менталітет та світобачення народу впливають на своєрідність мови.

Як слушно зауважив І.І. Огієнко, «мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості... Мова – душа кожної національності, її найцінніший скарб... Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється у певній культурі, у певній традиції. В такому разі мова – це найперша сторожа нашого психічного «я» [4].

Ментальність виступає як сукупність несвідомих комплексів, які формуються в процесі адаптації етносу до навколишнього природно-соціального середовища і виконують в етнічній культурі роль основних механізмів, відповідальних за психологічну адаптацію етносу до навколишнього середовища. Ці несвідомі образи визначають характер дії людини у світі. Цей характер залишається специфічним для кожної окремої культури. Ментальність – це система етнічних констант, яка являє собою призму, крізь яку людина сприймає навколишню дійсність.

Ментальність як колективно-особистісна освіта являє собою стійкі духовні цінності, глибинні аксіологічні установки, навички, автоматизми, звички, довготривалі стереотипи, що розглядаються в певних просторово-часових межах, які стають основою поведінки, способу життя та усвідомленого сприйняття тих чи тих явищ дійсності.

Зразки поведінки, ціннісні орієнтири зазвичай задаються в рамках ментальності освіченої частини суспільства, а потім спрощуються, проникають в ментальність усього народу, закріплюючись на довгі роки.

Ментальність відображає загальну духовну налаштованість, спосіб мислення, світосприйняття окремої людини або соціальної групи [18].

Досить важливим є зв'язок між мовою та ментальністю, адже саме через мову людина сприймає світ. В. Колесов звертає увагу на визначення ментальності у поєднанні її з мовою: «Ментальність – це світоспоглядання через категорії й форми рідної мови, яка поєднує в процесі пізнання інтелектуальні, духовні та вольові якості національного характеру в типових його проявах. Мова втілює й національний характер, і національну ідею, і національні ідеали, які в остаточному вигляді можуть бути представленими в традиційних символах цієї культури» [11].

І. Дубов, указуючи на взаємозв'язок мови та ментальності, вважає, що специфіка зв'язків між елементами мови відображає ставлення людей до навколишнього світу. Мова фіксує «відображені свідомістю взаємовідношення між явищами дійсності й оцінки цих явищ». Саме тому дослідник визначає поняття мовної ментальності, розуміючи під ним «спосіб поділу світу за допомогою мови, адекватний існуючим у людей уявленням про світ» [8].

Говорячи про мовну ментальність, О. Почепцов визначає її як «співвідношення між деякою ділянкою світу і її мовною репрезентацією», причому під світом мається на увазі «не тільки навколишній світ, але й той, що твориться людиною», а під мовою – «єдність мови-системи й мови-діяльності». «Мовна ментальність – це спосіб мовного уявлення, чи поділу світу, тобто містить співвідношення між світом і його мовним зображенням, чи образом». Мовна ментальність визначається особливостями індивіда як представника певної соціокультурної групи, а також і соціокультурним середовищем [14].

Висновки. Отже, взаємозв'язок мови та ментальності – дуже глибокий, через нього відображено дух народу. Надзвичайним є той факт, що мова є важливою частиною національної культури, адже вона і відбиває ментальність народу, а саме: етнокультурні особливості, психологічні особливості, культуру, вірування, звичаї, традиції.

Література:

1. Ануфриев Е.А. Российский менталитет как социально-политический и духовный феномен / Е.А. Ануфриев, Л.В. Лесная // Социально-политический журнал. – 1997. – № 4. – С. 28-44.
2. Беседіна Т.П. Специфіка української ментальності: мовний аспект / Т.П. Беседіна // Наука. Релігія. Суспільство. – 2000. – № 2. – С. 4-9.
3. Блок М. Апология истории / Марк Блок // Издание второе, дополненное. – М.: «Наука», 1986. – 174 с.
4. Болтівець С.І. Мова як вираження національної психіки, душі й свідомості народу / С.І. Болтівець // Дивослово. – 1994. – № 7. – С. 134-138.
5. Гуревич А.Я. Исторический синтез и школа «Анналов» / А.Я. Гуревич: [монография]. – М.: Издательство «Индрик», 1993. – 319 с.
6. Дем'яненко Н.Б. Фразеологічні одиниці на позначення ментальної діяльності людини як відображення мовної картини світу (на матеріалі польської мови) / Н. Б. Дем'яненко // Культура народов Причерноморья. Раздел 1. Лексическая семантика. – 2002. – Т. 32. – С. 34-37.
7. Додонов Р.О. Філософський аналіз процесу формування і функціонування етноментальності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософ. наук.: спец. 09.00.03 «Історія філософії» / Р.О. Додонов. – К., 1999. – 23 с.
8. Дубов И.Г. Феномен менталитета: психологический анализ / И.Г. Дубов // Вопросы психологии. – 1993. – № 5. – С. 20-29.
9. Живіцька І.А. Паремії на означення рис характеру людини в українській мові: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / І.А. Живіцька. – Кривий Ріг, 2013. – 202 с.
10. Жилина Ю.Ю. Менталитет і засоби його мовного вияву / Ю.Ю. Жилина // Форум. Інтернет-конференція. «Актуальные проблемы славистики 2012». Секция 6. Международные отношения и внешняя политика славянских стран» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rusfil-mggu.at.ua/forum/29-90-1>
11. Колесов В.В. Жизнь приходит от слова / В.В. Колесов. – СПб.: Златоуст, 1999. – 368 с.
12. Маслова В.А. Лингвокультурология: [уч. пособие для студ. высш. уч. зав.] / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
13. Петренко В.Ф. Психосемантика сознания / В.Ф. Петренко. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 208 с.
14. Почепцов О.Г. Языковая ментальность: способ представления мира / О.Г. Почепцов // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С. 110-122.
15. Радевич-Винницький Я.К. Україна: від мови до нації / Я.К. Радевич-Винницький. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 360 с.
16. Усенко О.Г. К определению понятия «менталитет» / О.Г. Усенко // Тезисы докладов науч. конф. «Русская история: проблемы менталитета». Москва, 4 – 6 октября 1994 г. – М.: Издание Ин-та Российской истории РАН, 1994. – С. 3-7.
17. Храмова В. Українська душа / В. Храмова. – К.: МП Фенікс, 1992. – 128 с.
18. Менталитет та ментальність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://refs.co.ua/76617-Mentalitet_i_mental_nost.html

Поляренко В. С. Ментальность как неотъемлемая составляющая культуры нации

Аннотация. Статья посвящена изучению явлений менталитета и ментальности, их роли в развитии и становлении национальной культуры, а также их взаимосвязи. Также обобщены научные теории исследователей касательно параллельного существования этих терминов и их значения при изучении этноса.

Ключевые слова: язык, менталитет, ментальность, культура нации, духовная культура народа.

Poliarenko V. Mentality as an inherent part of the culture of the nation

Summary. The article is devoted to the research of the issues of mentality and the way of thinking, their role in development and formation of national culture, and their interrelation. Researchers' theories about the parallel existence of these two terms and their importance while researching the nation are summarized.

Key words: language, mentality, way of thinking, culture of the nation, spiritual culture of the nation.

Чистяк Д. О.,

кандидат філологічних наук, асистент кафедри французької філології
Київського національного університету імені Тараса ШевченкаПРОБЛЕМА ХУДОЖНЬОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ
В АНТИЧНІЙ КЛАСИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем художньої концептуалізації у діяхронічній перспективі на базі теоретичних праць давньогрецької філософії класичного періоду. Аналізується динаміка розвитку провідних філософських концептів, що функціонують у сфері художнього знакоутворення в працях Платона, Арістотеля та їхніх шкіл.

Ключові слова: текстовий концепт, символ, авторська картина світу, поетика, когнітивна лінгвістика.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження художньої концептосфери обумовлено дедалі ширшою розробкою проблематики авторських картин світу як у річищі когнітивної лінгвістики, так і суміжних дисциплін в контексті антропоцентричної парадигми сучасних філологічних досліджень. Водночас, ключовою особливістю текстового семіозису нам уявляється включеність динамічних процесів художньої концептуалізації в широкий контекст семіосфери мови і культури (у річищі робіт Ю. Лотмана, Ю. Кристевої, Н. Кузьміної).

Мета статті – моделювання проблем художньої концептуалізації в діяхронічній перспективі на матеріалі естетичної парадигми античної класичної філософії.

Окремої студії, присвячені аналізу саме художньої концептуалізації в естетиці Платона й Арістотеля досі не проведено, хоча елементи її наявні у працях Г. Аренса, Л. Бріссона, Т. Де Конінка, О. Лосева, П. Обенка, М. Овсяннікова, О. Поліщук, Л. Робена та В. Яковлева, тож наукова новизна полягає в системному дослідженні процесів художнього семіозису в естетиці Платона та Арістотеля в компаративному аспекті.

Виклад основного матеріалу. Діяхронічний аналіз процесів художньої концептуалізації у доплатонівський період розвитку давньогрецької філософської парадигми дозволив показати, як відбувся поступовий перехід від міфопоетичного синкретизму світу людей і богів (міфема Музи та міфічний комплекс Олімпійські боги, наявні у всіх античних поетів і філософів цього періоду) до виникнення авторських концептів філософів античності, які постають медіаторами поміж світом сакрального та авторським світом митця. Такими слід вважати концепт ДУША у Фалеса і Парменіда, концепти ДУША, ЄДИНЕ і РОЗУМ у Анаксагора, концепт ЕРОС у Емпедокла, концепт ВНУТРІШНЯ ДУША у Анаксимандра і концепт ДАЙМОНІЙ у Геракліта. Широка дискретність цих авторських концептів апелює до необхідності детального дослідження трансформації їхніх ідей у добу класичної давньогрецької філософії, коли, як суцільно зауважив Л. Бріссон [25], відбулася критична переоцінка міфопоетичної парадигми.

Системні спостереження над особливостями художньої концептуалізації наявні у філософській системі Платона. У діалогах «Іон» і «Алківіад», а також у «Державі» філософ відзначає божественний початок творчого процесу. У «Кратилі» він пов'язує його з натхненням (концепт *есюте*, виділений О. По-

ліщук [19, с. 6]), а також із надбанням Мудрості в конкретний момент буття як «ухоплення пориву (...) оскільки все суще ніби мчить» [15, с. 647] – у цих спостереженнях нам убачається критичне переосмислення філософської концепції Геракліта. Водночас маємо зауважити виведення Платоном у межах його теорії єдиного благого Начала в діалозі «Тімей» тріади трансцендентальних сутностей – первісного прорабору творчості (концепт *парадигми*), творця-деміурга та образу годувальниці (потенційно активного простору втілення творіння). Підкреслюється й аксіологічна настанова творення як «неунікнено прекрасного» [17, с. 432], оскільки воно детерміноване ідеальним еталоном Блага. В «Апології Сократа» філософ уводить проміжну ланку при контакті творчого мислителя з божеством (образ даймо́нія), який, як справедливо зауважує В. Яковлев, функціонує у творчій свідомості в момент «блокади мислення» [22, с. 150].

Процес художньої концептуалізації, як відзначає В. Курабцев [8, с. 133], ототожнюється у Платона з анамнезисом ідеологемі Ейдос, в процесі глибокої медитативної рефлексії (концепт *софросюне*), «пізнанням божественного в нас» [12, с. 169]. Одним із проявів творчого пригадування вічної душі ідеального постає концепт *Ерос* (діалог «Бенкет») як поступове сходження від любові до прекрасного тіла до краси душі, наук, а також схоплення чистої ідеї краси [14, с. 168]; при цьому сам процес творчості позначається через метафору «вагітності духовним» [14, с. 163]. Такі тези Платона можуть постати модифікаціями ідей орфіків про Ерос, а також ідеї про діалектичну єдність концептів *любов* і *ворожнеча* із концептом *гармонія* в Емпедокла. Вони ж дозволили А.-Ж. Фестюжєру інтерпретувати конієпцію споглядального життя в містичному ключі [27].

Як видно, процес художньої концептуалізації у Платона пов'язаний із трансцендентною реальністю, з відносною трансмісією її шляхом натхненного відчуття, з відбитком Ейдоса в душі людини (концепт *ноема*), що транслюється в поетичній творчості або як наслідування дійсності (тінь Ейдоса), або як натхнений контакт із Божеством і Музою. Водночас, не слід ототожнювати ідеологему Ейдос із «загальним поняттям» [13, с. 24] – ідеться про онтологічно самостійну абсолютну ідеальну форму існування прототипів ідей і речей. Як видно зі сказаного, Платон обумовлює примат образного містичного відчуття божественного над чуттєвим копіюванням реального життя (ми не можемо погодитись із М. Брюховецьким щодо трактування світу чуттєвого як проміжної ланки між Ейдосами і Матерією [6, с. 241], адже чуттєве постає синтезом ідеального і матеріального, а інтуїтивне пізнання – способом його осягнення), для осмислення якого необхідна творча медитація у сферах вищого буття. В. Асмус зауважував, що концептуалізація у Платона може генеруватись у бутті розуму (світ Ідей), розсудку (світ речей), а також у вірі та уподібненні (світ матерії)

[5, с. 150]. Сюди слід додати здатність людського розсудку виходити у сферу розуму або шляхом містичної партиципації одиничної душі зі своїм прототипом-даймонієм, або шляхом абстрактного виходу очищеного від буденної свідомості розуму під час анамнезису та споглядання абстрактних ідей, корелятивів Ейдосів (у цьому плані трохи модернізований, але загалом слушний аналіз феномену трансцендентальної редукції у Платона подав В. Семенов [21] та Ж. Моро в аналізі ідеології Душа Світу [28]).

Подальша розробка проблем художньої концептуалізації відбулась у доробку Арістотеля. Подібно до Платона філософ визначав наявність божественного начала у світі, хоча заперечував наявність трансцендентних Ейдосів [див.: 29]. У Розділах VII і VIII «Фізики» [3, с. 75–79] наявний концепт *динаміс*, першовдигун вічного життя, який мислить себе самого, а також «мислить мислення» («Метафізика», XII, 9 [1, с. 316]), але не втручається у буття світу. Творить і регулює поцейбічне життя створена божеством-розумом (тут відчувається вплив концепту Нус в Анаксагора) багатоманітна Природа, що прагне набутти завершеності у Благі («Нікомахова Етика», I, 4 [4, с. 60]), в осмисленому бутті Логосу. Людина-митець також постає її частиною й під час творчої концептуалізації людська Душа набуває здатності проникнути у глибинні ейдетичні пласти Природи, прилучившись таким чином до її Логосу, що постає проекцією першоджерела світу (*динаміс*) [26, с. 120]. Таке спостереження Арістотеля обґрунтовується наявністю сутнісних взаємовпливів між Ейдосами людської Душі та Ейдосами речей, компонентів Природи при контакті життєвих поривів рухомої енергії людини і природного (концепт *ентелехія*).

Таким чином, для Арістотеля процес упорядкування матеріального буття шляхом поступового формотворення й логоецентризму постає основним завданням художньої концептуалізації людської душі (тіло він визначає у Розд. 13, Кн. 8 «Нікомахової етики» як її раба та знаряддя [4, с. 236]). Творча робота душі виділяється двома шляхами: через рух (діяльність) і через пізнання (судження та відчуття) («Метафізика», Кн. 7, Розд. 9 [1, с. 199]), які постають проекціями ейдосу душі на ейдос природи. При цьому ейдос людини, а через нього й душа «ніколи не мислить себе поза образами» («Про душу», Кн. 3, Розд. 7 [1, с. 438]), адже енергія ентелехії не може втілюватися цілком поза чуттєвим у смислі мистецького акту. Водночас, «через мистецтво виникають ті речі, ейдос яких уже наявний у душі» («Метафізика», Кн. 7, Розд. 7 [1, с. 198]) як ознака і сутність цих речей (докладніше про мімесис див. у працях Л. Звонської [7] та П. Обенка [24], про рецепцію «Поетики» див. у Г. Аренса [23]).

Слід відзначити, що ейдетична основа акту творення невіддільна і від індивідуальної творчості душі митця: в «Нікомаховій етиці» Арістотель стверджує, що природа художнього твору залежить від людини-творця [4, с. 54], що прагне блага для інших, а сам наділений хистом або природою (відповідно – здатний до перевтілення, уподібнення до неї), або ж ладен відчувати єднання із енергією (концепт *екстаз*, «Поетика», 17, 1455a [4, с. 664]). О. Лосев [10] зауважував, що в наступника Арістотеля, Дікеарха з Мессіни, життя людини гіпертрофувалося в «індивідуальний ідеал», на жаль чітко не окреслений за браком джерел. Таким чином, згідно з Арістотелем, художнє пізнання ейдосу відбувається через споглядання розуму (концептуалізацію), через контакт розуму з реальним життям почуттів (розсудок, концепт *діаноя*), а також через уявлення (рух від

сприйняття окремих чуттів, пропущених крізь чуття у проекції на ейдос). Ця діалектична єдність чуттєвого та раціонального начал художньої концептуалізації, на нашу думку, обґрунтовує дихотомію образного та когнітивного мислення у подальшій філософській і філологічній думці. Але перевагу в процесі концептуалізації Арістотель закріплює за розумом, який здатен піднятися над афектами й освітити їх «подібно до світла» («Про душу», Кн. 3, Розд. 5 [1, с. 435]), а як відомо, семантика світла як божественного начала в давньогрецькій філософії (зокрема у Платона) та міфології пов'язана ще з анімістичним світовідчуттям.

Висновки. Компаративний аналіз проблем художньої концептуалізації у платонівській та арістотелівській філософії мови та культури дозволяє делімітувати у їхніх естетичних працях низку культурно маркованих авторських концептів, що обґрунтовують системне бачення феномену художнього семіозису. Арістотелівська естетика розвиває концептосферу Платона про *Благо*, *Душу* та *Ейдоси* в концептах *Першовдигуна*, *Форми* та *Ентелехії*, суттєво розширивши інтерпретаційну систему художнього пізнання, інтегрувавши в ній чуттєве, мисленнєве, розумове та трансцендентне начала. Нам здається перспективним подальше дослідження трансформацій означених авторських концептів у поступі античної естетики в елліністичну добу, а також у неоплатонічній (зокрема, візантійській), а також середньовічній естетиці, з рецептивною динамікою в добу Відродження, Нового часу, зокрібно ж в естетичній парадигмі Романтизму та символізму, зокрема франкомовного, що становить для наших студій закономірний інтерес. Водночас, ми знову наголошуємо, що компаративний діахронічний аналіз явища художнього семіозису зможе проявити особливості структури та семантики культурно маркованих авторських концептів в інтертекстуальній взаємодії естетично маркованих одиниць семіосфери різноманітних національних лінгвокультурних традицій.

Література:

1. Арістотель. Сочинения в 4 томах. Т.1 / под ред. В.Ф. Асмуса. – М.: Мысль, 1976. – 550 с.
2. Арістотель. Сочинения в 4 томах. Т. 2 / Под ред. З.Н. Микеладзе. – М.: Мысль, 1978. – 688 с.
3. Арістотель. Сочинения в 4 томах. Т.3 / Под ред. И.Д. Рожанского / Арістотель. – М.: Мысль, 1981. – 613 с.
4. Арістотель. Сочинения в 4 томах. Т. 4 / под ред. А.И. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.
5. Асмус В.Ф. Античная философия / Валентин Фердинандович Асмус. – М.: Высшая школа, 2005. – 451 с.
6. Брюховецкий Н.Н. Роль категории знания в философии Платона // Актуальні проблеми духовності. – Кривий Ріг, 2010. – Вип. 11. – С. 236-245.
7. Звонська Л.Л. Концепт «МІМЕСИС» у давньогрецькій філософії та філології / Л.Л. Звонська // Мовні та концептуальні картини світу. – 2012. – Вип. 38. – С. 251-257.
8. Курабцев В.Л. Истина и ложь в ранних диалогах Платона / В.Л. Курабцев // Ученые записки РСГУ / гл. ред. Е.А. Петрова. – М.: РСГУ, 2008. – № 4. – С. 132-136.
9. Лосев А.Ф. История античной эстетики. Арістотель и поздняя классика / Алексей Федорович Лосев. – М.: Искусство, 1975. – 672 с.
10. Лосев А.Ф. История античной эстетики. Высокая классика / Алексей Федорович Лосев. – М.: Искусство, 1974. – 600 с.
11. Лосев А.Ф. Платон. Арістотель: 2-е изд., испр. и доп. / А.Ф. Лосев, А.А. Тахо-Годи. – М.: Молодая Гвардия, 2000. – 391 с.
12. Овсянников М.Ф. История эстетической мысли / Михаил Федотович Овсянников. – М.: Высшая школа, 1984. – 336 с.

13. Платон. Избранные диалоги / Сост. В.Ф. Асмус / Платон. – М.: Художественная литература, 1965. – 442 с.
14. Платон. Собрание сочинений в 4-х томах. Т. 1 / под ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи / Платон. – М.: Мысль, 1990. – 860 с.
15. Платон. Собрание сочинений в 4-х томах. Т. 2 / под ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи / Платон. – М.: Мысль, 1993. – 528 с.
16. Платон. Собрание сочинений в 4-х томах. Т. 3 / под ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи / Платон. – М.: Мысль, 1994. – 654 с.
17. Платон. Собрание сочинений в 4-х томах. Т. 4 / под ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи / Платон. – М.: Мысль, 1994. – 830 с.
18. Поліщук О.П. Художнє мислення: естетико-культурологічний дискурс / Олена Петрівна Поліщук. – К.: Парапан, 2007. – 208 с.
19. Северинова М.Ю. Архетип: ейдос чи ідея / М.Ю. Северинова // Культура і сучасність. – 2013. – № 1. – С. 131-138.
20. Семенов В.Е. Трансцендентальная редукция в метафизике Платона / В.Е. Семенов // Известия Саратовского университета. Сер. Философия. Психология. Педагогика. – 2011. – Т. 11. – № 1. – С. 34-39.
21. Яковлев В.А. Философия творчества в диалогах Платона / В.А. Яковлев // Вопросы философии. – 2003. – № 6. – С. 142-154.
22. Arens H. Aristotle's Theory of Language and its Tradition / Hans Arens. – Philadelphia: John Benjamins, 1984. – 532 p.
23. Aubenque P. Le problème de l'être chez Aristote / Pierre Aubenque. – P.: P.U.F., 1962. – 551 p.
24. Brisson L. Platon, les mots et les mythes / Luc Brisson. – P.: Maspéro, 1982. – 238 p.
25. De Koninck Th. Aristote, l'intelligence et Dieu / Thomas De Koninck. – P.: P.U.F., 2008. – 205 p.
26. Festugière A.-J. Contemplation et vie contemplative selon Platon / André-Jean Festugière. – P.: Vrin, 1936. – 496 p.
27. Moreau J. L'Âme du monde de Platon aux Stoïciens / Joseph Moreau. – P.: Les Belles Lettres, 1939. – 200 p.
28. Robin L. La théorie platonicienne des Idées et des Nombres d'après Aristote / Léon Robin. – P.: Alcan, 1908. – 702 p.

Чистяк Д. А. Проблема художественной концептуализации в античной классической философии

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблем художественной концептуализации в диахронической перспективе на материале работ древнегреческой философии классического периода. Анализируется динамика развития основных философских концептов, которые функционируют в сфере художественного семиозиса в работах Платона, Аристотеля и их школ.

Ключевые слова: текстовых концепт, символ, авторская картина мира, поэтика, когнитивная лингвистика.

Chystiak D. Problems of literary conceptualization in the classical Greek philosophy

Summary. The article is devoted to the analysis of the problem of literary textual conceptualization in the diachronic approach based on the material of Classical Ancient Greek philosophy. It is shown how the system of philosophical concepts in the field of aesthetical conceptualization is generated from the worldview of mythic syncretism in the works of Plato, Aristotle and their schools.

Key words: textual concept, poetics, symbol, author's worldview, conceptual linguistics.

*Шенітько С. В.,
професор кафедри англійської мови та перекладу
Маріупольського державного університету*

ФОНД ПРИСЛІВ'Я ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ СУЧАСНИХ ПАРАДИГМ ЛІНГВІСТИКИ

Анотація. У статті уточнено об'єм пареміофонду, проаналізовано особливості прислів'я як його ядерної одиниці, подано огляд вивчення прислів'я під кутом різних напрямів у мовознавстві. Наголос зроблено на прагматичних, когнітивних та етнокультурних засадах дослідження об'єкту.

Ключові слова: паремія, прислів'я, когнітивні, комуникативно-прагматичні, етнокультурні характеристики.

Постановка проблеми. У вітчизняній науковій літературі питання віднесення паремій до фразеологічних одиниць традиційно вирішувалося позитивно, але їхня природа визначала певні проблеми щодо кваліфікації їх як об'єкту дослідження. В класичній праці В.Н. Телії фразеологічні одиниці характеризуються як такі, що належать до номінативного інвентарю мови, мають ознаки ідіоматичності та стійкості. Паремії увходять до об'єму фразеології (Фразеологія-5), але «їх двоплановість має позамовний притчовий характер внаслідок умов жанру». Їхня відтворюваність забезпечується ознакою прецедентності [1, 55-83].

Ще складнішим є питання про об'єм пареміології, вирішення якого є метою цієї статті. В традиційній зарубіжній науковій літературі до пареміофонду входять різні афористичні структури типу прислів'їв, ідіом, порівнянь, загадок, велеризмів [2]. У традиційній вітчизняній літературі [3] спектр жанрового розподілу є ще ширшим – прислів'я, приказки, побажання, прокляття, прикмети, велеризми, промовки, пародії на молитви, каламбури, анекдоти.

У пізніших дослідженнях об'єм пареміології звужується – див. напр. Мокієнка В.М. [4], де до паремій віднесено прислів'я, приказки та ідіоматичні вирази. Паралельно дослідження в зарубіжній лінгвістиці доходять цього ж висновку; до того, що називають «proverbs» відносять прислів'я та прикмети [5].

Такі результати підтверджують правильність висновків класичних робіт з фразеології, у яких до паремій відносять прислів'я та приказки, що часто є за своєю суттю парадоксальними сентенціями. Вони виражають ціннісні судження і прескрипції як образного так і необразного характеру, є кодексом морально-етичних правил, оцінками буття. Паремії відтворюються не як одиниці мови, їх значення формується у фольклорно-оцінній сфері, оскільки їхня денотація є приводом для віднесення до системи цінностей. У цьому плані ще Пермяков Г.Л., Потебня О.О. [6; 7] відносили їх до фольклору.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідження [8] кваліфікують паремії як афоризми фольклорного походження, що характеризуються стійкістю, відтворюваністю, прецедентністю та варіативністю. Вони розподіляються на прислів'я, загадки та прикмети із загальним значенням та фразеологічні одиниці приказкового типу. Критерій для відмінності їх від, скажімо, промовок, чистомовок і т. д. є функціональним. Перші є репрезен-

тантами ціннісно-сислової семантики, а останні – виконують переважно мовну (декоративну або фатичну функції).

Наступне положення, яке є важливим для нашого дослідження полягає у тому, що прислів'я, прикмети та загадки є текстами особливого роду, моделями тексту, абстрактними інваріантами, які мають функцію вираження суджень з оцінно-прагматичною інтерпретацією стереотипної ситуації в конкретному дискурсі. У цьому сенсі приказки не є текстами, оскільки беруть участь у процесі номінації як прагматично орієнтовані компоненти висловлювання.

Таким чином, ми приходимо до висновку, що пареміографія, яка фіксує результати практичних досліджень закордонних лінгвістів та сучасні вітчизняні наукові теоретичні напрацювання виокремлюють прислів'я та прикмети як основний та універсальний об'єкт дослідження.

Теорією вивчення прислів'їв займалися Потебня О.О., Шахматов О.О., Виноградов В.В., Архангельський В.Л., Пермяков Г.Л. ТА ін. Походженням прислів'їв, визначенням, використанням, класифікацією, структурою, значенням – І.І. Срезневський, Ф.І. Буслаєв, В.І. Даль, Г.Л. Пермяков, В.П. Жуков, Е.М. Верещагін, В.Г. Костомаров, В.І. Зімін, Н.М. Амосова, Л.Б. Савенкова, Г.Д. Сидоркова, З.К. Тарланов, А. Крікман та ін.

Усі ці дослідження підкреслювали такі якості прислів'їв, як народне походження/анонімність, лаконічність, дотепність, загальноживаність, можливість переосмислення значення, ясність, узагальненість сенсу, образність та закінченість думки. Але на початок ХХІ століття стало зрозумілим, що семантика, структура та функціональна складність явища, його самобутність не дозволяють визначити сутність прислів'їв.

Савенкова Л.Б. [9] кваліфікувала основну складність у визначенні поняття прислів'я як його загальноживаність та історичну багатозначність, а також як той факт, що воно є об'єктом вивчення різних наук [10] – фольклористики, поетики, лінгвістики, у яких розглядаються різні аспекти сутності прислів'я, що й призводить до визначень з різним набором ознак.

Прислів'я, як стійкі у мові та відтворювані у мовленні образні фольклорні вислови повчаючого сенсу із синтаксичною структурою речення, які узагальнюють різні явища життя є об'єктом дослідження фразеології, але питання про мовний статус та їх відношення до фразеології до цього часу залишається відкритим. У зв'язку з чим у лінгвістиці існують два підходи – нефразеологічно орієнтований та фразеологічно орієнтований (В.В. Виноградов, О.І. Смирницький, Г.Л. Пермяков, М.М. Шанський, Е.М. Верещагін, В.Г. Костомаров, В.І. Зімін), якого дотримуємось і ми. Основні характеристики фразеологічних одиниць та прислів'їв співпадають, а саме – відомість в даній мові та соціумі, відтворюваність у мові як самостійної мовної одиниці, стійкість, образна вмотивованість, емоційно-експресивна оцінка і стильова забарвленість.

Сучасні тенденції розвитку науки, антропоцентризм, звернення до теорії дискурсу, прагмалінгвістика звернули увагу лінгвістів на такий аспект у вивченні прислів'їв, як їх комунікативно-прагматичний потенціал. У цьому сенсі прислів'я є одиницею комунікації, яка реалізує своє значення та потенціал тільки в рамках комунікативної діяльності. Незважаючи на той факт, що прислів'я є одиницею номінативного рівня, за своєю структурою та цільовою призначеністю воно пов'язане з комунікативним рівнем мови, тому й з'явилися дослідження його як одиниці комунікації [11].

Прислів'я як одиниці комунікації є відтворюваними у мовленні зворотами повчального характеру, структурно дорівнюють реченню, але у змістовному плані є ширшими за речення. Прислів'я має комунікативно-прагматичний потенціал, який розкривається в комунікативній взаємодії. Прагматичну специфіку використання прислів'їв в комунікації закладено у прагненні адресанта максимально чітко висловити своє відношення не тільки щодо того чи іншого факту, події але й до адресату. Використання прислів'їв у мові характеризується ілюкутивною силою впливу на адресата та цілеспрямованим перлокутивним ефектом. Відтворюваність у мовленні у якості цільного «твору» надає можливість визначити специфіку прислів'я як мовленнєвого акту, тобто вислову, що трактується як дію. З комунікативно-прагматичної точки зору прислів'я є інтенціональним (мовленнєвий акт виникає як реакція на ситуацію, що склалася в процесі розгортання дискурсу, як відгук на репліку співрозмовника).

Прислів'я, як *одиниці комунікації* є самостійними одиницями, формулами, що можуть бути видобуті із пам'яті у будь-який момент. Прислів'я є прецедентними – це одиниці традиційні, народні, добре відомі, які представляють дані мовні спільності. Знання та уявлення, які містяться у них, є спільними для носіїв певних мов та культур. Їх традиційна мовна оболонка є відомою та добре упізнається.

Прислів'я виконують *когнітивну функцію* спрощення та схематизації знань та уявлень і в цьому сенсі апеляція до паремій – це апеляція до авторитету прислів'їв. Когнітивний аспект дослідження прислів'їв пов'язаний з питанням щодо механізмів інтеграції процесів категоризації та концептуалізації, задіяних при формуванні паремійної семантики. Категоризація є найважливішим процесом для виникнення прислів'їв, оскільки є механізмом креативної діяльності людини, яка заснована на операціях пошуку *tercium comparationis*, метафоризації та метонімізації. Завдяки категоризації здійснюється вербалізація в пареміях відбитих в свідомості людини порівнюваних предметів, що класифікують та асоціативно розподіляють. Концептуалізація пов'язана з усвідомленням інформації, що отримує людина; в результаті формуються когнітивні структури (концепти, фрейми, сценарії). Ці два процеси спрямовані на різні речі; перший - на виокремлення мінімальних смислових елементів, які формують когнітивний субстрат паремії, другий - на поєднання раніше виокремлених смислових елементів в єдиній когнітивній структурі. Цю інтеграцію здійснено на засадах об'єктивної смислової схожості їх предметів думки або асоціативної схожості, завдяки якій предмети сприймають як такі, що тотожні більш великим розрядам [8, 6].

Зворот лінгвістики до дослідження комунікативно-дискурсивних процесів сприяв її зверненню до людського, суб'єктивного фактора у мові та виявленню того, як використовується мова суб'єктом мовлення в залежності від його комунікатив-

них інтенцій, від фактора адресата, від фону спільних для них знань про світ. Це спричинило наступний крок - дослідження мовного фактору в людині – того, як сама омовлена та завжди культурно забарвлена картина світу впливає на людину, формує її мовну свідомість, а разом с нею і культурно-національну самосвідомість.

Вплив культурно-людського фактору на формування та функціонування прислів'їв мав результатом набуття ними функції еталонів та стереотипів національної культури, культурно маркований зміст яких втілюється в їх культурно-національній конотації. Вона (конотація) засвоюється разом з оволодінням мовою, нав'язує через світогляд, який відбивається в характерних для даного народу образах прислів'їв, буденну для лінгвокультурної спільноти культурно-національну самосвідомість і сприяє її міжпоколінній трансляції разом з використанням мови. Дослідження *етнокультурної специфіки* мовної свідомості [12] дозволило стверджувати, що прислів'я є вербальними прецедентними феноменами, цілісними текстовими відрізками, лінгвістичними одиницями, які матеріалізують аксіологічні концепти. Вони є лінгвосеміотичними формами лінгвокультурної експлікації «етнокультурних маркерів мовної свідомості». Оскільки прислів'я реалізують кумулятивну функцію мови, інформаційно вони представлені як структура знань; простір прислів'їв є вербалізованою формою концептуального простору. Самі ж прислів'я виступають як багатовимірні утворення з певною моделлю інформаційної структури по відношенню до якої-небудь ситуації. Таким чином, сегмент прислів'їв є набором блоків, основою кожного з яких є аксіологічний концепт.

Висновки. У мовознавстві окреслився ще один напрямок у дослідженні фонду прислів'їв, за основу якого було взято концепцію визнання мови найважливішим засобом акумуляції, ретрансляції та знакової репрезентації ціннісно-смислового простору у всьому різноманітті асоціативно-образних проявів. Прислів'я, що є ядерним елементом пареміофонду належать до фразеологічних одиниць, мають їхні інваріантні ознаки. Комунікативно-прагматичний потенціал прислів'їв наряду з їхньою когнітивною та етнокультурною специфікою привертають увагу вчених. Прислів'я є паремійним жанром, завдяки якому сформовано стереотипні оцінки та рекомендації щодо відносно типових життєвих ситуацій. Прислів'я виражають базові ментальні настанови етномовної свідомості, сприяють інкультурації особистості в процесі оволодіння компромісною мораллю, яка потребує всебічної оцінки ситуації. Незважаючи на формальну догматику, прислів'я припускають певну гнучкість в оцінці та неоднomanітність при репрезентації цінностей культури. Когнітивно – прагматична сутність прислів'я – це стереотипизований умовивід повчального характеру, заснований на фреймі як когнітивній структурі з великим інкорпоруєчим потенціалом. Наразі ваги набирають концепції еколінгвістики, що змінюють шаблони антропоцентричного орієнтування в мовознавстві; дослідження прислів'їв набуває нових наукових **перспектив**.

Література:

1. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н.Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
2. Mieder W. Proverbs: a handbook / Wolfgang Mieder. – Greenwood Press, Westport. – Connecticut London, 2004. – 305 с.
3. Баранцев К.Т. Английські прислів'я та приказки / К.Т. Баранцев. – К.:Радянська школа, 1973. – 176 с.

4. Мокиенко В.М. В глубь поговорки: Рассказы о происхождении крылатых слов / В.М. Мокиенко. – СПб.: Азбука-классика, Авалонъ, 2007. – 256с.
5. Speake, J. Oxford Dictionary of Proverbs / Jennifer Speake. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 625 p.
6. Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки/ Г.Л. Пермяков. – М.: Наука, 1970. – 240 с.
7. Потебня А. А. Из лекций по теории словесности: Басня. Пословица. Поговорка. – Изд. 5-е. – М.: URSS, КРАСАНД, 2012. – 168 с.
8. Семенов Н.Н. Когнитивно-прагматическая парадигма паремической семантики (на материале русского языка): автореф. дисс. на соискание уч. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.01– русский язык/ Н.Н.Семенов. – Белгород: Белгородский государственный национальный исследовательский университет, 2011. – 46 с.
9. Савенкова Л.Б. Мы в зеркале пословиц / Л.Б. Савенкова. – М.: Феникс, 2006. – С.56.
10. Шепитько С.В. Пословицы как объект исследования англоязычной науки/ С. В. Шепитько. – Вісник ХНУ ім. В.Н.Каразіна. – № 1072. – 2013. – С. 99-105.
11. Караджев Б.И. Коммуникативно-прагматический потенциал русских пословиц : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01– русский язык/ Б.И. Караджев. – М: МГУ, 2009. – 22 с.
12. Привалова И.В. Языковое сознание: этнокультурная маркированность (теоретико-экспериментальное исследование): автореф. дисс. на соискание уч. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.19 – теория языка/ И.В. Привалова. – М. : Институт языкознания РАН, 2006. – 50 с.

Шепитько С. В. Пословичный фонд как объект изучения современных лингвистических парадигм

Аннотация. В статье уточняется объем паремioфонда, проанализированы особенности пословиц как его ядерных единиц, представлен обзор изучения пословиц под углом различных направлений в языкознании. Акцент сделан на прагматических, когнитивных и этнокультурных основаниях исследования объекта.

Ключевые слова: паремия, пословица, когнитивные, коммуникативно-прагматические, этнокультурные характеристики.

Shepitko S. Proverbs as an object of research in modern linguistics

Summary. The content of paremiology is more precisely defined, peculiarities of proverbs as its nucleus are analyzed. The article represents proverbs' research from the point of view of different linguistic trends. Pragmatic, cognitive, ethnic and cultural theories taken as the principal of the research are accented.

Key words: paremia, proverb, cognitive, communicative, pragmatic, ethnic and cultural characteristics

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ,
ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

Баланаева О. В.,*кандидат филологических наук, доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин
Донецкого юридического института МВД Украины*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТЕРМИНОЭЛЕМЕНТОВ И ОБРАЗОВАНИЕ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ С ПОМОЩЬЮ СУФФИКСОВ

Аннотация. В статье проводится сравнительный анализ терминологических элементов и исследуется образование юридических терминов с помощью суффиксов. Лексическую базу анализа составляет массив лексики украинской и русской юридических терминосистем.

Ключевые слова: терминологический элемент, юридический термин, суффикс.

Постановка проблемы. Целью работы является исследование терминологических элементов и образования терминологических единиц в русском и украинском языках с помощью суффиксов. Достижение данной цели предусматривает решение следующих задач: провести сравнительный анализ терминологических элементов права и установить активные словообразовательные форманты. Такой анализ на материале двух языков проводится впервые.

Изложение основного материала исследования. Особенности терминопорождения предопределены спецификой термина как лексической единицы ограниченной сферы употребления, «при термінологічному словотворенні вільніше і простіше поєднуються запозичені та національні словотвірні елементи, спостерігається також зміна семантики загальномовних морфем» [1, с. 62].

Изучение словообразовательных средств и «построение» терминов в соответствии со словообразовательными моделями языка позволит выявить основные «пути» пополнения и усовершенствования юридической терминосистемы как определенным образом структурированного и целостного терминопорядка, сформированного из содержательно и формально взаимосвязанных языковых единиц.

Морфемная структура и словообразование терминологической лексики изучались в работах В.И. Кодухова [2], Б.Н. Головина [3], Д.С. Лотте [4], Т.А. Журавлёвой [5], Р.И. Паисеевой [6], И.Н. Кочан [7], Л.В. Туровской [8; 9], Т.С. Кондратьевой [10] и других российских и отечественных ученых, особое внимание уделивших образованию терминов способом аффиксации. В сфере терминологии права данный вопрос подробно исследован В.П. Даниленко [11, с. 82] и С.П. Хижняк [12, с. 93], которые сопоставляли производство слов общелитературного языка с терминообразованием. При анализе морфемного состава и выявлении способов терминообразования считаем целесообразным определять принадлежность аффиксов к «общезыковому» или «терминологическому» – функционально «конкретным» и ограниченным в употреблении.

Суффиксация в терминообразовании считается одним из наиболее продуктивных морфологических способов, с помощью которого сформированы и продолжают возникать новые лексические единицы различной частеречевой принадлежности. Т.С. Кондратьева, изучив суффиксацию как способ формирования понятийно-деривационных блоков в терминосистеме

«Экономика – Рынок – Право», пришла к выводу, что данный способ является ведущим при создании понятийно-деривационной и метазыковой систем финансово-рыночной терминологии: «... суффиксы выступают специализированными метаэлементами, выражающими и дифференцирующими интер- и интракатегориальные связи и отношения терминов» [13, с. 4–5]. Сходной точки зрения придерживаются Е.С. Анненкова, В.П. Даниленко и другие ученые, занимающиеся проблемой терминологического словообразования [14].

Одной из особенностей языка права традиционно считается высокая частотность имён существительных, которые, по сравнению со словами других частей речи, обладают более широкими семантическими возможностями. В составе терминологии любого языка преобладают также слова с общекатегориальным грамматическим значением процессуальности.

В русской терминологии при образовании отглагольных существительных со значением отвлеченного действия используются суффиксы -ни-, -ени-, -ж- [15, с. 96], свойственные и общеупотребительным словам. В юридических словарях отмечено 790 префиксальных и беспредставочных терминообразований с указанными формантами: предупреждение ← предупреждать, нарушение ← нарушать, следствие ← следовать, владение ← владеть и др. Ср.: Покушение на преступление – вторая стадия предварительной преступной деятельности [16, с. 540].

В украинском языке формантам -ни-, -ени-, -ж- соответствует субстантивный суффикс -нн(я) и производные от него -анн(я), -енн(я), -інн(я), -янн(я) [15, с. 96]. УАСПТ содержит 249 имен существительных с указанными терминологическими элементами: усиновлення, арбітування, дізнання, затримання, згвалтування, декларування и др. Ср.: Судове розслідування починається з оголошення обвинувального висновку (або заяви потерпілого, якщо досудове слідство чи дізнання у справі не проводилося) [17, с. 470]. Термины, имеющие в своем составе суффиксы -ни-, -ени-, -ж-, нн(я) и его производные, часто встречаются в юридических текстах, что свидетельствует об их функциональной частотности и словообразовательной активности.

В терминопорождении существительных активным словообразовательным элементом русского языка является суффикс -аци-, реже – -ици-. Отглагольные дериваты с данными формантами имеют значение отвлеченного действия (безотносительно к длительности и характеру процесса) [15, с. 61]. Изучив деривационно-метазыковые особенности терминосферы «Экономика – Рынок – Право», Т.С. Кондратьева относит многозначный суффикс -аци- к числу самых продуктивных, используемых 1) для образования наименований, формирующих понятийно-деривационный блок «ДЕЙСТВИЕ»/«ПРОЦЕСС»; 2) для образования наименований понятийного блока

«СОВОКУПНОСТЬ» [13, с. 12]. Согласно Словарю служебных морфем русского языка Г.П. Цыганенко, в общелитературной лексике такие существительные воспринимаются как производные от глаголов на -ировать, -изировать, реже – -овать, хотя в действительности они, как и эти глаголы, являются заимствованными: агитация (ср. агитировать), вентиляция, демонстрация и т. д. [15, с. 61]. Термины-существительные с формантами -ациј, -ициј семантически и структурно соотносятся с глаголами на -ировать, -изировать, -овать: идентификация 'в криминалистике опознание лица или вещи на основании неизменяемых признаков' [16, с. 256] – идентифицировать 'установить (устанавливать) полное совпадение, соответствие одного предмета, явления и т. д. другому' [18, с. 630]; легализация '1) разрешение деятельности какой-либо организации, ее узаконение, придание юридической силы какому-либо акту, действию; 2) подтверждение подлинности имеющихся на документах подписей' [16, с. 362] – легализовать/легализировать 'перевести (переводить) на легальное положение' [19, с. 168].

Однако лишь некоторые терминологические единицы оказываются семантически тождественными соотносительным глаголам: кодификация 'деятельность правотворческих органов государства по созданию нового, систематизированного нормативно-правового акта, которая осуществляется путем глубокой и всесторонней переработки действующего законодательства и внесения в него новых существенных изменений' [16, с. 305]; 'юрид. пересмотр и сведение в единое систематизированное целое (например, в кодекс) законов страны по отдельным областям права' [19, с. 67] – кодифицировать 'юрид. произвести (производить) кодификацию' [19, с. 67] и др.

По мнению Т.С. Кондратьевой, образование терминов-имен существительных, прилагательных непосредственно от имени, минуя глагольную ступень, является распространенным типом «черезступенчатого словообразования» [13, с. 12]. Именно такие суффиксальные заимствования с заменой англоязычного суффикса -tion на русский -ациј– доминируют в терминологическом образовании существительных со значением 'отвлеченное действие': абдикация [с. 1], инаугурация [с. 267], люстрация [с. 380], пророгация [с. 612] и др.; или 'совокупности': документация 'совокупность документов, посвященных какому-либо вопросу' [с. 206], инструкция 'собрание правил, регламентирующих производственно-техническую деятельность' [с. 277] и под.

В общелитературном языке, в зависимости от характера деривационного значения, различают две сферы словопроизводства: 1) лексическое значение производных тождественно значению производящих, но производные отличаются от производящих принадлежностью к иной части речи (и, как следствие, синтаксической функцией); 2) лексическое значение производных не тождественно значению производящих. Явления первого рода польский лингвист Е. Курилович предложил называть синтаксической деривацией, а явления второго рода – лексической деривацией [20, с. 59]. Согласно Е.А. Земской, в русском языке отглагольные существительные со значением отвлеченного действия относятся к области синтаксической деривации (перешивание, переклеивание, ходьба, переход и под.) [21, с. 295]. Однако заимствованные термины с суффиксом -ациј–, большинство из которых не имеет соответствий в системе глаголов, следует относить к области лексической деривации.

Производные термины – синтаксические дериваты – образуются от основ имен прилагательных и страдательных прича-

стий настоящего и прошедшего времени с помощью суффикса -ость (укр. -ість), характерного для книжной речи [15, с. 107]. Абстрактные термины-существительные женского рода с суффиксом -ость/-ість приобретают значения:

1) отвлеченного качества или качественного состояния от основ имен прилагательных [15, с. 107]: рус. конституционность [с. 330] ← конституционный, подследственность [с. 537] ← подследственный и под.; укр. власність [с. 70] ← власний, законність [с. 142] ← законний и под.;

2) отвлеченного признака как результата действия, направленного на предмет (лицо), от основ страдательных причастий настоящего и прошедшего времени [15, с. 107]: доверенность [с. 187] ← доверенный ← доверить [22, с. 165], юридическая обязанность [с. 846] ← обязанный ← обязать [22, с. 317] и др.

Т.С. Кондратьева указывает, что в лексике терминологического пространства «Экономика – Рынок – Право» прослеживается тенденция к синонимии суффиксов, приводящей к словообразовательной вариативности терминов [13, с. 12]. Непорядочность терминологического аппарата юриспруденции заключается в вариативном использовании существительных с суффиксами -ациј/-ниј– со значением отвлеченного действия. Так, в Большом юридическом словаре под редакцией А.Я. Сухарева (2006 г.) словообразовательными синонимами являются негосударственная и негосударственное '1) то же, что и учет векселей; 2) посреднические операции по купле-продаже векселей' [с. 440], аннулирование и аннуляция 'отмена, объявление недействительным какого-либо акта, договора, прав или полномочий' [с. 29]. Абсолютно неправомерно использование терминов-синонимов с суффиксами -ициј/-ость: преюдиция и преюдициальность 'в процессуальном праве обязательность для всех судов, рассматривающих дело, принять без проверки и доказательств факты, ранее установленные вступившим в законную силу судебным решением или приговором по какому-либо другому делу' [с. 593], которые имеют разные словообразовательные значения: отвлеченного действия (-ициј-) и отвлеченного признака (-ость).

В то же время другие однокорневые терминологические единицы, различающиеся суффиксами -ациј/-ниј-, -ациј/-ость, не тождественны и в семантическом плане. Так, например, термины декларация и декларирование отличаются отнесенностью к сфере конституционного/международного и таможенного права: декларация '1) в конституционном праве название отдельных политико-юридических актов, имеющее целью придать им торжественный характер, подчеркнуть их особо важное значение для судеб соответствующего государства <...>; 2) в международном праве торжественный акт, формулирующий согласованные сторонами общие принципы и цели, не имеющий обязательной силы' [с. 162] – декларирование 'в таможенном праве осуществляемое в установленной законодательством форме заявление таможенному органу о перемещаемых товарах и транспортных средствах' [с. 162]; словообразовательные значения суффиксов -ациј– ('процесс и результат действия') и -ость ('качественное состояние') учтены при производстве существительных виктимизация 'процесс превращения лица в жертву преступления, а также результат этого процесса как в единичном, так и в массовом порядке' [с. 94] и виктимность 'повышенная способность человека в силу некоторых качеств (духовных, физических и профессиональных) становиться при определенных объективных обстоятельствах объектом преступления' [с. 94] и под.

В наборе специфических формантов терминов-существительных значительное место занимает многозначный суффикс -ств(о), -еств(о) и производные от него -ничеств(о), -тельств(о), которые сочетаются с основами глаголов и существительных, образуя следующее:

1) имена существительные, обозначающие понятие отвлеченного действия, названного производящим глаголом: воровать → воровство [с. 111]. По мнению Г.П. Цыганенко, такие производные характерны для обиходно-разговорной речи: бегство, дежурство и под. [15, с. 110];

2) производные от существительных и глаголов имена существительные, обозначающие деятельность, свойства людей: бродяга (бродить) → бродяжничество [с. 67], укр. Бродяжничество;

3) существительные, обозначающие свойства людей, виды их деятельности, идейные направления, общественные явления, социальное положение и т. п., производные от имен существительных со значением лица [15, с. 109]: браконьер → браконьерство [с. 66], укр. браконьерство, автор → авторство (ср.: право авторства [с. 560]), гражданин → почетное гражданство [с. 556], укр. громадянин → громадянство, укр. банкрутство, хулиган → мелкое хулиганство [с. 398] и др.;

4) абстрактные существительные со значением действия от глагольных основ: вымогать → вымогательство [с. 120], доказать → доказательство (ср.: допустимость доказательства [с. 211]) и др.;

5) имена существительные среднего рода со значением собирательности от существительных, обозначающих лиц по социальному положению, возрасту, занятию [15, с. 109]: казак → казачество [с. 290], товарищ → полное товарищество [с. 544];

6) имена существительные, обозначающие названия государственных, правительственных органов или предприятий, производные от существительных со значением лица: консул → консульство [с. 337], дипломатическое представительство [с. 180].

В русской терминосфере права продуктивными являются словообразовательные типы 'основа существительного со значением лица + формант -ств- = существительное со значением видов деятельности, идейных направлений, общественных явлений и т. п.' и 'основа глагола+ формант -ств- = абстрактное существительное со значением отвлеченного действия'.

При участии суффикса -изм, присоединяющегося к основам заимствованных имен существительных со связанными и реже свободными корнями, образуются термины-существительные мужского рода, которые обозначают следующее: 1) научные понятия, общественно-политические течения и государственные организации, научные направления, политические режимы, системы правления и под.: парламентаризм [с. 508], конституционализм [с. 327]; 2) действия, явления, качества, свойства людей: бандитизм [с. 44], вандализм [с. 79], наркотизм [с. 431] и др.

Актуальными являются терминологемы, обозначающие лицо – производителя действия, названного производящей основой.

В русском и украинском языках для обозначения лиц по профессии или роду деятельности используется многозначный производный суффикс -ник, присоединяющийся к основам глаголов, прилагательных и существительных [15, с. 97], с помощью которого образуются и термины права. Суффикс -ник– производит имена существительные – названия лиц

мужского пола: 1) по действию, деятельности, поступкам, на которые указывает производящее слово; 2) по предмету деятельности, специальности. Ср.: рус. преступник ← преступить, защитник ← защитить, укр. посередник, боржник, заручник и др. Ср.: Привычный преступник – в криминологии преступник, действующий на основе «привычного» влечения, обладающий укоренившимися наклонностями к совершению преступных деяний, лицо в «опасном состоянии» [16, с. 594]; Власник – громадянин або особа, якій належить у межах, визначених законом, право володіння, користування і розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної творчої діяльності [17, с. 69]. Количество терминов, образованных с помощью названных суффиксов, невелико по сравнению с общим количеством существительных, обозначающих лиц по роду занятий, однако в обоих языках термины с -ник являются функционально частотными.

Среди юридических терминов группы *nomina agentis* в русском и украинском языках выделяется словопроизводство с помощью суффикса -тель. По мнению Р.В. Железновой, имена существительные с суффиксом -тель со значением действующего лица на лингвохронологическом срезе современного русского литературного языка не занимают столь видного места, как имена на -ник, -щик (-чик) и др., хотя его изучение все же представляет большой лингвистический интерес [23, с. 50]. В русской и украинской юридических терминосистемах суффикс -тель присоединяется к основам глаголов, образуя имена существительные со значением лица мужского пола по действию, роду занятия, указанному производящим словом [15, с. 111]. В украинских правовых текстах суффикс -тель используется реже (7 слов), чем в русской терминосистеме (42 лексемы). Ср. рус. взыскатель [с. 93] ← взыскать, обвинитель ← обвинить и др.; Следователь – должностное лицо, уполномоченное осуществлять предварительное следствие по уголовному делу, а также иные полномочия, предусмотренные уголовно-процессуальным законом [с. 683]. В русской терминосистеме -тель является более частотным, чем суффиксы -ник (должник, заложник, защитник), -чик/-щик (вкладчик, подрядчик, выборщик, страховщик), используемые в том же словообразовательном значении.

Для обозначения лиц по роду деятельности, занятию в сфере украинской терминологии права чаще (чем -тель) используется формант -ач, присоединяющийся к глагольным основам: обвинувач [с. 273] ← обвинувачувати, позивач [с. 336] ← позивати и под. (18 терминоединиц). Ср.: Відповідач – у цивільному судочинстві сторона, якій висунуто позов [с. 67].

Непродуктивными в русском и украинском терминообразовании существительных со значением лица являются следующие: 1) суффикс -ец/-ець (рус. истец [с. 287], кормилец [с. 346], укр. біженец [с. 41], видавець [с. 52]); 2) заимствованный суффикс -ер, -ор/-ер, выделяющийся в именах существительных, которые обозначают лиц мужского пола по роду деятельности: брокер [с. 67], киллер [с. 301], кредитор [с. 354], парламентар [с. 509]; 3) заимствованный (лат.) суффикс -ант, -янт, -ент, выделяющийся в именах существительных (нередко со связанными корнями), обозначающих субъекта деятельности (лицо мужского пола, организация, государство) по их отношению к предмету, действию, явлению, названным производящим словом: президент [с. 583], реципиент [с. 652], делинквент [с. 165]; 4) заимствованный (лат.) суффикс -тор и производные от него -атор, -итор, присоединяющийся к существительным с иноязычными корнями. Термины-существительные с данными

формантами обозначают лиц мужского пола по деятельности (профессии) или название организации: арендатор [с. 35], инкассатор [с. 273], консигнатор [с. 325] и др. Ср. укр.: дебітор, інвестор, індосатор. Как правило, эти производные соотносятся с существительными на -ция, -иция: инвестиция, инкассация и др., наряду с которыми входят в соответствующее терминологическое гнездо.

При помощи суффиксации производные термины-прилагательные образуются от основ неодушевленных и одушевленных имен существительных. В русской и украинской юридических сферах прилагательные часто образуются от исконных и заимствованных существительных с помощью суффиксов рус. -н(ый), -онн (-енн), укр. -н(ий), получая типичное для употребительных слов словообразовательное значение 'находящийся в каком-то отношении с тем, что названо производным словом (субстантивом)' [15, с. 157, 163]. Ср.: рус. закон → законный, апелляция → апелляционный, конституция → конституционный, и др. (127 слов); укр. вексель → вексельный, злочин → злочинный, держава → державный и др. (93 терминов-единицы). Ср.: Конституционное собрание – представительный орган РФ, обладающий полномочиями учредительной власти [16, с. 363]; Офіційний валютний курс – курс валюты, офіційно встановлений Національним банком України як уповноваженим органом держави [17, с. 303].

В украинском языке значительное место занимают слова, образованные с помощью суффикса -ов- (-ев-, -ів-). Производящей основой таких прилагательных становятся непроизводные и производные имена существительные [24, с. 144]: право → правовой, податок → податковый, лізинг → лізинговий и др. (82 термина). Ср.: Суд обґрунтовує вирок лише на тих доказах, які були розглянуті в судовому засіданні, оцінюючи їх за своїм внутрішнім переконанням [17, с. 63].

Выводы. Результаты исследования позволяют сделать следующие выводы: 1) в терминосистеме права продуктивные и регулярные словообразовательные аффиксы существительных выражают значение отвлеченного действия: -ниј-, -ениј-, -ј-, нн(я), -ациј; 2) имена существительные с формантом -ациј образованы от заимствованных слов по типу «черезступенчатого словообразования» и относятся к области лексической деривации. Синтаксические дериваты образуются от основ прилагательных и страдательных причастий посредством суффикса -ость/-ість; 3) в русской терминологической сфере права продуктивны словообразовательные типы 'основа существительного со значением лица + формант -ств- = существительное со значением видов деятельности, идейных направлений, общественных явлений и т. п.' и 'основа глагола + формант -ств- = абстрактное существительное со значением отвлеченного действия'; 4) для обозначения лиц по профессии, роду занятий используются в русской и украинской языковых системах продуктивные форманты -ник, -тель, укр. -ач; 5) непродуктивными в терминообразовании существительных со значением лица являются исконные и чаще заимствованные форманты -ец/-ець, -ер, -ор/-ер; -ант, -янт, -ент; -тор.

Теоретические наработки, использованные в работе, могут применяться для описания процесса формирования других терминосистем. Результаты исследования могут быть использованы в учебном процессе при чтении курсов общего языкознания, составлении учебников и учебных пособий для студентов филологических и юридических специальностей.

Литература:

1. Симоненко Л.О. Біологічна термінологія: Формування та функціонування / Л.О. Симоненко. – Умань : РВЦ Софія, 2006. – 103 с.
2. Кодухов В.И. Терминологическое словообразование / В.И. Кодухов // Русское общее и терминологическое словообразование : сб. науч. тр. – Краснодар, 1993. – С. 123–131.
3. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 104 с.
4. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии / Д.С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
5. Журавлева Т.А. Особенности терминологической номинации : [монография] / Т.А. Журавлева. – Донецк : Донбасс, 1998. – 253 с.
6. Паисьева Р.И. Лексико-семантическая и словообразовательная структура современной русской юридической терминосистемы : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Р.И. Паисьева. – Одесса, 1985. – 17 с.
7. Кочан І.М. Творення термінів з міжнародними компонентами / І.М. Кочан // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. VI. – С. 48–53.
8. Туровська Л.В. Абревіатури-неологізми в сучасній українській термінології / Л.В. Туровська // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : тез. доп. V Міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 06 лист. 2009 р.) / ред. кол. Є.М. Моїсєєв, О.М. Джужа, М.В. Костицький та ін. – К., 2009. – С. 51–52.
9. Туровська Л.В. Причини появи нової лексики в термінології / Л.В. Туровська // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : тез. доп. IV Міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 07 лист. 2008 р.) / ред. кол. : Є.М. Моїсєєв, О.М. Джужа, М.В. Костицький та ін. – К., 2008. – С. 50–52.
10. Кондратьева Т.С. Деривационные особенности финансово-рыночной терминологии / Т.С. Кондратьева // Язык в мире и мир в языке : материалы Междунар. науч. конф. – Сочи ; Карлсруэ ; Краснодар, 2001. – С. 122–124.
11. Даниленко В.П. О терминологическом словообразовании / В.П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1973. – № 4. – С. 76–85.
12. Хижняк С.П. Юридическая терминология: формирование и состав / С.П. Хижняк ; под ред. Л.И. Баранниковой ; М-во общ. и проф. образования Рос. Федерации. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1997. – 134 с.
13. Кондратьева Т.С. Лексико-семантические и деривационно-мета-языковые особенности терминосферы «Экономика – Рынок – Право» (на материале рус., англ. и нем. яз.) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Т.С. Кондратьева. – Краснодар, 2001. – 18 с.
14. Анненкова О.С. Термінологія осіб світського адміністративного і судового апарату в російській писемності XVI–XVII століть (лексико-семантичний аналіз) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / О.С. Анненкова. – К., 1996. – 23 с.
15. Цыганенко Г.П. Словарь служебных морфем русского языка / Г.П. Цыганенко. – К. : Рад. школа, 1982. – 241 с.
16. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева. – 3-е изд. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 858 с.
17. Популярна юридична енциклопедія / ред. кол. : І.С. Чиж, В.С. Ковальський, Л.М. Горбунова ; [кол. авт. : В.К. Гіжевський, В.В. Головченко, Е.Ф. Демський]. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
18. Словарь русского языка : в 4 т. / АН СССР, Ин-т рус. яз. ; под ред. А.П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Рус. язык, 1981–1983. – Т. 1 : А – Й. – 1981. – 698 с.
19. Словарь русского языка : в 4 т. / АН СССР, Ин-т рус. яз. ; под ред. А.П. Евгеньевой. – 2-е изд. – М. : Рус. язык, 1981–1983. – Т. 2 : К – О. – 1983. – 736 с.
20. Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая / Е. Курилович // Очерки по лингвистике. – М., 1962. – С. 57–70.
21. Современный русский язык : [учеб. для филол. спец. ун-тов] / [В.А. Белошапкова, Е.А. Брызгунова, Е.А. Земская и др.] ; под ред. В.А. Белошапковой. – 2-е изд. – М. : Высш. школа, 1989. – 800 с.

22. Тихонов А.Н. Школьный словообразовательный словарь русского языка : [пособие для учащихся] / А.Н. Тихонов. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1991. – 576 с.
23. Железнова Р.В. Имена существительные с суффиксом -тель со значением действующего лица в современном русском литературном языке / Р.В. Железнова // Словообразовательные единицы – их семантика и взаимодействие : сб. науч. тр. – Душанбе, 1986. – С. 50–60.
24. Шевчук О.С. Словотвір прикметників української мови з суфіксами групи -в- / О.С. Шевчук // Проблеми словообразования русского и украинского языков : сб. ст. – К., 1976. – С. 133–144.

Баланаєва О. В. Порівняльний аналіз терміноелементів і творення юридичних термінів за допомогою суфіксів

Анотація. У статті проводиться порівняльний аналіз терміноелементів і досліджується творення юридичних термінів за допомогою суфіксів. Лексичну базу аналізу становить масив лексики української та російської юридичних терміносистем.

Ключові слова: термінологічний елемент, юридичний термін, суфікс.

Balanaeva O. Comparative analysis of term elements and formation of legal terms by means of suffixes

Summary. The article deals with the comparative analysis of term elements and examines the formation of legal terms by means of suffixes. The lexical base of analysis is formed with the complex of lexis of the Ukrainian and Russian legal terminological systems.

Key words: terminological element, a legal term, suffix.

Білянina В. І.,

аспірант кафедри порівняльно-історичного мовознавства
та новогрецької філології

Київського національного лінгвістичного університету

ДІАЛОГОВІ СТРАТАГЕМИ В КИТАЙСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

Анотація. У статті подано огляд понять «стратегема» й «діалогова стратегема», проаналізовано залежність використання діалогових стратегем від соціокультурних та історичних особливостей народу на основі китайських і українських художніх текстів.

Ключові слова: стратегема, діалогова стратегема, комунікативна тактика, комунікативна стратегія.

Постановка проблеми. В умовах широких міжкультурних контактів представників Заходу та Сходу формуються нові штампи і стереотипи комунікативної поведінки, зумовлені традиціями як своєї культури, так впливом інших культур. Дослідження присвячено ефективності міжкультурного діалогу, пов'язаного з адекватністю реконструкції його смислів і значень у межах певного культурно-символічного поля, розглянутого крізь призму індивідуально-авторської картини світу, складовою якої є художній діалог як відображення динамічного світу в художньому інтертексті.

Проблематика питань щодо сутності процесів міжкультурного діалогу (Н. Арутюнова [1], В. Біблер [2], А. Вежицька [3] тощо) корелює з такими феноменами, як мовна картина світу й образ світу, що сформовані колективною свідомістю носіїв конкретної мови, а також із поняттям індивідуальної картини світу, властивої конкретному індивіду, яка здебільшого твориться в процесі когнітивно-креативної діяльності людини, результатом якої є різні творчі артефакти, зокрема й художні тексти. Відтак можемо говорити про індивідуально-авторську картину світу, що є відображенням як універсальної культури людства загалом, так й ідіоетнічної зокрема. Ця проблема ускладнюється, коли йдеться про міжкультурний діалог Заходу та Сходу, де далекосхідний Китай інтегрується в усі культури західної та східної Європи.

У сучасній китаїстиці подано фактографічний і теоретичний матеріал, що відкриває нові можливості для дослідження україно-китайської міжкультурної взаємодії в царині дискурсу (Дун Цзіньсянь [4], Лінь Юйтан [5], Лю Сумей [6], Тань Аошун [7], Чжан Сінсінь [8] та ін.).

Насамперед у вивченні культурних і міжкультурних стратегем україно-китайських відносин першочергового значення набувають питання етно- й соціокультурних особливостей різних форм стратегічного мислення китайців і українців. На сьогодні вже наявні окремі поодинокі дослідження індивідуально-авторських картин світу, а також оригінали та переклади класичних давньокитайських текстів, де відображено використання стратегем у воєнно-політичній, торговельній і соціальній сферах (Вей Вей [9], О. Нестерова [10] та ін.).

У працях зазначених авторів стратегема витлумачено переважно з позицій їхнього впливу на напрям і характер міжкультурних контактів і взаєморозуміння між Сходом і

Заходом. Під стратегемою слідом за О. Нестеровою й С. Распертовою розуміємо константу традиційної культури [10, с. 7; 11, с. 9], що зумовлює формування як універсальних, так й ідіоетнічних, національно-детермінованих, комунікативних стратегій діалогу у сферах внутрішньокультурної й міжкультурної взаємодії.

З огляду на широке розуміння міжкультурного діалогу необхідним і доцільним є введення в науковий обіг нового терміна й поняття *діалогова стратегема* як колективної, індивідуально-авторської та знаково-символічної конструкції художнього тексту, що відображає універсальні тенденції культур Заходу і Сходу, а також ідіоетнічні, зумовлені різними особливостями стратегічного мислення китайців та українців.

Китайсько-українська міжкультурна взаємодія має бути досліджена як складна, динамічна й багаторівнева сфера реалізації комунікативних стратегій мовців, що особливо актуально в межах сучасного стратегічного партнерства Китаю, який не лише прагне адаптувати свої культурні традиції до діалогу із зовнішнім світом, а й розглядає міжкультурну комунікацію як сферу реалізації своїх суспільних інтересів.

Метою статті є аналіз наявності діалогових стратегем у мовній картині світу китайців та українців і визначення особливостей їх використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблемам ефективного спілкування присвячено роботи Г. Грайса, Дж. Ліча, Д. Спербера тощо. У своїй статті «О стереотипном речевом поведении» Н. Овшієва розкриває головні аспекти досліджень у цьому напрямі. Так, Г. Грайс слідом за Н. Овшієвою займався шляхами, за допомогою яких співрозмовники можуть виводити погоджені значення з мови, а сформовані ними максими можуть описувати види інференційних процесів, що відбуваються в ході розмовної взаємодії. Максими Г. Грайса спираються на розум і визначають лінгвістичну поведінку на рівні мови, саме тому Н. Овшієва впевнена, що вони є дійсними для будь-якого суспільства [12, с. 145–146].

Отже, існує пряма залежність між мовою і свідомістю народу, покладена в основу комунікативних моделей. Різні культури неоднаково розставляють пріоритетні моделі спілкування. Так, західному світові близькими є коопераційні моделі Г. Грайса, тоді як на Сході очевидна пріоритетність розмовної імплікатури ввічливості.

Досить ґрунтовно східний світогляд пояснює М. Марінов, наводячи погляди китаїста А. Карапетянца, котрий описує дво-мірну китайську культурну традицію. Найкраще китайську ментальність, на думку А. Карапетянца, демонструє стратегемність китайського мислення. Так, стратегія, за М. Маріновим, є не протипологом двох систем, а способом взаємодії більш досконалої спільності з менш досконалими складовими [13].

М. Марінов розкриває дві сутності китайської стратегії: фронтальну й опосередковану, які знаходяться в постійній взаємодії, на відміну від стратагемної думки європейців, у якій переважає фронтальний підхід [13]. Не менш важливим для досягнення успішної комунікації є досягнення «моменту», що є симбіозом надчасовості й метастору. Дослідник переконаний, що розширення меж свідомості й голографічність світосприйняття є причиною континуального мислення китайців, яка надає можливість існуванню *континуальної стратегії життя особистості*, що, з одного боку, є спонтанним, з іншого – інтуїтивно-спланованим [13].

Отже, відмінність між східним і західним стратегічним мисленням, за М. Маріновим, полягає в процесі індивідуалізації. Саме цей процес передбачає відхід від традицій і унеможливає здатність людини «читати» коди суспільної свідомості.

На підтримку думки щодо залежності стратегічного мислення від мови та культури висловились Б. Бірштейн і В. Боршевич, котрі стверджують, що мови цивілізацій відображають не лише комунікативні, а й аналітичні аспекти мислення їхніх носіїв, адже там, де європейський погляд фіксує системні прямі та зворотні зв'язки, властивості й відношення, як сформовані в дійсності або наявні в оформленому вигляді в намірах дійсних суб'єктів, там далекосхідний погляд убачає форми в їх зародженні, розвитку, видозміні та перетворенні [14]. Дослідники переконані, що графічні форми мови визначають стиль і логіку мислення її носіїв. Так, специфічна діалектика далекосхідного мислення визначається аналітичною структурою давньокитайської мови, особливо лаконічною й символічною структурою ієрогліфічної писемності. Графіка, на думку вчених, сама наштавхує людину, котра пише за допомогою веньянь, до розвитку смислів, зафіксованих в ієрогліфічних формах за допомогою формотворчих знаків симетрії, до того, щоб отримувати й аналізувати нові лінгвістичні форми. Саме тому європейська фонетична система письма, що є менш аналітичною, ускладнює її користувачам можливість розпізнавати в текстах елементи формальної та смислової симетрії [14].

Окресливши явну відмінність східного та західного мислення, варто перейти до питання співвідношення понять *комунікативної стратегії* й *діалогової стратагеми*.

Слідом за І. Гулаковою, яка присвятила свою роботу дослідженню комунікативних стратегій і тактик, під *комунікативною стратегією* ми розуміємо план мовленнєвих дій, згідно з яким учасники спілкування реалізують свої комунікативні цілі та завдання, а *комунікативну тактику* – як сукупність мовленнєвих дій, які виконуються комунікантами в певній послідовності, спрямовані на реалізацію комунікативної стратегії й підпорядковані певним правилам [15]. Вони формують частини діалогу, групуючи та чергуючи модальні відтинки розмови.

Мовленнєві стратегії певною мірою поєднують у діалозі елементи гри й ритуальної поведінки, оскільки існує певна взаємозалежність між комунікативними ходами та напрямом розгортання діалогу. Саме таке явище має назву *діалогової стратагеми*, тобто сукупності комунікативних ходів, спрямованих на досягнення поставленої мети в межах комунікативного акту, вибір яких зумовлений інтуїтивною поведінкою, історично сформованою та закладеною у свідомості представників певної культури.

Згадані мовленнєві стратегії виявляються в діалозі, саме тому було необхідним введення нового терміна – *діалогова стратагема*, у її вузькому розумінні. Широке розуміння цього

поняття розкривається через зміст, що в нього вкладають світові синологи (В. Малявін [16], Х. фон Зенгер [17], Т. Зав'ялова [18] та ін.) і китайські дослідники (Сима Гуан [17], Юань Чжун [17] та ін.), – стратагемічність буття, тобто усвідомлення того, що людське життя підпорядковується певним правилам, коли гармонія досягається лише за рахунок балансування зовнішнього й внутрішнього, реального та прихованого, а досягнення балансу можливе лише за повного абстрагування від емоцій і почуттів. В. Малявін, пояснюючи таке світосприйняття, проводить паралель із грою, яка передбачає відсторонення від мотивів і цілей вчинків, передбачає повний спокій того, хто грає [16].

У своїй роботі «Канон о сокровенном» Т. Зав'ялова пропонує класифікацію наявних праць, присвячених цій темі. Вона виділяє таке: першоджерела; видання трактатів «36 стратагем», «Сунь-цзи бінфа» та присвячена їм література; трактати шкіл військових філософів і присвячена їм література; література, присвячена стратагемам у філософських школах; література, присвячена стратагемам, у чотирьох класичних романах та інших літературних творах; словники й видання загального характеру [17, с. 2–3]. Окрім згаданих груп матеріалу, присвяченого стратагемам, Х. фон Зенгер зазначає наявність алюзій і прямих згадок стратагем у сучасних інтерв'ю, мас-медіа, пресі та масовій літературі. На стратагемних притчах виховується молодше покоління сучасних китайців, яким змалечку закладається певна варіативність вчинків у певних життєвих ситуаціях. Отже, формується стратагемний світогляд, притаманний китайцям як представникам своєї окремої культури. У цьому випадку мова вже не йде про стратегії чи тактики в їх первинному військовому сенсі. Вони набувають окремого світського, буденного характеру, а відтак стають більш привабливими для дослідження.

Оскільки схожі спроби існували в різних країнах, Ю. Прохоров зазначав, так як належність до певної культури визначається наявністю базового стереотипного ядра знань, що повторюється в процесі соціалізації індивіда в цьому суспільстві, і досить стереотипного вибору периферії [19], то ймовірним стає припущення про існування спільних стратегій і спільного стратегічного мислення в представників різних культур.

З цієї метою було проаналізовано 1 135 діалогових стратагем на базі художніх текстів китайських і українських авторів із XVIII ст. по XXI ст. Наведемо приклад вживання стратагеми № 1 («Обманути імператора, щоб той переплив море»):

Ти знаєш, про які «червоні прапорці» він говорить?

Ні. Ще ні. Але це щось муторне. Він зараз не хоче про це думати. Щось, пов'язане з темрявою, яку він носить у собі. Він хоче відволіктися. Хочє піти й підкорити якусь дівчину.

Хай піде і зробить [20, с. 20].

«今天尽欢，应得留个久长的纪念！请孙吉翁把这条船改名做‘曼丽’罢！各位赞成么？」

«孟翔，冒失鬼！头发里全是酒了，非要你吮干净不可！」

«各位听清了没有？王母娘娘命令韩孟翔吮干她头发上的酒渍呢！吮干！各位听清了没有？孟翔！这是天字第一号的好差使，赶快到差——» [21, с. 418–423].

(«Сьогодні, щоб отримати максимальну насолоду, необхідно залишити довгі спогади! Сунь Дзівен, зміни назву цього човна на «Граціозний»! Чи всі з цим погоджуються?»).

«Мен Сян, ну ти й навіжений! Ти вже сп'янів до кінчиків волосся, поки все не вип'єш, не заспокоїшся!».

«Усі це чули? Богиня Сіванму наказала Ханьмен Сяну пити, доки не намокнуть кінчики волосся! До дна! Чи всі це чули?»

Мен Сян! Це найкраще доручення, швидше б приступити до його виконання!».)

У ході дослідження було встановлено, що використання страгемати № 1 в українській мові XIX ст. і китайській мові XVIII ст. можна пояснити пригнобленим станом мови й підконтрольною роботою письменників. Т. Гаєв пише: «Відбулася насильницька соціально-економічна й політична інтеграція життя України з життям Російської держави, в межах якої перебувала основна частина українського народу, нівеляція національного обличчя України, поширення ідеї «освіченого» абсолютизму. Ілюзії щодо цивілізаторської ролі російської монархії на початку XIX ст. певною мірою живилися ліберальними обіцянками Олександра І. Це, зокрема, дістає вияву у піднесенні до ідеалу поняття загальноімперського «загального добра», що бачимо й у творчості українських письменників – І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки та інших, які вважали себе синами «загальної вітчизни». Переважно цим пояснюється те, що в межах загальнослов'янського відродження перші діячі національного руху в Україні працювали в царині мови, літератури, народної культури, не займаючи радикальної позиції в питанні політичної автономії. Подібне спостерігалось за тих часів й на західноукраїнських землях» [22]. Представники офіційних кіл Росії з особливою увагою стежили за українськими письменниками того часу, що й виявилось в уживанні цієї страгемати.

Що стосується китайської мови, то гоніння на літераторів, яке почалися ще за правління імператора Кан Сі (1662–1722), продовжувались особливо жорстоко. Почався, як пише О. Фішман, новий етап «літературної інквізиції», що досяг свого апогею в останній третині XVIII ст., коли за наказом імператора Цянь Луна (1736–1795) про пошук книг, які підлягають знищенню, було спалено 13 862 книги, а більше ніж 2 000 книг було повністю або частково заборонено. До таких книг належали твори з нехвальними відгуками щодо манчжурів, розповіді про патріотичні виступи китайського народу, згадки заборонених політичних угруповань, «середичні» висловлювання щодо конфуціанських канонів [23]. Небагато змінилось для китайських письменників і сьогодні. Незважаючи на те що XXI ст. надає можливість відкрито творити, Комуністична партія через Службу безпеки та літературні комітети постійно стежить за змістом і характером нової китайської літератури. І хоча для українських письменників існує набагато більше свободи, більшість із сучасних літераторів є прихильниками психологічної прози, коли перевага надається саме завуальованому зображенню дійсності. Проаналізувавши історичне підґрунтя, ми можемо констатувати, що стає зрозумілим використання страгем, спрямованих на приховання істинності думок саме в зазначені часи.

Результати дослідження продемонстрували наявність діалогових страгем в українській літературі та їх не менш активне застосування, ніж у китайських текстах. Відмінність між характерами використання діалогових страгем у Китаї та Україні умовлена історичними подіями й соціальними обставинами.

Висновки. Спираючись на одержану інформацію, ми визначили особливості культурної детермінації діалогових страгем в україно-китайському міжкультурному діалозі. Результати дослідження поглиблюють теоретичні положення про функціонування національних літературних мов і залежність їхніх кодифікованих норм як від суспільної, так і від художньої

мовної практики. Отримані результати дослідження дадуть змогу продовжувати вивчення діалогових страгем, що відтворюють авторську картину світу, як факторів впливу на формування національної свідомості носіїв певних культур.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс. Теория метафоры / Н.Д. Арутюнова. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32.
2. Библер В.С. Школа диалога двух культур: Идеи, опыт, перспективы / В.С. Библер. – Кемерово : Алеф, 1993. – 325 с.
3. Вежбицкая А. Речевые акты / А. Вежбицкая // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. – 1985. – № 16. – С. 251–275.
4. Дун Цзиньсянь. Формирование и развитие общественных наук в Китае / Дун Цзиньсянь // Общественные науки в КНР: Обзор перспектив в XXI веке. Экспресс-информация. – 2005. – № 10. – С. 15–21.
5. Lin Yutang. My country and my people / Lin Yutang. – Beijing : Foreign Language Teaching and Research press, 2004. – 396 p.
6. Лю Сумэй. Китай, каким я его знаю / Лю Сумэй, Е.Н. Румянцев. – М. : ЮПАПС, 1999. – 144 с.
7. Тань Аошуан. Китайская картина мира. Язык, культура, ментальность / Тань Аошуан. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 231 с.
8. Чжан Синьсинь. Дракон меняет облик : Китайцы сегодня / Чжан Синьсинь, Е. Сан ; пер. с кит. – М. : Прогресс-Академия, 1992. – 496 с.
9. Вэй Вэй. Национально ориентированный русскоязычный текст: лингвокультурологические средства создания образа Китая : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02 / Вэй Вэй ; БГУ. – Минск, 2014. – 23 с.
10. Нестерова О.А. Современные коммуникативные практики в пространстве российско-китайского межкультурного взаимодействия : дисс. ... докт. филос. наук : спец. 24.00.01 / О.А. Нестерова. – М., 2010. – 443 с.
11. Распертова С.Ю. Современные культурные стратегии Китайской народной республики в практике межкультурного взаимодействия : автореф. дисс. ... канд. филос. наук : спец. 24.00.01 / С.Ю. Распертова ; МГУ. – М., 2011. – 27 с.
12. Овшинева Н.Л. О стереотипном речевом поведении / Н.Л. Овшинева // On-Line Вестник Оренбургского государственного университета. – 2002. – № 6. – С. 145–146. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.osu.ru/doc/1026/author/2374/lang/0>.
13. Маринов М.Б. Принципы китайского стратегического мышления / М.Б. Маринов // Общество: политика, экономика, право. – 2009. – № 2. – 11 с.
14. Бишштейн Б.И. Страгемы рефлексивного управления в западной и восточной / Б.И. Бишштейн, В.И. Боршевич // Рефлексивные процессы и управление. – 2002. – Т. 2. – № 1. – С. 27–44.
15. Федюк Г.М. Комунікативні стратегії і тактики поведінки індивіда в конфліктних ситуаціях / Г.М. Федюк // Scientific world [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/index.php/uk/philosophy-and-philology-112/linguistics-and-foreign-languages-in-the-world-today-112/12291-112-620>.
16. Малявин В.В. Китайская цивилизация / В.В. Малявин. – М. : Астрель, 2000. – 632 с.
17. Зенгер Х. Страгемы. О китайском искусстве жить и выживать / Х. фон Зенгер – М. : Эксмо, 2004. – Т. 1 ; Т. 2. – 2004. – 512 с. ; 1024 с.
18. Завьялова Т.Г. Канон о сокровенном Чжао Жуя / Т.Г. Завьялова // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия «История, филология». – 2002. – Т. 1. – № 2. – С. 31.
19. Прохоров Ю.Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в межкультурной коммуникации / Ю.Е. Прохоров // Функциональные исследования. – 1997. – № 4. – С. 5–21.
20. Дереш Л. Трохи п'їтьми, або На краю світу / Л. Дереш. – Х. : Клуб сімейного Дозвілля, 2008. – 288 с.

21. 茅盾. 子夜 [课文] / 茅盾. – 北京 : 人民文学出版社, 1996. – 480页; Мао Дунь. На світанку / Мао Дунь. – Пекін : Народна література, 1996. – 480 с.
22. Гаєв Т. Українська література ХІХ ст. / Т. Гаєв. – Белград, 2008. – С. 6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrajinstika.edu.rs/preuzimanje/pdf/predavanja/Ukrajinska%20knjizvenost%20III%20%20predavanja.pdf>.
23. Фишман О.Л. Введение: Китайская литература: История всемирной литературы / О.Л. Фишман // История всемирной литературы. – М., 1988. – Т. 5. – 1988. – С. 582–583. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.abirus.ru/content/564/623/625/645/654/12137/12138.html>.

Билиянина В. И. Диалоговые стратагеми в китайских и украинских художественных текстах

Аннотация. В статье представлен обзор понятий

«стратагема» и «диалоговая стратагема», проанализирована зависимость использования диалоговых стратагем от социокультурных и исторических особенностей народа на основе китайских и украинских художественных текстов.

Ключевые слова: стратагема, диалоговая стратагема, коммуникативная тактика, коммуникативная стратегия.

Bilianina V. Dialogue stratagems in Chinese and Ukrainian literary texts

Summary. The article is dedicated to the meaning of stratagem and dialogue stratagem. It analyses the usage of dialogue stratagem and its dependence on social and historical background. The investigation is based on Chinese and Ukrainian literary texts.

Key words: stratagem, dialogue stratagem, communicative tactic, communicative strategy.

Доля А. Ф.,
доцент кафедри перекладу та мовознавства
Міжнародного гуманітарного університету

СЕМАНТИКА ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ СТАНУ АТМОСФЕРИ (НА МАТЕРІАЛІ ГЕРМАНСЬКИХ, СЛОВ'ЯНСЬКИХ І РОМАНСЬКИХ МОВ)

Анотація. Стаття містить результати зіставного дослідження найменувань явищ природи, зокрема стану атмосфери в англійській, німецькій, іспанській, українській і російській мовах. Мета роботи полягає в установленні особливостей семантики лексичних одиниць, що вивчаються, а також типів метафоричних і метонімічних переносів у семантиці цих лексем.

Ключові слова: семантика, метафора, метонімія, типи метафоричних переносів і метонімічних переносів.

Постановка проблеми. Питання зіставного вивчення лексичного рівня споріднених і неспоріднених мов викликають особливий інтерес, тому що саме в лексиці найбільш яскраво відображена специфіка національних мовних систем [3, с. 39]. Л.Б. Ніколаєва зазначає, що «лексика надає можливість різноаспектного вивчення мов як вияву національно-культурного багатства народів, їхньої ментальності та способу бачення світу» [6, с. 24]. На думку М.П. Кочергана, «з усіх рівнів структури мови лексико-семантичний найбільшою мірою й безпосередньо пов'язаний із позамовною дійсністю, як відомо, називання предметів, явищ, реалій позамовної дійсності має яскраво виражений культурний характер» [4, с. 9].

Явища природи тією чи іншою мірою є значущими для всіх мешканців Землі (транскультурні універсалії – сонце, місяць, небо, вітер тощо), але різні території можуть мати свої особливості для народів, що їх населяють [1, с. 37]. Пізнаючи навколишню дійсність, люди відображають її у своїй свідомості, але форми цього відображення в мові можуть бути різними. «Так, з одного боку, усі людські істоти мають уявлення про існування універсальних природних явищ, усі вони усвідомлюють існування окремих частин власного тіла. Проте вони по-різному думають про ці, здавалося б, однакові явища, по-різному сприймають ті самі речі» [5, с. 27]. Саме тому надзвичайно цікавим видається вивчення спільних і відмінних рис у мовній картині світу мов саме на матеріалі найменувань явищ природи, які, з

одного боку, є універсальними, а з іншого – мають специфічний характер залежно від специфічних природних і кліматичних умов.

Статтю присвячено вивченню окремої лексико-семантичної групи (далі – ЛСГ) лексем, що характеризують стан атмосфери, у двох германських (англійській і німецькій) мовах, двох слов'янських (українській і російській) та одній романській (іспанській) мовах.

Незважаючи на велику кількість досліджень найменувань явищ природи, системні порівняльні дослідження їх семантики й семантики лексем на позначення стану атмосфери, зокрема, на матеріалі англійської, німецької, іспанської, української та російської мов відсутні, саме це й зумовлює актуальність дослідження.

Метою статті є встановлення універсального та специфічного в семантиці найменувань стану атмосфери (далі – НСА), дослідження характеру метафоричних і метонімічних переносів цих найменувань в англійській, німецькій, іспанській, українській і російській мовах.

Матеріал дослідження становлять 164 лексичні одиниці на позначення стану атмосфери в мовах дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. НСА нараховують 128 лексем, які входять до цієї підгрупи, згідно з основним значенням (англ. *cool* 'холод', нім. *Kälte f* 'холод', ісп. *helada* 'мороз', укр. *снека, недосвіт*, рос. *оттепель, капель*) і 36 лексем із похідним значенням НЯП (нім. *Geträufel, n* 'капання', ісп. *deshielo*, 'відлига', укр. *свіжість*, рос. *свежесть, похолодание*).

Серед лексем з основним значенням можна виділити моносемантичні (англ. *freshness* 'свіжість', *sultriness* 'духота', нім. *Unwetter n* 'непогода', *Ungewitter n* 'непогода', ісп. *heladas* 'заморозки', укр. *заморозки*, рос. *капель*) і полісемантичні іменники (англ. *warmth* 'тепло', нім. *Hitze f* 'жара', *Glut f* 'жара', ісп. *frio* 'холод', *frescura* 'прохолода', укр. *задуха, духота*, рос. *жара, мороз*).

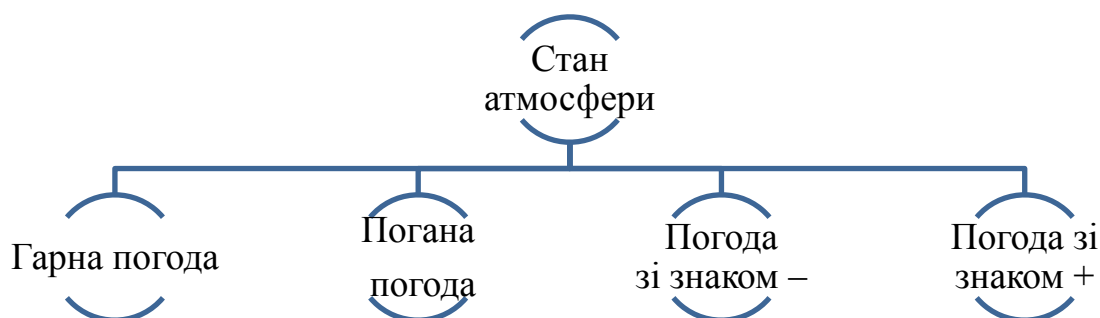

Схема 1. Структура ЛСГ стан атмосфери

НСА можна поділити на дві підгрупи: НСА, що позначають стан атмосфери з огляду на температуру навколишнього середовища, і НСА, що позначають гарну або погану погоду. Температурні НСА, у свою чергу, також можна поділити на дві мікрогрупи: явища, що репрезентують 'температуру зі знаком -' і 'температуру зі знаком +'. Структуру ЛСГ НСА можна презентувати так (схема 1).

Розглянемо кожну з підгруп детальніше.

1. *Погода зі знаком -*. Значення 'холод' може передаватися такими лексемами в мовах дослідження: *холод* – англ. *cold(ness)*, *chill*, *iciness*, нім. *Kälte f*, ісп. *frio*, укр. *холод*; *мороз* – англ. *frost*, нім. *Frost m*, ісп. *helada*, укр. *мороз*, рос. *мороз*, *стужа*; *прохолода* – англ. *cool(ness)*, *freshness*, *crispness*, нім. *Kühle f*, *Frische f*, ісп. *fresca*, *frescor*, *frescura*, *refrigerio*, *frialdad*, укр. *прохолода*, *охолода*, *свіжість*, рос. *прохлада*, *свежесть*.

Холод різної інтенсивності подано лексемами з коренем *холод* в українській і російській мовах (укр. *холодина*, *холоднеча*, *холодище*, *холодюдга*, *холодюка*, *холодок*, *холодочок* і розмовні лексеми російської мови: *холодина*, *холодище*, *холодрыга*, *холодюдга*, *холодюка*, *холодок*, *холодочек*).

Лексеми на позначення *морозу* пов'язані з констатацією дуже низької температури, а лексеми на позначення *холоду* і *прохолоди* – з констатацією порівняно низької температури.

Іменники в множині – англ. *frosts*, нім. *Fröste pl*, ісп. *heladas*, рос. *холода*, *морозы* – констатують низьку температуру. Проте вони позначають не тільки температуру повітря, а й погоду, що довго тримається.

Лексеми на позначення *холоду* характеризуються як спільними, так і відмінними ЛСВ у п'яти мовах. В англійській мові лексеми *cold* і *chill* позначають 'захворювання' (*He caught a cold/chill* 'він підхопив застуду'). Укр. *холод* і рос. *холод* також позначають стан, близький до хворобливого, – 'стан або відчуття ознобу від страху, хвилювання, тривоги'. Англ. *coldness*, *frigidity*, нім. *Kälte f*, укр. *холод* і рос. *холод* також позначають 'байдужість, інертність, холодність почуттів'. Специфічним для іспанської мови є використання лексеми *frio* на позначення 'замороженого напою з льодом, який залишається рідким', а також 'пива'.

Укр. *холод* і рос. *холод* мають найбільшу кількість ЛСВ. Значна частина є спільною для обох мов, напр.: 'потік, струмів повітря, що має низьку температуру', 'місце з низькою температурою повітря'. Характерною для української мови є наявність кількох ЛСВ, що використовуються на позначення емоційного стану людини: 'безпристрасне ставлення до кого-, чого-небудь, відсутність зацікавлення, цілковита байдужість', 'вияв відчуженості, неприязні, ворожості' тощо.

Використання синонімів англ. *cool(ness)*, *freshness*, *crispness*, нім. *Kühle f*, *Frische f*, ісп. *fresca*, *frescor*, *frescura*, *refresco*, *refrigerio*, *frialdad*, укр. *прохолода*, *охолода*, *свіжість*, рос. *прохлада*, *свежесть*, здебільшого передбачає, що достатньо низька температура повітря приємна, особливо в контрасті з виснажливою спекою. Тільки укр. *прохолода* має значення 'прохолодне місце, затінок', а рос. *прохлада* взагалі не має похідних значень. Спільними для англ. *cool(ness)*, нім. *Kühle f* є значення 'байдужість, незворушність', 'прохолодність щодо кого-небудь'. Усі шість НЯП іспанської мови мають похідні значення, серед яких можна виділити такі: ісп. *fresca* 'свіжа риба без солі', 'свіже сало', *frescura* 'душевний спокій', *refrigerio* 'швидкий прийом їжі з метою відновлення сил'. В іспанській мові 'прохолода' часто також асоціюється з чимось неприєм-

ним: ісп. *frescura* 'неуважність, недбалість, невелика старанність', *refresco* 'веселе й дещо неприємне висловлювання'.

В.О. Калугіна акцентує увагу на різниці між лексемами *мороз*, *холод* у російській мові й еквівалентних НЯП *frost*, *coldness* в англійській мові, що полягає в спроможності російських іменників указувати на приємні відчуття людини в разі впливу низької температури [2].

Лексеми, що позначають *мороз* (нім. *Frost m*, ісп. *helada*, укр. *мороз*, рос. *мороз*, *стужа*) характеризуються похідними значеннями, які значно різняться в мовах дослідження. Насамперед, це вживання укр. *мороз* і рос. *мороз* на позначення 'місця, де є мороз', а також 'температури повітря нижче нуля'.

У німецькій мові наявні іменники з набором сем 'холод' + 'сильний' – *Eiskälte f*, ще більша інтенсивність явища підкреслюється лексемами: *Bärenkälte f*, *Eiskälte f*, *Polarkälte f*, *Winterkälte f* зі значенням 'дуже сильний холод'.

В англійській, іспанській і німецькій мовах відсутні окремі лексеми на позначення такого явища, як *заморозки* – 'зниження температури повітря до мінусових значень увечері та вночі при плюсовій температурі вдень' [8, с. 157], пор.: укр. *заморозки*, *озимки*, *приморозки*, рос. *заморозки* з англ. *frosts*, нім. *Fröste pl*, ісп. *heladas* 'заморозки', де використовується множина від слів англ. *frost* 'мороз', нім. *Frost m* 'мороз', ісп. *helada* 'мороз'. Ці лексеми переважно мають одне пряме значення, тільки укр. *озимки* має похідне значення, що розвинулося внаслідок метонімічного перенесення: 'сорт пізніх яблук, що добре зберігаються взимку'. Тільки в німецькій мові окремо виділяються лексеми на позначення 'мороз без снігу' – *Blachfrost m*, *Barfrost m*, *Kahlfrost m*, *Platfrost m*.

В українській і російській мовах також зафіксовано лексеми *недосвіт* і *утренник*, відповідно, на позначення 'ранкового морозу, що буває навесні й восени перед сходом сонця'.

2. *Погода зі знаком -*. Констатація *тепла* залежно від величини температури передається лексемами: англ. *warmth*, нім. *Wärme f*, ісп. *calor*, укр. *тепло*, рос. *тепло*, що позначають 'відносно високу температуру, яка не перевищує або незначно перевищує норму тіла людини' [2, с. 104], а лексеми англ. *heat*, *swelter*, *sultriness*, нім. *Hitze f*, *Glut f*, *Schwüle f*, ісп. *bochorno*, *ardor*, *quemazón*, *resistero*, укр. *жара*, *жар*, *пал*, *пекло*, *спека*, *задуха*, рос. *жара*, *зной*, *духота* позначають 'дуже високу температуру від нагрітого сонцем повітря, яка значно перевищує норму тіла людини' [2, с. 104]. Лексеми на позначення *духоти* (англ. *sultriness*, нім. *Schwüle f*, *caligine*, укр. *задуха*, *духота*, рос. *духота*) поряд зі значенням, зазначеним вище, мають значення 'жарке, гаряче повітря, сповнене випарувань'. Це значення конкретизується нім. *Gewitterluft f* і рос. *предгрозье* для позначення *духоти* перед грозою.

Іменники, що позначають *тепло*, асоціюються насамперед із чимось приємним: англ. *warmth* 'захоплення, прихильність, доброта', нім. *Wärme f* 'душевність, щира прихильність', ісп. *calor* 'прихильність, теплий прийом'. Також ці лексеми позначають велику інтенсивність почуттів: англ. *warmth* 'гарячість, запал', ісп. *calor* 'ентузіазм, запал'. Нім. *Wärme f* та ісп. *calor* мають значення 'форма енергії, що виникає в результаті власного пересування'.

Усі лексеми на позначення *спеки* (англ. *heat*, *swelter*, *sultriness*, нім. *Hitze f*, *Glut f*, *Schwüle f*, ісп. *bochorno*, *ardor*, *quemazón*, *resistero*, укр. *жара*, *жар*, *пал*, *пекло*, *спека*, *задуха*, рос. *жара*, *жар*, *зной*, *духота*) констатують сильний вияв тепла, і ця особливість зумовлює розвиток похідних значень,

які здебільшого позначають почуття людей, пристрасть тощо. Так, укр. *свека* позначає 'надзвичайне напруження в чому-небудь, розпал чогось', рос. *зной* – палкість, пристрастність, ісп. *ardor* – 'палкість і пристрастність почуттів', 'пристрасне бажання, жага чого-небудь', нім. *Hitze f* – 'збудження'. В українській мові лексема *свека* також позначає 'час і пору року, коли відбувається це явище'.

Велику кількість специфічних значень, які не притаманні лексемам в інших мовах, має англ. *heat* 'допит із погрозами', 'період парування (у тварин)', 'щось зроблене в один прийом, спортивний забіг, заплив, заїзд', 'стан сп'яніння'.

У німецькій мові ЛО на позначення *тепла* підкреслюють час проходження явища – *Mittagsglut f*, *Mittagshitze f* 'полуднева спека', *Sommerhitze f* 'літня спека', джерело явища – *Sonnenhitze f* 'літня спека', інтенсивність явища – *Gluthitze f*, *Glühhitze f* 'палючий зной'.

Зміни температури також відображаються окремими лексемами в українській, російській і німецькій мовах, пор.: укр. *потеплення*, *потепління*, рос. *потепление*, нім. *Erwärmung f*, *Temperaturanstieg m*, *Frostmilderung f* позначають підвищення температури, а укр. *похолодання*, рос. *похолодание*, нім. *Temperaturrückgang m*, *Kältewelle f*, *Wettersturz m*, *Kälteeinbruch m* – зменшення температури, останні дві німецькі лексеми підкреслюють раптовість явища. Явища *потеплення* та *похолодання* в іспанській мові передаються описовими словосполученнями – *elevación (subida) de temperatura* та *descenso de temperatura*, відповідно, а в англійській мові – *rise in temperature/warm spell* і *cold spell/snap/fall in temperature*. Проте в англійській мові є найменування настання аномально високої температури – *heat wave* – й аномально низької – *cold wave*, остання є метеорологічним терміном.

Окремо можна виділити НСА, які позначають явища, пов'язані зі зміною температури: *відлига* – 'підвищення температури повітря до 0 й вище взимку на фоні усталених негативних температур, найчастіше в результаті адвекції теплого повітря' [8, с. 328] (англ. *thaw*, нім. *Tauwetter n*, ісп. *blandura*, укр. *відлига*, *розталь*, рос. *оттепель*), *капання* (англ. *drip*, нім. *Traufe f*, *Geträufel n*, укр. *капання*, *крапання*, рос. *капель*). В англійській мові лексема *thaw* має похідне значення 'підвищення дружності', а нім. *Tauwetter n* має значення 'час послаблення політичного напруження'. Укр. *розталь*, окрім самого явища, позначає його результат – 'розталий, талий сніг, розтала, тала вода'.

3. *Гарна й погана погода*. Зрозуміло, що погода може позначатися з огляду на те, яка вона – гарна чи погана, цікаво, що *гарна погода* не має окремих позначень у мовах дослідження, виняток становлять укр. *сонце, година, година*, та рос. *солнце, один* із значень яких є 'ясна, сонячна погода'.

Що стосується *поганої погоди*, то кількість лексем на її позначення значна, тільки в англійській мові немає окремих іменників на позначення 'непогоди', пор.: укр. *непогода*, *негода*, рос. *nenogoda*, нім. *Unwetter n*, *Ungewitter n*, *Schlechtwetter n*, ісп. *destemplanza* 'негода'. В англійській мові це явище позначалося, наприклад, словосполученнями *foul weather* і *bad weather*.

В українській і російській мовах лексеми *сльота* і *слякоть* позначають 'хмарну, сиру погоду з дощем або мокрим снігом, із багном на землі'. Нім. *Unwetter n* має значення 'спалах гніву', а укр. *негода*, у свою чергу, позначає 'нещастя, тяжку годину, дні, сповнені невдач, неприємностей'. Найбільшу кількість похідних значень має ісп. *destemplanza*, що позначає 'надлишок почуттів щодо чогось', 'погане самопочуття, яке супроводжується тремтінням і ознобом, пе-

Таблиця 1

Вид переносу		Мови					Разом
		A	H	I	У	P	
1. Метафоричний перенос							
1.1. НСА → абстрактні та психічні поняття, душевний стан, стан речей, погляди й почуття, відносини	англ. <i>cool</i> ‘прохолода, свіжість’ → ‘холоднокровність, спокій, незворушність’	14	11	19	8	4	56
1.2. НСА → фізичні процеси, механічні дії	нім. <i>Wärme f</i> ‘тепло, теплота’ → ‘фіз. теплота	6	2	5	–	–	13
1.3. НСА → соціальні категорії (життя індивіда в суспільстві)	нім. <i>Tauwetter n</i> ‘погода, коли тане сніг та крига’ → ‘період пом’якшення політичних умов’	3	2	1	2	1	9
1.4. НСА→ людина, частини тіла, зовнішність	укр. <i>сльота</i> ‘хмарна, сира погода з дощем або мокрим снігом’ → ‘набридлива, надокучлива людина’	1	–	–	2	–	3
Разом метафоричних переносів		24	15	25	12	5	81
2. Метонімічний перенос							
2.1. НСА → предмет	укр. озимки ‘весняні морози, заморозки’→ ‘сорт пізніх яблук, що добре зберігається взимку’	2	–	11	1	1	15
2.2. НСА → щось, що має НЯП у своєму складі	рос. <i>жар</i> ‘сильний ступінь нагрітості повітря, спека’ → ‘гаряче повітря’	–	–	2	6	4	12
2.3. НСА → місце	укр. <i>прохолода</i> ‘свіжість у повітрі, легкий холодок, що освіжає, бадьорить’ → ‘прохолодне місце, затінок’	–	1	–	4	1	6
2.4. НСА → час	укр. <i>холод</i> ‘низька температура навколишнього середовища’→ ‘час, пора, що відзначається тривалими морозами’	–	–	–	3	2	5
2.5. НСА → людина, стан людини	англ. <i>cold</i> ‘холод, холодна погода’ → ‘простуда, нежить’	3	–	–	1	1	5
2.6. НСА→ складник явища	рос. <i>капель</i> ‘падання крапель талого снігу’ → ‘самі такі краплі’	–	–	–	1	2	3
2.7.НСА→ результат	укр. <i>розталь</i> ‘відлига’→ ‘розталий сніг; тала вода’	–	–	–	2	1	3
2.8. НСА → процес	рос. <i>холод</i> ‘низька температура повітря’ → ‘зниження температури повітря’	–	–	2	–	1	3
Разом метонімічних переносів		5	1	15	18	13	52
Разом		29	16	40	30	18	133

ребоями пульсу, що свідчить про високу температуру'. По-кращення погоди може позначатися такими лексемами: нім. *Aufheiterung* f, укр. *прояснення, прояснок*, рос. *прояснение*. Погіршення ж погоди позначається тільки в німецькій мові – *Eintrübung* f.

Серед багатозначних лексем можна виділити такі види переносів (таблиця 1).

Як можна побачити з таблиці 1, серед досліджуваних лексем переважають метафоричні переноси, це насамперед пояснюється особливостями основного значення досліджуваних лексем. У німецькій мові кількість як метафоричних, так і метонімічних перенесень найменша, оскільки переважна кількість НСА німецької мови є похідними найменуваннями, що демонструють відносно невисоку продуктивність під час утворення похідних значень. Англійська мова демонструє найбільшу продуктивність з огляду на кількість метафоричних перенесень, російська – найменшу.

Серед метафоричних переносів найпоширенішим є перенос на абстрактні й психічні поняття, душевний стан, стан речей, погляди й почуття людей, взаємини між ними. Також у всіх мовах наявний перенос на позначення соціальних категорій. Ці факти тільки підтверджують думку, що лексика фізичного світу, до якої належать НСА, у процесі метафоризації «переноситься у сферу психічних і соціальних явищ, уносячи у відповідні найменування чуттєвий елемент і наочність за рахунок того, що емоції, розумова діяльність, елементи духовного життя, соціальних явищ тощо прирівнюються до фізичних і фізіологічних процесів, механічних дій тощо» [7, с. 93]. Варто зазначити, що метонімічний перенос переважає в українській і російській мовах. Метонімічні переноси є досить специфічними для кожної з мов, є скоріше поодиноким виявами в кожній із мов.

Висновки. У результаті дослідження було визначено кількісний і якісний склад досліджуваної ЛСГ. Установлено, що всі лексичні одиниці характеризують стан атмосфери з огляду на температуру (+/-) і на той факт, чи є вона гарною або поганою. Цікаво, що в усіх мовах лексеми на позначення холодної та поганої погоди домінують. В українській і російській мовах також виявлено багато суфіксальних утворень на позначення холодної, морозної погоди, що мають переважно розмовний характер. Дослідження продемонструвало продуктивність метафоричних переносів на позначення людини, її почуттів і суспільного життя в усіх мовах дослідження. Метонімічні переноси переважно специфічні, зустрічаються частіше в одній або двох мовах. Отже, досліджувані одиниці характеризуються як спільними, так і відмінними рисами в мовах дослідження, більше спільних рис виявлено між лексемами споріднених мов. Залучення більшої кількості мов дасть змогу зробити більш ґрунтовні висновки та узагальнення. Саме це є перспективою дослідження.

Література:

1. Вершинина Н.А. Концепт «ветер» в немецкой лингвокультуре / Н.А. Вершинина // Вопросы лингвистики и лингводидактики: Концепт, культура, компетенция : межвуз. сб. науч. трудов / под ред. Г.Г. Галич. – Омск : Омск. гос. ун-т, 2004. – 288 с.
2. Калугина В.А. Национальная специфика языковой репрезентации концепта: на материале объективации концепта «температура» в русском и английском языках : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / В.А. Калугина. – Воронеж, 2006. – 202 с.
3. Кононенко В.І. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) / В.І. Кононенко // Мовознавство. – 1996. – № 6. – С. 39–46.
4. Кочерган М.П. Зіставна лексична семантика: проблеми і методи дослідження / М.П. Кочерган // Мовознавство. – 1996. – № 2–3. – С. 3–11.
5. Материнська О.В. Семантика найменувань частин тіла в англійській, німецькій, українській та російській мовах : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 / О.В. Материнська. – Донецьк, 2005. – 203 с.
6. Николаева Л.Б. Типология терминів спорідненості : [монографія] / Л.Б. Николаева // Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. – Донецьк : Норд Комп'ютер, 2006. – 255 с.
7. Складеревская Г.Н. Метафора в системе языка / Г.Н. Складеревская. – СПб. : Наука, 1993. – 146 с.
8. Хромов С.П. Метеорологический словарь / С.П. Хромов, Л.И. Мамонтова. – Ленинград : Гидрометеиздат, 1974. – 568 с.

Доля А. Ф. Семантика лексем, обозначающих состояние атмосферы (на материале германских, романских и славянских языков)

Аннотация. Статья содержит результаты сопоставительного исследования наименований явлений природы, в частности состояния атмосферы в английском, немецком, испанском, украинском и русском языках. Цель работы заключается в установлении особенностей семантики исследуемых лексических единиц, а также типов метафорических и метонимических переносов в семантике данных лексем.

Ключевые слова: семантика, метафора, метонимия, типы метафорических и метонимических переносов.

Dolia A. Semantics of the lexemes denoting atmospheric condition (in the Germanic, Romanic and Slavonic languages)

Summary. The given article contains the results of the comparative study of the names denoting atmospheric conditions in the Germanic (German and English), Romanic (Spanish), and Slavonic (Ukrainian and Russian) languages. The aim of the article is to establish the peculiarities of the studied lexemes semantics, as well as the types of metaphoric and metonymic transfer in the semantics of these lexemes.

Key words: semantics, metaphor, metonymy, types of metaphoric and metonymic transfer.

Попова О. В.,*кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики**ДВНЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»***Дін Сінь,***кандидат психологічних наук, доцент,**завідувач навчально-методичного кабінету при кафедрі перекладу**і теоретичної та прикладної лінгвістики**ДВНЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»***Стародубенко Л. Є.,***магістрант факультету іноземних мов**ДВНЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»*

АКАДЕМІЧНО-ОФІЦІЙНИЙ ДИСКУРС В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ, КИТАЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню академічно-ділового дискурсу як нормативно-стандартизованої детермінанти загальної крос-дискурсивної комунікації на матеріалі англійської, української, російської, китайської мов. Автори аналізують академічно-стандартизовану специфіку академічно-ділового дискурсу в спектрі виявлення притаманних йому відповідних стратегій, тактик та засобів їх лінгвістичної актуалізації.

Ключові слова: академічно-діловий дискурс, нормативно-стандартизованої детермінанти, крос-дискурсивна комунікація, стратегії, тактики, лінгвістична актуалізація.

Постановка проблеми. Феномен «дискурс» маніфестується в багатьох сферах, як-от: філософії, соціології, лінгвістиці, культурології, психології та ін. Дослідженню його сутності та структури було присвячено чимало праць вітчизняних (Ф. Бачевич, І. Бехта, О. Селіванова та ін.) та зарубіжних (А.-Ж. Греймас, Т. ван Дейк, О. Кубрякова, Ж. Курте, П. Серіо, Г. Слишкін, М. Фуко, Ю. Хабермас та ін.) учених. Проте його трактування науковцями в окремих аспектах є дискусійними. Понятійний спектр дискурсу широкий, що зумовлює необхідність його типологізації, виявлення тактико-стратегічних дій лінгвістичного й нелінгвістичного характеру актуалізації конкретного дискурсу/дискурсів у сукупності.

У лінгвістиці спостерігається тенденція до синонімічного вживання окремих концептів, серед яких: «дискурс» і «текст», «тактика» і «стратегія», «стиль» і «жанр» та ін. Нагальна потреба в комплексному опрацюванні означених термінів сформувала передумови для різнопланового вивчення лінгвістичного й екстралінгвістичного формату функціонування академічно-ділового дискурсу в межах неспоріднених мов.

Актуальність роботи зумовлена тим, що сутність, типологічні та конкретно-мовні риси сучасного академічно-ділового дискурсу, а також його місце в сучасній лінгвістичній парадигмі досі залишаються нечітко визначеними у вітчизняній науці.

Мета дослідження – виявлення комунікативно-стандартизованої специфіки різномовного академічно-ділового дискурсу в спектрі вивчення притаманних йому відповідних стратегій, тактик та засобів їх лінгвістичної актуалізації. Досягнення мети уможливиться через вирішення таких завдань: 1) ви-

явити дискурсивно-утворювальні ознаки академічно-ділового дискурсу на матеріалі неспоріднених мов (української, російської, англійської та китайської); 2) обґрунтувати жанрову різноманітність досліджуваного дискурсу; 3) специфікувати комунікативно-стандартизовані стратегії і тактики функціонування академічно-ділового дискурсу; 4) визначити типологічні та конкретно-мовні лінгвістичні риси сучасного академічно-ділового дискурсу на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов.

Задля більш глибокого сучасного розуміння феномена «дискурс» крізь призму різновекторних підходів до визначення дискурсу звернемось до словниково-тлумачних джерел та концепцій учених. Лінгвістичні енциклопедичні словники трактують дискурс (від франц. *discourse* – мовлення) як «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками; текст, що функціонує в подієвому аспекті, мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей та механізмах їх свідомості (когнітивних процесах)»; тобто «втільне в життя» мовлення [1, с. 136-137.]; «функціонування мови в живому спілкуванні», «мовлення, що надається мовцям» [1, с. 137.].

Французький філософ і культуролог М. Фуко асоціює дискурс із соціально зумовленою організацією системи мовлення та дій [12]. На думку автора, мовлення реалізується лінгвістичними, логічними та соціальними засобами у середині соціокультурного простору.

Німецький філософ та соціолог Ю. Хабермас інтерпретує дискурс в межах комунікативної компетенції, тобто універсальної прагматики, згідно якої, раціональні реконструкції в універсальних термінах підлягають синтаксичні, семантичні й прагматичні характеристики мовленнєвих висловлювань [13]. Спираючись на теорію мовленнєвих актів, фундаментальне завдання універсальної прагматики учений корелює з дослідженням та реконструкцією універсальних умов можливого розуміння. У цьому зв'язку, Ю. Хабермас виокремлює стратегічні (паразитичні) та нестратегічні (ті, що зорієнтовані на досягнення консенсусу) форми комунікації. Підтримуємо точку зору науковця, що саме консенсус є головною метою комуні-

кацій, зорієнтованих на розуміння. З огляду на значущість консенсусу в процесі комунікації, дослідник структурує її за двома формами – комунікативна дія (чи інтеракція) та дискурс, який виступає критерієм визначення істинності чи неправдивості досягнутої згоди через аргументацію.

У французькій лінгвістиці під дискурсом розуміють такий емпіричний об'єкт, що спонукає до міркувань про відносини між мовою, ідеологією та людиною [1, с. 27.]. Лінгвісти А.-Ж. Греймас і Ж. Курте репрезентували структурно-семіотичну інтерпретацію дискурсу – «семіотичний процес, що реалізується в різноманітних видах «дискурсивних практик», власно мовних та немовних, які маніфестуються в підсилюючих чуттєвому сприйманню формах, наприклад, жестах»; дискурс розглядається як синонім тексту [5, с. 481-550]. П. Серіо надає терміну «дискурс» декілька визначень та характеристик: – еквівалент поняття «мовлення», тобто будь-яке висловлювання; – вплив висловлювання на його адресата з урахуванням ситуації; – бесіда як основний тип висловлювання; – мовлення з позиції мовця в протиставленні оповіданню, яке не враховує цієї позиції; – використання одиниць мови, їх мовленнєва актуалізація; – соціально і ідеологічно обмежений тип висловлювань, характерний для певного виду соціуму; – теоретичний конструкт, призначений для досліджень породження тексту [10].

Інші прихильники європейської та російської наукових шкіл також покладають в основу розуміння дискурсу мову в живому спілкуванні з урахуванням людського чинника. Отже, запропонована Т. ван Дейком модель дискурсу репрезентована сукупністю мовної форми, значення та дії [6, с. 46].

Г. Слишкін додає лінгвокультурний компонент у структуру дискурсу [11]. О. Кубрякова під дискурсом розуміє «когнітивний процес, пов'язаний з реальним мововиробництвом, створенням мовленнєвого твору»; текст, за словами авторки, є кінцевим результатом процесу мовленнєвої діяльності, репрезентованим у певній закінченій та зафіксованій формі [8]. Вітчизняний науковець І. Бехта порівнює дискурс з текстом, розуміння якого пов'язане, на думку автора, передусім із лінгвістичними категоріями; «дискурс є поняттям більш різноплановим, ширшим і глобальніше корелює з категоріями логіки, психології, філософії і спрямоване на людину, її досвід, знання, інтелектуальний рівень, спосіб вираження знань про навколишній світ» [4].

Ф. Бацевич тлумачить дискурс як «тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позовових (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом форм життя, залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів» [2, с. 138]. Автор корелює дискурс з текстом, зануреним у життя, з особливою граматикою, лексикою, правилами слововживання і синтаксису та живим спілкуванням, комунікацією, когнітивно-мовленнєвим й інтерактивним явищем з усіма відповідними складовими спілкування [3].

О. Селіванова виокремлює усну і письмову форми реалізації дискурсу за каналом передачі інформації: при усному дискурсі канал – акустичний, при письмовому – візуальний. Письмовий дискурс, як вважає авторка, є похідним від усного [9].

Отже, багатоаспектність феномена «дискурс» зумовлює гнучкість типологізації його конститuentів. Популярною є соціолінгвістична позиція російського вченого В. Карасика, згідно з якою виокремлюють два основних типи дискурсу: персональний (індивідуально-орієнтований) та інституціональний (статусно-орієнтований). У першому мовець виступає як особистість зі своїм багатим внутрішнім світом, а в другому – як представник тієї або іншої соціальної групи [7, с. 5-20.]. Персональний дискурс, на думку вченого, актуалізується в двох різновидах: побутовому й буттєвому спілкуванні. Специфіка побутового спілкування тісно переплітається з розмовним мовленням. У буттєвому дискурсі спілкування носить переважно монологічний характер і репрезентовано творами художньої літератури. В інституційному дискурсі спілкування відбувається в певних модусах статусно-рольових відносин і виділяється на підставі двох ознак: мета та учасники спілкування.

Серед типів інституціонального дискурсу В. Карасик виділяє такі: політичний, дипломатичний, адміністративний, юридичний, військовий, педагогічний, релігійний, містичний, медичний, діловий, рекламний, спортивний, науковий, сценічний і масово-інформаційний. Відзначимо, що цей перелік можна розширити залежно від галузі та умов реалізації дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи актуалізацію академічно-ділового дискурсу, припускаємо, що він функціонує в межах інституціонального, оскільки він підпорядковується певним правилам, цілям, моделям спілкування, передбаченими закладами освіти, а також етико-комунікативній поведінці інтерлокуторів.

Двоплановий характер академічно-ділового дискурсу передбачає його маніфестацію в навчально-освітній, соціально-виховній, економіко-господарській, науковій та міжнародній сферах. З огляду на означене, трактуємо поняття «академічно-діловий дискурс» як ситуативно зумовлений дискурс, екстралінгвістичним фундаментом якого виступає теоретико-практичне підґрунтя освітніх відносин суб'єктів й об'єктів академічної діяльності, а також сфера співпраці-діловодства в межах університету та поза його межами відповідно до нормативно-установчих підстав функціонування вишу. Лінгвістична складова дискурсу реалізується в специфічному фонетичному, лексичному, граматичному та композиційно-стилістичному оформленні його контенту. Типовими рисами академічно-ділового дискурсу виокремлено такі: стандартизованість, нормативно-правова спрямованість, клішованість, точність і конкретність (в особливості лексики), персональність, ввічливість та повага до адресату. Ключовим концептом є спільна конструктивно-продуктивна освітньо-культурна діяльність.

Отже, вищезазначені характеристики дають підстави інтерпретувати комунікативні стратегії і тактики у форматі дослідження як нормативно зумовлені, дієво-специфічні авторські інтенції, що реалізуються в різних інтерактивних модусах. Комунікативна стратегія в академічно-діловому дискурсі корелює із ціллю взаємодії його учасників – налагодження механізмів функціонування особистості у певній «соціумосфері» за встановленими зразками (комунікативно-стандартизована стратегія). У цьому зв'язку, констатуємо, що виявлена комунікативно-стандартизована стратегія передбачає покрокове планування дій (включаючи мовленнєво-етикетні) і ресурсів задля досягнення комунікативної архіцільі дискурсу та реалізується за допомогою відповідних комунікативних тактик. Проте комуні-

кативну тактику асоціюємо з набором комунікативних намірів адресата та адресанта, реалізація яких уможливується через використання ними сукупності вербальних засобів різних лінгвістичних рівнів (в усній чи письмовій формах) та практичних дій-ходів (екстралінгвістична маніфестація) у процесі академічно-ділової взаємодії.

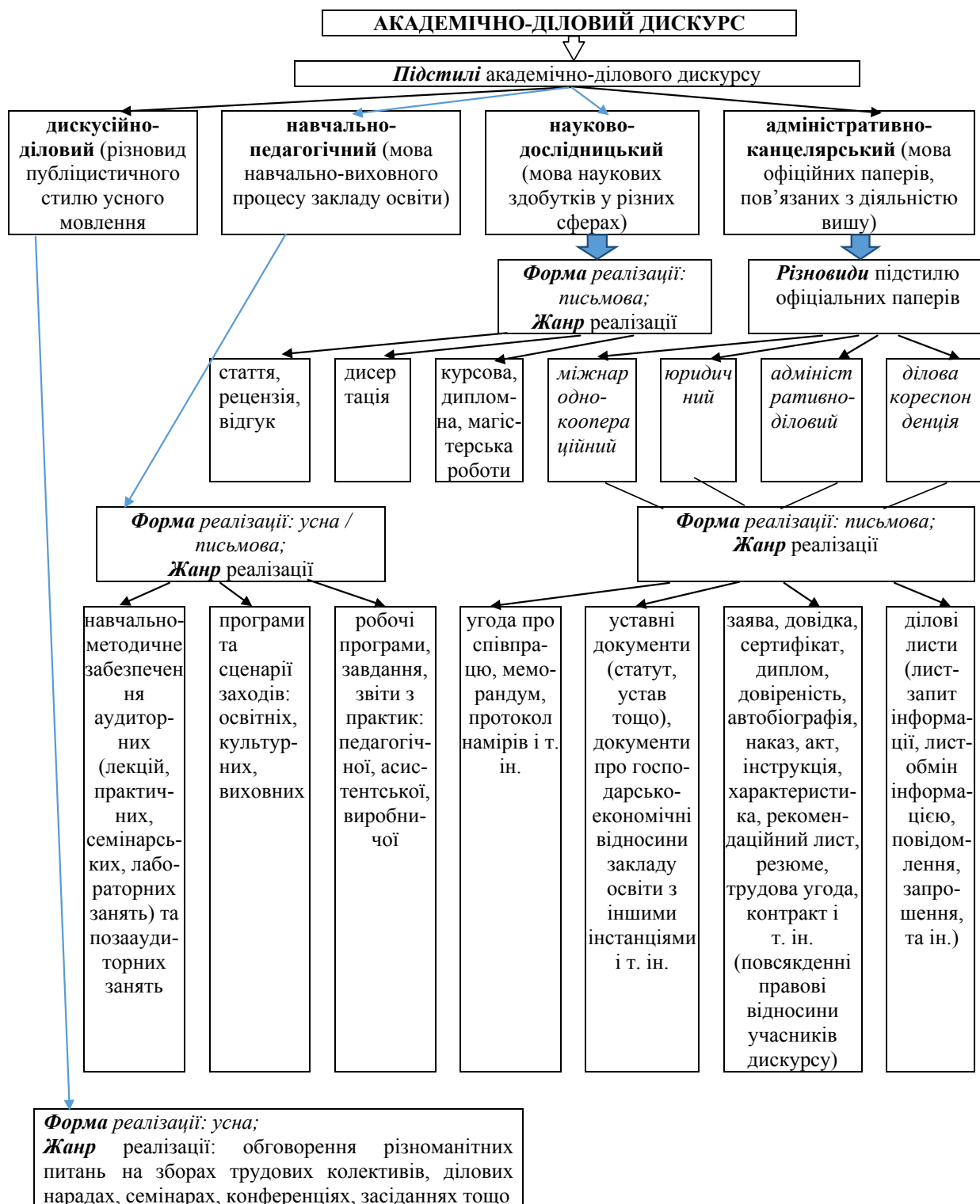
Різновекторний аналіз академічно-ділового дискурсу дозволяє дійти таких висновків:

1. Сучасний академічно-діловий дискурс є особливим комунікативно-стандартизованим феноменом, функціонування якого є зумовленим потребами навчально-освітньої, соціально-виховної, економіко-господарської, наукової та міжнародної сфер вишу.

2. Жанрова різноманітність досліджуваного дискурсу детермінується системно-цілісною інтеракцією дискурсивних ознак-маркерів:

Таблиця 1

Структура академічно-ділового дискурсу

а) однобічною (двобічною) настановою учасників дискурсу на налагодження певних відносин в межах вищезазначених сфер; б) (зумовлено першим фактором) жанровою своєрідністю академічно-ділового дискурсу, тобто його усною (академічно-дискусійний підстиль), письмовою (адміністративно-канцелярський та науково-дослідницький підстиль) та усно-письмовою (навчально-педагогічний підстиль) реалізацією; в) суб'єктно-суб'єктною спрямованістю взаємодії комунікантів незалежно від номінальної/реальної наявності конкретного учасника, тобто як юридичних (закладів освіти) і фізичних (конкретної) осіб; г) актуальною опосередкованою та неопосередкованою взаємодією учасників академічно-ділового дискурсу; д) наявністю ситуативно та жанрово зумовленого комплексу комунікативних стратегій і тактик нормативно-стандартизованої спрямованості та його лінгвістичною репрезентацією.

3. Стратегічна спрямованість академічно-ділового дискурсу охоплює два вектори: 1) офіційно- або неофіційно-кооперативні (неконфліктні) відносини між фізичними та / або юридичними особами (розпочинати, підтримувати, завершати взаємну діяльність за встановленими освітніми й / або господарськими стандартами); 2) обмін інформацією (отримувати, надавати, запитувати, обробляти необхідну інформацію).

4. Академічно-ділові інтенції учасників дискурсу актуалізуються через дві ключові комунікативно-стандартизовані стратегії (стратегію налагодженої співпраці і стратегію документально-нормативної та науково обґрунтованої бази для взаємодії суб'єктів діяльності) і тактики (вивчення теоретико-методичних засад здійснення освітньої діяльності; фахова обізнаність суб'єктів відповідно до конкретного виду спільної діяльності; гнучке пристосування і толерантне ставлення до умов реалізації співпраці з урахуванням її лінгвосоціокультурних особливостей; забезпечення подальшої кооперації учасників дискурсу).

5. Ефективність реалізації стратегій і тактик академічно-ділового дискурсу уможливорюється завдяки екстралінгвістичних факторів та різномірних лінгвістичних засобів-моделей.

Задля чіткого розуміння ієрархії академічно-ділового дискурсу компоненти його структури було відображено в таблиці 1.

Лінгвістичною маніфестацією академічно-ділового дискурсу є текст (послідовність мовних знаків, що поєднані засобами смислових зв'язків) в усній чи письмовій формі, який характеризується цілісністю, створюється та функціонує за певними правилами комунікації. Отже, згідно запропонованої структури академічно-ділового дискурсу, специфікуємо лінгвістичний компонент означеного дискурсу, який актуалізується в лінгвістичних моделях на різних рівнях: фонетичному, лексичному, граматичному, композиційно-стилістичному.

Багатовекторна діяльність вітчизняних закладів освіти уможливорює її продуктивну реалізацію завдяки поширенню міжнародних відносин з країнами Заходу і Сходу, тому лінгвістична обізнаність суб'єктів взаємодії виконує вирішальну роль в цьому процесі. Наразі спостерігається тенденція володіння молодими фахівцями декількома іноземними мовами, серед яких чималу популярність, крім англійської, набуває китайська мова. Крім того, майже всі фахівці володіють російською мовою поряд з українською (державною), в особливості це явище розповсюджено в Південному регіоні нашої країни. Отже, науково-педагогічний склад освітніх закладів виконує професійні обов'язки в таких мовних режимах: «українська ↔ російська

мови», «українська ↔ англійська мови», «російська ↔ англійська мови», «українська ↔ китайська мови», «російська ↔ китайська мови», «англійська ↔ китайська мови». Для учасників академічно-ділового дискурсу є важливим дотримуватися його формату.

Композиційно-стилістичний рівень лінгвістичного компонента письмового академічно-ділового дискурсу актуалізується у форматі (фреймі) його репрезентації. Спільними когнітивними концептосферами виступають: «структурно-композиційний формуляр документа», «лексико-граматична стилістика оформлення академічно-ділового дискурсу». Категорія «структурно-композиційний формуляр документа» репрезентована наявністю сукупності реквізитів, розташованих у встановленій стандарті послідовності. З огляду на означене, під основними реквізитами розуміємо такі елементи: 1) призначення; 2) автор; 3) зміст – основний текст; 4) дата; 5) підпис чи узгодження; 6) адреса автора/суб'єктів офіційно-ділового дискурсу для листування/звернення.

Композиція тексту документа/листа передбачає двоскладність його частин. Перша частина специфікує підстави складання документа / листа; в другій частині викладаються висновки, пропозиції, рішення, розпорядження чи прохання.

Категорія «лексико-граматична стилістика оформлення офіційно-ділового дискурсу» корелює з такими правилами:

1) дотримання вимог академічно-ділового стилю та норм сучасної мови (англійської, китайської, української, російської);

2) використання професійно-маркованої лексики;

3) уніфікація та стандартизація академічно-ділового мовлення (використання графетних текстів);

4) обов'язкове посвідчення документа (підписом і/або печаткою).

Лексико-граматичне оформлення дискурсу виступає базовим компонентом успішності крос-культурної комунікації.

Письмову форму дискурсу репрезентують основні 2 блоки: нейтральна лексика та професійна (спеціалізована) термінологія, до складу якої входять (спеціалізована) термінологія, канцеляризми, аббревіатури. Серед основних критеріїв відбору лексики в межах академічно-ділового дискурсу (письмовий) виокремлено такі: 1) нейтральна лексика – професійно-маркована лексика; 2) (професійно-маркована лексика) рівень слова – рівень словосполучення.

Основний масив письмового академічно-ділового українського, російськомовного, китайськомовного та англійськомовного дискурсу складає міжстильова, загальноживана (нейтральна) лексика, що пояснюється потребою забезпечити адекватність і точність передачі інформації, швидку обробку документів / листів, тому однотипні поняття позначаються однотипними лексемами, не замінюються синонімічними, щоб не виникало різночитання. Термінологія посідає другу позицію.

Використання професійно-маркованої лексики в чотирьох мовах продемонстровано на рівні словосполучень категорій V-Prep-N, V-N, A-N, N-Prep-N, N-N, N-Conj-N.

Наведемо приклади професійно-маркованої лексики:

1) термінологія (укр. рукопис, сертифікат, диплом, контракт, статут, податки, віза; рос. рукопись, сертификат, диплом, контракт, статут, налоги, виза; англ. manuscript (MS, pl. MSS), certificate, diploma, contract, statute (regulations), taxes, visa та ін.; кит. 写本 – xiěběn, 证书 – zhèngshū, 毕业证书 – zúyè zhèngshū, 合同 – hétóng, 章程 – zhāngchéng, 税 – shuì, 签证 – qiānzhèng);

2) відіменні похідні прийменники (прийменниково-іменникові конструкції): відповідно до, у відповідь на, на виконання, у зв'язку з, до питання, у разі (порівняйте з російською мовою: в соответствии с, в ответ на, на выполнение, в связи с, к вопросу, в случае; англійською мовою: in accordance with, to the issue, in case; китайською мовою (використання прийменника не передбачено, у протиставлення з російською, українською та англійською мовами): 依照 – yīzhào, 响应 – xiǎngyīn, 因为...关系 – yīnwèi... guānxi); відзначимо, що для англійського академічно-ділового дискурсу характерно використання скриданих неіменникових прийменників (hereby, herewith, within, etc.);

3) усталені мовні формули типів, які за синтаксичного будовою нагадують словосполучення чи моделі речень:

З урахуванням морфологічних особливостей:

- A-N прикметники, що позначають факти, у словосполученнях атрибутивного типу: наукові розробки, зарубіжні науковці, актуальна проблема, сучасні дослідження, міжнародна угода і таке інше (рос. научные разработки, зарубежные ученые, актуальная проблема, современные исследования, международный договор; англ. scientific elaborations, foreign scientists, acute problem, modern research, international agreement; кит. 科学发现 – kēxué fāxiàn, 外国有学问的人 – wàiguó yǒu xuéwen-de rén, 热门题目 – rènmén tímù, 国际契约 – guójì qìyù);

- N-Prep-N (укр. вид на проживання, засоби до існування; рос. вид на жительство, средства к существованию; англ. means of subsistence (в англійській та китайській мовах означений тип часто компенсується моделлю N-N – residence permit, 居留证 – jūliúzhèng);

- N- Conj (and) -N – більш типово для англійської мови (англ. (last) will and testament, terms and conditions; порівн.: рос. последнее (окончательное) завещание, условия договора; укр. останній (остаточний) заповіт, умови (договору); кит. 临终遗嘱 – línzhōng yízhǔ, 亲笔遗嘱 – qīnbǐ yízhǔ); в перекладі означених прикладів російською та українською мовами «and» підлягає нульовому перекладу, вихідне словосполучення – компресії;

- N-N (в українській та російській мовах другий іменник використовується в родовому відмінку, в китайській та в англійській мовах – в називному: укр. обмін досвідом, система оцінювання; рос. обмен опытом, система оценивания; англ. experience exchange, assessment quality; кит. 交流经验 – jiāoliú jīngyàn, 评价系统 – píngjià xìtǒng; в англійській мові в означений тип можна компенсувати моделлю A-N – foreign exchange);

- V-(Prep)-N (укр. входити до компетенції, діяти на засадах, рос. входит в компетентность, действовать на основе; англ. to demonstrate one's competence in, to act on the basis; не є характерним для китайської мови – застосовуються безсполучникові словосполучення);

- V-N (укр. сприяти кооперації, покривати витрати; рос. содействовать кооперации, покрывать расходы; англ. to facilitate further cooperation, to cover expenses; кит. 促进共同工作 – cùjìn gòngtóng, 抵补开支 – dǐbǔ kāizhī).

Отже, лексичний бік україномовного, російськомовного, китаємовного та англломовного академічно-ділового дискурсу репрезентований нейтральною (загальноновживаною) та професійно-маркованою (спеціалізованою) лексикою на рівні слова та словосполучення. В межах означеного дискурсу не передбачено дослідження професійно жаргонних слів, архаїчних канцеляризмів типу «на ваше благо розсуд», «додаю при цьому», «після отримання таких» та сленгізмів.

Висновки. Україномовний, російськомовний, китаємовний та англломовний академічно-діловий дискурс є багатоаспектним феноменом, який реалізується в двох формах (письмовій та усній) на екстралінгвістичному та чотирьох лінгвістичних рівнях: фонетичному, лексичному, граматичному, композиційно-стильовому. Означений дискурс функціонує як один механізм на основі системно-цілісного підходу до мовних і немовних систем, тобто всі його компоненти слід розглядати у сукупності та взаємодії.

Перспективним, на нашу думку, є подальше вивчення фонетичної та граматичної складових усної репрезентації академічно-ділового дискурсу.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 684 с.
2. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики: [підручник] / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики: [монографія] / Ф.С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
4. Бехта І.А. Дискурс наратора в англломовній художній прозі / І.А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
5. Греймас А.-Ж., Курте Ж. Семиотика – Объяснительный словарь теории языка // Семиотика. – М., 1983. – С. 481-550.
6. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 307 с.
7. Карасик В.И. О типах дискурса / В.И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 5-20.
8. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) // Язык и наука конца XX века. – М. : Рос. гуманит. ун-т, 1995. – С. 144-238.
9. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е.А. Селиванова. – Киев: Брама; Изд-во Вовчок О.Ю., 2004. – 336 с.
10. Серио П. Как читают тексты во Франции / П. Серио // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса. – М. : Прогресс, 1999. – С. 14-53.
11. Слышкин Г.Г. Дискурс и концепт (о лингвокультурном подходе к изучению дискурса) // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 38-45.
12. Фуко М. Археология знания / М. Фуко // . – Киев: Ника-Центр, 1996. – 208 с.
13. Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns. – Bd. 1: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. – Frankfurt am Main, 1981. – 518 s.

Попова А. В., Дин Синь, Стародубенко Л. Е. Академично-офіційний дискурс в сучасній лінгвістичній парадигмі (на матеріалі українського, російського, англійського та китайського мов)

Анотація. Стаття присвячена вивченню академічно-офіційного дискурсу як нормативно-стандартизованої детермінанти загальної кросс-дискурсивної комунікації на матеріалі англійського, українського, російського, китайського мов. Автори аналізують академічно-стандартизовану специфіку академічно-офіційного дискурсу в спектрі виявлення його властивих йому відповідних стратегій, тактик і способів його лінгвістичної актуалізації.

Ключевые слова: академічно-деловой дискурс, нормативно-стандартизованные детерминанты, кросс-дискурсивна комунікація, стратегії, тактики, лінгвістична актуалізація.

Popova O., Ding Xin, Starodubenko L. Academic-and-official discourse in modern linguistic paradigm (on the material of the Ukrainian, Russian, Chinese and English languages)

Summary. The article is devoted to the study of the academic official discourse as normative standardized determinants of the general cross-discursive communication based on

the Ukrainian, Russian, English and Chinese languages. The authors analyze the specificity of the examined discourse from the viewpoints of its typical strategies, tactics and means of linguistic manifestation.

Key words: academic-and-official discourse, regulatory-standardized determinants, cross-discursive communication, strategies, tactics, linguistic actualization.

Шульга С. Я.,

аспірант кафедри загального та германського мовознавства
Прикарпатського національного університету імені Василя СтефаникаКОМПАРАТИВНІ ВІДНОШЕННЯ НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ
ТА АНГЛІЙСЬКИХ ПАРЕМІЙ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розглянуто компаративні відношення на матеріалі українського й англійського паремійних корпусів. Здійснено зіставно-порівняльний аналіз семантичної реалізації досліджуваних паремійних одиниць. Результати дослідження підтверджено кількісним аналізом.

Ключові слова: паремія, порівняння, модуль, конотація, семантичне отождолення.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві стали образні порівняння належать до корпусу лінгвокультурологічних одиниць, що ґрунтуються на образних зближеннях між предметами і явищами, що утвердилися в національній свідомості. Порівняння, репрезентуючи зв'язки між предметами і явищами дійсності, розглядається як один із "найфразеологічніших тропів". У широкому розумінні компаративність як семантична категорія базується на опозиції значеннєвих одиниць. Порівняння полягає у зіставленні предметів і явищ за їхньою тотожністю, що передбачають спільні ознаки чи комплекс ознак. Водночас порівняння – одне з форм художнього мислення, що пояснює його метафоричну сутність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовознавці неодноразово зверталися до категорії порівняння з метою її описати, глибше зрозуміти її природу, дати визначення її семантичному підґрунтя [5; 12]. О. О. Потебня, розглядали порівняння як засіб мислення для найкращого розуміння сутності явищ дійсності [9]. «Енциклопедія української мови» визначає порівняння як "фігуру мови, що полягає у зображенні особи, предмета, явища чи дії через найхарактерніші ознаки, які є органічно властивими для інших. У основі порівняння лежать логічні операції виділення найсуттєвішої ознаки описуваного через пошук іншого, для якого ця ознака є виразнішою, зіставлення з ним і опис" [13, 508]. Англомовні словники кваліфікують порівняння як засіб бачити, розглядати й оцінювати дійсність через схоже й відмінне, а також через подібні й еквівалентні ознаки [19; 20; 21]. Порівняння як стилістичний засіб сприяє увиразненню мовлення та реалізації прагматичної мети [7, 273].

У паремійному корпусі зіставлюваних мов закріпилася модель компаративної паремії, яка містить компаративну семантику, закріплений суб'єкт і об'єкт порівняння й зазвичай експліцитний показник порівняння [2]. М. І. Черемісіна зазначає, що конструкція, в основі якої лежить порівняння, сприймається цілісно та містить позитивний компонент (предмет чи ситуацію як вихідні позиції), компаративний компонент (предмет чи ситуацію, з якою порівнюється позитивний компонент) і модуль порівняння (слово чи словосполучення, яке позначає якість чи ознаку за допомогою якої відбувається порівняння) [24, 16]. Я. Гриценко у статті «Порівняння (*tašbīh*) як засіб творення арабських паремій» пише, що арабські мовознавці розглядали порівняння як

конструкцію, де складники порівняння повинні мати спільну властивість, яка більш характерна лише для одного об'єкта. У свою чергу, компаративна конструкція повинна містити такі компоненти: 1) складник, який порівнюють (суб'єкт); 2) складник, з яким порівнюють (об'єкт); 3) компаративну зв'язку (може бути й імпліцитною, зредукованою); 4) ознаку подібності [3, 21].

Зіставний аналіз паремійних компаративних конструкцій української та англійської мови мотивує актуальність дослідження. Матеріалом вивчення виступають власне порівняльні конструкції зі сполучником *як, який ... такий / as, as ... as, like* українського й англійського паремійних корпусів.

Мета дослідження – описати та зіставити семантичні особливості порівняльних паремій української й англійської мов з компаративними зв'язками *як, який ... такий / as, as ... as, like*. Визначити особливості відтворення порівняльних відношень 93-х паремійних одиниць української мови й 24-х – англійської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальнореферентність паремії мотивує позначення, відображення неоднозначної події, а узагальненої типової ситуації [7, 120]. У зіставлюваних мовах компаративні паремійні конструкції з *як / as, as ... as, like* розподіляються за трьома основними модулями порівняння, кожен із яких містять набір семантичних ознак.

І. Модуль порівняння із семантикою негативної конотації включає такі семантичні позначення:

1) невдача з семантикою передбачення несприятливого, небажаного завершення, наприклад: укр.: *Грудень без снігу, як літо без хліба*; аналогічної паралелі на матеріалі англійських паремій не зафіксовано;

2) а) недостатність із семантичною вказівкою на малу кількість чи відсутність наприклад: укр.: *Зимне (беззимне) тепло – як мачушине добро*; *У листопаді сонця, як у старої баби – чепуріння*; *Стільки зробив, як комар надзижчав*; *У нього грошей, як у жаби пір'я*; аналогічної паралелі на матеріалі англійських паремій не зафіксовано; б) надмірність із семантичною вказівкою на велику кількість, скупчення, що має негативний характер, наприклад: англ.: *Packed like herrings*; аналогічної паралелі на матеріалі українських паремій не зафіксовано;

3) несправжність з семантикою невідповідності дійсності з вказівкою на недолугість, незавершеність, недосконалість, невірогідність ситуації, явища чи стану тощо, наприклад: укр.: *Апрільський сніг такий, як жіночий плач*; *Голова без розуму, як ліхтар без свічки*; *Музика без басів, як гість без грошей*; аналогічної паралелі на матеріалі англійських паремій не зафіксовано;

4) час із семантикою короткої тривалості, швидкоплинності, наприклад: укр.: *Листопадовий день, що заячий*

Таблиця 1

Семантичні порівняльні ознаки зіставлених паремій

Ознаки порівняння	Кількісний показник української мови (од. / %)	Кількісний показник англійської мови (од. / %)
I. Негативний модуль		
1. невдача	1 / 1 %	0
2. недостатність / надмірність	9 / 10 % // 0	0 // 1 / 4 %
3. несправжність	4 / 4,3 %	0
4. час	3 / 3,2 %	0
5. діяльність людини	32 / 34,5 %	1 / 4 %
6. характер поведінки	7 / 7,5 %	1 / 4 %
7. відношення між людьми	4 / 4,3 %	2 / 8,5 %
8. риси характеру	15 / 16 %	7 / 29 %
9. зовнішність людини	0	6 / 25 %
II. Позитивний модуль		
1. відношення між людьми	5 / 5,3 %	0
2. позитивна оцінка	0	2 / 8,5 %
III. Нейтральний модуль		
1. характер поведінки	8 / 8,6 %	1 / 4 %
2. факт	5 / 5,3 %	3 / 13 %
Всього:	93 / 100 %	24 / 100 %

хвіст; День минув, як у пальці тріснув; аналогічної паралелі на матеріалі англійських паремій не зафіксовано;

5) діяльність людини: а) дії, спосіб життя з семантичною вказівкою на недоліки, лінощі чи неспроможність, часто з конотаціями висміювання, насмішкватості, наприклад: укр.: *Господар з тебе, як із собачого хвоста сито; Так до діла, як свиня штани наділа; Командує, як свиня мішком; Робить, як мокре горить* (зафіксовано 13 паремійних одиниць); англ.: *A man of words and not of deeds is like a garden full of weeds*;

б) характер дії з семантикою негативного оцінювання, наприклад: укр.: *З тобою розмова, як з вітром полова; Торохтить Солоха, як діжка з горохом; Не допоможе пані мило, коли чорна, як кадило; Говори до нього – як горохом об стінку* (зафіксовано 16 паремійних одиниць); аналогічної паралелі на матеріалі англійських паремій не зафіксовано;

в) якість виконання завдання, фізичної праці, інших видів роботи з семантикою невідповідного й невідповідального відношення до виконання, уникання праці, наприклад: укр.: *Перебіг плугом, як собака через воду; Так робить, як піп паски через річку святить* (зафіксовано 3 паремійні одиниці); аналогічної паралелі на матеріалі англійських паремій не зафіксовано;

6) характер поведінки людини з семантичною вказівкою на таку, що висміюється, негативно оцінюється й не сприймається суспільством, наприклад: укр.: *Любується сам собою, як чорт писанкою; Їли, як пани, а накидали, як свині; Зарився в добрі, як свиня в багні*; англ.: *Fussy as a hen with one chick*;

7) відношення між людьми з семантикою негативного оцінювання, наприклад: укр.: *Я його так люблю, як сіль в оці; Така рідня, як чорт козі дядько*; англ.: *Curses like chickens come home to roost; To stick to somebody like a leech*;

8) риси характеру, емоційний та фізичний стан, оцінка розумових здібностей людини з негативною семантичною вказівкою, подекуди з висміюванням, наприклад: укр.: *Допався, як дурень до мила; Ласий, як кіт на ковбаси; Дурний, як сто пудів диму; Більше страху, як переполоху*; англ.: *Proud as a peacock; As drunk as a lord*;

9) зовнішність людини з семантичною вказівкою на недоліки, негативне оцінювання, подекуди висміювання: а) зовнішній вигляд, наприклад: англ.: *As pale as a ghost*; б) вік, наприклад: англ.: *As old as the hills*; в) фізіологія людини: наприклад: англ.: *Deaf as an adder*.

II. Модуль порівняння з семантикою позитивної конотації охоплює:

1) відношення між людьми з семантикою позитивного оцінювання, похвали, наприклад: укр.: *Живуть між собою, як риба з водою; Дівчина в красі, як горох на полі: хто йде, той виципне*; аналогічної паралелі на матеріалі англійських паремій не зафіксовано;

2) позитивна оцінка ситуації, факту, явища, події тощо, наприклад: англ.: *To fit like a glove; As snug as a bug in a rug*; аналогічної паралелі на матеріалі українських паремій не зафіксовано;

III. Модуль порівняння з семантикою нейтральних конотацій містить:

1) характер поведінки а) з семантикою опису перебігу подій, наприклад: укр.: *Дівчина – як тінь, ти за нею, вона від тебе, ти від неї, вона до тебе*; б) з семантикою поради, рекомендації, дружнього нагадування чи застереження, наприклад: укр.: *Будьте, як вдома, а поведіться, як у гостях; Старому та слабому годи, як малому*; англ.: *To love somebody (something) as the devil loves holy water*;

2) факт із семантикою опису та констатуванням дійсності як вона є, наприклад: укр.: *У місті, як у місті, а на селі, як у соломі; На чужині, як у домовині; Без грошей, як без очей; Із золотом, як з вогнем, – тепло і страшно; Дощ у жнива – як п'яте колесо до воза*; англ.: *A thief knows a thief as a wolf knows a wolf; As plain as the nose on a man's face*. Проведемо кількісний зіставний аналіз (див. табл. 1):

Як видно з даних таблиці, найпродуктивнішими в обох мовах виявилися модулі на позначення негативної та нейтральної семантики, зокрема спільні риси торкаються діяльності людини, рис її характеру й взаємовідносин. Відмінні риси репрезентуються в реалізації порівняльних ознак щодо зовнішності людини, невдачі, недостатності / надмірності, часу тощо, а також семантики позитивного модуля.

Різновидом компаративних паремій у зіставлених мовах є й семантичне уподібнення, мета якого порівняти суб'єкт і об'єкт за їхньою схожістю, аналогічністю. Семантичне отождення у досліджуваних мовах продукується за допомогою універсальної моделі який X, такий і Y (у українській мові зафіксовано 114 паремійних одиниць такого типу, у англійській – 32 паремійні одиниці). Таким паремійним одиницям притаманна як позитивна, так і негативна конотація щодо об'єктивної дійсності. На семантичному рівні вирізняється їхня значеннєва багатогранність, адже вони можуть застосовуватись, із одного боку, з метою похвали, схвалення, а з другого – для висміювання чи передачі співчуття, жалості. Візьмемо до прикладу спільну для обох мов паремію *Який батько, такий і син / Like father, like son*, залежно від комунікативної ситуації вона може вказувати на добре виховання, шановану суспільством сім'ю, але водночас й на спосіб сімейного життя, що не відповідає нормам суспільства й моралі.

Паремійний корпус зіставлених мов підтвердив, що подібні конструкції характеризуються синонімічністю. Найпродуктивнішими в обох мовах виявились: 1) паремії з

семантикою на позначення родинних і сімейних відносин, розглянемо приклади синонімічних рядів: укр.: *Яка гребля, такий млин; Який батько, такий син; Яке дерево, такі його квіти; які батьки, такі й діти; Яка мама – така сама; Який куц, така й хворостина, який батько, така й дитина; Які мамка й татко, таке й дитячко; Які самі, такі й сини; Яка клепка, така й бочка, яка мати, така й дочка*; англ.: *Like father, like son; Like mother, like daughter (child); Like parents, like children*; 2) паремії з семантикою на позначення взаємовідносин між людьми у суспільстві та на позначення тих соціальних функцій, що виконуються тією чи іншою особою, наприклад: укр.: *Яка шана, такий дяк; Який пастух, такий череда; Який піп, така й парафія; Яка пшениця, така й паляниця; Який косар, така й коса; Який мельник, такий млин* / англ.: *Like master, like man; Like priest, like people; Like teacher, like pupil*.

Паремії обох досліджуваних мов, де суб'єктом порівняння виступає професія людини, а об'єктом – знаряддя, місце праці чи інші учасники ситуації, крім прямого значення (РОБОТА, ПРАЦЯ, ПІДЛЕГЛІ), можуть розглядатися як метафоричне переосмислення, наприклад: укр.: *пастух, піп, косар, мельник* / англ.: *master, priest, teacher* = СІМ'Я, РІД.

Багато паремійних одиниць української мови на кшталт *який Х, такий і Y* актуалізують не лише пряме, але й узагальнено-метафоричне значення [7, 97]. Наприклад: укр.: *Який дуб, такий тин; Яка яблунька, такі й яблучка; Яке волокно, таке й полотно; Яке зіллячко, таке й сім'ячко; Яке коріння – таке й насіння; Яке дерево, такі й відростки; Яка щепка, така й яблуня* → вибудовуємо метафоричний ряд ЛЮДИНА – рослина (дуб, яблунька, дерево) – частина рослини (коріння, щепка) – інше (волокно, зіллячко). Не вдалося зафіксувати подібного на матеріалі англословного паремійного фактажу.

Висновки й перспективи подальших пошуків. Зіставне дослідження порівнювальних мов виявило схожості й відмінності щодо компаративних відношень на матеріалі паремій. Подібності простежено у зовнішній та внутрішній формах, у лексичних варіаціях; у плані змісту та вираження, у здатності до метафоризації зіставляваних одиниць. Не лише за кількісними показниками, але й багатшою за функціонуванням та значеннєвим переосмисленням виявилася семантика українських паремійних конструкцій.

Перспективи досліджень убачаємо в комплексному порівняльному аналізі паремійних одиниць, що реалізують компаративні моделі *кращий (більший) / гірший (менший) ніж*, у вивченні типів семантико-синтаксичної структури, у зіставній класифікації суб'єктів та об'єктів паремійного порівняння.

Література:

1. Ажнюк Б. М. Англійська фразеологія у культурно-історичному висвітленні / Б. М. Ажнюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 136 с.
2. Васильев Ю. И. Способы выражения сравнения в якутском языке / Ю. И. Васильев. – Новосибирск : Наука. Сиб. отд-ние, 1986. – 111 с.
3. Гриценко Я. Порівняння (tašbīh) як засіб творення арабських паремій / Я. Гриценко // Вісник львівського університету. – Серія філологічна. – 2014. – Вип. 61. – С. 20–27
4. Даутія Ф. В. Сравнительные конструкции, переходные между сложными и простыми предложениями, с показателем сравнения как : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Фатима Валериевна Даутія. – М., 1997. – 166 с.
5. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / О. В. Дуденко. – К., 2002. – 19 с.
6. Зуфарова Н. З. Степени сравнения и сравнительные конструкции в современных английском и узбекском языках : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Н. З. Зуфарова. – Ташкент, 1971. – 162 с.
7. Колоїз Ж. В. Українська пареміологія [навчальний посібник] / Ж. В. Колоїз, Н. М. Малюга, Н. М. Шарманова. – Кривий Ріг : КП ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2014. – 349 с.
8. Кононенко В. І. Українська народна фраземіка: трансформації образу / В. І. Кононенко // Мовознавство. – К., 1993. – № 5. – С. 21–27.
9. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / Александр Афанасьевич Потебня. – М. : Просвещение, 1963. – Т. 3. – 551 с.
10. Приказка [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://prikazka.pp.ua>
11. Прислів'я, прикмети та повір'я українського народу / Уклад. Н. Кусайкіна. – 2-ге вид., виправ. та доп. – Х. : ВД «Школа», 2011. – 128 с.
12. Садова Г. Ю. Семантико-синтаксична організація компаративних паремій : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Г. Ю. Садова. – К., 2006. – 21 с.
13. Українська мова [Енциклопедія] [2-ге вид., випр і доп.] / голова ред. кол. В. М. Русанівський. – К. : Видавництво Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
14. Федеряева Н. О. Система межчастеречных компаративных конструкций неравенства (на материале английского языка в сопоставлении с русским) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Н. О. Федеряева. – Тюмень, 2009. – 22 с.
15. Хлебникова М. В. Сравнительные конструкции и их синонимика в русском и английском языках : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Мария Владимировна Хлебникова. – Ростов-на-Дону, 2005. – 142 с.
16. Черемисина М. И. Некоторые вопросы синтаксиса. Сравнительные конструкции современного русского языка / М. И. Черемисина. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. гос. ун-та, 1971. – 181 с.
17. Черемисина М. И. Сравнительные конструкции русского языка / М. И. Черемисина. – М. : Изд-во Книжный дом «Либроком», 2013. – 272 с.
18. Kuskovskaya S. English Proverbs and Sayings / Susanna Kuskovskaya. – Мн. : Выш. шк., 1987. – 253 с.
19. Merriam-Webster Dictionary [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/comparison>
20. Oxford Dictionary [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/comparison>
21. Dictionary Reference [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://dictionary.reference.com/browse/comparison>

Шульга С. Я. Компаративные отношения на материале украинских и английских пословиц: сопоставительный аспект

Аннотация. В статье предпринята попытка лингвистического сравнительного изучения компаративных пословиц, как особого пласта украинского и английского языков. Проанализированы семантические особенности их реализации; осуществлен количественный анализ.

Ключевые слова: пословица, сравнение, модуль, коннотация, семантическое отождествление.

Shulga S. Comparative relations based on Ukrainian and English proverbs

Summary. The article deals with a linguistic comparative study of Ukrainian and English Proverbs. They have been considered to have different semantic features of realization in both languages. In addition, a quantitative analysis has been carried out.

Key words: proverb, comparison, module, connotation, semantic identification.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Бережна О. О.,

старший викладач кафедри теорії та практики перекладу
Запорізького національного технічного університету

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НЕОЛОГІЗМІВ СФЕРИ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЙ І КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті розглянуто проблеми і труднощі, які виникають під час перекладу комп'ютерних неологізмів, а також здійснено огляд і аналіз способів їх перекладу на матеріалі статей із сучасної англомовної преси.

Ключові слова: неологізми, засоби та способи перекладу, описовий переклад, калькування, транскрибування, скорочення, аббревіатури.

Постановка проблеми. На сьогодні англійська мова, як і багато інших мов, переживає так званий «неологічний бум», адже величезний потік нових слів, особливо тих, які стосуються сфери інформаційних технологій, створив необхідність їх фіксування та пояснення. У середньому за рік в англійській мові з'являється 800 нових слів – більше, ніж у будь-якій іншій мові світу. Тому словники зазвичай відстають у фіксації неологізмів. У зв'язку з цим перед лінгвістами постає завдання не лише фіксувати нові слова, а й досліджувати їх.

Перекладаючи науково-технічні тексти, ми стикаємося з низкою проблем. Труднощі перекладу науково-технічних текстів зумовлені складністю перекладу певних неологізмів, бо вони позначають реалії, яких не існує в мові перекладу, недостатньою кількістю або взагалі відсутністю спеціалізованих словників українською мовою, необхідністю застосування правильних методів перекладу лексики, наявністю безеквівалентних аббревіатур, слів, що позначають певні нові явища, і власних імен.

Варто зазначити, що проблемою неології займалися такі вчені, як І.В. Андрусак, В.Г. Гак, В.І. Заботкіна, Ю.А. Зацний, Г.І. Міськевич та інші. Е.В. Бреус визначає неологізм як «нововведений або вжитий із новим значенням мовний вираз» [1, с. 104]. Л.Г. Верба вважає, що «неологізм – це є слово, значення якого з'являється в певний період часу в мові і його новизна усвідомлюється мовцями» [2, с. 95]. За визначенням В.І. Заботкіної, неологізми – «це нові слова або фразеологічні одиниці, утворені власними засобами мови або запозичені, які з'являються в мові в конкретний період її розвитку у зв'язку зі змінами умов життя суспільства, а також у зв'язку з досягненнями в науці та техніці, з метою виразити нові поняття, відітнути нові сторони наявних понять, виразити старі поняття в тих випадках, коли виникає необхідність у більш удосконаленій формі вираження цього поняття або вираження емоційно-естетичної оцінки вже наявного поняття» [3, с. 19].

Тож дослідження засобів перекладу неологізмів сфери інтернет-комунікацій і комп'ютерних технологій є актуальним з огляду на швидкий розвиток цієї галузі. Для здійснення адекватного фахового перекладу ми повинні якомога краще розуміти об'єкт нашого перекладу, тобто знати особливості тієї галузі, тексти якої перекладаються. Тому мета статті – ознайомити читачів із засобами перекладу неологізмів сфери інтернет-комунікацій і комп'ютерних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі міжмовних контактів було вироблено низку засобів передан-

ня неологізмів. Найпоширенішими з них є **транскрибування** і **транслітерація**. Нагадаємо, що метод транслітерації полягає в тому, щоб за допомогою українських або російських літер передати ті літери, з яких складається англійське слово, наприклад: **Op-Doc** (opinionated documentary) – оп-док, документальний фільм, який виражає чиясь думку: As part of its digital expansion, the opinion department introduces **Op-Docs**, a forum for short, **opinionated documentaries**, produced with wide creative latitude and a range of artistic styles, about current affairs, contemporary life and historical subjects [5].

Ще одним прикладом може слугувати неологізм **Anternet** – Антернет: This was the “**Anternet**” story I already mentioned. The distilled point was that ants are capable of using the rate of return of foraging ants to influence their decision over whether they should themselves leave. It would be fairly simple “programming” [6]. On the surface, ants and the Internet don't seem to have much in common. But two Stanford researchers have discovered that a species of harvester ants determine how many foragers to send out of the nest in much the same way that Internet protocols discover how much bandwidth is available for the transfer of data. The researchers are calling it the “**anternet**” [7].

Транслітерація завжди широко використовувалась перекладачами. Значно більш розповсюджений у перекладацькій практиці сучасності прийом транскрибування, який полягає в переданні не орфографічної форми слова, а фонетичної [1, с. 207]. Через значні відмінності фонетичних систем української, російської та англійської мов таке передання завжди є дещо умовним і відтворює тільки подібність англійського звучання. Наприклад: **screenshotting** – скриншотинг (миттєва копія з екрану, фіксування (копіювання) в потрібний момент зображення частини або всього екрану, яке збережене в одному з графічних форматів і використовується під час презентацій або в публікаціях для демонстрації дій, що може виконувати програма) [4]; **clicktivism** – кліктивізм – неологізм, утворений із двох слів “click” + “activism”, тобто «клікати» й «активність», який означає постійне швидке клацання по клавіатурі гаджета [8]. Наприклад: The kind of mindless Internet advocacy Upworthy's been accused of promoting has inspired a new word: **clicktivism**. Clicktivists mistake gratification for meaning. They conflate feeling good (or self-satisfied or inspired or righteously indignant) with doing good [8]. Загалом перекладачеві потрібно завжди мати на увазі, що під час використання прийому транскрибування завжди наявний елемент транслітерації.

Калькування полягає в збереженні незмінної внутрішньої форми. Калькування передбачає існування двобічних міжмовних відповідностей між елементарними лексичними одиницями, які й використовуються як «будівельний матеріал» для відтворення внутрішньої форми запозиченого або перекладного слова. Калькування як прийом створення еквівалента схожий на буквальний (дослівний) переклад – еквівалент цілого

створюється за допомогою простого складання еквівалентів його складових. Отже, калькуванню піддаються тільки ті неологізми, які представлені складними словосполученнями. Наприклад, неологізм **boiling the frog**, що трапився нам під час перекладу статті. Звичайно, доцільніше було б перекласти його за допомогою описового перекладу, щоб пояснити це явище читачеві. Але для того, щоб презентувати його як реалію англійської мови й пояснити його походження, ми маємо його дослівно перекласти (**кип'ятити жабу**), а вже пізніше надати визначення. Ідіома «кип'ятити жабу» походить від старої легенди, згідно з якою якщо покласти жабу в киплячу воду, вона негайно вискочить, але якщо помістити жабу в холодну воду, а потім повільно підвищувати температуру, жаба звариться живцем, але при цьому НЕ вистригне. У сучасній пресі цей вираз означає: повідомляти погані новини поступово та дозовано, щоб уникнути негативної реакції слухача, інакше кажучи, «щоб жаба не вистригнула». Наприклад: Rudolf said under the IMF and World Bank policy, the Public Utilities Regulatory Commission (PURC) is expected to continue hiking water rates until a market rate is achieved. This policy, he called '**boil the frog**' method of rate-setting explaining that just as a frog does not struggle if water temperature is gradually raised to the boiling point, it is assumed that consumers will not struggle if rates are increased gradually to market levels [9].

Це допоможе читачеві повністю ознайомитися із семантикою цього неологізму, але пояснення зазвичай виходить досить великим. Тож краще, напевно, зробити окрему зноску з поясненням і перекласти за допомогою калькування. Перевагою прийому калькування є стислість і простота отриманого за допомогою еквівалента, його однозначна співвіднесеність із вихідним словом, яка доходить до повної оборотності відповідності. Хоча еквіваленти-кальки «страждають» на буквализм, стислість і потенційна термінологічність робить їх досить привабливими для використання в газетно-публіцистичних і суспільно-наукових працях. Але вони все ж зазвичай потребують пояснення.

Описовий переклад полягає в переданні значення англійського слова за допомогою більш-менш розповсюдженого пояснення. Цей спосіб можна застосовувати як для пояснення значення слова в словнику, так і під час перекладу неологізмів у конкретному тексті. Нагадаємо, що до описового перекладу висуваються такі вимоги: 1) переклад має точно відбивати зміст позначеного неологізмом поняття; 2) опис не повинен бути надто докладним; 3) синтаксична структура словосполучення не повинна бути занадто складною [10, с. 85]. Описовий переклад здійснюється різнорамітними засобами. По-перше, це пояснювальний спосіб, оскільки за допомогою еквівалента пояснюються суттєві елементи значення перекладного слова. Пояснювальний переклад знаходиться ближче до тлумачення слова, але він усе ж таки залишається перекладом. Утім навіть за оптимального підбору пояснювального еквівалента для нього характерні такі недоліки, як багатослівність і деяка факультативність еквівалента в мові перекладу. По-друге, прийом описового перекладу може бути застосований як підставний засіб. Підставний переклад – прийом передавання неологізму, за якого як його еквівалент використовується вже наявне в мові перекладу слово (або словосполучення), що не є в ній неологізмом, але має достатню спільність значень із вихідним словом. В ідеальному випадку тут може бути досягнута семантична конгруентність, тобто збіг денотативних значень (за неминучого розходження в

деяких конотативних значеннях). Наприклад: **digital dementia** – **цифрове слабоумство, або цифрова деменція** – люди настільки покладаються на цифрові пристрої, наприклад персональні комп'ютери або мобільні телефони, що не можуть навіть пригадати свої номери телефонів. Зміст поняття «цифрове слабоумство» описує і стосується конкретно порушення пам'яті й мислення. Наприклад: Meanwhile, doctors in gadget-hooked South Korea have coined the term "**digital dementia**" after seeing addicts with memory and cognitive issues similar to brain injury [11]. **Digital dementia** is when people rely on digital devices like personal computers or cellular phones to the extent that they cannot even recall their own phone numbers [11].

Описові еквіваленти є ще одним засобом перекладу. Вони принципово відрізняються від кальки тим, що в описових засобах передавання неологізмів інваріантом перекладу є саме значення іншомовної одиниці безвідносно до характеру його зв'язку із зовнішньою структурою слова, тоді як під час калькування іншим варіантом перекладу є форма одиниці мови оригіналу (щоправда, не звукова або графічна, як при транскрибуванні або транслітерації, а лексична або лексико-морфологічна). Так, наприклад, ми переклали термін "**clicktivism**" – неологізм, утворений із двох слів "click" + "activism", тобто «клікати» й «активність», що означає «постійне швидке клацання». Можна також перекласти цей термін за допомогою транскрибування – «**кліктивізм**». Це допоможе нам уникнути довгого пояснення, але читачеві, напевно, буде не до кінця зрозумілий його зміст. Тож під час перекладу ми застосовували обидва способи його передавання.

Серед неологізмів велика кількість скорочень і аббревіатур. Для початку згадаємо, що скорочення – це такий спосіб словотвору, сутність якого полягає у відсіканні частини основи, що або збігається зі словом, або являє собою словосполучення, об'єднане загальним змістом. Скорочуватися можуть будь-які фрагменти слова незалежно від морфемних меж [12, с. 45]. Одним із видів скорочень є аббревіатура. Наприклад: **GPS (Global Positioning System)** – глобальна система навігації та визначення положення абонента стільникового зв'язку, **IP address (Internet Protocol address)** – IP-адреса інтернет-протоколу (використовується для ідентифікації вузла в мережі й визначення інформації маршрутизації; складається з ідентифікатора мережі та ідентифікатора хосту, який присвоюється адміністратором мережі) [4]. Більше того, однакові скорочення в різних сферах позначають різні поняття. Наприклад: **GPS** також може означати **Global Product Stewardship** – глобальна товарна стратегія, **general problem solver** – універсальний вирішувач завдань (у штучному інтелекті), **general-purpose system** – система загального призначення, **gallons per second** – кількість галонів у секунду, **Gas Power Station** – заправна станція [4].

Необхідно підкреслити, що система скорочень у будь-якій мові є невід'ємною частиною її загальної лексико-семантичної системи, тому системи скорочень значно відрізняються одна від одної. Досить суттєво різняться частота вживання тих чи інших скорочень. Значна кількість скорочень, що вживаються в англійській науково-технічній літературі, є омонімічними, тобто мають різне значення за тотожності графічної форми. Це може становити певну складність для перекладача, тому що в таких випадках іноді буває важко визначити значення скорочення за його формою. Так, скорочення (**a.**) представляє близько трьох десятків термінів, із яких, зокрема, **acceleration** – прискорення, розгін, **absolute** – абсолютний, **accommodation** –

пристосування, розміщення, розподіл, управління, **amplitude** – амплітуда, **anode** – анод, **area** – площа, зона тощо [13, с. 44].

Також варто зазначити, що існує велика кількість аббревіатурних скорочень, які широко використовуються у сфері інтернет-комунікацій.

Оскільки номінативна функція характерна для аббревіатур, вони часто перекладаються еквівалентом – назвою такого самого референта мовою перекладу, а за відсутності відповідного референта – часто назвою з близьким значенням. Перекладом це назвати можна лише умовно, оскільки аббревіатура, як правило, власного значення не має, а є лише зменшеним відображенням вихідної одиниці – співвідношення, яке має зберегтися й у перекладі українською мовою.

Серед скорочень і аббревіатур, які досить часто використовуються в інтернет-сфері, можна навести такі: **IT admins** – адміністратор у відділі інформаційних технологій, **iOS 8** – операційна система для смартфонів, електронних планшетів, яка була розроблена та випускається американською компанією Apple, **CEO – Chief Executive Officer** – генеральний директор (корпорації), один із керівників корпорації, який відповідальний за основну частину її поточної діяльності, **PURC – Public Utilities Regulatory Commission** – комісія, яка займається регулюванням тарифів у сфері комунальних послуг, **ADA – American with Disabilities Act** – закон про «американців-інвалідів» (федеральний закон США, направлений на захист прав громадян із фізичними або розумовими вадами), **iPad** – планшет фірми Apple, взаємодія користувача з пристроєм відбувається через сенсорний екран із підтримкою multi-touch, **ICR – Intelligent Character Recognition** або **Image Character Recognition** – інтелектуальне розпізнавання символів або машинне розпізнавання текстів, що складно читаються [5; 6; 7; 8; 9; 11]. Також багато аббревіатур зустрічається в інтернет-листуванні: **HTH – Hope this helps** – сподіваюся це допоможе, **IAC – In any case** – у будь-якому разі, **IC – I see** – зрозуміло, **IRC – If I remember correctly** – якщо я не помиляюся, **IM – Instant Message** – миттєве повідомлення, **IMO – In my opinion** – на мою думку, **MMB – Message me back** – напиши мені у відповідь, **MMO – Masively Multiplayer Online** – багато користувачів он-лайн, **MYOB – Mind your own business** – займайся своєю справою, **ne1 – Anyone** – будь-хто, **PDA – Public display of affection** – публічне вираження почуттів, **PHAT – Pretty hot and tempting** – захоплююче та спокусливе, **PIR – People in room** – я не один, **RE – Regarding** – стосовно, **ROFL – Rolling on the floor laughing** – валяюся на підлозі від сміху, **SP? – how is it spelled** – як це правильно написати?, **sup – What's up** – що трапилося, **TC – Take care** – частіше за все перекладається як «до побачення», **TIA – Thanks in advance** – дякую наперед, **TISNF – That is so not fair** – це так несправедливо, **TMI – Too much information** – забагато інформації, **TTYL – Talk to you later** – поговоримо пізніше, **WB – Write back (e-mail)** – напиши мені у відповідь, **WOOT – Way out of topic** – змінюючи тему [14].

Висновки. Отже, проаналізувавши процеси відтворення лексичних одиниць, притаманних текстам науково-технічної літератури, зокрема неологізми сфери інтернет-комунікації й комп'ютерних технологій, ми можемо зробити такі висновки. Так, неологізми можна перекладати словниковими відповідниками, передавати їх багатокомпонентними термінами (де один із компонентів є означенням іншого) тощо. Під час передання

неологізмів часто використовуються різні способи перекладу для досягнення точного варіанту перекладу: транскодування (транскрибування і транслітерація), описовий переклад, добирання еквівалентних лексичних одиниць.

Література:

1. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский / Е.В. Бреус. – М. : УРАО, 2000. – 208 с.
2. Верба Л.Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов / Л.Г. Верба. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 160 с.
3. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка / В.И. Заботкина. – М. : ВШ, 1990. – 124 с.
4. ABBYY Lingvo-online [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.lingvo.ua – ABBYY Lingvo.
5. Notes to readers // The New York Times. – 2011. – Nov. 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nytimes.com>.
6. Beyond the Anترنت // Eye on the IRC/. – 20/10/2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eyeonirc.wordpress.com>.
7. Carey B. Stanford researches discover the “anترنت” / B. Carey // Stanford Report. – 2012. – August 24. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.news.stanford.edu>.
8. Waldman K. For Love or Money / K. Waldman // Slate Magazine. – 2014. – May 23. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slate.com> Upworthy audience reach and business success: Morality, clivism, and the engagement ladder.
9. The effects of water privatization on women // Africa News. – 2003. – June 5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://africa.com/stories/200306090356.html>.
10. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер. – М. : Р. Валент, 2007. – 244 с.
11. Roser M. “Digital dementia” for our screen-addicted kids / M. Roser // The Seattle Times. – 2014. – March 16. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.seattletimes.com>.
12. Дюжикова Е.А. Аббревиация сравнительно со словосложением на материале современного английского языка / Е.А. Дюжикова. – М., 1997. – 150 с.
13. Волошин Е.П. Аббревиатуры в лексической системе английского языка : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 15.04.01 / Е.П. Волошин. – М., 1967. – 279 с.
14. World Wide Words. Investigating the English Language Across the Globe [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldwidewords.org>.

Бережная Е. А. Особенности перевода неологизмов сферы интернет-коммуникации и компьютерных технологий

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы и трудности, возникающие при переводе компьютерных неологизмов, а также осуществлён обзор и анализ способов их перевода на материале статей из современной англоязычной прессы.

Ключевые слова: неологизмы, средства и способы перевода, описательный перевод, калькирование, транскрибирование, сокращения, аббревиатуры.

Berezhna O. Peculiarities of translating the internet-communication and computer technologies' neologisms

Summary. The article deals with problems and difficulties, related to the translation of computer neologisms, the overview and analysis of the means of their translation supported by the examples from the up-to-date English press' articles.

Key words: neologisms, means and ways of translation, descriptive translation, loan translation, transcribing, abridgements, abbreviations.

Давиденко А. О.,
викладач кафедри іноземної філології
Національного авіаційного університету

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ НЕНОРМАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ

Анотація. У статті досліджено та класифіковано лексичний склад образ, вивчено прагматичний і стилістичний аспекти ненормативної лексики та способи досягнення адекватності й застосування перекладацьких трансформацій під час перекладу лайливої лексики на поданих прикладах. Об'єктом дослідження є ненормативна лексика, її прагматичний і стилістичний аналіз, граматичні особливості вживання та критерії її класифікації.

Ключові слова: ненормативна лексика, стилістичний аналіз, перекладацькі трансформації, граматичні особливості, лінгвістичний аспект.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть спостерігається особливо інтенсивний розвиток у галузі перекладознавства. Основною причиною цього явища є певне тяжіння світової спільноти до інтеграції. Постійно відбувається обмін набутою інформацією (не на всіх рівнях, звичайно), культурними надбаннями. Проводяться міжнародні конференції як із наукових, так і соціальних питань. Відбувається жвавий обмін досвідом у галузі кіноіндустрії. Хоча, мабуть, доцільніше було б сказати, що відбувається інтенсивний вплив західної кінопродукції на наш ринок. Усе це значною мірою зумовлює розвиток перекладознавства, адже будь-яка галузь чи то науки, чи то культури, чи то соціального життя вимагає певного підходу, розуміння, адекватності з боку іншомовних партнерів. Дуже часто під час перекладу наукової, технічної чи економічної літератури перекладач наштовхується на певні реалії, які не зрозумілі нашому читачеві й узагалі не мають відповідників у нашій мові. У таких випадках завдання перекладача полягає в тому, щоб якомога точніше, зрозуміліше і стисліше відтворити їх рідною мовою. Звичайно, не завжди вдається досягнути всього одразу, інколи доводиться жертвувати стислістю, удаючись до описового пояснення тієї чи іншої лексеми, подеколи просто замінити їхню реалію на таку, що певною мірою перегукується з нашою, має спільні з нашою ознаки, тим самим викривлюючи певною мірою зміст оригіналу. Щодо особистості самого перекладача Л.К. Латишев зазначає, що чим менше перекладач помітний, тим менше впадає в очі його участь у створенні тексту, який перекладається, тим краще він виконує роль мовного посередника [5, с. 8].

Виклад основного матеріалу дослідження. Проте, незважаючи на все це, певні аспекти перекладу залишаються малодослідженими. Так, однією з таких проблем є переклад так званої ненормативної лексики. Без знання цього пласту лексики під час вивчення іноземної мови обійтись дуже важко. Ця лексика становить достатньо вагому невід'ємну частину лексикону. Знайомство з нею потрібне, щоб розуміти повсякденну мову, щоб опанувати важливою частиною лінгвокраїнознавства, уміти розшифровувати підтекст, асоціативний план висловлювання.

Незаперечним є той факт, що практично в кожній мові, як в усному, так і в писемному мовленні, існують такі лексеми, що

передають емоційний стан людини за певних обставин, ставлення суб'єкта до об'єкта чи суб'єкта. Вони можуть передавати як позитивні емоції, такі як любов, ніжність, здивування тощо, так і негативні, як, скажімо, ненависть, відразу, презирство. Саме останній прошарок лексики вважається ненормативним. На підтвердження цієї думки наведемо уривок із розмови з доктором філологічних наук Львівського державного університету ім. І. Франка Іваном Авксентійовичем Денисюком: «Вживані у народі слова, які можна назвати сороміцькими, використовував у своїх творах той же Франко, Коцюбинський та інші письменники. Навіть за часів Радянського Союзу, коли було особливо небезпечно зловживати такими новаціями, у Московському університеті читався спецкурс із ненормативної лексики. На жаль, нині цим мовним пластом займається дуже обмежене коло науковців, а широка публіка частенько сприймає таку лексику як щось брутальне та некультурне. Воно, зрештою, так і є, коли лайка використовується для хизування, куражу, образи, коли вона перетворюється у парканну творчість... Матюкатися – це справжнє мистецтво». Гадаємо, імплікація пана професора є достатньо прозорою: «... це (лайлива лексика) – також частина фольклору, до того ж доволі значна...».

Тому дуже часто під час перекладу якогось літературного твору, кінофільму тощо, зіткнувшись із такими іноземними аналогами, перекладач постає перед питанням: як же передати те чи інше слово? Як відтворити той чи інший вислів? Адже в більшості випадків дослівний переклад не знаходить влучного відображення в мові, якою здійснюється переклад. А звичайне опущення чи невинувачення пом'якшення «непристойних» слів і виразів дуже часто завдає шкоди перекладу через неточність передання настроїв, емоцій, горя стилю автора. Тому ми дотримуємося думки, що можна й інколи потрібно адекватно, цебто «непристойно», перекладати авторські вжитки лайливих лексем. Тієї самої думки дотримується й професор І.А. Денисюк: «Але часом просто неможливо по-іншому передати емоційний стан героя або розповісти без певного слівця якусь веселу байку».

Справжній смак, за словами О.С. Пушкіна, полягає не в повному запереченні якогось слова, якогось звороту, а у відчутті «соразмерности и сообразности». Як для лікаря не має бути якихось «поганих» частин тіла й «безглузвих» хвороб, так і лінгвіст-перекладач, котрий має справу з мовою в усьому її реальному різноманітті, не може запліщувати очі на те, що об'єктивно існує. Якою огидною ця лексика не була б, вона є і вимагає до себе уваги. Щоб отримати відповідь на свої питання, перекладач повинен керуватися певними положеннями, повинні бути певні наукові праці, присвячені темі перекладу лайливої лексики, має бути певна паралель між такою лексикою в мові оригіналу й мові, якою здійснюється переклад. Саме недостатня кількість праць, присвячених цій темі, наштовхнула на думку дослідити цей пласт лексики, його адекватне відтворення в

перекладі українською мовою. Отже, тема лайливої лексики та образ в англійській та особливо українській мовах на сьогодні мало досліджена, а в перекладацькому аспекті й зовсім не аналізувалась. Виходячи з цього, метою статті є проаналізувати варіанти перекладу ненормативної лексики, виразів і образ з англійської мови українською. Для визначення правильного способу перекладу ненормативної лексики насамперед треба з'ясувати, що власне являє собою така лексика, які норми її вживання, критерії класифікації, а також дослідити таку лексику в усіх лінгвістичних аспектах. Є ще один феномен, який зустрічається як в англійській, так і в українській мовах, у певних мовних ситуаціях: такі, здавалося б, нейтральні слова, як *chap*, *character* (українською – тип, суб'єкт) можуть сприйматися як образи. Очевидно, що це має бути фраза з негативним контекстом. Наприклад: *He is quite a suspicious character. Щось не подобається мені цей тип. Stay away from this chap. Тримайся подалі від цього суб'єкта*. Як бачимо, у такому контексті ці лексеми сприймаються слухачем однозначно як образи, хоча самі по собі не несуть позначки ненормативних. Відповідно, існує низка образ, які вживаються лише щодо жінки або лише щодо чоловіка. Так, наприклад, ми не чули, щоб чоловіка ображали словами *фрігідний* або *корова* (в англійській мові, відповідно, *frigid*, *cow*), тому що в першому випадку – це неможливо для чоловіка у фізіологічному плані, а у другому випадку – існує інша образа, яка вживається щодо чоловіка, щоб викрити його незграбність (наприклад, *укр. – бугай, англ. – ox*). Уживання лексем *фрігідний*, *корова* на адресу чоловіка просто не досягло б своєї мети, оскільки вони не несуть у собі семантично образливого значення щодо особи чоловічої статі. Отже, досліджуючи ненормативні лексеми в прагматичному аспекті, можна зазначити таке: як в англійській, так і в українській мовах ця підгрупа є лінгвістичною категорією, яка не має чітко окреслених меж і якій притаманна властивість залучення та утворення нових лексем; в обох мовах варто зробити умовний поділ лексем на три категорії: на власне образи, слова зневажливого забарвлення та лексеми, що можуть використовуватися для акту образи. Причому не можна стверджувати, що ці лексеми-категорії за силою впливу на слухача емоційно сильніші, ніж інші: усе залежить від конкретної мовної ситуації, що дуже важливо усвідомлювати під час перекладу. У процесі аналізу виникають деякі особливості як в англійській, так і в українській мовах, а саме: існування лексем, які не мають конкретної або єдиної орієнтації на які-небудь ознаки людини (*asshole – баран, bastard – бидло, bitch – виродок, cattle – гад, moron – йолоп, nit – козел, rascal – кретин, retarded dickhead – морда, scoundrel – негідник, shit – недоносок*). Як правило, такі лексеми можуть уживатися в усіх ситуаціях, коли мовець має намір словесно оформити негативне ставлення до іншої людини. Ще одна особливість, яку можна виявити під час дослідження та яка не зазначається в працях, – це існування окремої групи слів як в англійській, так і в українській мовах, що несуть позначку лайливих, проте не є образами й уживаються як вигук у певних мовних ситуаціях. Це відбувається тоді, коли людина висловлює свої різні реакції на навколишню дійсність, наприклад, здогад, захоплення, здивування, докір, страх, біль, незадоволення, погрозу, насмішку, злостіху, гнів. Такі лексеми можна зарахувати до вторинних (похідних) вигуків, оскільки в наведеній позиції вони втратили номінативну функцію і перетворились у виразники різних почуттів. Найбільш уживаними та універсальними є такі: *goodness! – чорт!, darn it! – холера!*,

gosh! – диявол!, damn it! – трясця його матері!, damn you! – крий його грим божий!, bloody hell! – кров би його нагла влила! Як бачимо, лексичний склад різниться на рівні значення, проте як в англійській, так і в українській мовах цей тип вигуків виконує однакову комунікативну функцію. Тому під час перекладу це може значно полегшити підбір адекватних слів і словосполучень у процесі відтворення відповідної мовної ситуації. Однак не можна не відмітити в будь-якій мові наявність особливого «проблемного» класу лексики, де наявні реалії, які найбільше наближені до живої комунікації й найповніше відображають особливості культури носіїв мови. К.І. Чуковський свого часу дуже влучно помітив, що «прежде чем переводить любое художественное произведение, переводчик должен точно определить стиль автора, систему его образов...» [7, с. 170].

Загалом лексичний склад лайки в англійській мові за своїм змістом не дуже відрізняється від такого складу в українській мові. Щодо образ лексем, направлених на внутрішні риси, в українській мові виявилось дещо більше, а спрямованих на зовнішні дефекти – менше. Це дає змогу висунути гіпотезу про те, що в певних ситуаціях під час перекладу припустима заміна образи, яка в оригіналі направлена на зовнішні риси людини, такою, що вказує на зовнішні дефекти, чи взагалі заміна образи з оригінального тексту такою, що більш прийнятна в нашій мові.

Розглядаючи лайливі лексеми в граматичному аспекті, варто зазначити, що в англійській мові це насамперед прикметники, дієприкметники, а також іменники. В українській це переважно іменники, рідше прикметники й дуже рідко дієприкметники. Великого значення набувають морфологічні особливості, притаманні такому типові лексики. Дуже часто в українській мові для посилення емоційного забарвлення слугують суфікси спільного роду *-яга, -ига, -юга, -ака, -яка, -юка, -ота, -ена, -ло* (*плутяга, жаднюга, гультіпака, злюка, дурена, сволота, гидота*), чоловічого роду зі значенням зменшеності *-ик, -ок* (*ділок, нитик*), чоловічого роду зі значенням згрубілості *-исько, -и(і)ще* (*ледачисько, страховисько*), а також суфікси *-ій, -ун, -ень, -ань, -ко* (*бабій, брехун, дурко*). Англійській мові афіксація менш притаманна, але теж має місце, зокрема суфікси *-ish, -ee, -er, -y, -ly, -ar, -ard, -art, -ful, -ous* (*raffish, sottish, fuckee, sucker, bully, beggar, liar, shameful, furious*), наявність в одному слові двох основ (або слів) (*greenhorn, damned-fool, goddamn, motherfucker, cocksucker*).

Не менш важливим питанням під час дослідження ненормативної лексики є стилістичні особливості її вживання. Для перекладу деяких елементів суті використовують компенсацію – метод перекладу, за якого деякі елементи суті втрачені й передаються в тексті перекладу по-іншому. “You could tell he was very ashamed of his parents and all because they said «he do not and she do not and stuff like that»” [4, с. 345].

Прийнято розрізняти регістри (стилі): високий, середній і низький. У дослідженні нас цікавить останній, що охоплює найнижчий пласт слів, котрі вважаються за етико-естетичними принципами непристойними, неприпустимими, забороненими. На дні цього пласту лексики – нецензурні слова та їхні похідні. Друга група непристойних слів – гробіанізми. Це грубі, брутальні назви тих предметів і явищ, яких у «порядному» суспільстві уникають або ж які замінюють описовими виразами, що певною мірою їх облагороджують (евфемізми). Непристойна лексика є в кожній мові, й англійська та українська мови тут не винятки. На сьогодні відбувається легалізація цієї лексики, яка, урешті-решт, іде паралельно із загальною демократизаці-

єю мови. Те, що було сильно заниженим, стає фамільярним, фамільярне перетворюється в розмовне, а розмовне переходить у нейтральний немаркований пласт словника. Як зазначає А.В. Федоров, лінгвіст-перекладач повинен брати до уваги те, як насправді використовується ненормативна лексика і як вона може впливати на процес комунікації. Його завдання полягає в тому, щоб фіксувати об'єктивні факти, а не відфільтровувати мовний матеріал залежно від того, як він може бути оцінений в естетичному плані [6, с. 105].

Висновки. Отже, ненормативна лексика посідає особливе місце в розмовному стилі. Вона з'являється в прямій мові, відрізняється від звичайних розмовних і просторічних слів більш сильним емоційним забарвленням та індивідуальністю. При цьому велике значення має позамова ситуація, тобто те, кому належать ті чи інші висловлювання, які містять ненормативну лексику, кому їх адресовано, за яких обставин і з якою метою. Це може стати тим чинником, котрий визначить правильність вибору адекватної лексеми під час перекладу мовної ситуації, де вживаються ненормативні вирази й образи.

Література:

1. Ганич Д.И. Русско-украинский и украинско-русский словарь / Д.И. Ганич, И.С. Олійник. – К. : Радянська школа, 1969. – 607 с.
2. Ганич Д.И. Словник лінгвістичних термінів / Д.И. Ганич, І.С. Олійник, Л.С. Бархударов. – К. : Вища школа, 1975. – 567 с.
3. Дуда О.І. Процеси термінологізації в сучасній англійській мові / О.І. Дуда. – Л. : Львівський нац. унт ім. І. Франка, 2001. – 258 с.
4. Коробкова М.А. Молодежные жаргонизмы и их функции в языке / М.А. Коробкова // Вестник. – 2010. – № 2. – 110 с.
5. Латышев Л.К. Теория, практика и методика преподавания / Л.К. Латышев. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 192 с.
6. Федоров А.В. Основы общей теории : [учебное пособие] / А.В. Федоров. – М. : Издательский Дом ; «Филология» ТРИ, 2002. – 416 с.
7. Чуковский К.И. Высокое искусство : собрание сочинений / К.И. Чуковский. – М. : Терра Книжный клуб, 2001. – 382 с.
8. Швейцар А.Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / А.Д. Швейцар. – М. : Наука, 1988. – 214 с.

Давиденко А. А. Лингвистические аспекты перевода ненормативного лексикона

Аннотация. В статье изложено исследование и дана классификация лексического состава обиды, изучены прагматический и стилистический аспекты ненормативного лексикона и способы достижения адекватности применения переводческих трансформаций при переводе ненормативного лексикона на приведенных примерах. Объектом исследования есть ненормативный лексикон, его прагматический и стилистический анализ, грамматические особенности употребления и критерии его классификации.

Ключевые слова: ненормативный лексикон, стилистический анализ, переводческие трансформации, грамматические особенности, лингвистический аспект.

Davidenko A. Linguistic aspects of the vocabulary translation of the abusive terms

Summary. The article is devoted to the study of classification the vocabulary of the abusive terms and swearwords, studying the pragmatic and stylistic aspects of this vocabulary and the ways of reaching adequacy and using translation transformations while translating swearwords and terms of abuse in given examples. The issue of research is a definition of the vocabulary of the abusive terms and swearwords, its pragmatic and stylistic aspects, usage of grammatical structure and the criteria of its classification.

Key words: vocabulary of the abusive terms, stylistic analyses, translation transformation, grammatical peculiarities, linguistic aspects.

*Журавель Т. В.,
викладач кафедри іноземної філології
Національного авіаційного університету*

*Хайдарі Н. І.,
викладач кафедри іноземної філології
Національного авіаційного університету*

ПОНЯТТЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ТА ПРОБЛЕМА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню поняття перекладацьких трансформацій та їх класифікації. У роботі проаналізовано погляди різних вчених на класифікацію прийомів перекладу.

Ключові слова: переклад, перекладацька трансформація, класифікація, прийом перекладу.

Постановка проблеми. Проблема перекладацьких трансформацій є однією з найактуальніших у сучасному перекладознавстві. Для того, щоб вірно відтворити зміст іншомовного тексту перекладачі вдаються до різноманітних трансформацій, які повністю або частково змінюють структуру речень оригіналу. Переклад виконує надзвичайно важливу соціальну функцію. У процесі перекладу часто виявляється неможливим використати значення слів і словосполучень, які пропонуються у словнику, часто виникає потреба у відступі від системних еквівалентів, тобто виникає потреба у перекладацьких трансформаціях.

Останні дослідження показують, що на сьогоднішній день не існує єдиної системи класифікації трансформацій, більш того, існують різні думки з приводу того, які саме перекладацькі прийоми відносяться до трансформацій.

Мета статті – визначити та проаналізувати поняття перекладацьких трансформацій, а також дослідити їх класифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переклад є зіставленням двох мовних систем на всіх рівнях. Лінгвістичний рівень перекладу є найнижчим в ієрархії перекладацьких завдань, проте він вкрай необхідний для повноцінної передачі змісту тексту оригіналу. Зрозуміло, що перекладачу знадобиться передати не тільки суму смислів, закодovаних у реченнях, але й інформацію, що відноситься до культури, традицій, смаків нації, що потребує виходу за суто лінгвістичну мовну систему (вищий рівень перекладу) і називається екстралінгвістичною інформацією або фоновими знаннями. Але, як зазначає В.С. Виноградов, починається переклад із суто лінгвістичного рівня [1, с. 18].

У процесі перекладу часто стає неможливим використати буквальний словарний відповідник, і перекладач вдається до перетворення внутрішньої форми слова чи словосполучення або ж його повної заміни, тобто до перекладацької трансформації.

За визначенням, поданим у лінгвістичній енциклопедії О.О. Селіванової, трансформація – основа більшості прийомів перекладу, яка полягає в зміні формальних (лексичні або граматичні трансформації) або семантичних (семантичні трансформації) компонентів вихідного тексту при збереженні інформації, призначеної для передачі [2, с. 536]. Взагалі цей термін використовується у багатьох галузях мовознавства і має безліч

різноманітних визначень. Щоб дати визначення терміну «перекладацька трансформація», необхідно спочатку зрозуміти зміст, вкладений у нього. Різні вчені (Л.С. Бархударов, О.Д. Швейцер, Я.Й. Рецкер, В.Н. Комісаров, Л.К. Латишев та ін.) по-різному інтерпретують це поняття. Наприклад, на думку Я.Й. Рецкера, трансформації є прийомами логічного мислення, які допомагають розкривати значення іншомовного слова в контексті і знаходити йому відповідник, який не збігається зі словником [3, с. 38]. Загалом перекладацькі трансформації можна вважати міжмовними перетвореннями, перебудовою вихідного тексту або заміною його елементів задля досягнення перекладацької адекватності та еквівалентності. Основними характерними рисами перекладацьких трансформацій є міжмовний характер та цілеспрямованість на досягнення адекватності перекладу.

На сьогодні існує безліч класифікацій перекладацьких трансформацій, запропонованих різними авторами. Наприклад, Л.К. Латишев [4, с. 78] класифікує перекладацькі трансформації за характером відхилення від міжмовних відповідностей, і поділяє їх на:

- 1) морфологічні – заміна однієї категоріальної форми іншими або кількома;
- 2) синтаксичні – зміна синтаксичної функції слів і словосполучень;
- 3) стилістичні – зміна стилістичного забарвлення відрізка тексту;
- 4) семантичні – зміна не лише форми вираження змісту, але й самого змісту, за допомогою якого описана ситуація;
- 5) змішані – лексико-семантичні та синтаксично-морфологічні.

Я.Й. Рецкер, у свою чергу, виділяє лише два види трансформацій: граматичні, до яких належать заміни частин мови або членів речення, та лексичні, що включають конкретизацію, генералізацію, диференціацію значень, компенсацію втрат, що виникають у процесі перекладу [5, с. 87].

Л.С. Бархударов у своїй класифікації розрізняє перекладацькі трансформації за формальними ознаками: перестановка, додавання, заміна, опущення [4, с. 112]. При цьому вчений підкреслює, що такий поділ є значною мірою приблизним і умовним.

Такі вчені, як А.М. Фітерман та Т.Р. Левицька, у спільній праці виділяють три типи перекладацьких трансформацій [6, с. 56]:

- 1) граматичні трансформації, до яких відносяться перестановки, опущення і додавання, перебудови та заміни пропозицій;
- 2) стилістичні трансформації, до яких належать такі прийоми, як синонімічні заміни та описовий переклад, компенсація та інші види заміни.

3) лексичні трансформації, які включають в себе заміну і додавання, конкретизацію і генералізацію понять.

Наступною розглянемо класифікацію О.Д. Швейцера, який розрізняє такі групи трансформацій [7, с. 113]:

1) трансформації на компонентному рівні семантичної валентності у разі застосування різного роду заміни. Наприклад, заміна морфологічних засобів лексичними, іншими морфологічними, синтаксичними або фразеологічними та інші;

2) трансформації, що здійснюються на референціальному рівні, а саме:

- конкретизація (або гіпонімічна трансформація);
- генералізація (гіперонімічна трансформація);
- заміна реалій (інтергіпонімічна трансформація);
- переклад за допомогою реметафоризації (синекдохічна трансформація);
- метонімічні трансформації;
- реметафоризації (заміни однієї метафори іншою);
- деметафоризації (заміни метафори її антиподом – неметафорою);
- комбінації вищезазначених трансформацій;

3) трансформації на стилістичному рівні: компресія і розширення. Під компресією мається на увазі еліпсис, семантичне стягнення, опущення надлишкових елементів і лексичне згортання.

Р.К. Міньяр-Білоручев [8, с. 96] розглядає три типи трансформацій: лексичні, граматичні, семантичні.

1) лексичні трансформації: прийоми генералізації і конкретизації;

2) граматичні трансформації: прийоми пасивізації, заміна частин мови і членів речення, об'єднання речень або їх членування;

3) семантичні трансформації: синонімічні, метафоричні заміни, логічний розвиток понять, антонімічний переклад і прийом компенсації.

Слід також розглянути погляд іноземних лінгвістів, таких як Ж.-П. Віне та Ж. Дарбельне. Хоч вони і не говорять про різновиди перекладацьких трансформацій, але пропонують певні прийоми, які варто використовувати в ході перекладацької роботи. Так, у процесі непрямого перекладу зміст тексту може спотворюватися або зовсім зникати, може навіть спостерігатися зміна норм мови у неправильному руслі. Це пов'язано з тим, що здійснити прямий переклад у цій ситуації неможливо.

Зважаючи на це, Ж. Дарбельне і Ж.-П. Віне висунули ідею про дві групи технічних прийомів, які використовуються під час перекладу [9, с. 157–167]:

- 1) прийоми прямого перекладу:
 - дослівний переклад;
 - калькування;
 - запозичення;
- 2) прийоми непрямого перекладу:
 - еквіваленція (передача змісту попереджувальних написів, прислів'їв, афоризмів іншими словами);
 - транспозиція (заміна однієї частини мови іншою);
 - адаптація (заміна деталей історії, що повідомляється, іншими);
 - модуляція (зміна присутньої точки зору).

Але далі всіх пішов М.К. Гарбовський, який поряд із трансформаціями виокремив ще й перекладацькі деформації, які є також перетвореннями, однак пов'язані з певними перекладацькими втратами і стосуються насамперед фор-

ми мовленнєвого твору, хоч можливими, на його думку, є й семантичні деформуючі операції [10, с. 507]. Разом із цим дослідник вирізняє неусвідомлені перекладацькі помилки. Причинами помилок можуть бути недостатнє володіння мовою оригіналу, недостатній когнітивний досвід, недостатність знань про описувану у вихідному тексті дійсність, неуважне ставлення до системи смислів тексту оригіналу, нерозуміння авторської думки, невміння розрізняти особливості індивідуального стилю автора тощо [10, с. 514]. Але такий потрібний поділ перекладацьких перетворень ще більше ускладнює визначення трансформацій, адже межа між трансформаціями та деформаціями є не тільки нечіткою, а й недостатньо обґрунтованою, оскільки, з одного боку, дослідник обмежує деформації лише формою, з іншого, припускає можливість семантичних деформацій. Розмежування трансформацій і помилок перекладу надає трансформаціям лише позитивний статус правильного вибору відповідників у перекладному тексті, але дуже важко віднайти критерії оцінки відповідності оригіналу й перекладу, зважаючи на наявність різних установок перекладу, різної мети перекладу, а також найголовніше – з огляду на те, що досягнення повної еквівалентності можливе лише в ідеалі.

Висновки. Отже, як бачимо, дослідники розрізняють перекладацькі трансформації в залежності від рівнів мови, на яких вони відбуваються та типів вихідних одиниць (одиниць оригіналу), які перетворюються. Все ж таки між багатьма класифікаціями простежуються спільні риси. Наприклад, більшість вчених розглядають такий перекладацький прийом, як заміна. Але Я.Й. Рецкер виділяє заміни як підвид граматичних трансформацій, Л.С. Бархударов окреслює їх як самостійний прийом перекладу, а А.М. Фітерман та Т.Р. Левицька взагалі відносять заміни до лексичних трансформацій. І таких прикладів можна навести ще багато, оскільки переклад – творчий процес, а перекладацькі трансформації спрямовані не лише на аналіз відношення між одиницями мов оригіналу та перекладу, а й на досягнення еквівалентності перекладу.

На нашу думку, найоптимальнішою є класифікація, запропонована Я.Й. Рецкером, оскільки вона містить дві основні групи трансформацій (лексичні та граматичні), які, в свою чергу, охоплюють конкретні прийоми перекладу. Але ми вважаємо, що до цієї класифікації слід приєднати ще одну групу – синтаксичні трансформації з подальшим їх поділом на членування, об'єднання речень та заміна синтаксичного зв'язку, зважаючи на те, що синтаксичний рівень мови є досить об'ємним, а синтаксичні зміни є невід'ємною частиною процесу перекладу.

Також можна зробити висновок, про те що фахівці в галузі теорії перекладу досі не прийшли до спільної думки щодо самої суті поняття трансформації. Цим і пояснюється велика кількість класифікацій, запропонованих вченими, що відрізняються одна від одної. Переклад будь-яких матеріалів на практиці виявляє низку проблем, під час вирішення яких перекладачеві нерідко доводиться застосовувати різні перекладацькі трансформації. Зважаючи на це, переклад, яким би адекватним він не був, завжди є трансформацією в широкому розумінні цього терміна.

Слід також зазначити, що розглянута тема є надзвичайно перспективною для подальших досліджень, оскільки перекладацькі трансформації є важливим засобом досягнення адекватності та еквівалентності перекладу і, відповідно, забезпечення міжкультурної комунікації.

Література:

1. Виноградов В.С. Перевод. Общие и лексические вопросы / В.С. Виноградов. – М. : Издательство института общего среднего образования РАО, 2004. – 224 с.
2. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
3. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика: очерки лингв. теории пер. / Я.И. Рецкер. – М. : Междунар. отношения, 1974. – 216 с.
4. Латышев Л.К. Курс перевода: эквивалентность перевода и этапы его достижения / Л.К. Латышев. – М. : Просвещение, 1980. – 160 с.
5. Рецкер Я.И. Пособие по переводу с английского языка на русский язык / Я.И. Рецкер. – М. : Просвещение, 1982. – 104 с.
6. Левицкая Т.Р. Теория и практика перевода с английского языка на русский / Т.Р. Левицкая, А.М. Фитерман. – М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1963. – 263 с.
7. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика: Статус, проблемы, аспекты / А.Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.
8. Миньяр-Белоручев Р.К. Общая теория перевода и устный перевод / Р.К. Миньяр-Белоручев. – М. : Воениздат, 1980. – 237 с.
9. Вине Ж.-П. Технические способы перевода // Ж.-П. Вине, Ж. Дарбельне. – М. : 1978. – 298 с.
10. Гарбовский Н.К. Теория перевода / Н.К. Гарбовский. – М. : Изд-во МГУ, 2004. – 544 с.

Журавель Т. В., Хайдари Н. И. Понятие переводческих трансформаций и проблема их классификации

Аннотация. Статья посвящена исследованию понятия переводческих трансформаций и их классификации. В работе проанализированы взгляды разных ученых на классификацию приемов перевода.

Ключевые слова: перевод, переводческая трансформация, классификация, прием перевода.

Zhuravel T., Khaidari N. Notion of translation transformations and the problem of their classification

Summary. The article deals with the notion of translation transformations and their classification. Different scientific views on classification of translation methods are studied in the paper.

Key words: translation, translation transformation, classification, translation method.

Каширіна І. В.,

викладач

Запорізького національного технічного університету

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ПЕРЕКЛАДІВ С. КАРАВАНСЬКОГО

Анотація. У статті розглядається проблема інтертекстуальності перекладів Святослава Караванського, проаналізовано національні джерела перекладацького ідіостилу в націєтворчому вимірі українського радянського / антирадянського перекладу тоталітарної доби.

Ключові слова: поезія, переклад, художній переклад, інтертекстуальність, радянський / антирадянський переклад.

Постановка проблеми. У другій половині ХХ століття процес пізнання позначено пансеміотичним поворотом, коли увесь світ метафорично переосмислено як текст, що сприймається відтепер як полікомпонентна знакова тотальність, де у семіотичному взаємозв'язку в природному універсумі перебуває людина з її історією, культурою, особистісною та соціальною самореалізацією. Яскравим спалахом такої семіотизації стало впровадження до наукового обігу поняття інтертекстуальності, запропонованого Юлією Крістєвою у 60-х роках минулого сторіччя на позначення властивості будь-якого тексту вступати в діалог з іншими текстами.

В перекладацькому просторі увагу С. Караванського привертає особливий характер такого інтертекстуального діалогу, у якому вбачаємо звернення майстра красного письменства до літературних першоджерел, в яких акумульовано чисті, неспотворені лінгвоцидом ресурси української мови. Черпаючи звідти, тлумач вибудовує поетичну мову перекладів, яку свідомо проектує на власну візію відродженої системи цільової мови.

Нині провідні дослідники в галузі перекладознавства (Г. Косів, Л. Коломієць, В. Савчин) розглядають питання інтертекстуальності в перекладі як взаємодію елементів на рівні «текст – культура», маючи на увазі проблеми відтворення в перекладі архайзмів, реалій, власних назв тощо, коли перед тлумачем стоїть вибір між стратегією одомашнення або відчуження. На рівні «текст – мова» «передусім увагу привертає проблема передачі окремих слів і словосполучень іноземною мовою та питання стилізації», на що вказує Г. Косів [1, с. 146].

Таке бачення інтертекстуальних зв'язків дещо розширилося з огляду на унікальну функцію українського художнього перекладу радянського періоду – не тільки примножувати надбання, а й оберігати наявні ресурси української літературної мови [2], цінність якої послідовно намагалися знівельовати в рамках політики зросійщення у другій половині ХХ сторіччя. В цьому зв'язку вивчення інтертекстуальності перекладів С. Караванського є прикладом діалогічного культурно-мовного обміну учасників масштабного за часовими параметрами антиколоніального дискурсу на Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі теорія інтертекстуальності, в якій відображено діалогічні концепції М. Бахтіна (1972 рік, 1979 рік), ідеї філософів-постструктуралістів Ж. Дерріди (1968 рік), М. Фуко (2004 рік) та літературознавців-постструктуралістів Р. Барта (1989 рік) та Дж. Крістєвої (1967 рік) є предметом зацікавленості як лінгвіс-

тичних, так і перекладознавчих студій. Найбільш вичерпно феномен інтертекстуальності представлено в роботах таких науковців, як Л. Грек (2006 рік), Л. Коломієць (2011 рік), Г. Косів (2011 рік) та В. Савчин (2014 рік), де питання інтертекстуальності розглядається з позицій сучасної теорії перекладу.

В дослідженні пропонується розглянути інтертекстуальність перекладів С. Караванського на рівні «текст – мова» під дещо новим кутом зору, коли інтертекстуальні зв'язки вибудовуються між текстом / текстами перекладу та поетичною системою мови текстів, які знаходяться в центральній позиції літературної полісистеми, до якої прагне увійти текст перекладу.

Мета статті – проаналізувати особливий характер інтертекстуальності перекладів С. Караванського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Широкий науковий загал визначає інтертекстуальність як наявність у тексті слідів інших текстів (вузький підхід), та як діалогічний зв'язок тексту у семіотичному універсумі з попередніми і з подальшими текстами (в широкому сенсі). Такий зв'язок характеризується багатомірністю: через зміст, жанрово-стилістичні особливості, структуру, формально-знакове вираження тощо. Перший тип зв'язку називається рекурсивним, а другий – прокурсивним. Так реалізується текстовий процес, текстова динаміка.

Встановлюючи в перекладах С. Караванського інтертекстуальні взаємовідносини на рівні «текст перекладу – поетична система мови текстів, що складають ядро цільової літературної полісистеми», припускаємо, що такі взаємовідносини виступають засобом трансляції культурно-історичної пам'яті народу. Інтертекстуальність в такому випадку постає системоформуючою категорією українського антиколоніального дискурсу.

Ядро української літературної полісистеми складають твори кращих майстрів художнього слова, до яких відносимо Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку тощо. Знайомлячись з творчим доробком С. Караванського, майже одразу помічаємо рекурсивні інтертекстуальні зв'язки між текстами перекладів, виконаних С. Караванським, і поетичною системою мови «Кобзаря» Тараса Шевченка.

Шляхом послідовної активізації тлумачем мовностилістичних ресурсів «Кобзаря», які є мовно-автентичними у порівнянні з численними лексичними пластами, «накинутими» українському народові в рамках політики зросійщення, С. Караванський прагне відновити та поповнити скарби «слов'яно-калинової», що особливо помітно саме на лексичному рівні.

Мова «Кобзаря» відлунує в перекладах творів англійських класиків В. Шекспіра (154 випадки вживання інтертекстуальних елементів, – далі у дужках вказуємо кількість інтертекстуальних вкраплень – І. К.), Р. Бернса (24), П. Шеллі (27), Дж. Байрона (12), Р. Кіплінга (5), Ч. Маккея (7), Т. Мура (5), Е. Джонса (2), у переспіві з англійської казки «Хто в світі найдужчий?» (5) та з англійської народної балади «Будь ласка, хату їди зачини» (1).

Слово з «Кобзаря» Т. Шевченка добачаємо й у мовній тканині перекладів з В. Брюсова (7), І. Солженіцина (1), відомої грузинської пісні «Суліко» (12) та романсу, чие авторство С. Караванський не вказує точно, супроводжуючи текст лише приміткою «З народніх уст», під назвою «Мчить вперед за вагоном вагон» (4), навіть у перекладі поезії невідомого індійського автора «На подвір'ї матері-землі» (4).

Зауважмо, що перераховані вище і цитовані далі переклади включено до розділів таких книг С. Караванського: «Сутичка з тайфуном» (1980 рік), «Моє ремесло» (1981 рік), «Книга-журнал одного автора» (2010 рік), а також надруковано в часописі «Всесвіт» в номерах 7 (37) за 1961 рік, 6 (60) за 1963 рік, 4 (70) за 1964 рік і у збірці «Українська Шекспіріана на Заході», укладеної Яром Славутичем у 1987 році.

Оскільки проектування мовностилістичних ресурсів «Кобзаря» відбувається на всю перекладацьку творчість С. Караванського, а не є унікальною особливістю якогось окремо узятго перекладу, можна говорити про встановлення типологічної паралелі «С. Караванський – Т. Шевченко», про «Кобзар» як національне джерело ідіостилію перекладача С. Караванського.

Залучаючи слово Т. Шевченка до нових контекстів, Святослав Караванський подекуди полишає лексичні знахідки без істотних змін, маючи на меті відродження призабутих або «проскрибованих» форм. Розглянемо приклад. У поемі «Чернець» натрапляємо на такі рядки: «Оксамитом шляхи стеле, // А єдвабн застигає» [5, с. 363]. Також в поемі «Царі» згадується церковний одяг: «А він собі, узявшись в боки, // По кровлі кедрових палат // В червленій ризи походить» [5, с. 392].

У «Примітках» до «Кобзаря» пояснюється, що *єдвабн* або *єдваб* – то є «коштовна шовкова тканина» [5, с. 614]. Додамо від себе: таку тканину дуже часто використовували для пошиття церковного одягу та покровів для вівтаря. Лексема *риза*, на думку укладача приміток, не потребує розширеного пояснення. Звісно, що говорити про одяг, який має вузьке застосування, не називаючи професійної сфери, було досить важко, а тому, оскільки за радянських часів релігійну пропаганду не схвалювали, у «Примітках» зазначене уточнення відсутнє.

С. Караванський, перекладаючи «До братів-британців» П. Шеллі (в першій редакції назва поезії звучить як «Пісня до братів-британців»), вживає лексему *риза* як поетизм у значенні «одяг з коштовної тканини», тобто застосовує прийом генералізації: «Чом, брати, ваш плуг оре // Тим, хто шкуру з вас дере? // Чом єдваб і шовк їх риз // Снуєте ви в морі сліз?» [3, с. 94]. Цікаво, що свого часу цензура не наклала вето на друк цього перекладу на шпальтах часопису «Всесвіт» – вочевидь, переважив загальний революційний пафос поезії.

У перекладах С. Караванського спостерігаємо і приклади творчої інтерпретації мовностилістичних ресурсів «Кобзаря», коли відбувається розширення образу за рахунок уведення інтертекстуальних лексичних елементів. Наприклад, у перекладі 29 сонету В. Шекспіра тлумач по-новому осмислює образ *жайворонка*, який є доволі традиційним в пейзажних замальовках у «Кобзарі». Вибудовуючи метафоричне порівняння, С. Караванський наділяє настрої ключового персонажу сонетів, оповідача, голос якого ми чуємо та обличчя якого не бачимо в жодному детальному описі, головними ознаками жайворонка, цього співця сонця і весни в українськомовній картині світу: «Та тільки-но згадаю я про тебе, // Як настрої мій, мов жайвір навесні, // Де-

дали вище й вище лине в небо // Снівати гімни щастю та весні» [3, с. 83]. Настрій легкий, мов цей маленький птах, і бринить пісню.

Д. Паламарчук теж вдається до образу цього пернатого співця, але вживає форму «*жайворон*», що є скоріше етимологічною назвою, аніж поетизмом. Такий вибір тлумача у поєднанні з незвичним синтаксисом першого рядка катрену і зважаючи на те, що *гімн* (форма однини іменника додатково створює конотацію церемоніальності, натомість В. Шекспір вживає цю лексему у множині) доводиться *нести до неба* (як щось важке, громіздке), додає перекладу холодного академізму, зниженого поетичного тону: «Тоді, згадавши раптом я про тебе, // *Картаю сам себе за слабкість ту*. // Від хмурої землі у висоту // *Я гімн, як жайворон, несу до неба*» [7, с. 635]. «Настрій» в перекладі С. Караванського максимально наближено до шекспірівського «*my state*», який в перекладі Д. Паламарчука переміщено в підтекст. Порівняйте з оригіналом: «*Get in these thoughts myself almost despising*. // *Haply I think on thee, and then my state*, // *Like to the lark at break of day arising* // *From sullen earth, sings hymns at heaven's gate*» [6, с. 72].

В перекладах С. Караванського продуктивним є вживання лексичних форм, утворених від кореня, спільного з інтертекстуальним лексичним елементом. У Т. Шевченка в поезії «Думка» знаходимо такі рядки: «Буде над ним його мила // Квіткою стояти» [5, с. 21]. Лексема «*квітка*» в текстовій тканині перекладів С. Караванського є засобом подальшої мовотворчості й образотворення: «Твоє ж квітуче літо хмар не зна» (18 сонет В. Шекспіра) [3, с. 78] – в перекладі створено метафоричний епітет *квітучий*; «Коли зблуду, що всі, кого jede смерть, // Лише коротку мить живуть і квітнуть» (15 сонет В. Шекспіра) [3, с. 76] – в перекладі створено парне дієслівне словосполучення, один член якого (*живуть*) функціонує у прямому значенні, натомість *квітнуть* функціонує в переносному, контекстуально *жити* і *квітнути* стають синонімами.

У «Катерині» Т. Шевченка читаємо: «Іде шляхом молодиця, // Мусить бути, з прощі» [5, с. 36]. С. Караванський вживає похідний іменник «*прочани*» для утворення метафоричного порівняння, яке перехреснується з персоніфікацією: «*Мов ті прочани до своїх святинь*, // *Мої думки тебе шукати йдуть*» (27 сонет В. Шекспіра) [3, с. 82]. Тим самим С. Караванський максимально засобами української мови намагається наблизитися до улюбленого шекспірового засобу – металепису. У Д. Паламарчука «*мисль <...> іде шляхами пілігрима*» [7, с. 634], образ розтягнуто на два катрени, тоді як в оригіналі В. Шекспір у першому катрені говорить про роботу уяви, яка, на відміну від утомленого тіла, ніяк не порине в сон («*To work my mind*»), і лише у другому катрені думки («*thoughts*») розпочинають свій шлях до поклоніння святині («*Intend a zealous pilgrimage to thee*» [6, с. 68]). Д. Паламарчук дотримується стратегії відчуження, в той час як С. Караванський одомашнює переклад, пересотворюючи образ за допомогою інтертекстуального елементу.

В «Причинній», якою відкривається «Кобзар», дівчина піддає сумніву вірність коханого: «Смує, воркує, білим світом нудить, // Літає, шукає, дума – зблудив» [5, с. 15]. С. Караванський, перекладаючи 154 сонет В. Шекспіра, повертається до іменника, від якого дієслово «*зблудив*» є похідним: «*I той огонь, що досі без числа* // *Спалив людських закоханих сердець*, // *Одна з черниць в Амура й потягла*: // *Колись-то мусів блудству бути кінець!*» [3, с. 85]. Порівняйте з перекладом Д. Паламарчука, який ближче до оригіналу: «Одна із них схо-

пила той вогонь, // Який серцям спричинював знемогу, // І, в зимний струмінь кинувши його, // Тим обеззброїла нежданно бога» [5, с. 692]. В оригіналі знаходимо «*The fairest votary took up that fire // Which many legions of true hearts had warm'd; // And so the general of hot desire // Was sleeping by a virgin hand disarm'd*» [6, с. 322].

Порівняльний аналіз засвідчує, що інтертекстуальний елемент «*блудство*» сприяє одомашненню перекладу 154 сонету, виконаному С. Караванським, і активізує вертикальний контекст сприймаючої культури, викликаючи додаткові асоціації з картинами «Енеїди» І. Котляревського, в якій головний герой Еней, а також боги-олімпійці, в пантеоні яких бог кохання відігравав далеко не останню роль, досить часто вдавались до вільних міжстатевих відносин. Наведімо приклади: «*Еней з Дидоною возились, // Як з оселедцем сірий кіт; // Ганяли, бігали, казались, // Аж лився деколи і піт*» [4, с. 16] або трохи далі: «*Колись Юпітер ненароком // З Олімпа глянув і на нас; // І кинув в Карфагену оком, // Аж там троянський мартопляс*» [4, с. 18]. Сцени розваг на Олімпі: «*В се врем'я в рай боги зібрались // К Зевесу в гості на обід, // Пили там, їли, забавлялись, // Забули наших людських бід*» [4, с. 31]; «*В се врем'я Юпітер, підпивши, // З нудьги до жінки підмощавсь, // І морду на плече склонивши, // Як блазень, чмокавсь та лизавсь*» [4, с. 174]. В перекладі Д. Паламарчука, навпаки, спостерігаємо застосування стратегії відчуження, акцент зроблено на інтертекстуальності власне сонетів В. Шекспіра, в яких простежуються мотиви Овідієвих поетичних творів, зокрема «Мистецтва кохання» та «Метаморфоз».

Висновки. Залучаючи творчі знахідки майстрів красного письменства, С. Караванський не тільки вибудовував систему власної поетичної мови і розширював її виражальні можливості, а й сприяв максимально гармонійному уведенню перекладених творів у цільову літературну полісистему. Для органічного перенесення першотворів на новий ґрунт С. Караванський в значній мірі користувався мовними ресурсами «Кобзаря» Т. Шевченка, водночас свідомо актуалізуючи через використання лексичних багатств «Кобзаря» вертикальний контекст сприймаючої культури. Інтертекстуальність в перекладах С. Караванського постає діалогом двох епох на Україні: першої половини XIX сторіччя, коли літературна українська мова, хоч і залишалась лише «до хатнього ужитку», не підлягала цілеспрямова-

ній політиці втручання з боку держави (Російської імперії за часів Т. Шевченка), і другої половини XX сторіччя, коли СССР впроваджував масштабний проект лінгвоциду через політику русифікації.

Література:

1. Венгрєнівська М. Творча майстерня перекладача (Збірка теоретичних розвідок): [навч. посібник] / М.А. Венгрєнівська, А.Д. Гнатюк. – К.: РВЦ «Київський університет», 1998. – 89 с.
2. Савчин В. Микола Лукаш – подвижник українського художнього перекладу / В. Савчин. – Львів: Літопис, 2014. – 374 с.
3. Караванський С. Книга-журнал одного / С. Караванський. – Львів: БаК, 2010. – 240 с.
4. Котляревський І. Енеїда / І. Котляревський. – К.: Радянська школа, 1989. – 286 с.
5. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К.: Дніпро, 1987. – 639 с.
6. Шекспір В. Сонети / В. Шекспір; пер. з англ. Г. Пилипенка. – О.: Сімекс-прінт, 2014. – 324 с.
7. Шекспір В. Твори: в 6 т. / В. Шекспір; пер. з англ. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2004–. Т. 6. Тімон Афінський; Перікл, цар Тірський; Цимбелін; Зимово казка; Буря; Генріх VIII; Венера і Адоніс; Лукреція; Сонети; Скарги закоханої; Пристрасний пілігрим; Пісні для музики; Фенікс і голубка. – 2004. – 522 с.

Каширина И. В. Интертекстуальность переводов С. Караванского

Аннотация. В статье рассматривается интертекстуальность переводов Святослава Караванского, проанализированы национальные источники идиостиля переводчика в нациесоиздающих координатах украинского советского / антисоветского перевода тоталитарной эпохи.

Ключевые слова: поэзия, перевод, художественный перевод, интертекстуальность, советский / антисоветский перевод.

Kashyryna I. Intersexuality of the translation by S. Karavansky

Summary. The intersexuality of the translation by Svyatoslav Karavansky are discussed. The article focuses upon the national sources of the idiostyle of Svyatoslav Karavansky, which reinforces the nation development imperative in S. Karavansky's translation method coined out on the historical background of the so-called Soviet / Antisoviet period of the Ukrainian literary translation.

Key words: poetry, translation, literary translation, intersexuality, Soviet / Antisoviet translation.

Мізецька В. Я.,*доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики
ДВНЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»***Образцова О. М.,***доктор філологічних наук, професор, декан факультету іноземних мов
ДВНЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»*

СПЕЦИФІКА АНГЛО-КИТАЙСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ: ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Стаття присвячена специфіці перекладу суспільно-політичного дискурсу з англійської мови китайською мовою. Автори аналізують сутність поняття «суспільно-політичний дискурс» та його лінгвістичну маніфестацію. У роботі охарактеризовано лексико-граматичні особливості відтворення змісту висловлювань досліджуваного дискурсу.

Ключові слова: суспільно-політичний дискурс, прийоми перекладу, лексико-граматичні особливості, англійська мова, китайська мова.

Постановка проблеми. На сьогодні політичний дискурс посідає одно з найважливіших місць в сучасній дискурсивній парадигмі. Політичні події на вітчизняній та міжнародній арені, які динамічно змінюються, переплітаються та взаємотрансформуються, вимагають від своїх учасників вмілого використання мови та політкоректної поведінки. Саме тому вивчення мови політичних текстів сприяє паралельній розробці стратегій і тактик успішної взаємодії представників політичної галузі в світовому форматі.

Міжнародні зв'язки України відіграють чималу роль у різногалузевому розвитку країни, конструктивна реалізація яких уможливується завдяки мовному інструменту – міжнародній мові, тобто англійській. Проте популяризація та стрімке розповсюдження китайської мови дає підстави констатувати її значущість та конкурентоспроможність англійській мові.

Останніми роками політичний дискурс є об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців (А.Н. Баранов, Ф.С. Бацевич, О.І. Воробйова, І.Ф. Ухванова-Шмигова, Є.І. Шейгал, Л. Майлс, Т.А. Дейк та ін.), однак вивченню лінгвістично-перекладацької кореляції компонентів англо-китайського суспільно-політичного дискурсу приділено недостатньо уваги.

Актуальність роботи зумовлена тим, що сутність комплексного поняття «суспільно-політичний дискурс» та його лінгвістична маніфестація в неспоріднених мовах (англійській та китайській) досі залишаються нечітко визначеними у сучасній вітчизняній науці.

Мета статті – виявити типові лінгвістичні й екстралінгвістичні особливості досліджуваного дискурсу та специфіку їх відтворення мовою перекладу у контексті інтенсифікації міжнародної інтеграції у сфері політики та соціального життя.

Досягнення вищезгаданої мети уможливується через вирішення таких завдань: 1) виявити дискурсивно-марковані ознаки суспільно-політичного дискурсу на матеріалі англійської та китайської мов; 2) охарактеризувати лексико-граматичні особливості оформлення досліджуваного дискурсу та засоби їх відтворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Смыслоутворювальним компонентом загальної семантики політичного дискурсу є феномен «дискурс» (від франц. *discourse* – мовлення) – «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними: прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками; текст, що функціонує в подієвому аспекті, мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей та механізмах їх свідомості (когнітивних процесах)»; «втілене в життя» мовлення [1, с. 136–137.]; «тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом форм життя, залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів» [3, с. 138].

Конвертуємо надані дефініції у формат дослідження. Зміст політичних текстів соціально обумовлений, тому доцільним вважаємо використати термін «суспільно-політичний» задля розуміння комплексного характеру означеного феномену. Суспільно-політичний дискурс реалізується на лінгвістичному та екстралінгвістичному рівнях, ефективність якого безпосередньо залежить від його «вербального навантаження» та комунікативного «немовного супроводу». Отже, двоаспектний характер дискурсу дозволяє визначити поняття «суспільно-політичний дискурс» як сукупність мовних актів, що оформлюють політичні дискусії та диспути, передвиборні кампанії (промови політичних діячів), промови / виступи президентів (усна репрезентація), з одного боку; тексти програм політичних партій, звернень до народу / влади, законів і законопроектів (письмова репрезентація), з іншого боку, у певному соціальному просторі з урахуванням правил політкоректної комунікативної поведінки, створених на основі досвіду і традицій, стратегічною метою (стратегією) є безконфліктна інтенційно-стимульована інтеракція зацікавлених суб'єктів. Тактичними напрямками реалізації суспільно-політичного дискурсу через взаємодію лінгвістичних, паралінгвістичних і екстралінгвістичних чинників вважаємо такі: 1) вивчення психолінгвістичних засад здійснення політичної діяльності; 2) фахово-лінгвістична обізнаність політичних діячів (у тому числі, вміння привертати увагу аудиторії, зацікавлювати адресата й стимулювати його подальші дії в бажаному форматі кооперації; 3) толерантне ставлення та гнучка адаптація до умов політично-маркованої комунікативної ситуації та соціокультурних характеристик

реалізації міжкультурної комунікації; 4) різнобічне сприяння співпраці учасників дискурсу.

Цілісний концепт англо-китайського суспільно-політичного дискурсу доповнюють екстралінгвістичні (соціокультурні) ознаки його складових. Англomовному компоненту притаманні стриманість висловлювань; наявність доказової бази правильності та доцільності власних / колективних думок, рішень, переконань; упевненість; оптимізм стосовно поліпшення суспільно-політичного стану в результаті реалізації відповідної програми; конкретність і логічність висловлювань / речень; демонстрація толерантного ставлення представника політичної сфери до аудиторії; використання деяких засобів маніпуляції адресатом / адресатами (володіння вміннями переконувати, розташовувати до себе слухача / читача) для мотивації та стимулювання співпраці-взаємодії. Структура китаємовного компонента ідентична, проте вирізняється некатегоричністю у доведенні політичних позицій, наявністю доказового матеріалу без надання власних / колективних висновків (слухач / читач їх робить сам), більш скритою маніпуляцією адресатом / адресатами, більш стриманим сприйняттям позитивної (чи негативної) інформації та тривалим терміном прийняття рішень, тобто тенденцією не висловлювати (письмово репрезентувати) відразу висновки або власне відношення до отриманого повідомлення. Урахування перекладачем описаних екстралінгвістичних ознак у поєднанні з адекватними лінгвістичними засобами сприяють успішній взаємодії суб'єктів суспільно-політичного дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до мети та завдань започаткованого дослідження розглянемо лінгвістичний компонент, а саме лексико-граматичні особливості його актуалізації, як найважливіший чинник гармонійного англomовного суспільно-політичного дискурсу та перекладацькі прийоми і засоби їх відтворення.

Відомо, що лексико-семантичне та граматичне значення в сукупності маніфестовані в китайському слові-ієрогліфі, тому при дослідженні лексичного рівня китаємовних текстів маємо на увазі лексико-граматичні аспекти слів-символів.

Серед «лексичного навантаження» дискурсу відзначимо політичну термінологію, до складу якою швидко входять неологізми та слова іноземного походження (запозичення), політичні реалії конкретної держави, прізвища та імена учасників дискурсу. Через це правильний вибір перекладацького інструментарію для відтворення семантики висловлювань набуває неабиякої значущості на державному рівні. Наведемо приклади.

Серед найбільш розповсюджених прийомів перекладу англomовних політично-маркованих лексичних одиниць та атрибутивних словосполучень китайською мовою виділяємо кальку: “international law” – 国际法 guójìfǎ (国际 – інтернаціональний, міжнародний, міжнародні відносини; 法 – закон, право, норма).

Англomовні номінативні словосполучення з of-елементом трансформують позицію компонентів з ініціальної на фінальну, типовим є нульовий переклад of-елемента: “the voice of the people” – 民声 mínshēng (民 – народ; 声 – голос).

До складу політичних реалій у світовому контексті відносяться повні та скорочені лексичні одиниці (або їх змішаний тип), наприклад: “NATO Member ship” – 北约会籍 běiyuēhuìjī. Порядок слів не порушується у перекладі китайською мовою, перший компонент словосполучення відтворюється частково (北 означає «північ», 约 – «договір, пакт, угода»). Порівняйте: “NATO” (абре-

віатура від “North Atlantic Treaty Organization”) у розгорнутій формі репрезентована в перекладі китайською мовою зі збереженням послідовності розташування його компонентів (калька) – 北大西洋公约组织 (Běi Dà xī Yáng Gōngyuē Zǔ zhī).

Інваріантом перекладу політичних посад китайською мовою виступають їх відповідники (засобами лексико-семантичних модифікацій), наприклад: “prime minister” відтворюється китайською мовою як «内阁总理 nèigézǒnglǐ» та має інші варіанти: 中堂 zhōngtáng (апр. канцлер, державний діяч, прем'єр-міністр); 元宰 yuánzǎi (апр. канцлер, прем'єр-міністр) 阁揆 gékǎi (апр. прем'єр-міністр, канцлер); 首揆 shǒukǎi (апр. прем'єр-міністр, державний канцлер); 首相 shǒuxiàng (канцлер, прем'єр-міністр в монархічних країнах); 台岳 táiyuè (канцлер, прем'єр-міністр); 台弦 táixián (прем'єр-міністр, канцлер); 台弼 táibì (прем'єр-міністр, канцлер); 台相 táixiàng (прем'єр-міністр, канцлер); 台衡 táihéng (прем'єр-міністр, міністр); 台衮 táigǔn (прем'єр-міністр, канцлер); 台辅 táifǔ (прем'єр-міністр, канцлер); 台铉 táixuàn (прем'єр-міністр, канцлер); 台鼎 táidǐng (прем'єр-міністр, канцлер). Відзначимо велику кількість синонімічних відповідників означеної посади, під час вибору яких враховується історичний період, політичні особливості певної країни, географія діяльності та інші чинники. Конкретизація виступає основним перекладацьким прийомом відтворення автентичного змісту англomовних політичних реалій.

Проте, слово “president” не вирізняється наявністю значної кількості перекладацьких відповідників у китайській мові – 总统 zǒngtǒng. Специфікація досягається через зазначення країни, де президент виконує свої обов'язки. Посада президента компанії відтворюється китайською мовою такими словами: 总理 zǒnglǐ (головний управляючий, генеральний директор, президент); 总经理 zǒngjīnglǐ (генеральний директор, президент (напр., акціонерного товариства)); 总裁 zǒngcái (генерал-директор, президент, (напр., акціонерного товариства, банку)) тощо. Отже, труднощі можуть бути викликані домінантністю феномена синонімії в китайській мові, тому перекладачу-східнознавцю слід детально вивчити контекст ситуації та підібрати адекватний відповідник.

Таке лексичне явище, як політичний неологізм, потребує особливої уваги. Проаналізуємо деякі приклади.

Новими дериватами словосполучення “new deal” стали прикметники “newdealish”, який в китайській мові відтворюється засобом калькування частин мови та їх позиційного порядку: 新的交易 – 新 (новий) 的 (службова частка – ознака приналежності), компонент 交易 jiāoyì перекладається як «обмінюватися; вести мінову торгівлю, торгувати; обмін; торгівля; операція».

Лексикологічний неологізм-аббревіатура “Europarliament” (від “European Parliament”) у перекладі китайською мовою «розгортає» скорочені елементи: 欧洲议会 ōuzhōuyìhuì (欧洲 – Європейський материк, Європа, європейський; 议会 – парламент, парламентський).

Семантичні новоутворення “umbrella” у значенні «політичне прикриття / захисток» в китайській мові має вигляд 政治庇护 zhèngzhìbìhù (政治 – політика, політичний; 庇护 – захищати, обороняти, брати під захист, накривати; захисток), тобто здійснюється «деметонімізація» оригінального англійського слова – зворотний процес. Якщо перекласти “umbrella» його денотативним відповідником 伞 sǎn (буквальний переклад), зміст висловлювання втрачає імпліцитний смисл, водночас нейтралізується його первісна стилістика.

Під час трансформування запозичень різного походження в китайську мову часто використовується семантична заміна: політичному феномену російського походження *“perestroika”* відповідає китайський екземпляр 改革 gǎigé (реформувати, поновлювати; перетворювати; змінювати; перетворення, реформа). Інша політична реальність *“glasnost”* підлягає функціональній заміні під час передачі її семантики китайською мовою – 开放 kāifàng (відкривати(ся); відкритий), яка у поєднанні із словом 政策 zhèngcè (політика) набуває значення «політика відкритості».

У межах суспільно-політичного дискурсу розглянемо засоби англо-китайського перекладу власних назв, а саме прізвищ та імен політичних діячів. Ім'я та прізвище Президента США *“Barack Obama”* перекладається китайською мовою як 贝拉克 bèilākè 奥巴马 àobāmǎ; Канцлер Германії *“Angela Merkel”* – 安格拉 āngēlā 默克尔 mòkè'ěr, Президент України *“Petro Poroshenko”* – 彼得 bǐdé 波罗申科 bōluóshēnkē.

Фонетичні особливості китайського звукового складу та морфологічних правил побудови ієрогліфів пояснюють транскрипційний підхід (змішаний тип) до відтворення власних назв китайською мовою. Звуку «r» в китайській мові відповідає «l», наявність одного звуку (літери) у складі англійського слова компенсується в китайській мові через додавання голосного. Звуко-літерна константність китайського ієрогліфічного складу зумовлює відповідні фонетично-морфологічні заміни: «Ba» → «bèi», «O» → «ào», «ck» → «kè», «l» → «ěr», «Mer» → «mò», «Po» → «bō», «go» → «luó», «ko» → «kē».

Важливим для перекладача є коректне сприйняття англійського інваріанту перекладу та адекватне відтворення його загальної семантики з урахуванням того факту, що лексична одиниця (ієрогліф) складається з лексичних і граматичних конститuentів.

Висновки. Отже, лексичний блок англійського та китайського суспільно-політичного дискурсу репрезентований політично-маркованою термінологією, в межах якої простежуються тенденції до його поповнення неологізмами та іншими лінгвістичними новоутвореннями. Серед найуживаніших перекладацьких прийомів визначено калькування (рівень слів і словосполучень атрибутивного типу). Політичні англійські неологізми та реальності відтворюються засобами лексико-семантичної модифікації (конкретизація, пояснення, функціональна заміна). Передача англійських власних назв китайською мовою здійснюється за допомогою фонетично-морфологічного транскрипційного. Урахування специфічних екстралінгвістичних маркерів англійського та китайського суспільно-політичного дискурсу під час здійснення перекладу сприяє конструктивності політичної взаємодії представників країн Заходу і Сходу.

Перспективним вважаємо подальше дослідження перекладацьких прийомів і засобів відтворення імпліцитного змісту англійських висловлювань китайською мовою на синтаксичному рівні.

Література:

1. Лингвистический энциклопедический словарь / [под. ред. В.Н. Ярцевой]. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 684 с.
2. Баранов А.Н. Политическая метафорика публицистического текста: Возможности лингвистического мониторинга / А.Н. Баранов // Язык массовой информации как объект междисциплинарного исследования. – М., 2001. – С. 201–247.
3. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики: [підручник] / Ф.С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
4. Воробьева О.И. Политическая лингвистика. Современный язык политики / О. И. Воробьева. – М.: Издательство ИКАР, 2008. – 296 с.
5. Щичко В.Ф. Китайский язык. Теория и Практика Перевода: [учебник] / В.Ф. Щичко. – М.: Восточная книга, 2009. – 223 с.
6. Bell V. 1995 – Negotiation in the workplace: The view from a political linguist // A. Firsted. The discourse of negotiation: Studies of language in the workplace. – Oxford etc.: Pergamon, 1995. – P. 41–58.
7. Van Dijk T.A. Text and Context of Parliamentary Debates. In: Bayley, P. (ed.), Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse. – Amsterdam: Benjamins, 2004. – 339 p.

Мизецкая В. Я., Образцова Е. М. Специфика англо-китайского перевода общественно-политического дискурса: лексико-грамматический аспект

Аннотация. Статья посвящена специфике перевода общественно-политического дискурса с английского языка на китайский язык. Авторы анализируют суть понятия «общественно-политический дискурс» и его лингвистическую манифестацию. В работе охарактеризованы лексико-грамматические особенности воспроизведения смысла высказываний исследуемого дискурса.

Ключевые слова: общественно-политический дискурс, приемы перевода, лексико-грамматические особенности, английский язык, китайский язык.

Mizetska V., Obratsova O. The specificity of the English-Chinese translation of the socio-political discourse: lexical and grammatical aspects

Summary. The article is devoted to the specificity of translation of the socio-political discourse from English into Chinese. The authors analyze the essence of the notion “socio-political discourse” and its linguistic manifestation. Lexical and grammatical features of translation are characterized within the discourse.

Key words: socio-political discourse, translation techniques, lexical and grammatical features, English, Chinese.

Ребрій І. М.,

доцент кафедри іноземних мов

Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

ЛІНГВОСЕМІОТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО АНАЛІЗУ АРТЛАНГІВ

Анотація. Статтю присвячено виробленню лінгвосеміотичної класифікації артлангів з метою виявлення структурно-семантичних чинників, що визначають стратегії їхнього перекладу. Встановлено, що апостеріорні артланги відтворюються на основі змістоорієнтованого, тоді як апіорні – на основі формоорієнтованого підходу.

Ключові слова: артланг, штучна мова, лінгвосеміотична класифікація, перекладацька стратегія, змістоорієнтований підхід, формоорієнтований підхід.

Постановка проблеми. У світі існує безліч штучних мов, «створених з якоюсь конкретною метою або через якусь конкретну причину і протиставлених природним мовам, якими розмовляють представники окремих мовних спільнот, що функціонують в межах цих спільнот і для яких неможливо знайти первинне джерело» [1, с. 38]. Перший підхід до розподілу штучних мов має функціональний характер і передбачає виокремлення «допоміжних мов» (*auxiliary languages* або *auxlangs*), для яких доміантною є функція комунікативна, та «художніх мов» або «артлангів» (*artistic languages* або *artlangs*), для яких доміантною є функція естетична. Актуальність запропонованої розробки визначається загальною орієнтацією сучасного перекладознавства на дослідження феномену перекладацьких труднощів, до яких мають бути віднесені й артланги як системно-функціональні набори безеквівалентних мовних одиниць, які не мають усталених відповідників у жодній природній мові, включаючи ту, якою написаний художній твір, в межах якого вони існують. На відміну від допоміжних мов, артланги зазвичай створюються на основі однієї природної мови, яка термінується як «мова-донор» та виступає джерелом «будівельного матеріалу» для артлангу на різних рівнях – від фонетичного до синтаксичного. З одного боку, умотивованість художньої мови природною мовою є запорукою її принципової перекладності, а з іншого, нездатність перекладача відтворити окремі елементи артлангу аж ніяк не означає ані неперекладності самої цієї мови, ані тексту, що зумовив її створення.

Другий підхід до класифікації штучних мов можна схарактеризувати як лінгвосеміотичний, адже розгляду тут підлягають «онтологічні характеристики штучних мов, їхні подібності та відмінності від інших знакових систем, типологічні основи класифікації» [2, с. 60]

Мета роботи – розподіл артлангів на основі лінгвосеміотичного підходу, тобто за принципом їхньої системної організації. Оскільки головним завданням лінгвосеміотики є виявлення знакової сутності мовних систем, вважаємо що представлена нами типологія має структурно-семантичний характер, здатний висвітлити дуалістичну організацію мовного знаку у єдності плану вираження та плану змісту. Лінгвосеміотичний розподіл штучних мов має багаторівневий ієрархічний характер, тож у своїй роботі ми обмежимося розглядом типологічних ознак тих верхніх рівнів ієрархії, які є релевантними потребам перекладу

артлангів. Ми також скористаємося багаторічними напрацюваннями інтерлінгвістики стосовно класифікування допоміжних міжнародних мов, оскільки вони, на нашу думку, цілком можуть бути застосовані й стосовно артлангів.

Виклад основного матеріалу. Представлена у статті класифікація є складною і передбачає чотири базові рівні, на останньому з яких існує додаткове розшарування штучних мов за різними напрямками.

1-й рівень класифікації артлангів: за відношенням до природних мов. На цьому рівні пропонується розрізняти апостеріорні мови – тобто ті, до складу (плану вираження) яких входять одиниці (елементи), запозичені з природних мов, та апіорні мови – тобто ті, до складу (плану вираження) яких входять одиниці (елементи), які не виявляють матеріальної відповідності природним мовам. Протиставлення двох зазначених класів має не абсолютний, а відносний характер, що дозволяє виокремити третій клас – *змішаних* мов або *мікстів*, для яких характерним є певне співвідношення апостеріорних та апіорних рис. У царині артлангів пріоритетність того чи іншого способу мовотворення зумовлюється тим фактом, що вони не розраховані на масову комунікацію і зазвичай оперують вельми обмеженим лексиконом і ще обмеженішими морфологією та синтаксисом. Вибір на користь апіорної або апостеріорної мови більше залежить від жанру твору, до складу якого вона входить. Наприклад, артланги у складі (анти)утопічних творів, що описують суспільство майбутнього, скоріше матимуть апостеріорний характер. Такі лінгвопроекти є зазвичай модифікаціями реальних мов, на кшталт новомови Дж. Орвелла або надсату Е. Берджесса. Натомість, для артлангів у складі фантастичних творів, навпаки, пріоритетності набуває апіорний принцип, якщо автор прагне показати мову, яка не має нічого спільного з людською. Те ж саме стосується й казкових анімалістичних творів. Жанр фентезі, у свою чергу, будується на міфології, а це означає, що артланги в його межах часто пов'язані з мертвими мовами або з тим станом, який реальні мови мали у минулому, що й зумовлює їхню апостеріорність.

Інформація, що міститься на цьому рівні, має визначальне значення для перекладу артлангів, оскільки важливим чинником вибору перекладацької стратегії є їхнє відношення до природних мов. Для одиниць артлангів апостеріорного типу характерною є наявність внутрішньої форми як структурно-семантичної співвіднесеності морфем, що входять до їхнього складу, з іншими морфемами, що належать до мови-донора, з якої вони були запозичені у перебігу лінгвоконструювання. У практичному сенсі це означає можливість морфемного членування таких лексем, а отже й їхнього поморфемного відтворення у перекладі на основі калькування. Такий тип перекладу визначається як *змістоорієнтований* і є проявом одомашнення. Для одиниць артлангів апіорного типу, навпаки, внутрішня форма залишається невизначеною, а отже транскодування буде

пріоритетним способом їхнього іншомовного відтворення. Такий тип перекладу визначається як *формоорієнтований* і є проявом очуження.

2-й рівень класифікації артлангів: за кількістю та якістю фізичних маніфестацій. Мінімальна кількість таких маніфестацій дорівнює одній – графічній; такі мови називаються *пазиграфіями*. Більшість мають дві – фонетичну та графічну – і називаються *пазилаліями*. Наявність двох маніфестацій особливо характерна для апостеріорних мов, які у цьому відношенні слідує природним мовам. Інформація, що міститься на цьому рівні, практично не впливає на переклад, оскільки іншомовне відтворення артлангів, що функціонують в межах художнього дискурсу, передбачає відтворення виключно їхньої графічної форми. Хоча перекладачам варто не забувати про ефонічні характеристики запропонованих відповідників.

3-й рівень класифікації артлангів: за структурою знака. На цьому рівні штучні мови можна розділити на декілька груп залежно від того, яким чином в них зорганізовано різні рівні та взаємодію між ними. Тобто, можна виокремити мови, апостеріорні на всіх рівнях, та мови, апріорні на всіх рівнях, а також мови апостеріорні на деяких рівнях та апріорні на інших, і навпаки. У перекладацькому вимірі цей рівень втрачає релевантність, якщо письменники-артлангери не надають додаткових коментарів стосовно рівневої організації своїх лінгвопроектів, аналітичного чи синтетичного устрою, синкретизму різнорівневих елементів тощо, а фрагментарна присутність артлангу у самому тексті твору (у більшості випадків штучна мова залишається на периферії дискурсу, адже її надмірне використання ускладнює читачку перцепцію та відволікає реципієнта від розгортання сюжету) не дає можливості дійти таких висновків самостійно. У тих же випадках, коли письменник, навпаки, надмірно деталізує системний опис свого проекту, це значно ускладнює роботу перекладача, висуваючи перед ним вимогу комплексного відтворення різних видів перекладацьких труднощів та узгодження низки локальних стратегій в межах загальної стратегії змістоорієнтованого або формоорієнтованого перекладу.

4-й рівень класифікації артлангів: за характерними особливостями морфем. На цьому рівні апріорні та апостеріорні мови розглядаються окремо.

Для апріорних артлангів набуває значущості наявність або відсутність умотивованості мовних знаків у їхньому складі. Поняття умотивованості знака у складі апріорної штучної мови відрізняється від умотивованості як механізму забезпечення внутрішньої форми слова, оскільки не стосується його морфемної структури. А отже апріорна умотивованість не суперечить сформульованому вище чиннику визначення стратегії перекладу артлангів.

Неумотивовані апріорні мови поділяються С.М. Кузнецовим на 1) нумераційні; 2) ієрогліфічні та 3) пазігалії з довільно обраними планами вираження. Умотивовані апріорні мови поділяються на 1) формально умотивовані та 2) семантично умотивовані. До першої групи автор відносить а) малюнкові пазиграфії; б) звукозображувальні мови [2]. Зупинимось на гіпотетичній можливості перекладу звукозображувального артлангу, що може бути обґрунтована на основі перекладності реальних ономатопів, але ускладнюється тим, що: різні мовні спільноти мають різні традиції вербального відтворення одних і тих самих звуків; у різних мовних спільнотах можуть з'являтися звукоімітації, пов'язані з особливостями їх світо-

сприйняття, які будуть відсутніми в інших мовних спільнотах; ономатопеї в художньому творі можуть мати оказіональний індивідуально-авторський характер і характеризуватися конотативним навантаженням [3, с. 246]. Таким чином, через мовноетнічну специфіку продукування та сприйняття звуків звукозображувальний артланг має відтворюватися на основі поєднання змістоорієнтованого та формоорієнтованого перекладу. Змістоорієнтована складова передбачає створення функціональних відповідників, прикладом чого може слугувати мова анімалістичних персонажів з циклу романів К.С. Льюїса «Хроніки Нарнії». Цікаво подивитися на те, як різні перекладачі по-різному підходять до відтворення мови, якою розмовляють коні з роману «A Horse and his Boy». За задумом автора, ця мова має нагадувати коняче іржання (*horse whinnying*), але в англійській мові іржання передається ономатопом *neigh*, а в українській «і-го-го». Розглянемо приклад:

«Oh don't let's», said Shasta. «Not yet. I don't know how to—please, Horse. I don't know your name.» – «*Breehy-hinny-brinny-hoohy-hah*», said the Horse. – «I'll never be able to say that», said Shasta. «Can I call you Bree?» [4]

Перекладачка В. Наріжна обирає стратегію формоорієнтованого перекладу, використовуючи транслітерацію як спосіб передачі ономатопоетичного зооніму, внаслідок чого звукозображувальний ефект артлангу виявляється втраченим для українського реципієнта:

– О, тільки не це, – вирачив очі Шаста. – Ще не зараз. Я не знаю, як... ну конячко, ну будь ласочка... не знаю навіть, як тебе звать. – *Брігі-хінні-брінні-хукі-хак*, – відповів кінь. – Я це ніколи не вимовлю, – зітхнув Шаста. – Можна мені називати тебе просто Брі? [5, с. 22].

І. Ільїн та О. Кальниченко зробили вибір на користь стратегії змістоорієнтованого перекладу, створюючи функціональний відповідник, складові якого нагадують український варіант іржання. Таким чином, звукозображувальний ефект для українського реципієнта зберігається:

– Тільки не це! – заблагав Шаста. – Я не вмію! Будь ласка, мій добрий коню... пробачте, не знаю, як вас звати... – *Ігого-гого-йохохо-гуді-га*, – відповів кінь. – Пробачте, але мені ніколи-ніколи не вдасться вимовити таке дивне ім'я повністю. Можна, я буду звати вас просто Ігого? [6, с. 26].

До другої групи семантично умотивованих штучних мов С.М. Кузнецов відносить: а) філософсько-логічні мови (оперативною одиницею яких є морфема, що складається з букв, співвідносних з родо-видовим устроєм всесвіту, та б) психологічно-асоціативні мови (в яких комплексне значення морфеми не виводиться логічно із сумарного значення семантичних множників, але є асоціативно близьким до нього) [2]. Внаслідок специфіки свого устрою семантично умотивовані мови не можуть бути перекладеними у звичному сенсі цього слова. Якщо ми спробуємо уявити такий артланг на основі, скажімо, латинського алфавіту, то для його відтворення українською буде необхідно розробити аналогічну систему літеропозначень на основі відповідного варіанту кирилиці. Подібний принцип використовує Дж. Кетфорд, коли описує *графологічний переклад*, «в якому графологія тексту ВМ заміщується на еквівалентну графологію ПМ» [7, с. 123].

Апостеріорні мови на 4-му рівні класифікуються за двома напрямками. За першим вони поділяються на 1) лексично гомогенні та 2) лексично гетерогенні. Для лексично гомогенних мов вибір морфем та/або слів здійснюється від одного доно-

ра. Лексично гетерогенні мови складаються з вокабул, що не зустрічаються разом в межах лексичних систем окремих природних мов. Другий напрямок класифікації апостеріорних мов акцентує характер модифікації природного слова. Тут можна виокремити мови з деформаціями: 1) на фонетичному рівні, 2) на фонологічному рівні, 3) на графічному рівні та 4) на морфологічному рівні [2].

На фонетичному рівні модифікації видаються неминучими через неможливість зберегти та точно відтворити національні варіанти вимови тих чи інших звуків, які «запозичуються» артлангами з природних мов. Модифікації на фонологічному рівні не є неминучими, якщо фонологічна система штучної мови ізоморфна фонологічній системі мови-донора (як, наприклад, у випадку з новомовою Дж. Орвелла). Якщо ж донором виступають водночас декілька мов, фонологічні системи яких не повністю збігаються, збереження вихідних фонемних структур ставиться в залежність від запропонованого для штучної мови інвентарю фонем. Оскільки артланги, як правило, не прописуються на фонологічному рівні, потенційна наявність модифікацій на ньому не є релевантною потребам ані філологічного (лінгвістичного), ані перекладознавчого аналізу. Втім, опосередковано вони можуть датися взнаки через правопис, як ми це спостерігаємо на прикладі мови надсат з роману-антиутопії Е. Берджесса «*A Clockwork Orange*» («Механічний апельсин»). Авторіві довелося компенсувати (не завжди вдало і не завжди зрозуміло навіть носію російської мови) відсутність в англійській фонології певних звуків, таких як [л̥] (*lewdies*, *malchicks*), [ы] (*starry*, *messel*), [x] (*skvatted*, *smecking*), [ц] (*litso*), [ш] (*horrorshow*), [ш̥] (*veshch*) тощо [8].

Хоча модифікації на графічному рівні штучних мов можуть мати різноманітний характер, у матеріалі нашого дослідження не зафіксовано жодної з них просто через те, що в англо-українському напрямку перекладу відбувається перехід з латиниці на кирилицю, тож про їхній вплив на переклад ми можемо розмірковувати опосередковано. Наприклад, в межах латиниці є абетки, що використовують діакритичні знаки, а є й такі, що ні. Внаслідок цього *chelloveck* перетворюється на *čelovek* у литовському перекладі роману [9], а *groody* на *groudne* – у французькому [10]. Простежується закономірність: якщо перекладач робить вибір на користь одомашнення, маючи на меті інтереси потенційного реципієнта, він вдається до графічних модифікацій одиниць артлангу з урахуванням фонографічного стандарту приймаючої мови; і навпаки, якщо перекладач переслідує стратегію відчуження, маючи на меті збереження авторського правопису, графічна репрезентація вихідних одиниць буде збережена і в перекладі.

Останніми йдуть модифікації апостеріорних мов на морфологічному рівні. Наприклад, у новомові Дж. Орвелла вони мають на меті продемонструвати тенденцію до функціональної взаємозамінності різних частин мови. Наприклад:

The first of these was an almost complete interchangeability between different parts of speech. Any word in the language could be used either as verb, noun, adjective, or adverb. Between the verb and the noun form, when they were of the same root, there was never any variation... The word thought, for example did not exist

in Newspeak. Its place was taken by think, which did duty for both noun and verb [11, с. 247].

У цьому випадку ми запропонували замінити принцип взаємозаміни частин мови на основі конверсійного безморфемного словотвору принципом одноманітності утворення похідних форм, що дало можливість виразити головну для автора ідею регулярності:

«У граматиці новомови було дві помітні особливості. Перша – це чіткі правила утворення однокорених слів різних частин мови. Саме це правило не припускало жодної варіативності, що само по собі призвело до знищення багатьох архаїчних форм. Наприклад, усі похідні від мислити (мисль, мисленнєвий, мислення тощо) були вилучені на користь похідних від думати (думка, думний, думання тощо)».

Висновки. Ми спробували з'ясувати, як лінгвосоціотичні особливості артлангів впливають на можливості їхнього відтворення у перекладі. Застосувавши такий методологічний інструмент, як класифікація, ми не тільки зуміли охопити увагою усі потенційні різновиди артлангів, а й дізнатися про специфіку їхньої онтології. Переклад артлангів апостеріорного типу зазвичай здійснюється на основі змістоорієнтованого підходу (калькування), що є проявом стратегії одомашнення, тоді як переклад артлангів апіорного типу є можливим тільки на основі формоорієнтованого підходу (транскодування), що є проявом стратегії очуження.

Література:

1. Malmkjær K. Artificial Languages / K. Malmkjær // The Linguistic Encyclopedia; [ed. by K. Malmkjær]. – L., NY. : Routledge, 1995. – P. 38-42.
2. Кузнецов С.Н. К вопросу о типологической классификации международных искусственных языков / С.Н. Кузнецов // В кн.: Проблемы интерлингвистики. Типология и эволюция международных искусственных языков. – М. : Наука, 1976. – С. 60-78.
3. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 342 с.
4. Lewis C.S. The Horse and His Boy [Electronic resource]. – Access: <http://www.e-reading.org.ua/book.php?book=71013lewis%20-%20voyage%20to%20venus.pdf>
5. Льюїс К.С. Хроніки Нарнії. Кінь та його хлопчик / К.С. Льюїс; пер. з англ. В. Наріжна. – Дніпропетровськ: Проспект, 2006. – 240 с.
6. Льюїс К.С. Хроніки Нарнії. Кінь і його хлопчик / Клайв Стейплз Льюїс; пер. з англ. І. Ільїна, О. Кальниченко, К. Воронкіної. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 256 с.
7. Катфорд Дж. К. Лингвистическая теория перевода: Об одном аспекте прикладной лингвистики / Дж. К. Катфорд; пер. с англ. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 208 с.
8. Burgess A.A Clockwork Orange (UK version) [Electronic resource]. – Access: <http://www.e-reading.club/book.php?book=70878>
9. Blonskytė M. Translation of the Russian Nadsat Slang in Anthony Burgess' Novel A Clockwork Orange into Lithuanian / M. Blonskytė, S. Petronienė // Studies about Languages. – 2013. – № 22. – Access: <http://dx.doi.org/10.5755/j01.sal.0.22.4293>
10. Bogic A. Anthony Burgess in French Translation: Still «as Queer as a Clockwork Orange» [Electronic resource]. – Access: https://www.academia.edu/9506174/Anthony_Burgess_in_French_Translation_Still_as_Quere_as_a_Clockwork_Orange
11. Orwell G. Nineteen Eighty Four / G. Orwell. – New York: A Signet Classic, 1981. – 268 p.

Ребрий И. Н. Лингвосемиотические особенности переводческого анализа артлангов

Аннотация. Статья посвящена разработке лингвосемиотической классификации артлангов с целью выявления структурно-семантических характеристик, которые определяют стратегии их перевода. Установлено, что апостериорные артланги воспроизводятся на основе смыслоориентированного, а априорные – на основе формоориентированного подхода.

Ключевые слова: артланг, искусственный язык, лингвосемиотическая классификация, стратегия перевода, смыслоориентированный подход, формоориентированный подход.

Rebrii I. Linguosemiotic specifics of artlangs' translation analysis

Summary. The article is dedicated to working out linguosemiotic classification of artlangs with the aim of exposing structural and semantic characteristics that determine their translation strategies. It is determined that a posteriori artlangs are reproduced on the basis of sense-oriented approach, while a priori artlangs – on the basis of form-oriented approach.

Key words: artlang, constructed language, linguosemiotic classification, translation strategy, sense-oriented approach, form-oriented approach.

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Вишнівський Р. Й.,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри практики англійської мови

*Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка***Терлецька Л. П.,**

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри практики англійської мови

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

АНГЛОМОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКИХ ЕЛЕКТРОННИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ)

Анотація. У статті розглянуто мовні та позамовні чинники вживання англомовних запозичень у сфері інформаційних технологій, наведено приклади вживання англіцизмів в українських електронних засобах масової інформації. Зосереджено увагу на рівнях адаптації англомовної лексики до норм сучасної української мови; особливостях електронних засобів масової інформації; наявності значної кількості англійських варваризмів у публіцистичних текстах; необхідності правильного й доцільного вживання англіцизмів.

Ключові слова: англомовні запозичення, чинники вживання запозичень, асиміляція, варваризми, особливості засобів масової інформації, публіцистичний текст.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації, розвитку інформаційних технологій, поширення Інтернету, збільшення кількості друкованих і електронних засобів масової інформації (далі – ЗМІ) різко зросла кількість іншомовних запозичень, передовсім англійського походження, в сучасній українській мові. Активне проникнення англіцизмів у сферу інформаційних технологій зумовлене ще й тим, що більшість комп'ютерного обладнання, програмного забезпечення та ігор розробляється в англомовних країнах, передовсім у США.

Відсутність цензури в ЗМІ, жорстких вимог до викладу матеріалу, пошук нових засобів вираження, прагнення до «образності, емоційності й експресивності, влучності, викривальності й каламбуру, гумору, іронії, іноді сарказму» [8, с. 214] теж слугують причинами інтенсивного проникнення англіцизмів. Сучасні ЗМІ нерідко є першим фіксатором іншомовної лексики, яка може стати надбанням широкого кола носіїв української мови. У цьому контексті особливої актуальності набуває питання вживання англіцизмів у сфері інформаційних технологій у мові ЗМІ.

Різним аспектам іншомовних запозичень в українській мові присвячена значна кількість монографій і дисертаційних досліджень (Л. Архипенко, Я. Битківська, Г. Дружин, Л. Кислюк, І. Кочан, В. Сімонок, О. Стишов, С. Федорець та ін.), а також публікацій (Н. Босак, Н. Гудима, П. Селігей, Н. Попова, В. Леснова, О. Йолкіна й ін.). Так, на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX – початку XXI ст. Л. Архипенко досліджує проблеми адаптації іншомовних лексичних запозичень в українському мовному середовищі [1]. Англіським запозиченням у мові сучасної української реклами присвячена дисертація С. Федорця [10]. На матеріалі друкованих, електронних, теле-

й радіомовних ЗМІ, художньої літератури, розмовного мовлення, словників некодифікованої лексики Я. Битківська аналізує семантичні процеси, які супроводжують появу новітніх англіцизмів на лексичному, словотвірному і граматичному рівнях [2]. Однак окреслене питання потребує окремого висвітлення.

Мета статті – на матеріалі сучасних українських електронних ЗМІ розглянути особливості вживання новітніх англіцизмів у сфері інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наявність англійських запозичень у сфері інформаційних технологій зумовлена як мовними (лінгвістичними), так і позамовними (екстралінгвістичними) чинниками. Так, значна кількість англіцизмів уживається для позначення комп'ютерного обладнання, понять, приміщень, закладів, осіб, котрі працюють у сфері інформаційних технологій. Вони, як правило, не мають аналогів у мові-реципієнті, стають міжнародними й у нинішню епоху глобалізації значно полегшують процес комунікації (*комп'ютер, ноутбук, планшет, смартфон, сервер, браузер, портал, монітор, інтерфейс, драйвер, вінчестер, сайт, провайдер, хакер* тощо). Наприклад: «Западенські торговці ноутбуками, планшетами та смартфонами» (Газета по-українськи, 23.02.2015); «Текст постанови від 5 листопада міститься на урядовому порталі» (Українська правда, 07.11.2005); «Для максимального забезпечення сумісності з Vista поставляються драйвери для 30 тисяч пристроїв» (Українська правда, 30.11.2006).

Серед інших чинників, які створюють сприятливий ґрунт для проникнення англійської лексики в українську мову, дослідники (Л. Архипенко [1, с. 5–6], М. Бондар [3, с. 8], Н. Босак [4, с. 43–45], Н. Гудима [5, с. 314], О. Стишов [8, с. 21–22] та ін.) відзначають таке: престижність англійської мови; збільшення кількості українців, які володіють англійською мовою; прагнення до новизни, емоційності й експресивності висловлювання; бажання «осучаснити» текст за допомогою іншомовного слова; намір нівелювати або навіть навмисно приховати інформацію, використовуючи англійські запозичення, що виконують евфемістичну функцію. Нерідко англійські запозичення вживають з метою заміни словосполучень і описових зворотів однослівними найменуваннями. У цьому випадку вони є незамінним засобом лаконічного й точного передання інформації в текстах (*флуд* – марнослов'я у форумах; *флейм* – обмін повідомленнями у форумах, чатах, які не мають жодного стосунку до початкової теми; *спам* – масова розсилка кореспонденції рекламного характеру; *блог* – мережевий журнал; *тролінг* –

розміщення в Інтернеті провокаційних повідомлень тощо). Наприклад: «Жодних обмежень – від особистих загроз ... до гігабайтів *флуду*» (Українська правда, 30.03.2011); «... китайські чайники та праски ... розсилають *спам*» (Українська правда, 30.10.2013); «Українців за *тролінг* Меркель у Facebook можуть забанити» (Газета по-українськи, 15.07.2014).

Серед англіцизмів, пов'язаних зі сферою інформаційних технологій, чільне місце посідають варваризми. Варто зазначити, що в мовознавстві існують й інші терміни: вкраплення чи введення у твір з певною змістовою або стилістичною метою уривок іншомовного тексту (слово, словосполучення, речення чи будь-яке їхнє поєднання) [9, с. 82]; транспланти – іншомовні одиниці (вислови, фрази, словосполучення, морфеми та букви), які передаються за допомогою графіки мови-донора [6, с. 47–57]; гібридні композити – різновид варваризмів, першу основу яких становить іншомовне слово в неадаптованій формі, переважно в іншомовній графіці, а другу – питомих слово [7, с. 19–22]. Ми будемо користуватися терміном «варваризм», позаяк він має тривалішу історію побутування й охоплює всі важливі аспекти аналізованого сегменту лексики. Характерними ознаками варваризмів є те, що вони здебільшого позначають поняття, які мають аналоги в українській мові; зберігають структурні ознаки англійської мови, по-різному пристосовуються до фонетики, морфології мови-реципієнта; позбавлені стилістичного забарвлення, науковості; мають обмежену сферу вживання; залишаються за межами українського словника. Зазвичай варваризми вживаються з міркувань престижу або моди, але не закріплюються в мові надовго. Проте доля сучасних комп'ютерних варваризмів може бути іншою, позаяк вони нерідко виявляють риси граматичної асиміляції, набуваючи ознак роду, числа та відмінювання в українській мові (*юзер, лайк, репост, гугл транслейт, нік, мейл, фоловер, діджитал, софт, DVD-чейнджер, RTF-формат, IP-адреса, CD-диск, SIM-картка, USIM-картка, R-UIM-картка, SMS-повідомлення, internet-магазин, internet-провайдер, on-line-торгівля, web-дизайн, IT-менеджер, web-сторінка, web-браузер, cookie-файл, Bluetooth-протокол, GPS-навігатор* тощо). Наприклад: «В певні моменти ти робиш паузи, вмикаючи *гугл транслейт* в голову» (Газета по-українськи, 30.01.2015); «Рада заплатить 8 мільйонів за ліцензійний *софт*» (Українська правда, 24.12.2014); «Компанія також користується *cookie-файлами* ...» (Українська правда, 05.11.2013); «... абонентам зазначених мобільних операторів масово розсилаються *sms-повідомлення* наступного змісту» (Газета по-українськи, 03.09.2014).

Серед англіцизмів варто виокремити ті, які ще зберігають латинське написання (*on-line, off-line, wi-fi, web, YouTube, cookie, Google, browser, Bluetooth, Facebook, Twitter* тощо). Ми також зараховуємо їх до варваризмів, позаяк вони ускладнюють сприйняття текстового матеріалу. Більшість із них уже отримали кириличний вигляд шляхом транслітерації або транскрипції (*он-лайн, офф-лайн, веб, браузер, ютуб, кукі, гугл, браузер, блютус, фейсбук, твіттер* тощо). Наприклад: «У 2013 р. люди почали всьляко використовувати потужні смартфони, обладнані ... *GPS-навігаторами*, ... і зв'язком через *wi-fi*» (Українська правда, 27.12.2013); «... модернізований мультимедійний комплекс з ... *Bluetooth* ...» (Газета по-українськи, 19.02.2015); «Група назвала себе «Молодіжною референтурою ОУН» і розмістила в Ютубі відеоролик» (Українська правда, 17.03.2011).

Спостерігаємо різні варіанти написання варваризмів, що ще більше заплутує читача, адже в такому випадку він дезорієнто-

ваний у написанні нових слів і виразів (*блютуз – блютус; імейл – і-мейл – мейл; аккаунт – акаунт – акант – екаунт* тощо). Наприклад: «Через вбудований *блютуз* я приймаю дзвінки, не беручи слухавки» (Газета по-українськи, 26.04.2013); «... бізнесменів з *блютусом* на вусі, людей з майже пушкінськими бакенбардами...» (Газета по-українськи, 13.09.2011); «Користувачі, що входять на YouTube через свій *аккаунт* ...» (Українська правда, 05.11.2013); «Шкода, що Більдт рекламував фейковий *екаунт*» (Львівська газета, 17.12.2013).

На основі аналізу англіцизмів зі сфери інформаційних технологій, віднайдених у текстах українських електронних ЗМІ, доходимо висновку, що вони по-різному адаптуються до норм української мови, піддаються асиміляції на фонетичному, орфографічному, граматичному, лексико-семантичному рівнях. Поряд із прямим запозиченням комп'ютерних термінів спостерігаємо й процес калькування: *миша (mouse), жорсткий диск (hard disk), завантажувати (load), електронна пошта (e-mail)* тощо.

Відзначимо, що значну кількість англіцизмів становлять композити, у яких повторюється якийсь один структурний елемент, а другим компонентом є або транслітерований англіцизм, або калька, а саме: лексеми з компонентом Інтернет– (*Інтернет-зв'язок, Інтернет-контент, Інтернет-провайдер, Інтернет-компанія, Інтернет-спільнота, Інтернет-простір, Інтернет-бізнес, Інтернет-сервіс* тощо); веб– (*веб-браузер, веб-дизайн, веб-сайт, веб-сторінка, веб-контент, веб-ресурс, веб-сервер, веб-камера* тощо); онлайн– (*онлайн-сервіс, онлайн-система, онлайн-трансляція, онлайн-покупки, онлайн-магазин* тощо). Наприклад: «Лідери бойовиків вимагають із *інтернет-провайдерів* ...» (Українська правда, 15.10.2014); «Ця *веб-сторінка* недоступна ...» (Українська правда, 05.08.2013); «Онлайн-трансляція брифінгу генерального прокурора ...» (Газета по-українськи, 16.02.2015).

Чимало складних слів утворюється на основі англіцизмів і лексики мови-реципієнта або ж раніше запозичених слів, що є результатом поглибленого освоєння запозиченого слова (*мейл-арт, імейл-адреса, спам-розсилка, флеш-карта, компакт-диск, кібер-безпека, кібер-злочин, скайп-конференція* тощо). Наприклад: «Я просто зайшов на їхній сайт, там була *імейл-адреса* проекту» (Газета по-українськи, 04.02.2013); «... забезпечення ефективної боротьби з *кібер-злочинами*» (Українська правда, 02.11.2012).

До окремої групи варто зарахувати англіцизми, головним чином варваризми, які беруть участь у процесі словотворення за допомогою продуктивних суфіксів української мови (*фоловити, онлайнувати, банити, лайкати, кешувати, кешування, (за)тролити, спамити, чатитися, флудити, постити, діджиталізація* тощо). Наприклад: «Тільки дивно інше – *фоловити* цей твіттер Штайнмайєра ...» (Львівська газета, 17.12.2013); «Можете не *лайкати* цей пост, ...» (Час, 19.06.2014); «... *кешування* дає значні переваги провайдерам ...» (Українська правда, 17.05.2013); «Кобу *затролили* у Фейсбуці ...» (Газета по-українськи, 21.09.2014); «Однак дехто зі студентів продовжував *чатитися* ...» (Газета по-українськи, 15.05.2013); «... не в соціальних мережах слід *флудити* ...» (Українська правда, 26.02.2010); «Що нам справді допомогло, це повна «*діджиталізація*» суспільства ...» (Українська правда, 12.09.2014).

Висновки. Вищенаведене дає підстави стверджувати, що англійські запозичення, пов'язані зі сферою інформаційних технологій, серед яких значна кількість є варваризмами, актив-

но проникають у мову ЗМІ. Їхнє використання зумовлене як мовними, так і позамовними чинниками. Вони піддаються асиміляції на фонетичному, орфографічному, граматичному, лексико-семантичному рівнях; утворюють складні слова на основі англіцизмів і лексем мови-реципієнта або ж раніше запозичених слів; беруть участь у процесі словотворення за допомогою продуктивних суфіксів української мови.

Перспективними напрямками подальшого дослідження є асиміляція англійських запозичень у сфері інформаційних технологій на лексико-семантичному рівні, вивчення їхніх стилістичних особливостей у сучасній українській мові.

Література:

- Архипенко Л.М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX – початку XXI ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.М. Архипенко. – Х., 2004. – 20 с.
- Битківська Я.В. Тенденції засвоєння та розвитку семантики англіцизмів у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Я.В. Битківська ; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.
- Бондар М.В. Активні лексико-семантичні процеси в мові художньої прози кінця XX – початку XXI ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М.В. Бондар ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології. – К., 2004. – 19 с.
- Босак Н.Ф. Причини появи запозичень-англіцизмів в українських ЗМІ / Н.Ф. Босак, В.А. Печерська // Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Лексико-грамматичні інновації в сучасних славянських мовах» (Дніпропетровськ, 14–15 квітня 2005 р.). – Д. : Пороги, 2005. – С. 43–45.
- Гудима Н.В. Вплив мовних та позамовних чинників на збагачення словникового складу сучасної української літературної мови / Н.В. Гудима // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія «Лінгвістика і літературознавство» : міжвуз. зб. наук. ст. – 2010. – Вип. XXIII. – Ч. 4. – С. 308–316.
- Дьяков А.И. Дериwационная интеграция англицизмов в русском языке конца XX века в функциональном аспекте : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / А.И. Дьяков. – Новосибирск, 2001. – 291 с.
- Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н.Ф. Клименко, С.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. – К. : Видawnичий дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
- Стишов О.С. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О.С. Стишов. – 2-ге вид., перероб. – К. : Пуgач, 2005. – 388 с.
- Ткаченко О.Б. Вкраплення / О.Б. Ткаченко // Українська мова : [енциклопедія] / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 82.
- Федорець С.А. Англіїські запозичення в мові сучасної української реклами : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С.А. Федорець ; Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г.Г. Сковороди. – Х., 2005. – 20 с.

Вышневский Р. И., Терлецкая Л. П. Англоязычные заимствования в сфере информационных технологий (на примере украинских электронных средств массовой информации)

Аннотация. В статье рассмотрены языковые и внеязыковые факторы употребления англоязычных заимствований из сферы культуры. Приведены примеры употребления англицизмов в украинских электронных средствах массовой информации. Сосредоточено внимание на уровнях адаптации англоязычной лексики к нормам современного украинского языка; особенностях электронных средств массовой информации; присутствии значительного количества английских варваризмов в публицистических текстах; необходимости правильного и целесообразного применения англицизмов.

Ключевые слова: англоязычные заимствования, факторы употребления заимствований, ассимиляция, варваризмы, особенности средств массовой информации, публицистический текст.

Vyshnivskyi R., Terletska L. English borrowings in the sphere of information technology in Ukrainian electronic media

Summary. The article deals with linguistic and extra-linguistic factors of the use of English borrowings in the sphere of information technology. The examples of Anglicisms used in Ukrainian electronic media are provided. Our attention is focused on the levels of adaptation of English vocabulary to the norms of the Ukrainian language; the peculiarities of electronic media; the presence of a significant number of English barbarisms in journalistic texts; the necessity to use Anglicisms correctly.

Key words: English borrowings, factors of the use of borrowings, assimilation, barbarisms, media, journalistic text.

Городецька І. В.,

асистент кафедри англійської мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ КОСМЕТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Анотація. У статті подано огляд синтаксичних особливостей текстів реклами косметичних засобів на трьох композиційних рівнях – слогані, заголовку та основному тексті; проаналізовано частоту вживання різних типів речень і словосполучень у структурі тексту.

Ключові слова: рекламний текст, синтаксис, речення, словосполучення, слоган, заголовки, основний рекламний текст.

Постановка проблеми. Попри той факт, що реклама сьогодні настільки увійшла в наше життя, що часто викликає несприйняття й навіть роздратування, ми змушені констатувати, що цей вид масової комунікації та впливу на свідомість людей відіграє важливу роль у житті сучасного суспільства. Проблема аналізу реклами відображена в низці наукових розвідок вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. Рекламний дискурс досліджували І. Авдєєнко, А. Годдард [3], Р. Голдман [4], Г. Кук [2]; мову реклами аналізували М. Кохтев, Н. Лиса, Л. Школьник, Д. Огілві [5]; рекламний слоган описували Х. Кафтанджияєв, Н. Коваленко, А. Литвинова; рекламні заголовки розглядали Ф. Джефкінс, К. Іванова, А. Коваленко й ін. Незважаючи на неослабний інтерес науковців до явища реклами, наявні нерозв'язані питання в дослідженні синтаксичних особливостей рекламного тексту косметичних засобів і їх ролі в реалізації комунікативних тактик і стратегій рекламного тексту.

Метою статті є визначення синтаксичних характеристик рекламного тексту косметичних засобів, виокремлення та аналіз його особливостей на різних композиційних рівнях рекламного тексту (у слогані, заголовку й основному тексті).

Виклад основного матеріалу дослідження. Одиницями традиційного синтаксису вважають речення та висловлення, хоча синтаксис словосполучень оперував власною одиницею – словосполученням як поєднанням двох слів на підставі певного семантичного і граматичного зв'язку. Речення є структурно-семантичною інваріантною одиницею мовної системи й характеризується комунікативною, змістовою та інтонаційною завершеністю [1, с. 544–546].

Друкована реклама пропонує особливо багатий набір засобів для розуміння того, як рекламодавці намагаються досягнути переконання й так мотивувати потенційних покупців перейти до активних дій. Творці більшості друкованих рекламних текстів поєднують візуалізоване подання матеріалу з достатнім обсягом лінгвального матеріалу задля маніпуляції.

Синтаксис відіграє значну роль під час реалізації стратегій навіювання та впливу на емоційну сферу через інтимізацію комунікативного простору між адресатом і адресантом. Розглянемо основні характеристики рекламного тексту на синтаксичному рівні.

Слоган на синтаксичному рівні. Аналіз речень за метою висловлювання в слогані засвідчив, що із 1 039 речень більшість – це

спонукальні структури (58%), оскільки вони прямо впливають на покупця. Єдина проблема, що постає перед творцями реклами, – уникати надмірного імперативу, оскільки це може викликати негативні емоції в потенційного покупця: *Go fresh (Dove)*.

Розповідні речення (41%) використовують для подання й запам'ятовування товару: *Nature becomes you (Burt's Bees)*.

Питальні речення були зафіксовані у вкрай рідкісних випадках (1%): *Don't you feel it? (Lancome. Feel Mascara)*.

Рекламні слогани в більшості неокличні (76%): *Health is beautiful (Vichy)*; *Science knows (Clearasil)*, лише 24% речень є окличними – *Prove it to yourself! (No Gray)*; *This changes everything! (imPRESS)*.

Окремо варто зазначити, що стверджувальні речення значно переважають (93,3%): *It's colour that moves you (Feria)*; *We keep our promises (RoC)*, а заперечні речення трапляються в 6,7% слоганів: *Never stop caring (Vaseline)*; *Perfection has never been so simple (Chanel)*, що можна пояснити інтенцією рекламодавців до реалізації стратегії викликання довіри в читачів.

Аналіз речень за структурою засвідчив уживання простих речень (100%). Слоган не повинен бути надто довгим, тому під час його створення використовують короткі прості речення. Вони легше запам'ятовуються, а основною метою слогану якраз і є легке запам'ятовування та швидке відтворення.

Використання розмовних речень у рекламному тексті може відіграти важливу роль, оскільки такі речення швидко популяризуються. Варто також відмітити, що частина слоганів послуговується лише перерахуванням кількох слів: *easy breezy beautiful (Covergirl)*, *pure and simple (Organix)*.

Варто зазначити, що у 18,07% від загальної кількості слоганів уживаються словосполучення. Здебільшого переважають субстантивні (54,71%), з них: субстантивні з іменником (22,71%): *Hair Therapy (Dove)*; субстантивні з прикметником (13,64%): *Natural instincts (Clairol)*; субстантивні із займенником (14,03%): *This hair! (Kiehl's)*; субстантивні з дієприкметником (4,33%): *Transforming beauty (Sephora)*.

У 13,84% слоганів функціонують ад'єктивні словосполучення, з них:

– ад'єктивні з іменником – 4,75%: *Happy about health (Aussie)*;

– ад'єктивні з прислівником – 9,09%: *Passionately Professional (Wella)*.

Вербальні словосполучення з іменником використовують у 18,16%: *To fulfill the Dream (SallyBeauty)*, а адвербіальні з прислівником – у 13,29%: *Quite surprisingly! (OGX)*. Такі словосполучення мають більшу цінність для слогану, ніж речення, бо вони настільки стислі, що їх не потрібно розширювати. Саме тому в слоганах використовують прості за структурою речення або словосполучення.

Заголовок на синтаксичному рівні. Здійснюючи синтаксичний аналіз речень у заголовках рекламних текстів косметичних

засобів, ми встановили, що *за метою висловлювання* в заголовках найчастіше вживають розповідні речення (63,48% з усіх дібраних заголовків): *All facial zones appear visibly tightened (Lancôme)*.

Спонукальні речення зафіксовано у 23,68% заголовків: *Free your energy (Lacoste)*.

Принагідно зазначимо, що використання візуалізації дещо пом'якшує спонукальний характер речень. Усі досліджувані тексти так чи інакше використовують засоби візуалізації у своїй структурі: від простого зображення товару до детально продуманої візуальної частини реклами. Спонукальний характер речень є типовим для реклами, оскільки вона зобов'язана стимулювати читачів до покупки рекламованого товару.

Питальні речення використовують у 12,84% заголовків: *Doesn't it sound better now? (Head&Shoulders)*.

Питальні речення в заголовках є незвичними, порівняно з розповідним типом заголовків. Вони створюють відчуття певного діалогу, адже автори реклами звертаються до кожного з читачів із запитанням. Як правило, запитання мають риторичний характер і не потребують відповіді або ж відповідь слідує одразу за запитанням: *Soft, damaged nails that won't grow? Get 30% longer nails in 5 days (Sally Hansen)*.

Інколи в таких реченнях міститься непрямий натяк на інші товари з аналогічним застосуванням, які, однак, мають гірші якості, є менш дієвими або ж коштують надто дорого. Більшість (86%) речень є неокличними: *It's easy on your skin (Neutrogena)*, лише 14% – окличними: *Stand out of the crowd! Get colour that's as vibrant as you! (Nutrisse)*.

Також фіксуємо переважання стверджувальних речень (86,8%). Досить рідко, проте використовуються й заперечні речення (13,2%). Це трапляється у двох випадках: коли автор рекламного тексту намагається підкреслити оригінальне, притягальне значення тексту, базуючись на принципі контрасту – чим рідше щось уживається, тим більшою є ймовірність того, що це помітять, і коли заперечні конструкції вживаються в агресивних варіантах порівняльної реклами. Тут комунікативна схема така: негативні конструкції заперечують якості конкурентних товарів і після цього стверджується якість власного товару [6, с. 269]: *Your blonde colour and your money won't fade away (TRESemmé)*.

Такі речення вигідно виділяються на фоні інших. Вони привертають більше уваги, викликають більше емоцій, непрямо, але дієво порівнюють рекламовану продукцію з товаром фірми-конкурента, акцентуючи увагу на позитивних якостях власного продукту.

Аналіз структури речень у заголовках засвідчив, що переважають прості речення (67,5%), а складні ми зафіксували лише в 32,5% досліджених заголовків: *We know what you've been dreaming of, and we can give it to you (Nutrisse)*, більшість із яких були поєднанням сурядних і підрядних речень (45,6%).

У 16,8% складних речень підрядна частина є означальною: *„This is the best cream I've ever tried!“ – Salma Hayek (Olay)*.

Обставинні підрядні речення фіксуємо в 36,3% від загальної кількості складнопідрядних. Найпоширенішими з них виявилися підрядні речення причини (26,1%), мети (31,2%) та умови (34,9%):

Since cosmetic problems can be rather bothering, we have created a new technology to help your skin (Vital Radiance) – причини.

We have made it possible so that you can simply enjoy your life (Barry M) – мети.

If you're not satisfied with the result, we'll return your money (Pupa) – умови.

В інших 6,5% застосовувались обставинні порівняльні (4,1%) та часу (2,4%): *You'll see the results sooner than you can imagine (Crest)* – порівняльне; *You can party as long as you want (Smashbox)* – часу.

Підметові речення були зафіксовані в 1,3% складних речень: *What we want to offer is to help you (Palmer's)*.

У 21,92% заголовків використовують словосполучення. У заголовках реклами спостерігаємо більше варіацій словосполучень, порівняно зі слоганом, а саме:

– субстантивні (39,47%): з іменником (11,62%): *Salon results (Veet)*; з прикметником (18,60%): *Perfect Clean (L'oreal)*; із займенником (4,65%): *That brightness! (Wella)*; з інфінітивом (4,60%): *Ability to change (Selsun)*;

– вербальні (23,12%): з іменником (6,97%): *To live the dream (Nizoral)*; з інфінітивом (9,35%): *To learn to live (Old Spice)*; з прислівником (2,15%): *To live happily (Jhirmack)*; із займенником (4,65%): *To respect yourself (Aveeno)*;

– адвербіальні (13,95%) з прислівником: *Incredibly bright! (MaxFactor)*;

– числівникові (9,32%): з числівником (6,83%): *Three in one! (Gilette)*; з іменником (2,49%): *Two brushes (Maybelline)*;

– займенникові з прикметником – 9, 30%: *Something interesting (L'oreal)*;

– ад'єктивні із займенником (4,84%): *Known by everyone (Neutrogena)*.

Основний рекламний текст на синтаксичному рівні. Проаналізувавши речення *за метою висловлювання* в основному рекламному тексті, робимо висновок, що розповідні речення (64,58%) превалюють, проте трапляються й спонукальні (19,35%), що додають контрасту й мотивації в розповідь тексту [2, с. 45]: *Give your mood a boost with JOHNSON'S Melt Away Stress daily moisturizer, clinically shown to reduce tension and leave the skin baby soft. In fact, 4 out of 5 women felt more relaxed after using it. Go ahead, let stress melt away (Johnson's)*.

Такі речення спрямовують читача до купівлі товару, обіцяючи при цьому значний, швидкий і бажаний ефект. Найчастіше акцентується результат, якого досягне покупець після придбання рекламованого товару, а та проблема чи неприємна ситуація, яка існує на цей момент, просто зникне або ж принаймні набагато покращиться.

Питальні речення функціонують у 16,07% основних текстів реклами косметичних засобів: *Does washing your hair tend to fade your colour? Does your hair lack the strength to lock it in? Garnier Fructis Color Resist nourishes and fortifies coloured hair. Its new innovative formula containing a UV filter protects the hair fiber and keeps it stronger, shinier and more resistant to the effects of repeated washing. Keep that just coloured look longer (Garnier)*.

За структурною організацією речень в основному рекламному тексті найчастіше фіксуємо прості речення (66,28%), інколи ускладнені однорідними членами. Уживання простих речень пояснюємо бажанням донести інформацію легко, швидко й так, щоб читач не заплутався в повідомленні та мав бажання дочитати текст до кінця: *It leaves a fine seal of pure protein on the hair-shaft to moisturize and detangle the hair. It helps combat flyaway hair and seals split ends (Regen)*.

Ці речення найбільше нагадують тон розмови, що психологічно не може не впливати на сприйняття рекламного тексту позитивно. Завдяки цьому засобом вся інформація поділена на

короткі й основні моменти, які не створюють при цьому тиску на реципієнта повідомлення. В основному тексті реклами використовують також складносурядні та складнопідрядні речення (33,72%), проте дуже часто (48,3% від загальної кількості складних речень) можна побачити комбінацію цих двох типів: *When you're young, skin cells continuously renew themselves, which helps keep your skin looking smooth and wrinkle-free and you feel good. As time passes, however, your skin's ability to renew itself gradually slows down, and skin loses its elasticity and wrinkles become more evident. RoC RETINOL diminishes these signs of aging to complement your skin's renewal process. The result – younger-looking, more beautiful skin (RoC).*

Серед складнопідрядних превалюють обставинні речення (43,6% від загальної кількості складнопідрядних речень), серед яких фіксуємо підрядні речення часу (21,3% від загальної кількості обставинних підрядних речень): *You can wait till the miracle happens. Or you can use our cream (Neutrogena); причини* (19,6%): *You don't have to worry because this skincare really cares (Vaseline); допустові* (17,9%): *Although it seems almost impossible, we present a new reality (Aveeno); наслідкові* (13,7%): *You'll feel so happy that you'll forget about control (Nivea); мети* (11,5%): *I called the consultant so that I should not be mistaken (HD Complexion); способу дії* (8,4%): *We mixed the ingredients exactly as the dermatologist had recommended us. For the best results (Biotherm); порівняльні* (7,6%): *Women felt relaxed and rested, as if there were no sleepless nights (RoC).* Означальні підрядні речення були виявлені у 8,1% від загальної кількості складнопідрядних речень: *There is no reason why you shouldn't wear it (Dior Addict).*

Основний рекламний текст, так як і заголовок, і слоган, є переважно неокличним (81,39%): *Finally hair that speaks volumes. Discover noticeably thicker, more full-bodied hair with our innovative line that delivers 3 dimensions of volume. Breakthrough shampoo and conditioner with strengthening technology create fullness from the inside, while ultralight stylers build thickness and lift on the outside. It's the biggest thing in haircare (John Frieda Collection).*

Окличні речення (18,61%) як незвичні елементи сприяють привертанню уваги читача: *Natural radiance made easy! Just brush on this lightweight, blendable powder blush. Each classic shade sweeps on cleanly, evenly, and comes in a beautiful mirrored compact, for a little lift, a natural glow, effortlessly-and anywhere (Classic Color).*

Так само як й інші компоненти реклами, основні тексти реклами послуговуються стверджувальними реченнями (72, 61%), лише у 27,39% – заперечними: *When others can't stop touching your hair you'll be glad it's up to 100% flake free (Head and Shoulders).*

Такі типи реклами, як реклама-список, редукований основний текст, а також мішаний тип використовують подекуди словосполучення, замість речень (9,4% від загальної кількості текстів). Фіксуємо такі типи словосполучень:

1) субстантивні (73,6% від загальної кількості словосполучень):

- з іменником (36,2% від загальної кількості субстантивних словосполучень) – *Skin relief (Head&Shoulders);*
- з прикметником (29,7%) – *Amazing results (Wella);*
- з дієприкметником (18,1%) – *Creating magic (L'oreal);*
- з інфінітивом (16%) – *Chance to change (Pantene Pro-V);*
- 2) ад'єктивні з прислівником (26,4%): *Absolutely irresistible (Nexxus).*

Висновки. Синтаксична будова речень є одним із важелів впливу на читачів, а отже, дієвою тактикою для реалізації комунікативних стратегій реклами. Спільним для трьох компонентів рекламного тексту виявилось використання простих за структурою речень. Основний текст реклами й заголовок у більшості випадків оформлюються розповідними реченнями, тоді як слоган – спонукальними реченнями. Окрім цього, уживання словосполучень було зафіксовано в усіх трьох елементах тексту реклами, проте найуживанішими та найрізноманітнішими за своїм типом вони в заголовку (21,92%). Найменша кількість словосполучень була зафіксована в основному тексті реклами (9,4%). Перспективним уважаємо порівняння синтаксичних характеристик друкованого рекламного тексту й Інтернет-реклами як актуального та поширеного засобу масової комунікації.

Література:

1. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: [термінологічна енциклопедія] / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
2. Cook G. The Discourse of Advertising / G. Cook. – London: Routledge and Kegan Paul, 1992. – 314 p.
3. Goddard A. The Language of Advertising / A. Goddard. – London: Routledge and Kegan Paul, 1998. – 215 p.
4. Goldman R. Reading Ads Socially / R. Goldman. – London: Routledge and Kegan Paul, 1992. – 167 p.
5. Ogilvy D. Confessions of an Advertising Man / D. Ogilvy. – London: Southbank Publishing, 2012. – 192 p.
6. Shiv B. Factors Affecting the Impact of Negatively and Positively Framed Ad Messages / B. Shiv, J.A. Edell, J.W. Payne // Journal of Consumer Research. – Oxford: OUP, 1997. – Vol. 24. – № 3. – P. 285–294.

Городецкая И. В. Синтаксическая организация рекламного текста косметических средств

Аннотация. В статье представлен обзор синтаксических особенностей текстов рекламы косметических средств на трёх композиционных уровнях – слогане, заголовке и основном тексте; проанализирована частота использования разных типов предложений и словосочетаний в структуре текста.

Ключевые слова: рекламный текст, синтаксис, предложение, словосочетание, слоган, заголовок, основной рекламный текст.

Horodetska I. The syntactic organization of the advertising text of cosmetics

Summary. The review of the syntactic peculiarities of the advertising texts of cosmetics on three compositional levels – slogan, headline and the body copy is presented in the article. The frequency of the usage of different types of sentences and word combinations in the structure of the text is analyzed.

Key words: advertising text, syntax, sentence, word combination, slogan, headline, body copy.

Крапива Ю. В.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри загального та прикладного мовознавства
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Анотація. У статті розглянуто випадки використання гендерних стереотипів у публіцистичному тексті й установлено особливості їхнього функціонування з урахуванням комунікативної настанови зазначеного тексту.

Ключові слова: гендер, гендерний стереотип, публіцистичний текст, комунікативна настанова, засоби масової інформації.

Постановка проблеми. У слов'янському мовознавстві наприкінці ХХ – на початку ХХІ сторіччя інтенсивно розвивається гендерна проблематика, пов'язана з формуванням і становленням поняття «гендер», що в широкому значенні може бути протрактоване як «змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої та жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі» [1, с. 11].

Гендерна диференціація в межах певної етнолінгвістичної спільноти має своїм наслідком формування й існування сталих характеристик щодо статевих параметрів як зовнішнього, так і внутрішнього плану, а також щодо соціальних ролей і функцій членів цієї спільноти. Такі відносно стабільні протягом тривалого часу параметри стають підґрунтям для створення гендерних стереотипів (далі – ГС).

Традиційно спостерігаємо дихотомію «маскулінне – фемінне» («чоловіче – жіноче»), причому «мова відтворює світ та уявлення про нього з чоловічої позиції, представляючи чоловіка та все з ним пов'язане як норму, а жінку та «жіноче» – як відхилення від неї» [2, с. 455].

Дослідники [3; 4; 5; 6] наголошують на особливій ролі сучасних засобів масової інформації в тиражуванні гендерних стереотипів. М.М. Скорик справедливо зазначає: «Часто саме засоби масової інформації, що відіграють визначальну роль у формуванні суспільної думки стосовно важливих суспільних проблем, формують і закріплюють у масовій свідомості визначені норми гендерної поведінки, продукують гендерно-стереотипні образи жінок та чоловіків, які постають на сторінках друкованих видань, у теле- та радіопросторі» [5, с. 264].

Мета статті – розглянути випадки використання гендерних стереотипів у публіцистичному тексті й установити особливості функціонування ГС у мові засобів масової інформації. Адже в сучасному мовознавстві, зокрема в медіалінгвістиці, бракує праць, спрямованих не тільки на вивчення загальних питань стосовно проблеми «Гендер і ЗМІ», але й на встановлення способів введення ГС у медіатекст, а також їхньої ролі в побудові тексту зазначеного типу й реалізації його комунікативної настанови. Наведені факти зумовлюють актуальність нашого дослідження, матеріалом якого слугували тексти з журналу

«Український тиждень» (далі – УТ) за останні 5 років (<http://tyzhden.ua>).

Виклад основного матеріалу дослідження. Публіцистичний текст розглядаємо як продукт медіадискурсу – явища, що реалізується в діалектичній єдності мовних і медійних ознак й утворюється в результаті взаємодії політичних, економічних й історико-культурних чинників [7]. Комунікативна настанова текстів зазначеного типу є такою: 1) передати фактуальну інформацію; 2) сформулювати певне ставлення до цих фактів, надати їм оцінку експліцитним чи імпліцитним способом [8].

Під гендерними стереотипами розуміємо культурно й соціально обумовлені погляди на якості та норми поведінки представників обох статей, які зафіксовані в мові [9]. Завдяки резистентності стереотипи статі відтворюють і зберігають ключові етнокультурні характеристики маскулінності / фемінності впродовж багатьох поколінь.

Продуцент публіцистичного тексту вводить ГС до статі як готовий конструкт для побудови тексту, тиражуючи шаблонні образи жінки й чоловіка, як-от:

«Коли почалась емансипація, він утішив усіх старих дів Радянського Союзу Людмілою Прокоф'євною зі «Службового роману»» [11].

«На одному – відроджений совок із новітньою гігантоманією <...> на чолі з «настоящим полковником»» [11].

Такі усталені образи дозволяють журналісту збільшити змістову складову тексту шаром імпліцитної інформації, пов'язаної з певним ГС, зокрема з образом гламурної дівки в нижченаведеному прикладі:

«Російськомовна гламурна «діва» масової літератури «одружила» на собі українського гуру контркультурників і анархістів Сергія Жадана» [11].

Як правило, ГС не тільки приписують представникам обох статей низку характеристик, але й містять певну оцінку останніх. Цю особливість і експлуатують продуценти текстів у ЗМІ з метою реалізації однієї з базових функцій публіцистичного тексту – оцінної функції.

У нижченаведеному тексті журналіст А.В. Коваленко звертається до ГС фемінності для характеристики рівня телевізійних програм на українському телебаченні:

«Із ефірним намулом вторинних, якщо не третинних іноземних, проте «ошарованих» телеформатів для домогосподарок і провінційно-вульгарних дівах «на виданні», різних там дарвіністично-мотивуючих «замужів за мільйонера» та гутаперчево-зомбуючих «майдансів»» [11].

У розглянутому прикладі звернення до фемінних ГС з негативною конотацією має своїм наслідком екстраполяцію цієї оцінки й на референційну ситуацію. Це можна пояснити тим, що вказані стереотипи діють як «когнітивні гендерні схеми», які управляють процесами опрацювання отримуваної інформації таким чином, що реципієнт сприймає, запам'ятовує й ін-

терпуге її (інформацію) відповідно до сформованих у нього уявлень про маскулітне та фемітне [10].

У нижченаведеному фрагменті оцінка кінематографічного доробку К. Тарантіно подана з використанням ГС маскулітності:

«Десь між чорним і білим гніздиться пустотлива хлопчача бравада» [11].

Аналіз випадків використання ГС у розглянутих публіцистичних текстах дозволяє розподілити їх за різними варіантами репрезентації зазначених стереотипів у структурі досліджуваного тексту. Одиницями репрезентації ГС є: 1) окремі лексеми, 2) словосполучення, 3) речення; 4) надфразові єдності. Останній спосіб вимагає від реципієнта найменших зусиль для декодування інформації, експліцитно поданої в тексті статті:

«В акурат, як у тій класичній російській сім'ї: якщо чоловік немилосердно гамселить свою благовірну, значить міцно її любить. І верховодить сімейно-побутовим «парадом» все одно вона» [11].

Із вищенаведеного фрагмента статті можна побачити, що, характеризуючи ставлення українського глядача до телебачення, продуцент тексту звертається до усталених ГС щодо прояву кохання й розподілу влади в родині.

Репрезентація ГС за допомогою речення дозволяє продуценту публіцистичного тексту експліцитно подати гендерно марковану інформацію, як-от:

«Про вік жінки, тим більше актриси, звикли не згадувати» [11].

Під час декодування вербальної структури публіцистичного тексту, у складі якої наявні одиничні маркери стереотипів статі, читач має активувати у своїй свідомості асоціації щодо певного ГС і сформувати цілісне уявлення про референційну ситуацію. Наприклад:

«Про бабу, паспорт і kota»

Довгий час вважалося, що винні в тріумфі популізму літні люди, які досі живуть у радянській патерналістській системі координат, ті самі «дорогі бабушки», до яких апелював уже згаданий мер» [11].

Вищенаведений уривок узято зі статті Ю.В. Макарова, де проаналізовано проблему популізму в українській політиці, зокрема одну з причин цього феномена – політичну безвідповідальність, яку традиційно пов'язують із таким прошарком виборців, як літні люди. ГС стосовно інертності жінок похилого віку репрезентовано лексемою «баба» й іронічною номінацією «дорогі бабушки».

Як бачимо, система розглянутих стереотипів відбиває культурні оцінки й очікування стосовно індивідів залежно від їхньої статі.

Найскладнішими випадками використання ГС є ті випадки, за яких маркером задованого в тексті статті стереотипу є іншомовні одиниці, які вимагають від реципієнта актуалізації певних історичних знань із його концептуальної системи:

«На паралельно організовані владою, умовно кажучи, антимайдани збиралася приблизно така сама кількість прихильників «вертикалі», причому важко стверджувати, що всі вони прийшли під тиском: це ж там засвітилася sancta simplicitas із міста Іваноно, яка заявила, що «ми стали более луже одеваться»» [11].

У вищенаведеному прикладі зі статті Ю.В. Макарова «Між вовком і собакою» в поверхневій структурі тексту наявний фрагмент крилатого виразу «O, sancta simplicitas!», походження якого пов'язують зі смертю чеського реформатора Яна Гуса, під час страти якого одна з селянок кинула у вогонь хмиз. Від-

повідно, образ фанатично налаштованої жінки й має декодувати реципієнт указанного публіцистичного тексту.

На реалізацію атрактивної функції розраховано розташування маркера ГС у сильній (у плані архітектоники тексту) позиції – у заголовку статті «*Барбі для політиків*», авторка якої підіймає гостру проблему гендерної нерівності в українському суспільстві за часів біло-блакитної влади [11]. При цьому нав'язаному образу жінки ідеальної модельної зовнішності протиставлено традиційний український образ гарної жінки, що виступає берегинею сімейних і національних традицій.

Треба зазначити, що в текстах досліджуваного типу спостерігаємо спроби не тільки тиражувати усталені ГС, але й розвінчати певні міфи, пов'язані з ними, як-от у статті Олексія Сокирка «Привид патріархату»:

«За вже хрестоматійно відомими пасажками іноземних мандрівників, які захоплено описували самодостатність, розсудливість та підприємливість козацьких дружин і дочок, крилися не лише алюзії до античних амазонок, а й цілком конкретні історичні реалії. Життя так званих буферних спільнот, розташованих у контактних зонах європейського континенту, ніколи не було спокійним і затишним. Постійні війни та міграції населення, помножені на періодичні епідемії та неврожаї, змушували тутешню людність незалежно від статі засвоювати спартанський триб життя» [11].

Наведені в статті історичні факти дають підстави для спростування ГС стосовно призначення жінки, яке, за влучним виразом німців, обмежується чотирма К (Kinder, Kleider, Kirche, Küche – діти, сукні, церква, кухня).

Цікаво, що автор цієї публікації за гендерною ознакою належить до чоловічої статі, що можна вважати експліцитним підтвердженням факту ригідності стереотипів з боку представників протилежної статі та свідченням утрати релевантності розглянутого стереотипу.

Висновки. За нашими спостереженнями, випадки використання ГС у текстах новин не є чисельними, а переважають, як правило, в авторських статтях, зокрема в масиві досліджуваних текстів йдеться про публікації з розділу «Авторські колонки».

Використання ГС у публіцистичному тексті зумовлено роллю зазначених елементів у реалізації двох основних функцій медіатексту – інформативної та оцінної. Виконання першої з них забезпечує той шар інформації, яка уводиться в текст завдяки використанню ГС або його маркера.

Друга функція ґрунтується на конотативній забарвленості стереотипів, пов'язаних з певними оцінками й очікуваннями щодо індивідів залежно від їхньої статі, що має своїм наслідком екстраполяцію цієї оцінки й на описувану в публікації ситуацію.

У текстах досліджуваного типу спостерігаємо спроби не тільки тиражувати усталені ГС, але й розвінчати пов'язані з ними міфи.

Аналіз випадків використання ГС у розглянутих публіцистичних текстах дозволяє розподілити їх за різними варіантами репрезентації у структурі досліджуваного тексту. При цьому одиницями репрезентації ГС є: 1) окремі лексеми, 2) словосполучення, 3) речення; 4) надфразові єдності. Останній варіант вимагає від реципієнта найменших зусиль для декодування інформації, експліцитно поданої в тексті статті.

Подальше дослідження доцільно спрямувати на встановлення ролі ГС у процесі когнітивного оброблення публіцистичного тексту.

Література:

1. Мельник Т.М. Гендер як наука та навчальна дисципліна / Т.М. Мельник // Основи теорії гендеру : [навч. пос.]. – К. : Видавництво «К.І.С.», 2004. – С. 10–29.
2. Фоменко О.С. Гендер і мова / О.С. Фоменко // Основи теорії гендеру : [навч. пос.]. – К. : Видавництво «К.І.С.», 2004. – С. 454–473.
3. Кирилина А.В. Гендерные аспекты массовой коммуникации / А.В. Кирилина. – 2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.owl.ru/win/books/articles/kirilina.htm>.
4. Дудолодова О.В. Динаміка мовної репрезентації гендера в англійському публіцистичному дискурсі (друга половина ХХ століття – початок ХХІ століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / О.В. Дудолодова. – Х., 2003. – 20 с.
5. Скорик М.М. Гендер і ЗМІ / М.М. Скорик // Основи теорії гендеру : [навч. пос.]. – К. : Видавництво «К.І.С.», 2004. – С. 264–280.
6. Скорнякова С.С. Гендерные стереотипы в средствах массовой коммуникации / С.С. Скорнякова // Актуальные проблемы теории коммуникации. – СПб. : Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 225–231.
7. Fowler R. Language in the News. Discourse and Ideology in the Press / R. Fowler. – London : Routledge, 1991. – 265 p.
8. Крапива Ю.В. Дискурсивные особенности публицистического текста / Ю.В. Крапива // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія. – 2005. – № 666. – С. 133–137.
9. Кирилина А.В. Гендер : лингвистические аспекты / А.В. Кирилина. – М. : Институт социологии РАН, 1999. – 189 с.
10. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2001. – 318 с.
11. Український тиждень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua>.

Крапива Ю. В. Гендерные стереотипы в публицистическом тексте

Аннотация. В статье рассмотрены случаи использования гендерных стереотипов в публицистическом тексте и определены особенности их функционирования с учетом коммуникативной установки указанного текста.

Ключевые слова: гендер, гендерный стереотип, публицистический текст, коммуникативная установка, средства массовой информации.

Krapiva Yu. Gender stereotypes in publicistic text

Summary. The paper in question is devoted to the gender stereotypes in publicistic text. The peculiar features of these stereotypes using are considered taking into account the communicative aim of the given text.

Key words: gender, gender stereotype, publicistic text, communicative aim, mass media.

*Марчак Т. А.,**викладач кафедри журналістики факультету української філології та журналістики
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ – ДЖЕРЕЛО ДУХОВНОЇ СТІЙКОСТІ, САМОУТВЕРДЖЕННЯ НАЦІЇ В ПУБЛІЦИСТИЦІ В. ЕЛЛАНА-БЛАКИТНОГО

Анотація. У статті проаналізовано тему українського національного самоствердження в публіцистиці В. Еллана-Блакитного, його погляди на соціально-економічний, культурно-просвітницький, національний розвиток української мови в усіх сферах суспільного життя. Також звертається увага на розвиток журналістики та літературно-мистецьких угруповань у 20-х рр. XX століття.

Ключові слова: національна ідея, самоствердження нації, публіцистика, українізація, літературно-мистецьке угруповання «Гарт».

Постановка проблеми. Діяльність Василя Еллана-Блакитного, талановитого українського поета і активного громадсько-політичного діяча, тривалий час замовчувалася в Україні. Після здобуття державної незалежності процес дослідження подій нашої історії засвідчив про докорінне переосмислення концепції вітчизняної історії, подолання стереотипів радянського часу. І лише сьогодні, коли в повному обсязі стали доступними для нас поетичні та публіцистичні твори В. Еллана-Блакитного, маємо можливість належним чином оцінити прозорливість цієї геніальної людини, її подиву гідну еволюцію від гострої критики недоліків тогочасної системи, антиукраїнських суспільних явищ, носіїв великодержавного шовінізму до їх повного заперечення. Комуністична пропаганда таврувала В. Еллана-Блакитного «ворогом народу». Насправді він був мужнім патріотом, чесним письменником, для якого художнє слово, а передусім публіцистика, стало засобом боротьби за національну гідність і волю свого народу, за державну незалежність України. Діяльність В. Еллана-Блакитного була багатогранною. Він ставився дуже відповідально до виконання будь-яких завдань і вважав, що «не маєш права робити менше ніж можеш». Найширші уявлення про ідейні переконання та політичні погляди В. Еллана-Блакитного дають його публіцистичні та художні твори, а також низка статей і виступів з питань літератури та мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературну творчість та публіцистику В. Еллана-Блакитного досліджували М. Доленго, М. Дорошко, О. Микитенко, Л. Новиченко, П. Федченко та ін. Публіцистика В. Еллана-Блакитного як феномен української культури і журналістики кінця 1910-х – середини 1920-х рр. не була статичною. На початку 1991 р. в журналі «Слово і час» [6] надруковано статтю «Рання публіцистика В. Еллана-Блакитного», що дає нагоду поставити питання про два періоди її розвитку. Л. Новиченко наводить аргументи, які визначили актуальність аналізу саме ранніх творів В. Еллана-Блакитного: по-перше, початок його журналістської творчості не був досліджений у радянський час, а по-друге, навіть, коли про публіцистику цього періоду згадували, то «вона завжди була аргументом проти Блакитного – радянського письменника-комуніста» [6, с. 29].

Мета статті – розглянути досвід В. Еллана-Блакитного в публіцистиці з болючого питання національної ідеї – українізації у 20-ті рр. XX століття. На сьогодні публіцистичний доробок Василя Еллана-Блакитного презентує синтез соціального та мистецького підходів в осмисленні актуальних проблем усіх сфер суспільного життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національні особливості проявляються в характері, поведінці, побуті, традиціях і, насамперед, у національній мові. Українська нація упродовж віків перебувала об'єктом гноблення чужинцями: геноцид, етноцид і лінгвоцид. Це було фізичне і духовне знищення народу, його мови, що робила Російська імперія, особливо у більшовицький період, з мовами і писемним словом підлеглих народів. «Все немосковське має зникнути, згинуть, розсмоктатися. Імперія крокує далі по ще не постигших трупах народів, крокує до нових підбоїв. Ніколи етноцид не набув такого розмаху й інтенсивності, як за совєтської влади» [2, с. 95]. Політики минулого знали, що мова пов'язана з формуванням нації як окремої усвідомленої єдності, що вона є головним комунікативним посередником у суспільному житті, що лише вона забезпечує єдність етносу. Позицію В. Еллана-Блакитного з відстоювання інтересів України перед радянським центром охарактеризував М. Дорошко. Він підкреслив намагання В. Еллана-Блакитного прискорити процеси українізації, за що той навіть отримав прізвиська «укапіста» й «злісного петлюривця». Вчений зазначав, що, намагаючись обмежити втручання Москви у внутрішні справи України, голова українського уряду Х. Раковський дістав підтримку лише з боку колишніх боротьбистів, зокрема В. Еллана-Блакитного, який обіймаючи високі посади, намагався перевести політику КП(б)У на рейки українізації, позбавитися від «міщанських кадрів» в її лавах, піддавав критиці проросійські налаштування більшості, через що його вивели зі складу ЦК КП(б)У. Василь Еллан-Блакитний відстоював національні інтереси, принципово говорив українською мовою і вважав, що в соціалістичну федерацію «Вкраїна і Росія повинні увійти рівні по своїм умовам, <...> як рівноправні члени» [1, с. 8.], тому натхненно воював з тими, хто розглядав Україну як своєрідну «провінцію Росії». Публіцист стверджував, що та чи інша нація виборює державність насамперед для того, щоб створити умови для вільного розвитку власних традицій, етнічної, культурної і духовної самобутності. А це можливе лише за умови повнокровного функціонування національної мови.

Питання української мови було одним із центральних у публіцистиці В. Еллана-Блакитного. Вірний ідеалу зародження нової української пролетарської культури, публіцист здебільшого позиціював її як засіб поширення політики КП(б)У серед населення України. Висловимо думку, що це був лише

«офіційний» погляд. Насправді, збереженню та розвитку української мови В. Еллан-Блакитний віддавав провідну роль. У листі з таганрозької лікарні він зазначав: «Один підручник для вивчення грамотному письму робкорів і сількорів – [важить] більше, аніж ціла «платформа» [4, с. 206]. До проблеми мовної освіти публіцист звертався у статті «Мова Жовтня», закликаючи зробити українську мову «мовою Жовтня», він мав на увазі її впровадження в усі сфери державного й суспільного життя. Аналізуючи стан справ, В. Еллан-Блакитний звертався до керівних органів (Голів політосвіт і Держвидав УСРР) і просив посилити роботу в цьому напрямі, яка проходила «надзвичайно кепсько» [4, с. 108].

Велику надію В. Еллан-Блакитний покладав на літературну організацію «Гарт» (1923–1925 рр.), назву якої утворено від слова «гартування», запозиченого з роману В. Винниченка «Божки», в якому так називалося товариство робітників. У статуті «Гарту» оприлюднювалося, що пролетарські митці користуватимуться українською мовою як знаряддям творчості, пропагуючи активну роль мистецтва у вихованні читача [3, с. 172]. Про впливовість поглядів В. Еллана-Блакитного на сучасний йому культурний процес свідчить те, що очолюване ним літературно-мистецьке угруповання «Гарт» (серед перших членів якого були П. Тичина, М. Хвильовий, О. Довженко, В. Сосюра, В. Поліщук, М. Йогансен, Г. Коцюба, К. Гордієнко та ін.) за період його існування перетворилось на «найсильнішу в Україні літературну організацію» [4, с. 198]. За «Гартом» літературним утворився «Гарт» театральний (основоположники: В. Еллан-Блакитний та Ю. Смолич), потім – «Гарт» музичний (В. Еллан-Блакитний, П. Козицький), а тоді – «Гарт» образотворчий (В. Еллан-Блакитний, О. Довженко). Етнічна активність, національна свідомість представників «Гарту» була тією кипучою енергією, що рухала історичний процес і переростала в могутню рушійну силу суспільного прогресу. Не менш жваво лідер «Гарту» (організація, як уже відомо, мала на меті розвиток усіх напрямів українського мистецтва) реагував на процес поступової українізації театру. У статті «На передових позиціях» [4, с. 138–139] він повідомляв про вступ театру столичної державної драми до української трупи з поступовою передачею київського театру колективі «Березіль» та заснування українського театру в Полтаві. Державницький світогляд В. Еллана-Блакитного передбачав проведення активної, цілеспрямованої мовної політики, орієнтованої на виховання національно свідомої особистості.

Дослідники творчості В. Еллана-Блакитного висловлювали припущення стосовно загадки поєднання в одній особі загартованого комуніста та палкого прихильника національної культури. Звучала думка про «поступки», здійснені в політиці української партії стосовно «національного питання» задля розпорошення партії боротьбистів у рядах КП(б)У. За О. Микитенком, саме обіцяною «поступок» було три найбільш важливі для України проблеми: українізація у 20-ті рр., дозвіл на свою політичну пресу, можливість федерального устрою в СРСР – все це було причиною переходу боротьбистів до лав КП(б)У. О. Микитенко вважав, що «ключ до загадки Блакитного» – одного з лідерів боротьбистів, які «були прихильниками комуністичної ідеї перш за все для блага свого народу» [5, с. 157], – у політичному полі.

Початок ХХ століття став періодом виникнення української преси, на сторінках котрої представники нової генерації піднімали наболілі питання українства, особливу увагу приділяли

мовному фактору мистецтва, бо вважали його провідним у культурному процесі. В. Еллан-Блакитний прагнув налагодити свою, українську, журналістику. У статтях «Вперед» та «Етапи» (обидві датовані 9 січня 1924 р.) В. Еллан-Блакитний з радістю повідомляє про ювілей «Вістей ВУЦВК» – «тисячний [номер] з дня остаточної українізації газети» [4, с. 136–137]. У статті «Етапи», продовжуючи тему, розпочату ювілейним привітанням у «Вперед», автор наголошує на важливості виходу газети «Вісті» на новий щабель розвитку, а саме: створення повністю українськомовного видання, поліпшення ситуації з фінансуванням газети, поява додатку «Література. Наука. Мистецтво» (ЛНМ), в роботі якого активну участь брав В. Еллан-Блакитний. Дослідниками його творчості доведено, що громадсько-політичний діяч відіграв значну роль у становленні української радянської преси. Він став першим і незмінним редактором урядової газети «Вісті ВУЦВК» та додатка до неї – «Література. Наука. Мистецтво» (пізніша назва – «Культура і побут»). «Вісті ВУЦВК» послідовно відстоювали курс на українізацію, всебічний розвиток культури та освіти України. В. Еллан-Блакитний також заснував і редагував газету «Сільська біднота», журнал «Червоний перець». За його безпосередньої участі було засновано журнал «Всесвіт». З метою акумулювання мистецьких сил України, які були розпорошені війною та революцією, він створив журнал «Шляхи мистецтва». В. Еллан-Блакитний був головою Державного видавництва України. Не викликає сумнівів, що полеміка навколо «національного питання», розгорнута В. Елланом-Блакитним на сторінках різних періодичних видань, разом з іншими вирішальними факторами прискорила появу літературної дискусії 1925–1928 рр. Громадянська позиція В. Еллана-Блакитного завжди слугувала інтересам українського народу. Його переконання були співзвучні з демократичними переконаннями свого часу та національною боротьбою українців.

Василь Еллан-Блакитний докладав багато зусиль для збирання сил української літератури, культури, залучаючи до роботи у видавництвах по-справжньому талановитих людей. У першій українській щоденній газеті «Вісті ВУЦВК» працювали Павло Тичина, Володимир Сосюра, Остап Вишня, Олександр Довженко. В. Еллан-Блакитний об'єднував талановиті сили тогочасного письменства незалежно від їхніх поглядів і стильових симпатій. «Єдиним критерієм, – писав він у вступній нотатці до першого номера журналу «Шляхи мистецтва», – для редакції буде художність твору і його поступовість без жодної вузької фракційності, без обмеження якоюсь школою чи напрямком» [1, с. 18.]. Він помічав таланти й допомагав їм розкритися. Як редактор газети «Вісті ВУЦВК» В. Еллан-Блакитний часто виступав в «амплуа» Валера Пронози – поета-сатирика, який по-своєму коментував і роз'яснював події внутрішнього й міжнародного життя. Він зазначав, що фундаментом створення федеративної держави, насамперед, має стати «самостійна ж зовнішня та внутрішня політична незалежність», а також «окремішнє культурно-освітнє життя УСРР» [4, с. 267], і стверджував, що формування здорового правового суспільства передусім залежить від національної ідеї, яка має універсальний характер, тобто вселюдські і всечасові чинники, що ґрунтуються на найвищих якостях – свобода і справедливість. Ідеологічно викривлене розуміння поняття «національна ідея» було причиною страждань, життєвих трагедій мільйонів чесних патріотів-українців.

Письменник розумів також вплив господарчого розвитку в Україні на розвиток культури та освіти. У статті «Українізації-

ний курс радвлади й східногалицькі патріоти» він констатував: «Радянська влада не зможе зараз уділяти на розвиток української робітничо-селянської культури, як і взагалі на культурну роботу, стільки матеріальних засобів, скільки на це при інших умовах треба б було уділяти» [4, с. 134–135]. Автор статті, економіст за світою, підкреслював тогочасну гостру проблему фінансування освіти і культури, яка розвивалася у складних умовах.

В. Еллан-Блакитний щиро намагався поєднати несумісні речі: національну самобутність з більшовицькою ідеологією. Поява націонал-комунізму в Україні була пов'язана з тогочасними суспільно-політичними реаліями, незрілістю та розколом національно-визвольного руху та зумовлена двома обставинами. По-перше, нерозривним зв'язком попереднього національного руху з соціалізмом, по-друге, порушенням державних і національно-культурних прав України з боку радянської Росії. В. Еллан-Блакитний активно пропагував нову культуру, літературу, водночас застерігаючи від нехтування культурною спадщиною минулих поколінь.

Висновки. Василь Еллан-Блакитний як публіцист гостро реагував на будь-які прояви великодержавницького нехтування національними потребами українців, що нерідко спостерігалися в керівних колах КП(б)У. Не маючи реальних важелів впливу на державну політику, колишні лідери боротьбистів не змогли реалізувати свою модель національно-державного будівництва в Україні, програвши в боротьбі за владу більшовикам. Проте завдяки їх боротьбі стало можливим проведення українізації, культурного будівництва, адже це були роки боротьби за свободу українського слова, мистецького волевиявлення, формування нового обличчя літератури, культури, журналістики в цілому.

Література:

1. Василь Михайлович Елланський-Блакитний: бібліографічний покажчик / [передм. О. Печорної; уклад. І. Шовкун, О. Сердюк; ред. І. Розумій]. – Коцюбинське, 2014. – 32 с.
2. Вудка Ю. Моковщина: Мемуарний есей / Ю. Вудка. – Лондон : Українська Видавнича Спілка, 1978. – 298 с.
3. Гарт. Альманах. – Х. : Держвидав України, 1924. – 172 с.
4. Еллан-Блакитний В. Твори: Фейлетони. Літературно-критичні статті. Публіцистика : у 2 т. / В. Еллан-Блакитний. – К. : Держлітвидав України, 1958 – . – Т. 2. – 1958 – 318 с.
5. Микитенко О. Лебедина пісня / О. Микитенко // Всесвіт. – 1994. – № 1. – С. 156–159.
6. Новиченко Л. Рання публіцистика В. Блакитного / Л. Новиченко // Слово і час. – 1991. – № 2. – С. 28–36.

Марчак Т. А. Национальная идея – источник духовной стойкости, самоутверждения нации в публицистике В. Эллана-Блакитного

Аннотация. В статье проанализировано тему украинского национального самоутверждения в публицистике В. Эллана-Блакитного, его взгляды на социально-экономическое, культурно-просветительское, национальное развитие украинского языка во всех сферах общественной жизни. Также обращается внимание на развитие журналистики и литературно-художественных группировок в 20-х гг. XX века.

Ключевые слова: национальная идея, самоутверждение нации, публицистика, украинизация, литературно-художественная группировка «Гарт».

Marchak T. The national idea as a source of spiritual endurance, self-affirmation of the nation in publicistic writings by V. Ellan-Blakytnyj

Summary. In the article the subject of the Ukrainian national self-affirmation in publicistic writings by V. Ellan-Blakytnyj, his views on the socio-economic, cultural, educational, national development of Ukrainian language in all spheres of public life. Attention is drawn to the development of journalism and literary and artistic groups in the 20th XX century.

Key words: national idea, self-affirmation in, journalism, literary and artistic group “Hart”.

Миронюк Д. І.,
доктор філософії, кандидат наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри журналістики
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

КОНЦЕПЦІЯ ВИДАННЯ – В УМОВАХ ВИЖИВАННЯ

Анотація. Як вижити газетам у складних економічних умовах, які фінансові джерела залишаються ще не використаними, як і на чому можна заробити для редакції кошти, як не стати банкрутом, що таке концепція і її складові. Дати відповіді на ці запитання – головне призначення статті.

Ключові слова: концепція, фінансова криза, модуль, концепція видання, менеджмент, тижневик.

Постановка проблеми. Поява мережі Інтернет і її подальший розвиток принципово змінили уявлення про засоби масової комунікації. Межа ХХ – ХХІ ст. показала, що сфера медіа (інформаційно-комунікаційне середовище) переживає період істотних змін, у результаті яких переважно одноканальна система перетворюється на багатовимірне суспільство, у якому кожен може спілкуватися з кожним або з усіма, або з деякими одночасно. Виникають абсолютно нові феномени: соціальні мережі, блоги, індивідуальні мас-медіа тощо. Можливість впливу на громадську думку перетворюється на значущий сегмент світової економіки й вагомий чинник розвитку соціально-політичних систем, здатний значною мірою визначати спосіб життя й соціальні установки великої частини суспільства.

Як наслідок – попит на друковану журналістику постійно зменшується, її витісняють телебачення, веб-видання, соціальні мережі, блоги тощо. З іншого боку, незважаючи на потужний розвиток Інтернету, в таких країнах, як США, Японія, Німеччина, Франція, Великобританія, газети є ЗМІ, що досить активно діють, насамперед завдяки своїй аналітичності, дієвості, конкурентоспроможності, прибутковості.

Мета статті – комплексно проаналізувати питання ефективного існування друкованого видання в сучасній Україні, а також здійснити узагальнену характеристику досвіду викладання для студентів-журналістів такої дисципліни, як «Концепція друкованого видання».

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення й розвиток газети як періодичного видання має давню історію. Так, перша газета виникла ще в 168 р. до н. е. в Римі й називалася «Щоденні діяння римського народу» [2, с. 2]. Виготовляли її з дерева й щодня вивішували кілька примірників на площі.

Чимало сучасних журналісткознавців схиляються до думки, що остання газета у світі може з'явитися... в 2043 р. Зокрема, точну «дату смерті» газеті пророкує німецький дослідник Філіп Майер у книзі «Газета, що зникає» («The Vanishing Newspaper»). Занепокоєння тим, що газета як така зникає, серед науковців є настільки великим, що інший німець-філософ, соціолог Юрген Хабермас у газеті «Süddeutsche Zeitung» запропонував вдатися до рятувальних заходів і створити своєрідну громадсько-правову організацію. Та чи тільки німці перелякані ситуацією в медійному просторі? У газеті «New Yorker» 31 березня 2008 р. журналіст і науковець у галузі ЗМІ Ерік Елтерман написав: «Лише дехто все ще вірить, що газети виживуть у

своєму сьогоденнішому вигляді. Видавництва газет втрачають рекламодавців, читачів, ринкову цінність, інколи вони втрачають навіть віру в самих себе. І все це в такому темпі, який чотири роки тому не можна було й уявити» [1, с. 6].

Світова фінансова криза 2008 р. не лише «перекрила кишень» світовій економіці, а й поставила «на коліна» не одну світову газету та журнал. Так, флагман якісної американської журналістики – видання «The Christian Science Monitor» – уже в жовтні 2008 р. оголосило про припинення щоденного виходу. Не минуло й трьох місяців, як у грудні 2008 р. «Detroit Free Press» вирішила обмежити доставку до помешкань передплатників п'ятничних та недільних випусків, водночас об'єднавши щоденні роздільні випуски в один «зошит». А вже наприкінці 2008 р. не витримало фінансового пресингу й Американське товариство редакторів газет (American Society of Newspaper Editors), вдавшись до цікавого, але вимушеного газетного трюку: воно оголосило про рішення прибрати слово «папір» (paper) зі своєї назви, тобто назва відтепер звучала як «Американське товариство редакторів новин». Що означала «заміна» в назві, неважко здогадатися. Змінилася назва видання, змінилися (зменшилися) накладі газет, а, відповідно, й витрати на їх випуск.

У шоковому стані опинилася в 2008 р. й українська друкована індустрія. За даними Української асоціації видавців періодичної преси, про скорочення обсягу видання для економіки заявили «Дзеркало тижня» та «Газета по-київськи», урізати кілька сторінок і витрати на рекламу змушені були й у видавничому домі «Український медіа холдинг», який видає «Теленеділю», «С тобою», «Комсомольську правду в Україні», «Деньги» тощо.

Суттєві корективи довелося внести в тактику та стратегію видавцям книг. Наприклад, видавництво-старожил «Фоліо» запланувало зменшити накладі більше ніж на чверть. Директор видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» Іван Малкович теж був вимушений визнати, що підприємство живе в очікуванні зменшення накладів.

Жертвою кризи в українському медійному просторі стали: один із небагатьох україномовних аналітичних тижневиків «Новинар», україномовні жіночі журнали «Вона», «Пані», безкоштовна й доволі успішна щоденна газета «15 хвилин» (усі належали видавництву американця Джеда Сандена «КР Медіа»), мережа газет «По-київськи», «По-львівськи», «24 години» тощо. І це далеко не повний перелік. Повідомило про плановане найближчим часом скорочення кількості шпальт із 24 на 16 «Дзеркало тижня».

Світова економічна й фінансова криза 2008 р. завдала сильного удару не лише по власне українських виданнях, а й по тих, що фінансувалися закордонними інвесторами. Так, відомий нідерландський холдинг «TeTe-graaf Media Group» заявив про свій вихід з українського медіаринку, заклавши такі знані й по-

пулярні в Україні журнали, як «Любимая», «Glance», щоденну газету «Обзор». Видавництво «Perehid media» рекламного холдингу «Atlantic Group» (власники: американець Девід Стюарт, англієць Ендрю Бейн та українець Сергій Старицький) «законсервували» до кращих часів журнал «Деловой» [3, с. 12]. Законмірно виникає запитання, що штовхає відомі іноземні медіаструктури залишати Україну? Відповідь проста й однозначна: вони збиткові. Що не день – то додаткові фінансові втрати.

Найбільш негативно вплинули на економіку редакцій, видавництв, звичайно, ціни на папір і поліграфічні послуги. У 2008 р. вони змінювалися по кілька разів на день. Унаслідок подорожчання паперу в жовтні 2008 р. кількість замовлень на папір скоротилася на 30–40% порівняно з попереднім роком, а директор напряму продажу крейдованого журнального й офсетного паперу торгового дому «Оріон Експорт» Анатолій Бахметєв зізнався, що, якщо у вересні, коли долар лише почав рости, ціни коливалися в межах 7,4–7,6 тис. за тонну крейдованого паперу, то зараз вони сягають 8,5 тис. і вище. Машини із тоннами паперу дорожчали прямо в черзі на розмитнення.

На той час на ціну закордонного паперу суттєво вплинула різниця в курсах, встановлених Міжбанківською валютною біржею та Національним банком України. Показово, що найбільша кількість замовлень скоротилася на офсетний папір: якщо порівняти жовтень 2008 р. із жовтнем 2009 р., то зменшення обсягів замовлень становило 30–40%.

Медійний аналітик Євгенія Продаєва пише, що вона очікувала, передусім, закриття нерентабельних «іграшок» олігархів, основний бізнес яких у важкій індустрії почав стрімко занепадати. Натомість були закриті видання, які виглядали доволі успішними, а власне дотовані багатіями холдинги («Еволюшен медіа», «Медіа Інвест Груп», «Економіка», які пов'язують із прізвищами Віталія Гайдука, Сергія Тарути, Віктора Пінчука) і далі функціонують. У деяких навіть встигли проіндексувати журналістам зарплату за новим курсом.

Як вижити газетам у складних економічних умовах, які фінансові джерела залишаються ще не використаними, як і на чому можна заробити для редакції кошти, як не стати банкрутом, що таке концепція взагалі й друкованого видання зокрема, які складові загальноредакційної концепції і як вони впливають на імідж ЗМІ – усі ці питання є предметом авторського курсу «Концепція друкованого видання». Під час його викладання наголос робиться на такій важливій умові підготовки журналістів, як формування в них стратегічного мислення, вміння розробляти плани розвитку друкованих ЗМІ, вироблення навичок сучасного менеджменту, концепції новостворених газет і журналів.

«Концепція друкованого видання» є кредитно-модульним курсом і складається з двох модулів: «Концепція друкованого органу» та «Змістова концепція друкованого видання».

Кожен модуль представлений темами, що розкривають його основний зміст. Викладення матеріалу будується через послідовний аналіз теоретичного матеріалу, що висвітлює сучасні підходи до розуміння концепції друкованого видання у вигляді схем, порівняльних графіків, які спонукають студентів логічно мислити й усвідомлювати принципи розвитку та становлення категорії «концепція друкованого видання», засвоювати різновиди загальноредакційної концепції: фінансової, змістової, поліграфічної й кадрової. Вивчення кожного модуля передбачає не тільки засвоєння теоретичних основ концепції друкованого видання, а й самостійне вирішення студентами низки практичних завдань,

виробничих ситуацій, участь у складанні бізнес-планів видань, написання контрольних робіт, рефератів. Підсумком вивчення курсу «Концепція друкованого видання» є залік.

У процесі вивчення дисципліни студент повинен засвоїти, що таке концепція загалом і друкованого видання зокрема; які є різновиди загальноредакційної концепції; що таке фінансова концепція і її складові; як здійснюється передплата на друковані ЗМІ за кордоном; що таке поліграфічна концепція друкованого органу; в чому полягає суть змістової концепції; у чому полягають особливості кадрової концепції; розуміти, чим відрізняється поліграфічна концепція газети, журналу від книги; якими є етапи оформлення друкованого видання; які тенденції спостерігаються на медійному ринку України й за кордоном; які є інструменти коригування змісту видання; що потрібно для успішного менеджменту в ЗМІ; як скласти бізнес-план редакції; хто формує основну (загальноредакційну) концепцію і з якою метою; що таке кількісні та якісні дослідження; як створити анкету і її складові; як використати результати опитувань читачської аудиторії видання.

При цьому основну увагу варто зосереджувати на ключовому понятті – концепція. Так, новий тлумачний словник української мови в чотирьох томах дає таке визначення: «1. Система доказів певного положення, система поглядів на те чи інше явище; світогляд, світорозуміння, погляди, переконання. 2. Ідейний задум твору» [3, с. 321].

У «Сучасному словнику іншомовних слів», який містить майже 20 тис. слів і сполучень, зазначено: «Концепція, франц. conception [лат. conceptio – сприйняття] – 1) система поглядів, розуміння, певних явищ, процесів, набір доказів під час побудови нової теорії; 2) єдиний визначальний задум (напр., поета, художника, ученого); погляд» [4, с. 381].

Однак ані в згаданих словниках, ані в «Літературознавчому словнику-довіднику», ані в «Українсько-російському та російсько-українському словнику-довіднику з видавничої справи», ані в «Сучасному словнику літератури і журналістики» (укладачі: М.Ф. Гетьманець та І.Л. Михайлин), ані в багатьох інших годі знайти визначення, що таке «концепція друкованого видання». Як не дивно, журналісти, видавці цей термін уже використовують, однак точного статусу й значення цього виразу ніде не зафіксовано. Перші спроби, щоправда, стосовно «концепції книжкового видання» зробив М.С. Тимошик: «Концепція видання – це, насамперед, організація змісту видання» [5, с. 77]. Однак є чимало наукових праць, у яких «концепція» означає творення зовнішнього образу видання, що є, на наш погляд, неповним відображенням значення змісту цього слова. Так, В.М. Шевченко, яка спеціалізується на проблематиці художньо-технічного редагування, дотримується саме таких поглядів щодо «концепції», де визначальним є зовнішній образ.

Аналіз прочитаних видань низки авторів дає підстави зробити висновок, що найближчими до точного визначення поняття «концепція» виявилися українська вчена Т.С. Крайнікова та болгарський учений Д. Георгієв. На думку останнього, концепція друкованого видання повинна мати такі складові: 1) суспільна місія й головне завдання газетного видання; 2) типологічна концепція, тобто те, що являє зміст і літературно-художні форми; 3) графічна концепція, що охоплює структуру та графічне оформлення, тобто «архітектуру»; 4) організаційна концепція, що розглядає організацію редакційної роботи.

Отже, незважаючи на те, що на сьогодні так і немає чіткого визначення, що таке концепція друкованого органу, поняття

«концепція» вживається мало не щодня і мало не в кожній науковій статті. Тому назріла необхідність зібрати існуючі визначення й на їх основі виділити те спільне, що входить у поняття «концепція». «Камінь спотикання» у простому, чіткому визначенні терміна «концепція» полягає в тому, що кожен учений розуміє та тлумачить це поняття по-своєму.

У нас також визріла власна концепція, яка багато в чому відрізняється від уже названих. Деякі науковці й навіть видавці ототожнюють поняття «концепція друкованого органу» та «концепція видання». На наш погляд, хоч у цих поняттях є багато спільного, але є й багато такого, що відрізняє їх одне від одного. Концепція друкованого органу – це більш широке й глибоке поняття, хоча б з погляду часового простору. Концепція створення газети чи журналу передбачає «стратегію й тактику» на більш великий проміжок часу (рік, два, п'ять), концепція просто видання може обмежуватися часовими рамками в місяць-два, півроку, допоки триває процес роботи над випуском книги. І чи не найголовніше, що відрізняє концепцію друкованого органу від концепції видання, – це такі поняття, як передплата, продаж друкованої продукції в роздріб, кадровий і функціональний розподіл обов'язків, які притаманні друкованому органу й не мають місця при створенні книжкового видання. Зрештою, цінова політика друкованого органу постійно змінюється, на відміну від книжкового видання (наприклад, ціна книжки «Повій, вітре, на Україну» встановлена одноразово – 40–50 тис. на весь тираж), тоді як передплата на газету, ціна на рекламу, на друк, на доставку постійно перебувають «в русі» й видозмінюються.

Перш ніж розпочати випуск своєї друкованої продукції, засновник повинен розробити фінансову концепцію, яка є складовою загальноредакційної концепції. Не маючи чіткого бачення щодо фінансового наповнення бюджету газети, годі сподіватися на «процвітання» часопису. Не менш важливо для видавця розробити генеральну лінію щодо поліграфічного оформлення друкованого органу, тобто поліграфічну концепцію. Маючи цікаві матеріали, але не підкріплюючи їх якісними яскравими фото, не маючи цікавих шрифтів, газета може не привернути уваги читача. Загальна концепція друкованого органу має обов'язково включати й концепцію змістового наповнення часопису (концепція змісту друкованого органу). Якщо видання буде нечитабельним, переповненим інтернет-новинами, не відгукуватиметься на важливі суспільні події, не захищатиме людей, не висвітлюватиме їх проблеми, його «доля» визначена вже заздалегідь. Четверта складова концепції друкованого органу – кадрова концепція, яка має на меті дати зрозуміти, як

організована робота в редакції: хто працюватиме в газеті, скільки журналістів буде в газеті, якою є їх «спеціалізація», яку аудиторію обслуговуватиме часопис. Тож концепція друкованого видання органічно поєднує складові: фінансову, поліграфічну, змістову та кадрову концепції.

Висновки. Таким чином, концепція друкованого органу – це задум засновника, співзасновника організувати випуск газети, журналу протягом певного періоду; концепція – теоретичний план видання, що відображає основну спрямованість, відмінні ознаки й формально-змістові характеристики. Видавнича концепція – це множина поглядів на видання, що його організовує, дисциплінує, робить успішним та ефективним на ринку. Однак зазначимо, що ми не претендуємо на те, щоб вважати таку дефініцію остаточною. Це, швидше, запропонований її робочий варіант, що окреслює перспективи подальших напрацювань у цьому контексті.

Література:

1. Перша газета на землі // Буковина (Чернівці). – 2003. – 27 серпня.
2. Вернер Д. Майбутнє газети, газета майбутнього / Д. Вернер. – К. : Фонд Конрада Аденауера в Україні, 2008. – 16 с.
3. Потятиник Б.В. Кризовий компас українських медій: як утриматися на плаву? / Б.В. Потятинник // Медіакритика – 2009. – № 16 – С. 10–19.
4. Сучасний словник іншомовних слів. – К. : Довіра, 2006. – 786 с.
5. Тимошик М.С. Видавнича справа та редагування : [навч. посіб.] / М.С. Тимошик. – К. : Ін Юре, 2004. – 224 с.

Миронюк Д. И. Концепция издания – в условиях выживания

Аннотация. Как выжить газетам в сложных экономических условиях, какие финансовые источники остаются еще не использованными, как и на чем можно заработать для редакции средства, как не стать банкротом, что такое концепция и ее составляющие. Дать ответы на эти вопросы – главное назначение статьи.

Ключевые слова: концепция, финансовый кризис, модуль, концепция издания, менеджмент, еженедельник.

Myroniuk D. Concept of edition – in survival conditions

Summary. How to survive the newspapers in a challenging economic environment, what financial resources are still unused, as well as on what you can earn money for the edition as not to become bankrupt, it is the concept and its components. Writing the answers to these questions – the main purpose of the article.

Key words: concept, financial crisis, module, edition concept, management, weekly magazine.

*Миронюк Н. Д.,**аспірант**Міжнародного економіко-гуманітарного університету**імені академіка Степана Дем'янука*

КНИГИ, ГАЗЕТИ, ЖУРНАЛИ – ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ БУКОВИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Анотація. Книги, газети, журнали, інша друкована продукція – чи не єдине історичне джерело вивчення суспільно-політичного життя краю, тих історичних процесів, які відбувалися наприкінці ХІХ – початку ХХ століть. Виявити основні тенденції в дослідженнях науковців, присвячених суспільним комунікаціям на Буковині, – головне завдання статті.

Ключові слова: видавнича діяльність, книгодрукування, науковці, комплексне дослідження, газети, журнали, громадські організації, політичні партії, Буковина.

Постановка проблеми. За роки незалежності України тема видавничої справи на Буковині ще жодного разу не була об'єктом комплексного наукового дослідження. Нині в Україні не захищено жодної кандидатської чи докторської дисертації, в якій би автор дослідив усі багатогранні й водночас непрості аспекти видавничої справи. Тим часом саме книгодрукування стало «могутнім засобом, необхідною умовою розвитку культури» [1, с. 70], особливо в тих умовах, коли іноземні загарбники намагалися будь-якою ціною перетворити Буковину на форпост колонізаторської політики. Це було притаманним політикам австрійського, австро-угорського, румунського й радянського періодів панування на буковинських землях. Однак навіть у таких умовах книгодрукування на Буковині не лише не заглохло, а навпаки, розвивалося, відіграло важливу роль у формуванні громадської думки, поширенні української ідеї, зміцненні автотонних традицій.

Мета статті – виявити основні тенденції в дослідженнях науковців, присвячених видавничій справі на Буковині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Леся Українка у своїх спогадах не раз наголошувала на тому, що в кінці ХІХ століття Чернівці були єдиним європейським містом, де українська мова звучала майже всюди. На зламі двох століть (ХІХ – ХХ століть) Чернівці були потужним видавничим центром: «Тут видавалося кілька газет, діяли українські видавництва з кириличними українськими шрифтами, українські товариства видавали методичні поради і народні календарі для дітей, і навіть класику (Мольєра, Гоголя, Софокла). У столиці коронного краю Буковини наприкінці ХІХ століття і в першому десятиріччі ХХ століття побачили світ окремими виданнями твори таких відомих українських письменників та громадських діячів, як Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Василь Стефаник, Марко Черемшина, Богдан Лепкий, Володимир Винниченко, Михайло Драгоманов, Михайло Павлик, Гнат Хоткевич, Володимир Антонович. Тут друкувалися і місцеві автори всеукраїнського та місцевого значення: Ольга Кобилянська, Юрій Федькович, Сидір Воробкевич, Теодот Галіп, Іван Бажанський та ін.» [2, с. 75].

Підтвердження неочікуваної ролі, яку відігравала книговидавнича справа на Буковині, знаходимо в дослідженні професора Чернівецького національного університету Богдана Мельничука: «На зламі століть Чернівці були одним з найбільших центрів українського книговидавництва, поступаючи у цьому лише Львову і залишаючи позаду навіть Київ, де наше слово задиалося в зашморзі, накинутому на нього російськими шовіністами» [3, с. 147].

Ще один чернівецький науковець, історик Олександр Добжанський стверджує, що «край переживав справжню видавничу лихоманку» [4, с. 414].

Завдяки досліднику видавничої справи на Буковині Степану Діхтярю дізнаємося, що й перша друкарня в цьому краї з'явилася значно раніше, ніж в інших містах, а саме на початку ХІХ століття. Однак в інших дослідженнях, зокрема старшого наукового співробітника відділу фондів Чернівецького обласного краєзнавчого музею Людмили Бондарєвої [5], знаходимо «уточнення»: перша друкарня на Буковині з'явилася ще наприкінці ХІХ століття – у 1789 р., а перша книга українською мовою (але латинським шрифтом) була видана в Чернівцях у 1861 р. – це відоме в історії української літератури «Slovo na slovo do redaktora "Slova"», брошура Антіна Кобилянського про потребу переходу з етимологічного правопису на фонетичний. Із цього часу, як стверджує С. Дігтяр, і починається історія видавничої справи на Буковині.

Вагомі дані з аналізом окремих видань знаходимо і в дослідженнях ще одного науковця П. Зленка, зокрема у його статті «Видавнича справа на Буковині в останньому десятилітті (1918–1928 рр.)». У цьому контексті заслуговують на увагу дослідження М. Кордуби «Переворот на Буковині», О. Поповича «Відродження Буковини», а також стаття «Українська преса на Буковині», підписана криптонімом Д. М. (Дмитро Макогон).

За змістовим наповненням, мірою об'єктивності та повнотою залученого для аналізу матеріалу увесь масив публікацій умовно поділено на п'ять груп: публікації австрійського періоду, публікації часів румунської окупації, наукова продукція радянської пори, дослідження часів Незалежності України, а також діаспорні публікації. Найбільшою за кількістю публікацій є радянська група. Це пояснюється тим, що політика колишнього СРСР була спрямована на те, аби довести, що найкращі умови для життя і наукових досліджень були закладені саме у цей період. Учені під тиском і впливом існуючої на той час ідеологічної системи аналізували всю наявну наукову, архівну базу з точки зору класової боротьби. Тому й не дивним є те, що всі попередні перебування Буковини під владою Молдавського князівства, Австрії, Австро-Угорщини, Румунії розцінювалися як абсолютне зло і були протиставлені «щасливій» радянській дійсності. Як

підсумок, за твердженням радянських науковців, Буковина, безумовно, віками перебувала під національним, соціальним, економічним і духовним гнітом, а «щастя» настало на початку 40-х рр. XX століття (1944–1991 рр.). Лише 47 років знадобилося вченим радянської доби, аби заідеалізувати всю науку, спрямувати її в соціалістичне русло. Що ж стосується другої групи публікацій Австрійської доби, то вона найменш досліджена науковцями з двох причин: а) значна частина архівних матеріалів цього періоду тривалий час знаходилася під грифом «секретно»; б) коли ж з'явилася можливість доступу до цього пласту невичерпної інформації, значна частина науковців виявилася не готовою «штурмувати» архіви. Причина – 99% архівних джерел австрійського періоду написано німецькою або ж румунською мовою. Тому це дає нам підстави припустити, що саме незнання дослідниками іноземних мов, необхідних для перекладу наявних джерел, тривалий час було головною перешкодою для наукових відкриттів у галузі видавничої справи на Буковині в період 1775–1918 рр.

У 20-ті рр. XX століття вийшли перші праці радянських істориків стосовно Буковини в цілому. У книзі «Буковина. Її минуле і сучасне» Г. Піддубний присвятив цілий розділ ставленню радянської влади до української культури на Буковині, описав процеси румунізації краю та становище культурно-просвітніх товариств австро-угорського періоду. Зокрема, чільне місце автор відводить «Руській Бесіді» як провідному товариству довоєнного періоду, яке б мало повести за собою рух за відродження національно-культурного життя українців на Буковині в умовах панування королівської Румунії.

Однак, якщо Г. Піддубний [11] хоча б трохи намагався дотримуватися об'єктивності у висвітленні подій минулого, то дві праці С. Канюка «Буковина в румунській неволі» та «Під чоботом румунських бояр» мали яскраво виражене прокомуністичне ідейне забарвлення і відкидали будь-які позитивні оцінки щодо українського національно-культурного руху.

З позицій нинішнього часу автора статті «Видавничі справи в Чернівцях в XIX столітті» можна критикувати за його радянські принципи оцінки ситуації довкола видавничої справи, але він заслуговує на повагу за те, що дослідив кілька проблем українського книговидавництва на Буковині. Це утиски австрійської цензури, захоплення видавничої справи німецькими підприємцями, неякісний слов'янський шрифт у німецьких друкарнях, вища плата за друкування кирилицею, ніж латиною. Так, за словами автора статті, «на Буковині за час з 1801 по 1860 р. вийшло всього 13 книжок слов'янськими мовами (з них три – польською)». Сталося це тому, що на Західній Україні слов'янські шрифти були у друкарнях двох міст – у Львові і Чернівцях.

Інший дослідник цього періоду К. Ципко [14] піддав гострій критиці їх авторів за те, що прославляли духовенство і «прекрасне життя» та не бачили людей, приречених на голодну смерть.

Побіжні згадування про видавничу справу знаходимо і в дослідженнях доктора філологічних наук Ангеліни Коржупової [15]. Цей дослідник розглядала українське книгодрукування здебільшого «через темні окуляри». На її думку, «українські товариства і «Руська Рада», і «Руська бесіда» підкорювали українську національну культуру своїм класовим інтересам і відповідно добирали твори для друку, адепти цих товариств писали хвалебні оди цісареві, висловлювали низькопоклонні почуття перед ним». Перелічивши періодичні видання, які виникли з розвитком друку в Чернівцях і в краї наприкінці XIX століття, автор робить висновок, що «всі вони не були послідовними у своїй політичній

програмі, але за відсутності свого органу прогресивні письменники змушені були вмішувати в них свої твори».

Про ті видання, які друкувалися на Буковині, їх завдання можна дізнатися з досліджень ще таких науковців, як викладач Чернівецького університету Леонід Чернець (стаття «Російська література на Буковині XIX століття» (1954 р.)) [6], Ангеліна Коржупова [7], Федор Погребенник [8] та ін. За нашими підрахунками, тільки в Чернівецькому університеті проблеми книгодрукування на Буковині в період XIX – XX століть розглядало щонайменше 11 науковців, не кажучи про дослідників з інших ВНЗ і регіонів. Однак жоден з дослідників австрійського, румунського або радянського періоду не робив спроб комплексно проаналізувати видавничу справу на Буковині. Здебільшого ця тема «піднімалася» тоді, коли йшлося про огляди художньої творчості та фольклористичної діяльності окремих осіб, під час вивчення особливостей української мови XIX століття.

Другий висновок, який випливає з наявних на сьогодні праць, – дослідники видавничої справи на Буковині радянського періоду не робили акценту на давніх традиціях українського друкарства й рукописання, не акцентували увагу на цінності книги в житті українського народу, а зводили все до класових інтересів, «утвердження» споконвічної дружби українського та російського народів, а українських борців за волю й незалежність називали «буржуазними націоналістами».

Третій висновок – програма багатьох тодішніх видавництв у Чернівцях ґрунтувалася на розвитку української національної ідеї. Тогочасні видавці ставили перед собою завдання культурної, правової, економічної або господарської просвіти народу, особливо молоді й дітей.

Четвертий висновок полягає в тому, що період другої половини XIX – початку XX століть був часом швидкого розвитку національного руху на Буковині, формування свідомої української інтелігенції, котра й взяла на себе найважчу ношу – громадську роботу. Головними й безпосередніми втілювачами цих ідей були активісти різних громадських об'єднань, яких виникло багато в умовах австрійського ліберального конституційного ладу. Серед них – культурно-просвітницьке товариство «Руська бесіда».

П'ятий висновок – видавничі справи на Буковині другої половини XIX – початку XX століть так і не стала об'єктом комплексного дослідження науковців, а ті дослідження, які вже зроблені, потребують суттєвих коректив і доповнень, особливо щодо інтерпретації окремих положень австрійського, румунського, радянського періодів розвитку книгодрукування на Буковині, а також у нинішній час – у час будівництва незалежної й суверенної України.

Висновки. Отже, основні тенденції в дослідженні видавничої справи на Буковині полягають у тому, що:

- жоден з дослідників австрійського, румунського або радянського періодів не робив спроб комплексно проаналізувати видавничу справу на Буковині;
- радянські дослідники видавничої справи на Буковині не робили акцент на давніх традиціях українського друкарства й рукописання, а зводили все до класових інтересів;
- програма багатьох тодішніх видавництв у Чернівцях ґрунтувалася на розвитку української національної ідеї;
- друга половина XIX – початок XX століть – час швидкого розвитку національного руху на Буковині;
- видавничі справи на Буковині другої половини XIX – початку XX століть потребує ґрунтовних досліджень.

Література:

1. Дігтяр С. Видавнича справа в Чернівцях в XIX столітті / С. Дігтяр // Научний ежегодник за 1959 год. – 1960. – Отдельный выпуск: филолог. факультет – С. 169–171.
2. Ножак О. Історія видавничої справи на Буковині другої половини XIX – початку XX століть у дзеркалі публікацій «Літературно-наукового вісника» / О. Ножак // Наукові записки Інституту журналістики: наук. збірник наукових праць. – Т. 37. – Жовтень-грудень. – Київ, 2009. – С. 75–81.
3. Мельничук Б. Під егідою «Молодої України» / Б. Мельничук // Буковинський журнал. – 1994. – № 3–4. – С. 147–148.
4. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX століть / О. Добржанський. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 414 с.
5. Бондарева Л. Стародруки з фондів Чернівецького краєзнавчого музею як джерело вивчення розвитку українського книговидання / Л. Бондарева // Музейний щорічник. – 2005. – Вип. 3–4. – С. 109.

Миронюк Н. Д. Книги, газети, журнали – исторические источники изучения общественно-политической жизни Буковины конца XIX – начала XX столетий
Аннотация. Книги, газеты, журналы, другая печатная продукция – чуть ли не единственный источник

изучения общественно-политической жизни края, тех исторических процессов, которые происходили в конце XIX – в начале XX веков. Выявить основные тенденции в исследованиях научных деятелей, посвященных общественным коммуникациям на Буковине – главное задание статьи.

Ключевые слова: издательская деятельность, книгопечатание, ученые, комплексное исследование, газеты, журналы, общественные организации, политические партии, Буковина.

Myroniuk N. Books, newspapers, magazines – historical sources of the study of Bukovina social and political life in the end of the XIX – the beginning XX centuries

Summary. Books, newspapers, magazines and other printed matter – almost the only source of studying the socio-political life of the region, the historical processes that took place in the end of XIX – the beginning of XX centuries. Identify key trends in research academics devoted to public communication in Bukovina – the main task of this article.

Key words: publishing, printing, researchers, comprehensive study, newspapers, magazines, community organizations, political parties, Bukovina.

*Паньчак О. В.,**аспірант кафедри мовознавства та російської мови
Горлівського інституту іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІРТУАЛЬНИХ ІМЕН ФРАНКОФОННОГО ІНТЕРНЕТУ

Анотація. У статті проаналізовані функціональні особливості власних імен, представлених на франкомовних форумах, шляхом зіставлення їх з достатньо вивченої та описаної на рівні лінгвістичної метамови мікросистеми прізвиськ та псевдонімів.

Ключові слова: прізвисько, псевдонім, нік, онімна номінація, власні імена.

Постановка проблеми. У реальному сучасному світі жоден предмет та особа не можуть існувати без імені. Слідом за виникненням якогось нового предмета або явища з'являється мовна одиниця для його позначення, найменування. Так і при народженні кожна людина отримує своє ім'я. У такий спосіб люди організовують порядок навколо себе – таким є прагнення суб'єкта, що пізнає до систематизації. Серед антропонімічних категорій, які складають сукупність ідентифікаційних засобів для виділення людини в соціумі на теперішньому етапі його існування, є офіційні (ім'я, прізвище) і неофіційні (призвисько, псевдонім).

Розвиток інформаційних технологій останніх десятиліть призвів до виникнення нового світу, світу Інтернет, який також потребував систематизації та нових номінацій, в тому числі й онімних. Виникає новий тип антропонімів: ніки (віртуальні імена, які використовуються для самономінації користувачів у всесвітній мережі). Сьогодні кожна людина, яка користується Інтернетом, має своє ім'я, з яким вона і з'являється у віртуальній комунікації. Віртуальні імена стали невід'ємною частиною сучасного спілкування. Звичайно, ніки менш лінгвістичні, ніж імена, прізвища, прізвиська, але все ж таки, будучи результатом самономінації людини, вони містять в собі загальні риси антропонімів. На наш погляд, ніки як вторинні імена найбільш наближені до прізвиськ та псевдонімів. Вивчення ніків лише починається (М. Martin, G. Cislaru), тому лінгвістичне обґрунтування особливостей функціонування і природи ніка ще не розроблене, що робить наше дослідження досить перспективним.

Об'єктом даного дослідження є власні імена в глобальній мережі французького Інтернету як віртуальному світі.

Предметом дослідження стала номінація, яка здійснюється за допомогою власних імен у віртуальному просторі французького Інтернету.

Мета роботи – визначення функціональних особливостей віртуальних імен французького Інтернету шляхом зіставлення їх з прізвиськами та псевдонімами. Наш підхід ґрунтується на допущенні можливості схожості цих типів власних імен і спрямований на прояснення специфіки ніків як маловивченої зони ономастики в співвідношенні з достатньо вивченої та описаної на рівні лінгвістичної метамови мікросистеми прізвиськ та псевдонімів.

Виклад основного матеріалу. Імена вторинної номінації окрім основних функцій ВН: номінативної (називання об'єктів) та ідентифікуючої (виокремлення та індивідуалізація окремих об'єктів навколишнього світу) [4], виконують ще інші, специфічні для цього класу антропонімів, функції. Розглянемо детальніше деякі з них.

Особливе призначення псевдонімів – прагнення приховати справжнє ім'я носія, тобто специфіку псевдоніма визначає езотерична функція. У одних випадках до псевдоніма звертаються для маскування, інколи навіть для свідомої містифікації публіки. У інших випадках псевдонім – заміна справжнього імені без прагнення сховатися або надіти певну «маску»: наприклад, заміна немилозвучного імені благозвучним псевдонімом, прийняття символічного псевдоніма. М. Laugaа визначає псевдонім, вигаданий людиною для самономінації, як ім'я для забави [5, с. 42], а також, як «здатність казати неправду за допомогою імені» [5, с. 18]. Marcienne Martin в своїй статті «Le pseudonyme sur Internet, une nomination située au carrefour de l'anonymat et de la sphère privée» говорить, що псевдонім слугує не тільки засобом приховатися від інших, але й для того, щоб захистити свою індивідуальність. Тобто, уникнувши омонімії, яка може бути властива офіційному імені, стати унікальним [6, с. 34-35].

В мережі Інтернет нік – це обов'язкова умова початку комунікації. Але при цьому, реєструючись на якомусь сайті, не обов'язково оприлюднювати своє дійсне «Я». У користувача є вибір – або взяти своє справжнє ім'я, або вигадати інше. В обох цих випадках це ім'я буде ніком, тоді як псевдонім є несправжнім, вигаданим іменем.

Функціональна значущість віртуального імені – представити і виділити учасника дискусії. При вході до віртуального світу людина ідентифікує себе в референціальній зоні. Але цей момент миттєвий, референція необхідна для початку спілкування. В ході комунікації користувача вже ніхто не реферує. Особа не важлива для віртуального світу, цікавий текст, де і знаходиться уявлення про референцію. Ніки не здатні на пряму референцію. Тоді як, наприклад, прізвиська існують як у момент присвоєння, так і при зверненні і референції. Реальна особа з певним прізвиськом залишається сама собою з характерними їй зовнішніми і внутрішніми рисами. Віртуальна особа – це образ, що виникає при спілкуванні з даним персонажем і зникає разом з ним. Мовна поведінка «тут і зараз» є і обличчям, і «візитною карткою» віртуального співрозмовника. Деякі користувачі самі вказують на своє небажання бути реферованими, обираючи для самономінації ніки певного типу. До таких належать ніки, що складаються з однієї букви (r, F), або неодноразового повторення однієї і тієї ж букви (kkkk, AAAA), у формі випадковий набраних цифр (12345, 098766) або букв (qwerty, lkjh). Користувачі можуть

навмисно знеособлювати себе такими ніками, як somebody, -rien-; або вказувати на своє бажання залишатися незрозумілою загадкою для співрозмовників: misterX, Zone Interdite M6. Але все ж таки більшість віртуальних імен націлені на встановлення «контакту» з іншими користувачами мережі. Так, за дослідженням G. Cislaru «Le pseudonyme, nom ou discours?», основна кількість учасників віртуальної комунікації обирають нікі, здатні провокувати позитивне відношення до них інших учасників. Досягнувши прихильності з боку віртуальної спільноти, людина має змогу краще інтегруватися до цієї групи [1, с. 43]. В деякій мірі мова може йти про роль ніку в соціальній адаптації його носія. M. Martin, досліджуючи віртуальні імена в межах франкомовних форумів та блогів різноманітної тематики, розподіляє їх на криптоніми (імена, які приховують справжнього автора) та ті, що «...беруть виток в парадигмі особистого світу соціального суб'єкту» [16, с. 93]. При цьому останніх, згідно проведеного автором аналізу, виявилось більше (64%). Цей факт, за словами M. Martin, «підтверджує комунікативну функцію «несправжнього імені» (falsum nomen). Віртуальний псевдонім в цьому випадку є як один з фрагментів особистості, як частина «себе» [7, с. 95].

Згідно з визначенням P. Fabre, «прізвище – це соціально прийнятий знак... Існування прізвища – щось подібне до емблеми індивідуальної, але в той же час і колективної» [2, с. 45]. Тобто, існування прізвищ є доказом існування певної спільноти чи групи.

На наш погляд, в умовах Інтернет-простору також можна говорити про прагнення віртуальної особи до входження або створення в певному значенні суспільства. Реєструючись на якому-небудь сайті, вступаючи в комунікацію, людина орієнтується на співрозмовника – реального або такого, що має на увазі – людина хоче висловитися, знайти однодумців, тих, хто розділяє її інтереси. В якійсь мірі мова може йти про існування груп та підгруп у віртуальному світі. Деякі учасники обирають собі нік залежно від тематики форуму. Так, наприклад, на форумі мандрівників www.lonelyplanet.fr можна зустріти такі віртуальні імена: *jeûvejevoyage*, *voyageurasié*, *gotravel*, *GoodMorningVietnam*, *lemondeensolo*; на професійному форумі архітекторів: *jeunesarchi*, *archijob*, *Designman*, *artist86*, *pierrearchitecte*. Подібними ніками учасники вказують на свою приналежність до певної групи, бажання «бути як інші» в цьому суспільстві. Це доводить існування віртуальних співтовариств.

Тобто стосовно прізвищ і в деякій мірі стосовно ніків можна казати, що ці класи імен виступають і символом виділення групи з колективу, і символом об'єднання представників всередині цієї групи.

За словами G. Cislaru, «псевдоніми, не зважаючи на свій суб'єктивний характер, належать до соціальної структури та підвищують значення спільноти, показуючи норми, властиві даній групі та принципи номінації всередині цієї групи» [1, с. 41]. J.-P. Hassoun в своїй статті «Le surnom et ses usages sur les marchés à la criée du Matif» висуває наступну гіпотезу: «Прізвища і їх використання дозволяють освітити норми взаємовідносин, прийнятих в певному суспільстві» [3, с. 10].

На нашу думку, у деяких аспектах ці гіпотези можуть бути застосовані і до віртуальних імен. Наприклад, за правилами реєстрації на окремому форумі нік людини, яка вступає в комунікацію, повинен бути унікальним в межах цього форуму. А серед офіційних імен можлива омонімія.

Таким чином, часто користувачі просто позбавлені можливості узяти своє справжнє ім'я, навіть при їх бажанні. Інші, навпаки, навмисно приховують своє офіційне ім'я. А умови спілкування у віртуальному світі Інтернет передбачають таку можливість. Також за правилами більшості сайтів написання ніку повинно обмежуватися 25 знаками. Використання коротких мовних форм для створення віртуальних імен відповідає специфіці електронної комунікації і особливостям нашого часу – вміщати якомога більше інформації в стислу форму, економити простір і час, швидко реагувати на запити віртуального співрозмовника, наближаючи спілкування до реальної ситуації, часто ігноруючи лексико-граматичні норми функціонування мови.

Будучи словами штучної номінації, прізвища, псевдоніми та ніки породжені і функціонально детерміновані різноманітними екстралінгвістичними чинниками. Вони дуже легко вбирають в себе все те, що актуально для окремих епох, живо реагують на всі явища, що відбуваються в оточуючому людину довкіллі. Тобто ці класи імен відображають не тільки специфіку, правила та норми, характерні для групи, в межах якої вони функціонують, але й колективні знання та уявлення певного суспільства та покоління. Так, J.-P. Hassoun зазначає, що на Matif досить часто (25%) зустрічаються прізвища з алюзією на імена кино- і ТБ-героїв, співаків, акторів, спортсменів, відомих сучасному поколінню: *Murphy* (американський актор *Eddy Murphy*), *Doc Gyneco* (виконавець французького репу), *Arthur*, *Dechavanne* (телеведучі), *Rainman* (відома роль американського актора *Dustin Hoffman*) тощо. Прізвище в цьому випадку посиляється на культурну референцію, зрозумілу без пояснень кожному [3, с. 28].

Серед віртуальних імен також можна знайти такі, що апелюють до актуального культурного знання. Номінація в даному випадку здійснюється з розрахунку на «діалогічність», відгук на загальновідому інформацію. Наприклад: *Justin Timberlake*, *Silent Hill* (назва фільму), *DonaldDuck*. Представляючи свій імідж через відомий образ, учасник викликає типові культурні асоціації, створюючи оцінний та емоційно-експресивний заряд. Наприклад, *Napoleon* – «видатний», «неординарний», такий, що «прославився», «пихатий».

Таким чином, проаналізований вище матеріал дозволив виявити наступні функції ніків:

1. Номінативна: нова система взаємин людей потребувала створення нового антропонімічного класу, оскільки жоден предмет або особа не можуть існувати без імені.

2. Комунікативна (повідомлення репрезентація): нік призначений для організації специфічної форми спілкування. Важливою особливістю віртуального імені є те, що воно орієнтовано як на того, хто говорить (самопрезентація), так і на одержувача (реципієнта) з метою справити бажане враження.

3. Ідентифікуюча: дана функція виявляється особливо важливою в віртуальній комунікації, оскільки в просторі одного сайту не може бути користувачів з абсолютно однаковими іменами. З одного боку, нік призначений для приховання офіційного імені, збереження таємниці особи, з іншої – направлений на саморозкриття, самопозначення особи в умовах Інтернет-комунікації.

4. Акумулятивна: дана функція має на увазі накопичення культурного знання та інформації щодо соціально прийнятих норм, характерних для групи, в межах якої функціонують віртуальні імена.

Література:

1. Cislaru G. Le pseudonyme, nom ou discours? / G. Cislaru // Carnets du Cediscor «Le nom propre en discours». – 2009. – № 11. – P. 39-57.
2. Fabre P. Les noms de personnes en France / P. Fabre // Coll. Que sais-je? – P. : PUF, 1998. – № 235. – 127 p.
3. Hassoun J.-P. Le surnom et ses usages sur les marchés à la criée du Matif. Contrôle social, fluidité relationnelle et représentations collectives / J.-P. Hassoun. – In : Genèses, 41, 2000. – P. 5-40.
4. Jonasson K. Le Nom propre. Constructions et interprétations / K. Jonasson // Coll. Champs linguistiques. – Louvain-la-Neuve: Duculot, 1994. – 255 p.
5. Laugaa M. La pensée du pseudonyme / M. Laugaa. – P. : PUF, 1986. – 325 p.
6. Martin M. Le pseudonyme sur Internet, une nomination située au carrefour de l'anonymat et de la sphère privée. Préface d'A. Coianiz / M. Martin. – P. : L'Harmattan, 2006. – 180 p.
7. Martin M. Se nommer pour exister. L'exemple du pseudonyme sur Internet. Préface de A. Coianiz, «Nomino ergo sum» / M. Martin. – P. : L'Harmattan, 2012. – 220 p.
8. Zonabend F. Le nom de personne // L 'Homme, 1980. – Vol. 20. – № 4. – P. 7-23.

Паньчак О. В. Функциональные особенности виртуальных имен франкофонного Интернета

Аннотация. В статье проанализированы функциональные особенности собственных имен, представленных на франкоязычных форумах, посредством сопоставления их с достаточно изученной и описанной на уровне лингвистического метаязыка микросистемы прозвищ и псевдонимов.

Ключевые слова: прозвище, псевдоним, ник, онимная номинация, собственные имена.

Panchak O. Functional peculiarities of virtual names in the French-speaking Internet

Summary. The article discusses the functional peculiarities of proper names in the French-speaking forums through the comparison with more learned and analyzed name-systems: pseudonym and nickname.

Key words: pseudonym, nickname, nick, anomic nomination, proper names.

*Пуленко І. А.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов Військової академії**Сазикіна Т. П.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри професійної англійської мови
Одеського національного морського університету*

КАТЕГОРІЇ ЕКСПРЕСИВНОСТІ ТА ЕМОЦІЙНОСТІ В АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ ПОЛІТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ІНТЕРНЕТ-СТАТЕЙ)

Анотація. У статті досліджуються характерні ознаки визначення та розмежування категорій експресивності та емоційності в англійських текстах політичного спрямування. Визначено, що для категорії експресивності релевантними ознаками є наявність адресата, ступінь впливу, інтенсивність та прояв у мові. Супутникові ознаки – це емоційний стан адресанта, оцінка, образність висловлювання. Для категорії емоційності релевантним є психоемоційний стан адресанта. Образність висловлювання та наявність адресата не є суттєвими. Політичне спрямування висловлювань впливає на лексичне наповнення дискурсу.

Ключові слова: акт комунікації, англійська мова, категорія, прагматика, експресивність, емоційність, політичний текст.

Постановка проблеми. Розмежування категорій експресивності та емоційності має дуже велике значення для дослідження публіцистичного стилю, однією з форм вираження якого є політичні тексти. У політичних текстах тісно переплітаються дві функції мови: інформативна та впливова. Остання тісно пов'язана з політичною спрямованістю публіцистики, її ідеологічним підґрунтям. Стиль письмового мовлення відрізняється від стилю усного викладу деякими особливостями, що далеко не у всьому співпадають один з одним. Вплив на реципієнтів у публіцистиці як взагалі, так й уособлено в політичних виступах, здійснюється різними методами та засобами логічно обґрунтованого налаштування аудиторії. Впливова функція публіцистичного стилю здійснюється за допомогою експресивних засобів, втілення яких у мові відбувається у різноманітних формах.

Стосовно категорій експресивності та емоційності, то існують різні точки зору, різноманітність яких свідчить про те, що ця проблема ще не знайшла свого одноставного та кінцевого вирішення. Багато дослідників вказують на необхідність розрізнення категорій експресивності та емоційності, хоча є й значна кількість таких, що не визнають ці категорії як окремі. У працях, що з'явилися останнім часом, міститься докладний опис категорій експресивності. Дослідники також зауважують відсутність згуртованості у термінологічному апараті цієї категорії [1; 2; 3].

Об'єктом дослідження виступають лінгвістичні категорії експресивності та емоційності у публіцистичному стилі політичних англійських текстів, предметом дослідження – політичні тексти сучасних англійських (американських) журналістів.

Мета дослідження – виділення критеріїв, які дозволяють чітко відрізнити експресивність від емоційності у політичних англійських текстах.

Виклад основного матеріалу. Мова людини завжди інформативна, однак у процесі спілкування ми не просто називаємо предмети та явища світу, що нас оточує, але й оцінюємо їх, виражаємо власні емоції, почуття, волю, намагаємось впливати на адресата потрібним для нас чином. Одним з джерел, де мова проявляється емоційно та експресивно, є публічні вислови та політичні тексти. Це пояснюється прагматичною функцією мови [4, с. 255; 5, с. 192]. При визначенні категорій експресивності дана робота ґрунтується на наступних положеннях: 1) експресивність – це інтенсифікована виразність, яка суб'єктивно визначається оцінкою «сильніше – слабше»; 2) експресивність належить до стилістичної категорії мовної одиниці і визначає характер й інтенсивність сприйняття як стилістичної так і предметно-логічної інформації.

Людське мовлення, якому притаманні образність, емоційність й експресивність, найбільш яскраво представляє ці якості у сфері масової комунікації. Експресивні елементи властиві не тільки мові художньої літератури, але й стилю публіцистики. Передумовою експресивності будь-якого політичного публіцистичного висловлювання є його функціонування у якості міцного знаряддя впливу на сприйняття адресата, тобто виконання ним прагматичної функції. Тому видається правомірною думка вчених, які гадають, що елементи експресивності треба шукати у формах, що мають цільову настанову навмисного впливу [6, с. 41].

Виявляється доцільним зупинитись на розумінні експресивності як виду зовні спрямованого висловлювання, особливо підкреслюючи та намагаючись оцінити та виміряти його інтенсивність і силу впливу на слухачів. У даному випадку категорія експресивності розглядається у прагматичному плані як збільшення сили впливу того, що вимовлене, як посилення комунікативного наміру того, хто говорить. Експресією у мовленні є все, що робить її більш яскравою, впливовішою, глибоко вражаючою. Як зауважує Р.О. Будагов, «у будь-якій комунікації завжди є «шматочок» нашої думки чи нашого почуття» [7, с. 251].

Функціонування засобів мови, що реалізуються у певному відборі та розподілі експресивних мовних елементів, створює таку специфічну атмосферу висловлювання, яка ефективно впливає на сприйняття реципієнта. Дослідники називають це явище лінгвістичною експресією [2, с. 3]. Експресивні значення нашаровуються на основний мовленнєвий зміст у вигляді посилюючих відтінків. Посилюючи мовлення за допомогою інтонації, порядку слів, емфатичним конструкціям й іншим за-

собам, експресивна функція набуває своєї матеріальної, лінгвістичної форми. Експресивність також передбачає авторську оцінку. Виділивши те або інше явище, оцінивши його, адресант прагне найбільш вдало передати важливу для нього думку.

При дослідженні експресивних конструкцій необхідно брати до уваги мету висловлювання, адже публіцистичний текст – це цілеспрямований акт, у зміст якого автор вносить не тільки пропозиційний зміст, але і комунікативні наміри, тобто виголошує текст певного комунікативно-прагматичного типу. Певні засоби мови можуть спеціалізуватись на передачі позамовних явищ психологічного порядку і у певному контексті стають експресивними.

Експресивність на синтаксичному рівні виступає у якості здатності синтаксичної конструкції посилювати прагматичну і власне граматичну інформацію, які закладені у висловлюванні, що в цілому відповідає функції впливу у публіцистичних текстах, однієї із основних функцій публіцистичного стилю. Наприклад, в інтернет-статті під назвою «How Many Stephen Colberts Are There?», присвяченій перебігу американських президентських праймеріз у штаті Південна Кароліна, кореспондент журналу «The New York Times» виражає своє емоційне ставлення (зневагу та бажання висміяти) до одного з кандидатів наступним описом. *«We all knew that there was Stephen Colbert, the man, and Stephen Colbert, the character on television. Well, Charles McGrath tells us there's a third Colbert: his televised persona interacting with our reality.... we may actually have to pay attention, because Stephen Colbert (and his multiple personalities) will be providing some quality entertainment»*. В даному випадку емоційність виражена стилістичним засобом повтором [8]. Таким чином, продуктивність використання в політичних публіцистичних текстах конструкцій експресивного синтаксису – це не тільки висловлення сучасних проблем і проблем, що турбують, але і вміння яскраво та своєрідно їх представити.

Навпаки, у іншій інтернет-статті під назвою «No Escape From the Messages», також присвяченій висвітленню американських президентських праймеріз у штаті Південна Кароліна, кореспонденти журналу «The New York Times» наводять емоційні вислови опитуваних громадян, які потерпають від наві'язаної реклами кандидатів, а також емоційно дають власні коментарі: 1. *«Oh, it's awful»*, - sighed Tina Hampton, 59, an office administrator. *«It's a scourge»*, - she said. 2. *«Last night, I was trying to watch 'American Idol.' I was like, I just want to watch Steven Tyler»*, - Ms. Hampton said. *«I don't care that Newt has lied and that Santorum has lied and that Romney has lied, and that everybody is just a bunch of big, fat liars»*. She added: *«I'd really just like to see a coffee commercial. Seriously»*. 3. *«In South Carolina, not even the dead can find sanctuary from the bombardment of political messages that has hit the state with a fury»* [9].

Оскільки експресивні засоби висловлювання – це засоби посилення комунікативного наміру того, хто говорить, то видається правомірним говорити про експресивність як про явище, що виявляється на синтаксичному рівні, і виражається прийомами «публічного синтаксису» [10; 11], що у лінгвістиці отримали назву фігур мовлення. Звичайно виокремлюються такі експресивні конструкції як інверсія, повтор, редуплікація, або дублювання елементів речення, куди входить також синтаксичний паралелізм, питально-відповідні конструкції та ін. Функції цих експресивних конструкцій наступні: за допомогою синтаксису та частково морфології передати емоційний стан адресан-

та і, водночас, бути засобом навіювання такого ж емоційного стану адресату [11].

Відомо, що основною функцією публіцистичного стилю є функція впливу, а метою експресивного висловлювання – збільшення сили впливу висловленого, то наявність експресивної функції у політичних текстах, які виступають у якості жанрового різновиду публіцистичного стилю, видається нам обов'язковим.

Під експресивністю на синтаксичному рівні нами розуміється об'єктивно існуюча властивість мовних засобів, яка спрямована на збільшення прагматичного потенціалу висловлювання, що полягає у здатності інтенсивно впливати на сприйняття адресата, сприяючи активізації його уяви і викликаючи в нього певну пізнавальну й емоційну реакцію. Різноманітність мовних засобів вираження експресивності невичерпна. Але функція впливу у публіцистиці реалізується в основному за рахунок синтаксичних експресивних засобів. Серед них ми особливо виділяємо порядок слів і синтаксичний паралелізм, на тлі якого виступають градація й антитеза, що відносяться до прийомів ораторського мистецтва, до засобів риторики.

Враховуючи той факт, що націленість мовних одиниць на вплив є обов'язковою умовою їх застосування у будь-якому виді комунікації, а експресивні конструкції посилюють цей вплив, експресивні синтаксичні засоби мовного вираження і прагматична направленість політичних текстів розглядаються нами як сили, що діють одночасно і паралельно для досягнення загальної мети: вплинути на аудиторію і досягти запланованої адекватності сприйняття висловлювання.

Висновки. Вивчивши лінгвістичні теоретичні праці та дослідивши мовні джерела, автори дійшли наступних висновків, що можуть слугувати критеріями визначення категорії експресивності та відрізняти її від категорії емоційності.

1. Експресивність – це загальна лінгвістична категорія, а не стилістичний засіб.

2. Категорія експресивності може бути релевантною для синтаксису речення: емфатичних конструкцій, порядку слів, паралельних конструкцій, які самі по собі можуть не вживатись для відображення емоцій.

3. Не слід вживати термін «афективність» для позначення категорії експресивності, оскільки цей термін більш підходить для позначення емоційності.

4. Обидві категорії слугують для оцінки, але для експресивності характерна оцінка у площині *сильніше/слабше*, а для емоційності – *добре/погано*. Це свідчить про те, що для категорії експресивності важливим є ступінь інтенсивності висловлювання.

5. Категорія експресивності може мати як інгерентний, так і адгерентний характер, у той час як категорії емоційності притаманний лише адгерентний характер.

6. Виділення категорії експресивності у самостійну категорію обумовлено метою висловлювання. Оскільки метою експресивності є збільшення впливу висловлювання, автори пропонують вважати функцію впливу основною функцією публіцистичного стилю, а тому експресивну функцію вважати обов'язковою притаманною для публіцистичних висловлювань.

7. Категорія експресивності реалізується тільки при наявності реципієнта, оскільки вона пов'язана з комунікативним наміром адресанта. Для категорії емоційності наявність реципієнта не є суттєвою.

Таким чином, для категорії експресивності релевантними ознаками є наявність реципієнта, ступінь впливу, інтенсивність та прояв у мові. Супутникові ознаки – це емоційний стан адресанта, оцінка, образність висловлювання. Для категорії емоційності релевантним є психоемоційний стан адресанта. Образність висловлювання та наявність реципієнта не є суттєвими. Тому під категорією експресивності ми розуміємо об'єктивно існуючі мовні засоби, що спрямовані на збільшення прагматичного потенціалу тексту з метою інтенсивного впливу на його сприйняття реципієнтом та викликаючи в останнього певну/потрібну інтелектуальну та емоційну реакцію [12, с. 115-116].

Автори вважають, що категорії експресивності та емоційності не чітко розмежовуються та мають багато спільних ознак, тому проблема їх розмежування у текстах різних стилів ще не є вирішеною. Вони можуть втілюватись у мові як відокремлено, так і сумісно. Потрібно подальше вивчення всіх аспектів комунікативних факторів політичних текстів як з боку адресанта, так і в плані сприйняття їх адресантом. Ця проблема викликає інтерес та вивчається не тільки мовознавцями, але й соціолінгвістами, психологами, філософами, політтехнологами та ін., і вона, безумовно, набуватиме подальшого вивчення.

Література:

1. Електронне джерело. – Режим доступу: http://www.jurnal.org/articles/2008/fill_16.html
2. Електронне джерело. – Режим доступу: <http://www.sgu.ru/files/nodes/68114/Категория%20экспрессивности.doc>
3. Електронне джерело. – Режим доступу: <http://www.frgf.utmn.ru/last/No9/text0.7.html>
4. Олейник И.В., Панченко И.В. О проблеме языковой коммуникации в функциональной лингвистике / И.В. Олейник, И.В. Панченко // «Функциональная лингвистика. Язык. Культура. Общество – II». Материалы VII Международной конференции по функциональной лингвистике. – Ялта – Симферополь: Институт языковедения им. А.А. Потебни, Отделение языка и литературы РАН, Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, 2000 г. – С. 255-256.
5. Куликова В.Г. Спонування як комунікативний феномен регулювання діяльнісної поведінки людей / В.Г. Куликова // «Функциональная лингвистика. Язык. Культура. Общество – II». Материалы VII Международной конференции по функциональной лингвистике. – Ялта – Симферополь: Институт языковедения им. А.А. Потебни, Отделение языка и литературы РАН, Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, 2000 г. – С. 192-194.
6. Приходько Г.І. Деякі аспекти вираження суперкатегоріального потенціалу оцінки в мові / Г.І. Приходько // Нова філологія. – Запоріжжя: ЗДУ. – 2002. – № 1 (12). – С. 39-45.
7. Будагов Р.А. Язык и речь в кругозоре человека / Р.А. Будагов. – М.: Добросвет, 2002. – 303 с.
8. Електронне джерело. – Режим доступу: http://www.nytimes.com/2012/01/22/magazine/reply-all-stephen-colbert.html?_r=1&ref=primaries
9. Електронне джерело. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2012/01/21/us/politics/no-escape-from-politics-for-these-south-carolina-voters.html?ref=primaries>

10. Глазкова М.Ю. Экспрессивный синтаксис в современной публицистике (на материале русскоязычных и англоязычных аналитических общественно-политических статей): автореф. дис. канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Языкознание» / М.Ю. Глазкова. – Ростов-на-Дону, 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pi.sfedu.ru/rspu/science/dissertation_councils/.../GlazkovaAvto.pdf
11. Івкова Н.М. Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.М. Івкова. – Харків: Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди, 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.avtoreferat.net/content/view/11488/66/>
12. Пуленко І.А., Сазикіна Т.П. Критерії розмежування категорії експресивності та емоційності в публіцистичних англійських текстах / І.А. Пуленко, Т.П. Сазикіна // Мова і культура. Наукове видання. – Вип. 15. – Том 5. (159). – 2012. – Київ: КНУ ім. Т.Шевченка, Видавничий Дім Дмитра Бураго. – С. 112-117.

Пуленко И. А., Сазыкина Т. П. Категории экспрессивности и эмоциональности в англоязычных текстах политического характера (на материале интернет-статей)

Аннотация. Статья посвящена исследованию характерных признаков, определяющих и разделяющих категории экспрессивности и эмоциональности в англоязычных текстах политического характера. Авторы определили, что релевантными признаками для категории экспрессивности являются присутствие адресата, степень влияния, интенсивность и воплощение в языке. Вторичные признаки – это эмоциональное состояние адресанта, оценка, образность выражения. Для категории эмоциональности существенным является психоэмоциональное состояние адресанта. Образность выражения и присутствие адресата несущественны. Политическая направленность влияет на лексическое наполнение дискурса.

Ключевые слова: акт коммуникации, английский язык, категория, прагматика, экспрессивность, эмоциональность, политический текст.

Pulenko I., Sazikina T. Categories of expressiveness and emotiveness in the English texts of political character (on the material of Internet-articles)

Summary. The article deals with the analysis of the essential characteristics, which define and separate the categories of expressiveness and emotiveness in public political texts. The authors have defined the relevant features for the category of expressiveness, i.e. the presence of the addressee, influence degree, intensiveness and language realization. Secondary features are the emotional state of the addresser, evaluation, the form of expression. Essential for the category of emotiveness is the psycho emotional state of the addressee. The form of expression and the presence of the addresser are not essential. The lexical contents define the political character of the text.

Key words: English, category, communication act, pragmatics, expressiveness, emotiveness, public political text.

Хода Л. Д.,

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри слов'янської філології

Львівського національного університету імені Івана Франка

МОРФОЛОГІЧНІ ДЕВІАЦІЇ В СУЧАСНИХ СЛОВАЦЬКИХ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТАХ

Анотація. У статті проаналізовано морфологічні девіації (зокрема у вживанні іменників, дієслів, займенників та прийменників) в сучасних словацьких рекламних текстах, подано відповідники девіацій та причини їхньої появи в мові реклами.

Ключові слова: реклама, рекламний текст, культура мовлення, літературна норма, мовна девіація, морфологічні девіації.

Постановка проблеми. Дотримання літературних норм є важливим чинником у створенні реклами. Ефективність реклами великою мірою залежить від грамотності написання інформації, яку отримує споживач. Адже зміст рекламного тексту, його відповідність літературним нормам національної мови впливають і на якість рекламування, і на культуру мовлення сучасного споживача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У площині лінгвістичних досліджень є чимало праць, присвячених проблемам культури мовлення. Мовні помилки в засобах масової інформації на різних мовних рівнях стали об'єктом наукового зацікавлення таких українських, російських, словацьких, чеських учених, як А. Мамалига, О. Проценко, Д. Данильчук [2], І. Шмілик [4], Ю. Шайдорова [3], М. Албанова [5], І. Масар [8], Й. Гладкий [7], С. Чмейркова [6] та ін. Проте питанню морфологічних девіацій, які виникають під час створення рекламних текстів, у словацькому мовознавстві приділено недостатньо уваги.

Мета статті – проаналізувати морфологічні девіації в текстах сучасної словацької реклами, показати відповідники помилок.

Джерелом фактичного матеріалу стали комерційні рекламні тексти, репрезентовані в словацькому медіапросторі впродовж 2009–2015 років.

Виклад основного матеріалу. На основі літературних норм виокремлюють поняття «помилки», «порушення», «відхилення», «аномалії», «девіації». За твердженням Ф. Бацевича, ці поняття не є тотожними, деякі з них навіть докорінно різняться один від одного. Лексемами базового рівня абстрактної семантики є «помилка, погіршеність, похибка, неточність». Щодо природи «мовленнєвих аномалій», то дослідник наголошує на їхніх спільних рисах з художніми прийомами, бо останні також певною мірою є порушеннями мовних норм, але їхня доцільність, на відміну від попередніх, зрозуміла. Поняття «відхилення» – це лише відступ від правильного, але воно завжди вимагає семантико-синтаксичних уточнень: відхилення від чого? Зазначимо, що всі перелічені терміни так чи інакше в широкому значенні позначають порушення мовних норм. Ф. Бацевич вважає, що на роль позначення родового поняття стосовно всіх можливих аномалій, помилок, неточностей, відхилень від норм, неправильностей тощо могло б претендувати словосполучення «мовна (мовленнєва) девіація» [1, с. 11-17].

Беручи за основу таке визначення, у своєму дослідженні відповідно до поставленої проблематики ми використовуємо термін «мовна девіація», під яким розуміємо поняття, що пов'язане з різними типами порушень мовних норм.

У мас-медіа, до яких належить і реклама, девіатологія розглядає різні типи помилок: фонетичні, орфоепічні, орфографічні, лексичні, морфологічні, синтаксичні тощо. Особливої уваги в мові словацької реклами потребує аналіз морфологічних девіацій.

Причинами морфологічних девіацій у рекламних текстах, як засвідчує нижче проаналізований матеріал, можуть бути неуважність рекламаторів, непередбачувана друкарська помилка (у надрукованій рекламі), низький рівень мовної культури автора рекламного повідомлення, вплив чеської мови. Девіації також виникають у разі неправильного перекладу запозиченої реклами, що є причиною появи в її текстах деяких іншомовних елементів.

Щодо композиційної організації реклами, то морфологічні девіації зафіксовані в межах слогана та основного рекламного тексту.

Морфологічні девіації ґрунтуються передусім на розрізненні самостійних частин мови, а саме на невідповідності певним їхнім граматичним категоріям. У мові словацької реклами, як засвідчує аналіз, зафіксовані девіації у вживанні іменників, дієслів, займенників. Поодинокі випадки девіацій спостерігаємо й у використанні в рекламних текстах службових частин мови, зокрема, прийменників. Серед проаналізованих кількісно найбільшу групу (50 %) становлять девіації, що виникають у вживанні іменної лексики, із використанням дієслів – 25 %, займенників – 15 %, неправильні форми прийменників – 10 %.

Аналізуючи девіації серед іменників, зазначимо, що копірайтери допускають порушення у визначенні роду (наприклад, іменник *aróma* жіночого роду, тому його треба відмінювати за зразком *žena*, а отже, у родовому відмінку однини має бути закінчення -у, а не -а, як подано в рекламі). Унаслідок неправильної форми іменника виникає неправильне узгодження прикметника з іменником:

Jacobs Krönung. Sila kráľovského aróma (замість *kráľovskej arómy*) [24, 2012 р.].

В основному рекламному тексті спостерігаємо неправильне закінчення родового відмінка множини іменника жіночого роду *zaujímavosť*, що відмінюється за зразком *kosť*:

Inšpirujte sa v našej predajni v OC Dubrava a v novootvorenej predajni v OC Glavica! Prichystali sme pre Vás stovky nádherných zaujímavostí (замість *zaujímavostí*) [15, 2015 р.].

Нехтують копірайтери й правилами словозміни у власних назвах. Наприклад, зафіксовані неправильні форми орудного відмінка однини у відмінюванні таких іншомовних назв, як *Tesco*, *kika*, *Ikea* тощо:

Clubcard je vaša odmena za nákupu v Tesco (замість *v Tesco*) [18, s. 2];

Lady days v kika! (замість *v kike*) [11, s. 20];

Výpredaj v IKEA je v plnom prúde; Nočné nákupy v IKEA (замість *v IKEI*) [15, 2015 p.].

За правилами, аналізовані іншомовні назви вживають у називному відмінку однини лише тоді, коли перед цією назвою стоїть пояснювальне слово (напр., *hypermarket / supermarket / predajňa / čerpacia stanica Tesco, obchodný dom Ikea*), яке автор реклами відповідно змінює:

K nákupu nad 20 € v predajni TESCO zľava 5 centov na liter paliva na čerpacích staniciach TESCO [15, 2011 p.];

V obchodnom dome IKEA sa vždy niečo deje [13, s. 2].

Іноді виникають девіації й у відмінюванні самого пояснювального слова. Наприклад:

Hematit. Nájdete nás v Hypermarket (правильна форма орудного відмінка однини – *v Hypermarkete*) *Tesco Trolejbusová 1, Košice* [20, s. 5].

Проблематичним у рекламних текстах є відмінювання іменника середнього роду *euro*. Зазначимо, що нормативна граматики варіювання його форм не допускає, натомість, мова реклами демонструє такі приклади, що свідчать про певне розхитування норми:

L'ORÉAL PARIS. Nutri-Gold. Luxusná starostlivosť, príjemná cena 9,99 eura [22, s. 35];

Fitness taška PUMA v hodnote 71,73 eura; Kolobežka Arrow 200 v hodnote 129,99 eura od INTERSPORT [21, s. 31];

... podlahový vysávač BSG1266 v hodnote 169,80 Euro [23, s. 75];

Marchello. Naša ponuka 2xpizza od 6,61 eur s dovozom aj s krabicami [14, s. 32];

Vyber si akúkoľvek obuv od 49,99 eur a druhý pár z vybraných modelov máš za 9,99 eur [12, s. 1].

У цьому контексті дослідники С. Ондрейович та М. Поважай зазначають, що на позначення грошової валюти завжди використовують форму *EURO* (як форму невідмінювану), незважаючи на те, з яким числівником вона поєднана. Проте, коли мова йде про звичайний контекст, треба пам'ятати, що запозичений іменник *euro* в сучасній словацькій мові – це іменник середнього роду із закінченням *-o*, тому його треба відмінювати як питоме словацьке слово за зразком *mesto* [9; 10; с. 367; 66-68].

Відповідно до правил узгодження числівника з іменником у словацькій мові числівники з компонентом *-jeden* вимагають після себе іменника у формі родового відмінка множини (6,61 *eur*). Це стосується й числівників від 5 і більше (49,99 *eur*). Проте в зазначених текстах ми спостерігаємо форми із родовим відмінком однини (9,99 *eura*; 71,73 *eura*; 129,99 *eura*). За твердженням М. Поважая, такі форми є допустимими в озвученні іменника *euro* в поєднанні з числівниками, які містять соті та тисячні (напр., 3,15 – *tri celé pätnásť stotín eura*, 0,989 – *nula celých deväťstoosemdesiatdeväť tisícín eura*) [10, с. 66-68]. Оскільки аналізовані тексти є насамперед текстами друкованої реклами, тому, за правилами, в усіх випадках мала б бути зафіксована форма родового відмінка множини *eur*.

Щодо використання дієслів у мові реклами, виникають девіації при вираженні категорії особи, зокрема, зафіксовані неправильні форми дієслів у третій особі однини теперішнього часу:

Tesco. U nás si vybere (замість *vyberie*) *každý člen rodiny* [19, s. 11].

Зазначимо, що причиною появи такого типу девіацій (як і деяких попередніх, наприклад у вживанні іменників: *zaujímavosti*) може бути друкарська описка, що переходить водночас і на рівень орфографічних помилок.

Рекламисти також допускають девіації у дієвідмінюванні зворотних дієслів. Іноді вони відтворюють частку *sa* у формі *se*, яка є нормативною в чеській мові:

S Hami prospievam, preto se usmievam [24, 2011 p.].

Зазначимо, що озвучення в рекламі правильне (частка *sa*), отже девіація виникла лише в письмовому тексті.

Зафіксовані також девіації в написанні частки *nie* з дієсловом *byť*, зокрема у формі третьої особи однини теперішнього часу (*nieje* пишуть разом замість *nie je*):

... A nieje to tak? ... Všetky firmy Vám len sľubujú... Tak toto sa oplati! Info: 0903308294 [15, 2013 p.].

Щодо вживання займенників у рекламних текстах досліджений матеріал підтверджує використання неправильної форми особового займенника першої особи множини в називному відмінку *mi* замість *my*:

RE/MAX Elegant, Mosonmagyaróvár. Kontaktujte nás a mi vám nájdeme dom, byt alebo pozemok podľa vašich predstáv [16, s. 36].

У мові реклами виникають також порушення у використанні присвійних займенників. Особливо це стосується присвійного зворотного займенника *svoj*, який вказує на належність предмета особі. Наприклад:

Zaži viac oddychu v tvojom (замість правильної форми *svojom*) *altánku. Kelt* [15, 2012 p.].

Часто виникають девіації, зумовлені невмінням правильно відмінювати присвійні займенники. Наприклад, зафіксована неправильна форма родового відмінка однини *vašeho* замість *vášho*; орудного відмінка однини *vaším* замість *vaším*, *naším* замість *naším*, *svojím* замість *svojím*:

ONLINEstavba.sk. Nové možnosti vašeho nákupu, ako ušetriť ešte viac [15, 2013 p.];

CreoCom. Šálky a hrnčeky s vašim logom [17, 2011 p.];

Získajte kontrolu nad Vaším telom. Nový rad Minceur Detox [15, 2012 p.];

Staň sa našim fanúšikom aj na Facebooku a budeš zaradený do súťaže o zaujímavé ceny. Hraj DISC GOLF; Chudneme.sk. Vyplňte formulár a získajte tak konzultáciu s našim špecialistom na výživu za špeciálnu cenu iba 9,90 €; Pošta. Staňte sa aj Vy našim ďalším spokojným zákazníkom [15, 2012 p.; 2015 p.];

Zlaté Ferrero Rocher vás obklopi svojím magickým kúzлом a jeho výnimočná harmónia chuti dodá Vaším Vianociam príjemné okamžiky. Darujte Ferrero Rocher všetkým, ktorých máte radi [24, 2010 p.].

Зафіксовані в рекламних текстах і поодинокі девіації у вживанні службових частин мови, зокрема форма прийменника *pro*, яка є нормативною в чеській мові, замість словацької форми *pre*:

Jediná zubná pasta s peroxidom vodíku určená pro každodenné použitie v Európe [15, 2014 p.].

Зазначимо, що мова йде не про слоган, а про основний рекламний текст, в якому подана розгорнута інформація про рекламований продукт.

Висновки. Здійснений аналіз засвідчує, що мова словацької рекламної продукції не завжди відповідає літературним нормам. Кожна рекламна літера, слово чи словосполучення наділені певним впливовим потенціалом. І такі, на перший погляд, незначні морфологічні девіації, насправді починають руй-

нувати літературне мовлення. Тому копірайтери мають бути не лише обдарованими творцями креативних ідей, а, передусім, уважними грамотними спеціалістами, які б доносили до споживача зразкове літературне мовлення.

Перспективою подальшого дослідження вважаємо аналіз таких морфологічних девіацій, які творці рекламних текстів свідомо допускають, щоб привернути увагу споживача, зацікавивши оригінальним текстом, вплинути на його вибір та подальші дії.

Література:

І. Джерела теоретичного матеріалу

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології / Ф. Бацевич. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 236 с.
2. Мамалига А. До типології помилок на теренах мас-медіа / А. Мамалига, О. Проценко, Д. Данильчук // Наукові записки Ін-ту журналістики. – К. : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2009. – Т. 34. – Січень–березень. – С. 45-49.
3. Шайдорова Ю. Оценка языка СМИ в нормативном аспекте / Ю. Шайдорова // Журналистика и медиаобразование. – 2008. – Белгород, 2008. – С. 150-155.
4. Шмілик І. Порушення синтаксичних норм у мовленні реклами / І. Шмілик // Актуальні проблеми гуманітарних і соціальних наук. – Львів: «Львів. Політехніка», 2010. – С. 7-11.
5. Alabánová M. Vplyv jazyka televízie na rozvíjanie komunikatívnej kompetencie / M. Alabánová // Hovorená podoba jazyka v médiách : zborník materiálov z konferencie konanej v Nitre 11.–12. septembra 2007. – Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2008. – S. 202-206.
6. Čmejrková S. Reklama v češtině, čeština v reklamě / S. Čmejrková // Praha: LEDA, 2000. – 258 s.
7. Hladký J. Jazyková (ne)kultúra vo vysielaní súkromných rozhlasových staníc / J. Hladký // Zborník Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity. Série A – philologica / Trnavská univerzita v Trnave, 2005. – S. 11-15.
8. Masár I. Reklama ako násilie, antikomunikácia a nekultúra / I. Masár // Kultúra slova. – Roč. 33. – Č. 2. – 1999. – S. 74-82.
9. Ondrejovič S. Spytovali ste sa / S. Ondrejovič // Kultúra slova. – Roč. 32. – Č. 6. – 1998. – S. 367.
10. Považaj M. Používanie názvu euro a odvodeniny od tohto názvu / M. Považaj // Kultúra slova. – Roč. 43. – Č. 2. – 2009. – S. 65-70.

II Джерела практичного матеріалу:

11. Billa. – 14.12.–31.12.2011. – 8 s.
12. EXIsport. – 8.3.–4.4.2012. – 12 s.
13. Ikea. – 2012. – 376 s.
14. Kam do mesta. – 2011. – Č. 9. – Prešov. – 76 s.
15. Leták, 2011; 2012; 2013; 2015.
16. Real-immo.sk. – 2009. – Roč. 4. – Č. 92. – 46 s.
17. Slovenská televízia. – 2011.
18. Tesco. – 17.8.–13.9.2011. – 16 s.
19. Tesco. – 7.–20.09.2011. – 16 s.
20. Viggo. – 2010. – Dec. – 1. roč. – 20 s.
21. Zdravie. – 2011. – Sept. – 124 s.
22. Zdravie. – 2012. – Apr. – 124
23. Život. – 5.12.2009. – Č. 49. – 120 s.
24. www.youtube.com. – 2010; 2011; 2012.

Хода Л. Д. Морфологические девиации в современных словацких рекламных текстах

Аннотация. В статье проанализированы морфологические девиации (в частности в употреблении существительных, глаголов, местоимений и предлогов) в современных словацких рекламных текстах, подано соответствия девиаций и причины их появления в языке рекламы.

Ключевые слова: реклама, рекламный текст, культура речи, литературная норма, языковая девиация, морфологические девиации.

Khoda L. D. Morphological deviations in the modern Slovak advertising texts

Summary. The morphological deviations (in particular in the usage of nouns, verbs, pronouns and adjectives) in the modern Slovak advertising texts are analyzed in the article, the deviation correspondences and the reasons of their appearance in the advertisement language are provided.

Key words: advertisement, advertising text, culture of speech, literary norm, linguistic deviation, morphological deviations.

Янкович М. В.,

викладач кафедри іноземних мов

Національного університету «Львівська політехніка»

ХУДОЖНІ ЗАСОБИ У ТЕКСТАХ ОРАТОРСЬКОГО ДИСКУРСУ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОМОВ ДЕМОСФЕНА)

Анотація. У статті проаналізовано художні засоби, які функціонують у текстах ораторського дискурсу Стародавньої Греції (на матеріалі промов Демосфена). Виявлено, що особливою продуктивністю відзначаються епітети, порівняння і метафори. Усі вони служать, в основному, потужними засобами підсилення емоційно-психологічного впливу на численного адресата.

Ключові слова: художні засоби, ораторський дискурс, метафора, епітет, порівняння.

Постановка проблеми. Художні засоби вважають елементами великої мистецької майстерності мовця, які зумовлюють розкриття можливостей його таланту, створюють неповторну своєрідність мовлення, забезпечують її життєвість. За допомогою художнього засобу адресант отримує можливість чіткіше виділити у предметі чи явищі його особливості, надати йому конкретності, оцінити його, збагатити і окрасити мовлення, додати йому образності та виразності.

Актуальність теми наукової статті зумовлена необхідністю дослідження художніх засобів, оскільки вони беруть активну участь у творенні ораторського дискурсу Давньої Греції, утворюючи своєрідну мовну картину світу письменника. Використання таких засобів в ораторському дискурсі залежить від того, які функції вони виконують і з якою метою в певних випадках їх прагне вжити автор.

Мета статті – визначення і аналіз найбільш продуктивних художніх засобів, а також їх функціонування у текстах ораторського дискурсу Давньої Греції.

Виклад основного матеріалу. Під художніми засобами ми розуміємо сукупність прийомів, способів мовленнєвої діяльності оратора, за допомогою яких він досягає мети – творить художньо-естетичну вартість.

До найбільш продуктивних художніх засобів, притаманних ораторським текстам, ми відносимо епітет, порівняння та метафору. Особливо поширені є епітети (від старогр. τὸ ἐπίθετον – додаток), які належать до загальновідомих словесних художніх засобів. Епітетами у сучасній стилістиці називають художні, образні означення, що підкреслюють характерну рису, визначальну якість предмета, явища, поняття чи дії [3, 338]. У своїй роботі ми, однак, будемо дотримуватись широкого розуміння епітета як будь-якого емоційно-оцінного експресивного атрибута [4, 145].

Найчастіше використані в досліджених текстах епітети можна поділити на такі групи: епітети на позначення розміру, епітети за кількісним виявом, епітети, які мають етичну семантику та епітети, які характеризують емоційний стан.

Ознаку за розміром, що характеризують зовнішній вигляд предметів чи людей, передають прикметники: ὀλίγος (невеликий, малий), μέγας (великий), μικρός (малий), βραχύς (короткий), ἡλίκος (великий, об'ємний). Особливою продуктивністю відзначаються прикметникові епітети, які складають антонімічну пару: μέγας (великий) та μικρός (малий). У промовах вони вживаються

лише по відношенню до неживих предметів, наприклад: ... καὶ ξένους εἰσπέμπει καὶ χρήματ' ἀποστέλλει καὶ δυνάμιν μεγάλην ἔχων αὐτὸς ἐστὶ προσδόκιμος [11, 61, 1-3] – він і посилає найманців, і відправляє гроші, і, маючи велике військо, очікує. Також такі епітети часто сполучаються з іменниками непередметної семантики: Ὁ καὶ μέγιστός ἐστι καθ' ὑμῶν ἐγκώμιον, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι [11, 55, 4-5] – це і є, афінські мужі, для вас найбільшою похвалою; тут ад'єктивом μέγιστός мовець виражає позитивне оцінне значення, хвалячи афінян за те, що вони добре вміють розбиратися в справах справедливості.

Кількісну ознаку у політичних промовах передають прикметники: πολὺς (численний), μόνος (одинокий, єдиний), ἰκανός (достатній), μύριος (який дорівнює десяти тисячам), ὅλος (цілий, весь), λοιπός (решта), ἀμύθητος (величезний, безчислений). Найбільш вживаним з цієї групи виявився епітет πολὺς (численний), який сполучається лише з назвами предметів, явищ, а також з абстрактними іменниками. Найчастіше це іменники λόγος, χρόνος, δύναμις: ὑμεῖς δε, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πλείστην δύναμιν πάντων ἔχοντες... [10, 231, 18-19] – ви, афінські мужі, серед усіх маєте найчисленніше військо; ἀδικεῖ πολλὸν ἤδη χρόνον, καὶ τοῦτο αὐτὸς ἄριστα σύννοιδεν ἑαυτῷ [11, 63, 5-7] – вже довгий час він чинить несправедливо і це сам прекрасно знає. У цих реченнях епітети надають образну характеристику іменникам «військо» та «час» і конкретизують уявлення про них.

Досить численну групу становлять епітети, що характеризують емоційний стан: φοβερός (страшний, грізний, небезпечний), θαυμαστός (дивовижний, достойний подиву), εὐδαίμων (щасливий), ἄθλιος (нешасний, бідний), δύσκολος (незадоволений, буркотливий), δύστροπος (впертий, норовливий), δυσπολέμητος (нездоланий), ταπεινός (бідний, принижений), καταγέλαστος (смішний), ἡδύς (приємний), χαλεπός (важкий, неприємний, незадоволений), ἔρημος (одинокий, покинутий), ἄδοξος (безславний, ганебний). Наприклад:... Ὁ μὲν εὐδαίμων καὶ μέγας καὶ φοβερός πᾶσιν Ἑλλήσι καὶ βαρβάροις, ὑμεῖς δ' ἔρημοι καὶ ταπεινοί, τῇ κατὰ τὴν ἀγορὰν εὐετηρία λαμπροῖ, τῇ δ' ὅν προσῆκε παρασκευῇ καταγέλαστοι [13, 180, 1-3] – він [Філіпп] щасливий і великий, і страшний всім грекам і варварам, а ви одинокі і принижені, славні надміром на ринку, у підготовці [того, що стосується війни] смішні [із-за слабкості]. В поданому уривку можемо побачити, як епітети виражають негативні емоції мовця через те, що афіняни, на відміну від Філіппа, нещасні і принижені. Вони додаються до звичайних іменників, з метою посилити експресивність висловлювань, а також, щоб висунути важливе на передній план, і, таким чином, привернути особливу увагу слухача. Крім того, варто зауважити, що такі ад'єктиви в політичних промовах часто попарно з'єднані за допомогою сполучника καί.

Чимало епітетних словосполучень виражають етичну ознаку. Такі епітети, передаючи позитивну чи негативну ознаку, а іноді містячи ще й оцінну семантику, наповнюють мовлення емоційно-експресивним зарядом. Серед епітетів, які мають

етичну семантику: ἐχθρός (ворожий, ненависний), ἀγαθός (хороший, добрий), ἀληθός (правдивий), καλός (гарний, прекрасний), ὑπερήφανος (високомірний, гордий), φαῖλος (поганий, негідний), γενναῖος (благородний), σόφρων (благорозумний), δίκαιος (справедливий, чесний), φιλάνθρωπος (чоловіколюбний, гуманний, привітливий).

Носієм негативної етичної ознаки в ораторських промовах виступає Філіпп: ... ἐκεῖνο εἰδῶμεν, ὅτι ἐχθρὸς ἄνθρωπος καὶ τὰ ἡμέτερα ἡμᾶς ἀποστερεῖ... [10, 238, 13-15] – ми знаємо те, що [цей] чоловік ворожий і в нас наше відбирає. Як бачимо у цьому прикладі оратор, використовуючи по відношенню до Філіппа ад'єктив ἐχθρὸς, передає його негативну оцінку.

Епітети на позначення морально-етичних якостей іноді сполучаються з суспільно-політичними назвами осіб, соціальних станів, наприклад: ... ἀλλὰ δικάϊον πολίτου κρίνω τὴν τῶν πραγμάτων σωτηρίαν ἀντὶ τῆς ἐν τῷ λέγειν χάριτος αἰρεῖσθαι [9, 187, 2-3] – але я вважаю, що [обов'язком] чесного громадянина є віддавати перевагу спасінню державних справ, а ніж приємності від промов. Проте найчастіше засвідчено поєднання таких епітетів з абстрактними іменниками: Ὅρῃτε γάρ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὸ πρῶμα, οἱ προελήλυθεν ἀσελγείας ἄνθρωπος, ὃς οὐδ' αἴρεσιν ὑμῖν δίδωσι τοῦ πράττειν ἢ ἄγειν ἡσυχίαν, ἀλλ' ἀτελεῖ καὶ λόγους ὑπερηφάνους, ὥς φασί, λέγει... [10, 210-211, 13-16, 1-2] – бо бачите, афініські мужі, справу – до якого нахабства дійшов чоловік: він не дає вам вибору діяти чи залишатися спокійними, але погрожує і, як кажуть, говорить високомірні слова.

З усіх поданих прикладів ми можемо зробити висновок, що епітетами в ораторському дискурсі виступають переважно прикметники, тому найпоширенішою моделлю епітетних словосполучень вважаємо таку Adj + Subs. Крім того, звертаємо особливу увагу й на те, що такі епітети можуть вживатися в одному із ступенів порівняння, частіше у найвищому.

Важливе місце в ораторському дискурсі посідають й порівняння – «стилістичний прийом, який полягає у зіставленні одного предмета, явища (суб'єкта порівняння) з іншим предметом, явищем (об'єктом порівняння) на основі якихось ознак (основа порівняння) з метою більш точного і одночасно образного описання першого» [2]. За допомогою порівнянь відбувається зближення таких віддалених понять, як живе й неживе, як фізичне й психічне; порівняння може торкатися якості і кількості, емоцій і експресії, іншими словами, у порівнянні особливо виразно проявляє себе єдність процесів пізнання людиною світу [1, 24].

Порівняння, які виступають в досліджуваному дискурсі, за семантикою можна поділити на певні лексико-семантичні групи (ЛСГ). За значенням суб'єкта порівняння їх можна поділити на 2 ЛСГ: людина та абстрактні поняття. Розглянемо, з якими образами (об'єктами) вони порівнюються в політичних промовах.

При суб'єкті порівняння *людина* об'єктом виступають:

1) інші люди: ... ὥσπερ δὲ οἱ βάρβαροι πικτεῦουσιν, οὕτω πολεμεῖτε Φιλίππῳ [10, 232, 4-6] – як варвари б'ються на колесах (= в кулачному бою), так ви воюєте з Філіппом. У цьому уривку афіняни порівнюються з варварами, які боягузливі, не можуть подивитися супротивникам в очі, при ударах відразу ж тримаються за поранені місця. ... ἀλλ' οὐδ' ἀνεγερθῆναι δυνάμεθα, ἀλλὰ μανδραγόραν πελοκόβειν ἢ τι φάρμακον ἄλλο [τοιοῦτον] εἰοίκα μὲν ἀνθρώποις [13, 165, 8-10] – а ми не можемо прокинутись, але подібні на людей, які випили мандрагори чи іншого засобу. У даному прикладі порівняння виражається за допомогою лексики εἰοίκα, якою мовець прирівнює себе і афінян до людей, які ніби випили якийсь магічний засіб. З поданих речень можемо ясно

побачити, як цей художній троп не лише конкретизує уявлення про описувані суб'єкти, але й відображає негативне емоційне ставлення до них мовця.

2) міфічні істоти: Μὴ γὰρ ὡς θεῶ νομίζετ' ἐκείνῳ τὰ παρόντα πεπηγέσθαι πράγματα ἀθάνατα... [10, 210, 1-3] – не вважайте, що у нього як у бога, теперішні справи (становище) залишаться вічними. Тут Філіпп прирівнюється до бога за допомогою сполучника ὡς, що є реально-порівняльним показником.

3) явища природи: ... καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον ὥσπερ τὴν χάλαζαν ἔμοιγε δοκοῦσιν θεωρεῖν... [12, 154, 1-2] – мені здається, що вони дивляться на нього як на град. У цьому ж прикладі оратор порівнює Філіппа (а точніше його дії) з таким явищем природи, як град, що падає на афініський народ. Таке зіставлення далеких понять, зведених в один образ явищ живого й неживого, вносить в ораторські промови додаткову експресивну барву. Οὐ γὰρ ἔστιν οὐκ ἔστι τῶν ἔξω τῆς πόλεως ἐχθρῶν κρατῆσαι, πρὶν ἂν τοὺς ἐν αὐτῇ τῇ πόλει κολάσῃτ' ἐχθρούς, ἀλλ' ἀνάγκη τοῖσι ὥσπερ προβόλοις προσπταίνοντας ὑστερίζειν ἐκείνων [13, 178, 20-23] – бо не можна, не можна перемогти зовнішніх ворогів держави, раніше ніж ви покараєте ворогів внутрішніх (у державі), але натикаючись на них як на скелі, ви з необхідності відставатимете від них. У цьому уривку дається порівняння ворогам держави зі скелями, адже мовець вважає їх сильними і неприступними, тобто тут також можемо спостерігати зіставлення живого з неживим.

Коли ж суб'єктом компарації виступають абстрактні лексеми, тоді їх порівнюють з іншими абстрактними лексемами... ὅσῳ δὲ τὰ τῆς πόλεως ἐλάττω γέγονε, τοσοῦτῳ τὰ τοῦτων ἡβήσεται [9, 191, 15-17] – наскільки [добробут] міста (держави) зменшився, настільки їх збільшився. Тут мовець порівнює добробут афініських політиків і добробут держави, вказуючи на те, що такі люди розкошують і стають багатими, тоді, як їхнє місто занепадає. Можна також побачити, що таке порівняння виражає негативну оцінку автора по відношенню до афініським політичних діячів.

Класифікувавши використані у політичних текстах порівняння, робимо висновок, що їх введення дає змогу створити у читача чіткіше уявлення про афінян, Філіппа і становище держави. Зіставляючи далекі поняття, мовець додає промовам емоційності та експресивності, а подекуди вводить до структури порівнянь компонент оцінності.

Для текстів досліджуваного дискурсу характерне також вживання метафор. Метафора є одним з найбільш поширених засобів вербалізації абстрактних понять, до яких належать емоції та емоційні стани людини. Метафору розглядають як «тип переносного вживання слова, що ґрунтується на подібності тих чи інших ознак» [5, 121], як «семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні свідомості мовця» [6, 334]. Метафоричні явища пов'язані з чуттєвим світосприйманням, експресивним переосмисленням дійсності й відтворенням її емоційно забарвленими мовними засобами.

Серед метафоричних словосполучень, зафіксованих у політичних текстах, ми виділили за граматичним вираженням такі основні типи: субстантивні, дієслівні та атрибутивні. Особливою частотністю вживання виділяються дієслівні метафори, тобто такі, в яких один член (другий) виражений дієсловом з переносним значенням. Досить продуктивними в ораторському дискурсі є дієслівні метафори, які виникають на перенесенні стану людини на предмети неживої природи: ὁ μὲν οὖν παρὼν καιρὸς, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, μονονουχὶ λέγει φωνὴν ἀφίεις, ὅτι τῶν πραγμάτων

ὁμῖν ἐκείνων αὐτοῖς ἀντιληπτέον ἐστίν, εἴτερ ὑπὲρ σωτηρίας αὐτῶν φροτίσετε [7, 122, 5-10] – отже, теперішній випадок, о мужі афінські, майже говорить, вимовляючи слово, що вам самим треба взятися за ці справи, якщо ви піклуєтесь про свій порятунок. У поданому прикладі можна спостерігати, що метафора виступає важливим засобом привернення уваги слухачів і знаряддям емоційного впливу на них. Так, оратор, апелюючи за допомогою метафори до емоцій афінян, закликає їх взятися за державні справи задля порятунку країни.

Активно вживаються дієслівні метафори, до складу яких входить компонент *ὁ πόλεμος* (війна) та *ἡ τύχη* (доля). Наприклад: *ὅποι μὲν γὰρ ἂν, οἵμαι, μέρος τι τῆς πόλεως συναποσταλῇ, κἂν μὴ πᾶσα παρῇ· καὶ τὸ τῶν θεῶν εὐμενὲς καὶ τὸ τῆς τύχης ἡμῖν συναγωνίζεται* [10, 235, 12-16] – бо куди б, я думаю, не була послана якась частина [громадян] міста, хоча б і не вся, [там] і прихильність богів і доля за вас бореться; ... *τὰ τῆς τύχης ἡμῖν ὑπάρξαι*, ἥπειρ αἰεὶ βέλτιον ἢ ἡμεῖς ἡμῶν αὐτῶν ἐπιμελούμεθα ... [10, 213, 1-3] – справи долі сприяють нам завжди більше, ніж ми турбуємось самі про себе. Тут ми можемо побачити, що метафора використовується суб'єктом для створення ефекту образності, для впливу на слухачів, а також для передачі позитивної оцінки того, що сама доля сприяє і допомагає афінянам у боротьбі проти тирана Філіппа, і тим самим мовець впливає на слухачів.

Метафори з компонентом війна дають змогу образно, з більшою експресивністю передати стан військових справ, наприклад: *εὐρήσει τὰ σαθρά, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τῶν ἐκείνου πραγμάτων αὐτὸς ὁ πόλεμος, ἂν ἐπιχειρῶμεν* [10, 235, 5-8] – знайде, мужі афінські, сама війна погані [місця] в його справах, якщо ми за них візьмемось; *πρὸς θεῶν, τίς οὕτως εὐθῆς ἐστὶν ὑμῶν, ὅστις ἀγνοεῖ τὸν ἐκείθεν πόλεμον δεῦρο ἵξοντα, ἂν ἀμελήσωμεν* [7, 131, 8-11] – заради богів, хто з вас є настільки нерозумний, що не розуміє, що війна звідти прийде сюди, якщо ми не потурбуємось.

Окрім дієслівних метафоричних словосполучень фіксуємо також два приклади з атрибутивною та субстантивною метафорою: ... *ἀλλ' οὐδὲ βαρβάρων ἐντεῦθεν ὅθεν καλὸν εἰπεῖν, ἀλλ' ὀλέθρου Μακεδόνοιο, ὅθεν οὐδ' ἀνδράποδον πρίατό τις ἂν ποτε* [12, 153, 17-18] – тому не з варварів [він], про яких можна добре сказати, але з македонського нещастя, де ніколи хтось не міг купити [навіть] раба; ... *Φίλιππος ἐστὶ ἐχθρὸς ὅλη τῇ πόλει καὶ τῷ τῆς πόλεως ἐδάφει, προσθήσω δὲ καὶ τοῖς ἐν τῇ πόλει θεοῖς* ... [13, 166, 17-20] – Філіпп є ворогом цілому полісу і ґрунту поліса, і додаю богам міста. У наведених уривках мовець навмисне використовує слова з метафоричними значеннями з метою переконати слухачів, що Філіпп є справжнім деспотом і головним винуватцем бід грецького народу.

Висновки. Таким чином, для підсилення емоційно-психологічного впливу політичної промови оратором активно використовуються художні засоби. До групи найбільш уживаних прийомів належать епітет, метафора та порівняння. Такі фігури найкраще відтворюють тогочасну дійсність, надаючи звичайному тексту особливої емоційності та оцінності. Крім того, вони служать потужним засобом збільшення експресії та маніпулювання аудиторією.

Література:

1. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К.: Вища школа, 1987. – 349 с.
2. Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / [под ред. Л.Ю. Иванова, А.П. Сковородникова]. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 840 с.
3. Мацько Л. І. Стилістика української мови: підруч. для філол. спеціал. ВНЗ / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. 454 с.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
5. Сучасна українська літературна мова / М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; за ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2003. – 430 с.
6. Українська мова : енциклопедія / [ред. В. М. Русанівський, О. О. Татаренко та інші]. – К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – 824 с.
7. Demosthenis Philippicae orationes V et Libanii Vita Demosthenis eiusdemque argumenta : OL I / Demosthenis. – Frankfurtia. M. : Prostat in Officina Broenneria, 1829. – P. 121-140.
8. Demosthenis Philippicae orationes Vet Libanii Vita Demosthenis eiusdemque argumenta : OL II / Demosthenis. – Frankfurtia. M. : Prostat in Officina Broenneria, 1829. – P. 145-166.
9. Demosthenis Philippicae orationes Vet Libanii Vita Demosthenis eiusdemque argumenta : OL III / Demosthenis. – Frankfurtia. M. : Prostat in Officina Broenneria, 1829. – P. 173-193.
10. Demosthenis Philippicae orationes Vet Libanii Vita Demosthenis eiusdemque argumenta : PH I / Demosthenis. – Frankfurtia. M. : Prostat in Officina Broenneria, 1829. – P. 204-239.
11. Demosthenis Philippicae orationes Vet Libanii Vita Demosthenis eiusdemque argumenta : PH II / Demosthenis. – Frankfurtia. M. : Prostat in Officina Broenneria, 1829. – P. 46-86.
12. Demosthenis Orationes: PH III / Demosthenis. – Lipsiae : In aedibus B. G. Teubneri, 1903. – P. 145-163.
13. Demosthenis Orationes: PH IV / Demosthenis. – Lipsiae : In aedibus B. G. Teubneri, 1903. – P. 163-181.

Янкович М. В. Художественные средства в текстах ораторского дискурса Древней Греции

Аннотация. В статье проанализированы художественные средства, которые функционируют в текстах ораторского дискурса Древней Греции (на материале речей Демосфена). Выявлено, что особой продуктивностью отмечаются эпитеты, сравнения и метафоры. Все они служат, в основном, мощными средствами усиления эмоционально-психологического воздействия на многочисленного адресата.

Ключевые слова: художественные средства, ораторский дискурс, метафора, эпитет, сравнение.

Yankovych M. Figures of speech in oratorical discourse in the texts of Ancient Greece

Summary. The article analyzes the figures of speech that operate in oratorical discourse in the texts of Ancient Greece (based on the speeches of Demosthenes). It reveals that the epithets, similes and metaphors are particularly used in oratorical discourse. They are mostly powerful tools to gain emotional and psychological impact on numerous recipient.

Key words: figures of speech, oratorical discourse, metaphor, epithet, simile.

ЗМІСТ

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

<i>Абрамович С. Д.</i> СТРУКТУРА ПОЭТИЧЕСКОГО ОБРАЗА У МАРИИ ТИЛЛО (СТИХОТВОРЕНИЕ «ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ»).....	4
<i>Біличенко О. Л.</i> ПОЕЗІЯ БОГДАНА ЛЕПКОГО В РЕАЛІЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ДІЙСНОСТІ (СУЧАСНЕ ПРОЧИТАННЯ).....	8
<i>Владимирова В. М.</i> ХУДОЖНЬО-РЕЦЕПТИВНА МОДЕЛЬ БУТТЯ В РОМАНАХ ОЛЕНИ ПЕЧОРНОЇ «ГРІШНИЦЯ» Й «ФОРТЕЦЯ ДЛЯ СЕРЦЯ».....	11
<i>Ворова Т. П.</i> ПРО ДЕЯКІ ВІДПОВІДНОСТІ КАЗКИ «КНЯЖНА МИЛУША» П. О. КАТЕНІНА Й «КАЗКИ ПРО МЕРТВУ ЦАРІВНУ» О. С. ПУШКІНА.....	14
<i>Засць В. Г.</i> СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ СЛОВОТВОРЧИХ ЗАСОБІВ ДІЄСЛІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ МАРКА ВОВЧКА.....	17
<i>Захарова В. А.</i> ЗАСОБИ ЕСТЕТИЧНОЇ ВИРАЗНОСТІ В ІНТИМНІЙ ЛІРИЦІ ЛІНИ КОСТЕНКО.....	20
<i>Майстренко С. В.</i> ПРОБЛЕМИ МОРАЛІ ТА ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ У ДРАМАТИЧНІЙ СПАДЩИНІ М. КРОПИВНИЦЬКОГО.....	25
<i>Масловська Т. О.</i> ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ПОЕТИКИ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА.....	29
<i>Морошану (Демьянова) Л. И.</i> ЛЕКСИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ К СЛОВАРЮ ГОВОРА СЕЛА ЛИПОВЕНЬ-СОКОЛИНЦЫ СУЧАВСКОГО ОКРУГА РУМЫНИИ (VI).....	33
<i>Мошноріз М. М.</i> МІФОЛОГЕМА НОЧІ В ПОЕЗІЇ С. ЧЕРКАСЕНКА.....	36
<i>Новиков А. О.</i> РОМАН ОКСАНИ ЗАБУЖКО «МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ»: ОСНОВНІ ТЕМИ І ОБРАЗИ.....	39
<i>Романова І. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІМЕН ТА ПРИЗВИЩ У РОМАНІ І. БАГРЯНОГО «МАРУСЯ БОГУСЛАВКА».....	43
<i>Савченко А. Л.</i> КОНСТРУКТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИСЛІВНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ЗІ СПОЛУЧНИМИ СЛОВАМИ <i>ХТО, ЩО</i>	46
<i>Сергеева Г. А.</i> ФОНЕТИЧНЕ ОСВОЄННЯ АНГЛОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВНИЧІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	50
<i>Слюніна О. В.</i> КОНЦЕПТУАЛЬНІСТЬ СТИХІЇ ПОВІТРЯ ПОВІТРЯ/ВІТЕР В ПІЗНАВАЛЬНО-ІНТЕРПРЕТАТИВНИХ СИСТЕМАХ.....	54
<i>Топчій Л. М.</i> СИНТАКСИЧНІ МАРКЕРИ ЕКСПРЕСИВНОСТІ В МОВІ ІРИНИ КАЛИНЕЦЬ.....	58
<i>Фроляк Л. Д.</i> ТЕКСТИ З ПІДЛЯПШІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	61
<i>Циганок І. Б.</i> ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ <i>ДЕМОН</i> В УКРАЇНСЬКІЙ ГОТИЧНІЙ ПРОЗІ.....	66
<i>Швець А. О.</i> ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ МЕШКАНЦІВ ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬКА.....	69
<i>Шепель Ю. А.</i> ОБ ОТНОШЕНИЯХ СОПРЯЖЕННОСТИ В СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОМ РЯДУ И НЕРАВНОМЕРНОСТИ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ПРОИЗВОДНЫХ СЛОВ ПО ЧАСТЯМ РЕЧИ В РУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ.....	73
<i>Юган Н. Л.</i> ИНОВАЦИОНАЛЬНАЯ ЭТНОГРАФИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ В. И. ДАЛЯ КАК ЭТАП РАЗВИТИЯ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРНО-ЭТНОГРАФИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ.....	76

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

<i>Ващенко Ю. А.</i> БЕСТИАРНАЯ ОБРАЗНОСТЬ КАК ЭЛЕМЕНТ МОРТАЛЬНОЙ ТОПИКИ РОМАНА А. ВОЛОДИНА «ДОНДОГ».....	82
<i>Исаева Н. С.</i> ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНА ПАРАДИГМА КИТАЙСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ ПОЧАТКУ XX СТ.: ШЛЯХ ДО САМОВИЗНАЧЕННЯ.....	85
<i>Маланій Н. І.</i> НЕНОРМАТИВНЕ ТІЛО ЯК ЗАГРОЗА ВТРАТИ ОСОБИСТОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ЛІЗИ ДЖЕНОВИ «ВСЕ ЩЕ ЕЛІС».).....	90
<i>Фоменко Е. Г.</i> ОТКРЫТАЯ НЕЛИНЕЙНАЯ СРЕДА В ИДИОСТИЛЕ ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА.....	93

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

<i>Дмитрієва Т. А., Єльцова С. С.</i> МІЖФРАЗОВІ ЗВ'ЯЗКИ В УСНОМУ ТЕКСТІ (ІСТОРІЯ ПИТАННЯ, ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ).....	98
<i>Заньковська Г. Д.</i> МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ.....	102
<i>Олексенко І. П.</i> МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР ІНТЕРНЕТУ В КОНТЕКСТІ ЛІНГВІСТИЧНОГО ЖАНРОЗНАВСТВА.....	105
<i>Поляренко В. С.</i> МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА КУЛЬТУРИ НАЦІЇ.....	108
<i>Чистяк Д. О.</i> ПРОБЛЕМА ХУДОЖНЬОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ В АНТИЧНІЙ КЛАСИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ.....	111
<i>Шепітько С. В.</i> ФОНД ПРИСЛІВ'Ь ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ СУЧАСНИХ ПАРАДИГМ ЛІНГВІСТИКИ.....	114

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ, ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

<i>Баланаєва О. В.</i> СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТЕРМИНОЭЛЕМЕНТОВ И ОБРАЗОВАНИЕ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ С ПОМОЩЬЮ СУФФИКСОВ.....	118
<i>Біляніна В. І.</i> ДІАЛОГОВІ СТРАТАГЕМИ В КИТАЙСЬКИХ І УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ.....	123
<i>Доля А. Ф.</i> СЕМАНТИКА ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ СТАНУ АТМОСФЕРИ (НА МАТЕРІАЛІ ГЕРМАНСЬКИХ, СЛОВ'ЯНСЬКИХ І РОМАНСЬКИХ МОВ).....	127
<i>Попова О. В., Дін Сін, Стародубенко Л. Є.</i> АКАДЕМІЧНО-ОФІЦІЙНИЙ ДИСКУРС В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ, КИТАЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ).....	131
<i>Шульга С. Я.</i> КОМПАРАТИВНІ ВІДНОШЕННЯ НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ПАРЕМІЙ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ.....	137

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

<i>Бережна О. О.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НЕОЛОГІЗМІВ СФЕРИ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ Й КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	142
---	-----

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ФІЛОЛОГІЯ

Науковий збірник

№ 19 том 2, 2015

Серію засновано у 2010 р.

Коректор – Скрипченко О.О.

Комп'ютерна верстка – Кузнєцова Н.С.

Підписано до друку 25.12.2015 р. Формат 60х84/8. Обл.-вид. арк. 25,66, ум.-друк. арк. 22,79. Папір офсетний. Цифровий друк.
Наклад 200 примірників. Замовлення № 2512-15.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.) Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.

Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua